

**SUOMESTA
POISTETUT**

**PÄIVI PIRKKALAINEN,
EVELIINA LYYTINEN
& SAARA PELLANDER
(TOIM.)**

SUOMESTA POISTETUT

**NÄKÖKULMIA
KARKOTUKSIIN JA
KÄÄNNYTYKSIIN**

**VASTAPAINO
TAMPERE 2022**

DOI: 10.58181/VP9789517689960

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti. Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttöluvaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisun (Open Access) ovat rahoittaneet

Jyväskylän yliopisto / Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Koneen säätiö
Siirtolaisuusinstituuttitisäätiö
Suomen Akatemia (316621) / Siirtolaisuusinstituutin ARADE-hanke
Suomen Akatemia (338747) / Siirtolaisuusinstituutin INDEFI-hanke
Suomen Akatemia (320323) / Jyväskylän yliopiston DEMESO-hanke

VERTAISARVIOITU
KÖLLEGIÄLT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-951-768-996-0 (painettu kirja)
DOI: 10.58181/VP9789517689960 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino
Yliopistonkatu 60 A
33100 Tampere
www.vastapaino.fi

Sisällysluettelo

Johdanto 7

*Päivi Pirkkalainen, Eveliina Lyytinen
& Saara Pellander*

OSA I

KARKOTUSTEN JA KÄÄNNYTYSTEN HISTORIA

Näkökulmia karkotuksiin historiallisena
tutkimuskohteena 31

Miika Tervonen

Romanit karkotuspolitiikan silmätikkuna 51

Petri Rekonen

Inkerinsuomalaisten massakarkotukset
Stalinin aikana 75

Anni Reuter

Kylmän sodan maastapoistamisen käytäntöjen
murros ja nykyperiaatteiden synty 101

Matti Välimäki

OSA II

KARKOTUSTEN JA KÄÄNNYTYSTEN POLITIIKAT, PROSESSIT JA REPRESENTAATIO

Maastapoistamisten aika 131

Jukka Könönen

Käännytyksen käsikirjoitus, rooli ja valta 157

Eila Isotalus

Turvapaikka-asiakirjat ja karkotus 181

Erna Bodström

Karkotukset mediassa pakolaisten
vastaanottokriisin jälkimainingeissa **201**

Saara Pellander

OSA III

KARKOTUSTEN JA KÄÄNNYTYSTEN KOKEMINEN

Kokemuksia ja havaintoja lain väkivallasta
karkotuksissa **223**

Eveliina Lyytinen

Maasta poistamisen oikeudelliset edellytykset ja
irakilaisten kokemukset paluusta Irakiin **247**

Katri Gadd & Hayder Al-Jouranj & Elina Pirjatanniemi

Karkotuksiin liittyvä kärsimys ja byrokraattinen
väkivalta afganistanilaisten mohajerien kokemana **271**

Lena Näre & Anna Knappe & Amir Jan

Koulu turvallisena tilana karkotusuhan alla **293**

Karina Horsti & Hasan Khademi

OSA IV

KARKOTUSTEN JA KÄÄNNYTYSTEN VASTUSTAMINEN

Toimijat ja tunteet Oikeus elää -protestissa **321**

Päivi Pirkkalainen

Kukaan ei ole laitton -kampanja
viranomaispuhetta haastamassa **341**

Tiina Seppälä

Kirjoittajat **365**

Teoksen kuvitus **370**

Teoksen runot **370**

Johdanto

Päivi Pirkkalainen, Eveliina Lyytinen & Saara Pellander

Ihmisten karkottaminen ei ole poikkeuksellinen toimenpide, vaan järjestelmällisesti käytetty tapa poistaa maasta ei-toivottuja ihmisiä. Avaamme tässä kokoomateoksessa monitieteisesti karkotuksiin¹ liittyviä ilmiöitä Suomessa. Tarkastelemme karkottamista ja karkotuksia sekä historia-, yhteiskunta- että oikeustieteiden näkökulmista.

Vaikka karkotukset ja käännytykset sekä niiden vastustaminen ovat nousseet aiempaa laajemman mediahuomion kohteeksi vasta viime vuosina, karkotuksilla on pitkä historia. Ne eivät ole vuoden 2015 niin sanotun pakolaiskriisin jälkeen alkanut poikkeustila. Sen sijaan ne ovat jo aikaa sitten normalisoituneet osaksi suomalaista rajojen ja ihmisten liikkuvuuden kontrollia. Kuten osoitamme tässä teoksessa, karkotukset koskettavat niin Euroopan unionin (EU) ulkopuolelta tulleita turvapaikanhakijoita kuin Suomen naapurivaltioista työn perässä maahan saapuneita. Ne ovat koskettaneet myös inkerinsuomalaisia Neuvostoliitossa. Kuvaamme teoksen luvuissa, miten joillekin ihmisille karkotukset ovat traagisia kokemuksia, kun taas toisille ne ovat arkinen osa elämää.

Teoksellamme on kaksi pääargumenttia. Ensinnäkin se haastaa vallalla olevaa kapeaa julkista keskustelua, jossa karkotusilmiö

¹ Osa teoksen lukujen kirjoittajista käyttää karkottamista tutkimuksellisenä yleiskäsitteenä ja viittaa sillä monenlaisiin maastapoistamisiin, jotka voivat hallinnollisin termein ilmaista olla karkottamista, käännyttämistä tai niin kutsutun vapaaehtoisen paluun ohjelman kautta toteutettua. Toiset taas erottelevat karkottamista ja käännyttämistä toisistaan ja käyttävät yläkäsitteenä maastapoistamista. Termien käyttöön liittyvät tieteenalakohtaiset ja erilaisesta eettisestä lähestymistavasta johtuvat erot. Teoksen eri luvuissa perustellaan termien käyttöä.

typistyy usein historiattomaksi ja vain tiettyjä ihmisryhmiä koskevaksi, vaikka tosiasiaa karkotukset koskettavat laajasti koko yhteiskuntaa. Monet maasta poistettavat henkilöt ovat kotoutuneet Suomeen, ja heidän palautuksensa voi järkyttää yhteisöjä ja rikkoa perheitä. Toiseksi teoksemme kritisoi karkotusten ja käännytysten normalisointia. Julkisessa keskustelussa ja viranomaistaholta karkotukset pyritään usein esittämään neutraalina toimintana, vaikka ne todellisuudessa saattavat aiheuttaa myös monia ei-aiotuja seurauksia. Karkotuksia ja käännytyksiä kokeville ihmisille nämä toimenpiteet ovat raju puuttuminen jokapäiväiseen turvallisuuteen, vapauteen ja ihmissuhteisiin. Karkotusten normalisointi saattaa myös häivyttää tietoisuutta siitä, että karkotuksissa on kyse pakkovalan käytöstä.

Maahanmuuton hallinta ja karkotus

Karkotukset ovat kiinteä osa niin globaalia kuin EU:n ja Suomen maahanmuuton hallinnan järjestelmää. Kansainvälisessä karkotuksia käsittelevässä kriittisessä tutkimuksessa on lanseerattu käsite *karkotettavuus* (*deportability*) kuvaamaan, miten maahanmuuttopolitiikka- ja hallinto tuottavat subjekteja, jotka voidaan karkottaa minä hetkenä hyvänsä. Käsite viittaa siihen, että ulkomaalaiset ovat alttiina karkotuksille – he elävät karkotusuhan kanssa, joka määrittää heidän arkeaan.² Karkotettavuuden käsite on alun perin lähtöisin Yhdysvalloista, jossa sitä on käytetty paperittomien siirtolaisten ja työperäisen liikkuvuuden kontekstissa kuvaamaan erityisesti meksikolaisten paperittomien siirtolaisten prekaaria asemaa työvoimana. Käsitteen käyttövoima suomalaisessa kontekstissa on ennen kaikkea siinä, että se ohjaa huomion muuttuviin sosiopoliittisiin konteksteihin ja rakenteisiin, jotka tuottavat paperittomuutta ja karkotettavuutta ja joiden kautta kar-

2 De Genova 2002.

kotusuhan kokemusta voidaan tarkastella.³ Tästä lähtökohdasta käsittelemme teoksessamme lakien ja hallinnollisten prosessien historiaa ja niiden toimeenpanoa. Avaamme myös lakien eri tulkinnoista ja soveltamisesta käytyjä kamppailuja sekä niiden kohteena olevien ihmisten henkilökohtaisia kokemuksia.

Karkotuksista käytyihin julkisiin keskusteluihin nousevat usein vain tiettyjen ihmisryhmien karkotukset. Keskusteluissa näkyy vahva pyrkimys esittää karkotettavat ”sopivina uhreina”.⁴ On kuitenkin tärkeä muistaa, että karkotettavuus koskettaa kaikkia ei-kansalaisia. Se ei kuitenkaan kohdistu kaikkiin ei-kansalaisiin samalla tavalla. Erityisesti yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa on korostettu karkottamisen sukupuolitettuja ja rodullistettuja ulottuvuuksia, esimerkiksi Tanya Golash-Boza ja Pierrette Hondagneu-Sotelo puhuvat latinalaisamerikkalaisten miesten karkottamisesta ”sukupuolitettuna rodullisena poistamisohjelmaksi”.⁵ Maasta poistamisen määriin⁶ vaikuttavat erilaiset tekijät. Vuoden 2015 turvapaikanhakijoiden määrän kasvamisen myötä Suomen silloisen hallituksen tavoitteena oli käännäyttää konfliktimaihien mahdollisimman moni, joka ei saanut oleskelulupaa. Vuoden 2019 jälkeen Suomi on karkottanut etenkin heitä, jotka ovat saaneet oleskelulupansa virheellisten tietojen perusteella tai syyllistyneet rikoksiin tai joilla ei ole riittävää toimeentuloa.⁷

Karkotukset ovat kytköksissä ihmisten muuttoliikkeiden ja niiden hallinnan maailmanlaajuisiin kehityskulkuihin. Esimerkiksi vuonna 2020 alkanut koronapandemia on vaikuttanut merkittävästi ihmisten liikkumiseen ja karkotuksiin.⁸ Pandemian vuoksi kauttakulkumaihin on jäänyt jumiin suuri joukko pakene-

3 Ruben Andersson (2014, 8) puhuu tässä kontekstissa paperittomuusteollisuudesta (*illegality industry*), joka tuottaa sitä, mitä se pyrkii poistamaan, eli lisää paperittomuutta.

4 Ks. Pellander tässä teoksessa (luku 9).

5 Golash-Boza & Hondagneu-Sotelo 2013.

6 Ks. Könönen tässä teoksessa (luku 6).

7 Ks. esim. YLE 2020.

8 McAuliffe & Triandafyllidou 2021.

via ihmisiä, joista osa on joutunut oleskelemaan hyvin vaikeissa oloissa. Tiukoista rajatarkastuksista ja terveystietojen tarkkailusta on tullut arkipäivää. Vaikka monet maat keskeyttivät karkotuksia koronapandemian aikana, karkotusten määrät ovat tämän kirjan kirjoitushetkellä taas nousussa.⁹ Globaalit kriisit, kuten pandemia tai ilmastokatastrofi, korostavatkin entisestään liikkuvuuden ja liikkumisen hallintaan liittyviä hierarkioita.

Talvikki Ahonen ja Annastiina Kallius¹⁰ korostavat, että paperittomuuden tuottaminen Suomessa kytkeytyy laajempaan yleiseurooppalaiseen turvapaikka- ja maahanmuuttokontekstiin sekä rajapoliittiseen kontekstiin. Heidän mukaansa hallituspoliittinen vastuu paperittomuuden tuotannosta ja karkotusten puiteiden luomisesta Suomessa jäivät vähälle huomiolle erityisesti vuosina 2015–2017. Paperittomuuden ja karkotettavuuden ilmiöiden synty liittyykin keskeisesti passi- ja viisumipolitiikan erilaisiin ulottuvuuksiin. Schengen-viisumien saamisen haasteet johtavat muun muassa siihen, ettei ole turvallisia kanavia hakea turvapaikkaa Euroopasta. Viisumien uusimisen vaikeudet puolestaan johtavat paperittomuuden lisääntymiseen.¹¹ Moni turvapaikkaa hakenut, mutta sitä ilman jäänyt henkilö voisi saada oleskeluluvan esimerkiksi opiskelun tai työnteon perusteella, mutta oleskeluluvan hakeminen ei onnistu lähtömaan passin ja muiden henkilöllisyysdokumenttien puuttumisen takia. Vastaavissa tilanteissa muukalaispassia on edelleen vaikea saada pääosin tiukan laintulkinnan takia.¹² Yhdenvertaisuusvaltuute-

9 Esim. Saksan tilanteesta, ks. MacGregor 2021.

10 Ahonen & Kallius 2019, 89–90.

11 Ks. myös Andersson (2014) siitä, kuinka Euroopassa suurin osa paperittomista on henkilöitä, joiden viisumi on umpeutunut. Andersson huomauttaa, että poliittinen huomio ja mediahuomio kiinnittyvät suhteettoman paljon veneellä Eurooppaan pyrkiviin.

12 Muukalaispassi myönnetään, jos henkilö on saanut oleskeluluvan Suomeen toissijaisen suojelun perusteella tai hänellä on oleskelulupa tilapäisen suojelun perusteella, mutta ei voimassa olevaa matkustusasiakirjaa. Lisäksi muukalaispassi voidaan myöntää viranomaisen harkinnan mukaan, esimerkiksi mikäli hakija ei voi saada passia kotimaansa viranomaiselta tai hän on kansalaisuudeton. (Migri 2022b).

tun (YVV) mukaan kyseinen oikeustila on yhdenvertaisuuslain vastainen.¹³

Suomen maastapoistamisia ja niihin liittyvää sääntelyä, politiikkaa ja osin myös vastustamistakin määrittää osaltaan kansainvälinen konteksti. Kansainvälisen oikeuden lähtökohtana on, että kukin valtio päättää, kenet se päästää alueelleen. Toisaalta maahan saapuvilla on oikeus hakea suojelua. Suomen osalta kansainvälistä suojelua, joka käsittää turvapaikan ja toissijaisen suojelun, koskeva sääntely perustuu ulkomaalaislakiin (301/2004), EU:n perussopimukseen ja kansainvälisiin sopimukseen, kuten Yhdistyneiden kansakuntien (YK) pakolaissopimukseen ja lapsen oikeuksien sopimukseen sekä Euroopan ihmisoikeussopimukseen.¹⁴

Kansallisia maastapoistamisia säännellään Suomen ulkomaalaislaissa ja Suomea sitovissa edellä mainituissa kansainvälisissä velvoitteissa. Niissä säädetään muun muassa palautuskiellosta. Ulkomaalaislain mukaan:

Ketään ei saa käännättää, karkottaa tai pääsyn epäämisen seurauksena palauttaa alueelle, jolla hän voi joutua kuolemanrangaistuksen, kidutuksen, vainon tai muun ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kohteeksi, eikä alueelle, jolta hänet voitaisiin lähettää sellaiselle alueelle.¹⁵

Suomen maahanmuuttopolitiikka ja maastapoistamiseen liittyvä hallinto ja lainsäädäntö ovat pitkään seuranneet muita Pohjoismaita ja EU-maita. Tämä näkyy erilaisissa poliittisissa linjauksissa, kuten vuonna 2015 julkaistussa silloisen hallituksen turvapaikkapoliittisessa toimenpideohjelmassa, jonka yhtenä päätavoitteena oli tehostaa paluuta ja palauttamista. Tehostaminen koski etenkin Dublin-järjestelmää sekä palauttamisen lisäämistä Afganistaniin,

¹³ Rundgren 2020.

¹⁴ Lisää sopimuksista ja laeista, ks. Gadd ym. tässä teoksessa (luku 11).

¹⁵ UlkL, 201/2004/147 § (30.12.2013/1214).

Irakiin ja Somaliaan.¹⁶ Lisäksi ohjelmassa korostettiin yhteistyötä muiden Pohjoismaiden ja EU:n jäsenmaiden kanssa. Tavoitteena on ollut myös vähentää Suomen houkuttelevuutta turvapaikanhaun kohteena.¹⁷ Sanna Marinin hallitus on kuitenkin osittain muuttanut vuoden 2015 toimenpideohjelmaan perustuvia lainsäädännön tiukennuksia, esimerkiksi perheenyhdistämisen ja oikeusavun osalta. Lisäksi hallitus selvittää mahdollisia ratkaisuja pitkään Suomessa ilman oleskeluoikeutta olleiden henkilöiden tilanteeseen. Oleskelun virallistamiseen liittyvä selvitystyö perustuu laittoman maahantulon ja maassa oleskelun vastaiseen toimintaohjelmaan (LAMA-ohjelma), joka on tehty vuosille 2021–2024.¹⁸

Koska Suomi on osa EU:ta, palauttamiskäytänteisiin ovat vaikuttaneet Dublin-järjestelmä ja Euroopan raja- ja merivartiostoviraston (Frontex) yhteiset palautuslennot. Suomen palauttamispolitiikkaa tulee mahdollisesti säätelämään myös hyväksymistä odottava Euroopan komission esitys muuttoliike- ja turvapaikkapolitiikan uudistamisesta.¹⁹ Uudistusehdotuksessa korostuu palauttamisen merkitys: jatkossa jäsenvaltioiden rajoilla voitaisiin kenties tehdä turvapaikanhakijoiden pikakäännytyksiä, ja niin sanottuun vastuunjakoon voisi osallistua ottamalla toiselta EU-maalta vastuun ilman oleskeluoikeutta olevan henkilön palauttamisesta. Monet kansalaisjärjestöt ja tutkijat ovat kritisoineet ehdotusta sen epäinhimillisyyden ja ihmisten oikeusturvan heikkenemisen takia.²⁰

Samaan aikaan, kun Suomi monien muiden maiden tavoin tekee aktiivista maakuvatyötä houkutellessaan työvoimaa ulkomailta, maahanmuuttopolitiikassa tehdään niin kutsuttua kielteistä maakuvatyötä.²¹ Maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa

16 Valtioneuvosto 2015.

17 Valtioneuvosto 2015; Sisäministeriö 2018.

18 Sisäministeriö 2021.

19 Euroopan komissio 2020.

20 Odysseus Network 2021.

21 Välimäki 2018; ks. myös Dolea ym. 2020; Hartig 2017.

– ja nykyään jopa lain valmisteludokumenteissa ja poliittisissa ohjelmissa – puhutaan suoraan vetovoimatekijöiden vähentämisestä. Tausta-ajatuksena on, että Suomi ei olisi muita maita houkuttelevampi turvapaikanhakijoille ja mahdollisimman tiukka ulkomaalaislaki vähentäisi maahan saapuvien määrää. Onkin selvää, että ”ei-toivottujen” muuttoliikkeiden hallintaan ja torjumiseen panostetaan niin Suomessa, EU:ssa kuin muuallakin maailmassa samaan aikaan, kun politiikassa peräänkuulutetaan, että väestön vanhetessa maahanmuuttoa tulisi lisätä.

Karkotukset konfliktimaihien

Karkottaminen on ilmiö, josta julkiseen keskusteluun ja jopa tutkimuksenkin kohteeksi nousee usein vain kapea osa. Karkotuksista käytävä yhteiskunnallinen ja poliittinen keskustelu on vuoden 2015 jälkeen keskittynyt erityisesti turvapaikanhakijoihin. Tämä johtuu yhtäältä turvapaikanhakijoiden määrän äkillisestä, mutta lopulta vain väliaikaisesta kasvusta: vuonna 2015 Suomeen saapui yli 32 000 turvapaikanhakijaa, kun taas vuonna 2019 kansainvälisen suojelun hakemuksia jätettiin vain 4 550 kappaletta, joista yli 2 000 oli uusintahakemuksia. Vastaavasti vuonna 2021 kansainvälisen suojelun hakemuksia jätettiin 2 545 ja niistä 1 166 oli uusintahakemuksia.²² Toisaalta keskustelu turvapaikanhakijoiden karkotuksista liittyy lakimuutoksiin ja poliittisiin linjauksiin, joissa korostetaan maastapoistamisten tärkeyttä. Osa kansalaisista ja puolueista on vaatinut vuosina 2015–2017 tulleiden turvapaikanhakijoiden käännyttämistä suoraan rajalta tai maastapoistamista pikaisesti hakemuksen käsittelyn jälkeen. Tällaiset vaatimukset ovat herättäneet kansalaisyhteiskunnassa ja asiantuntijoiden keskuudessa huolen turvapaikkajärjestelmän laadusta ja oikeusturvasta.²³ Tähän liittyen vuonna 2021 julkaistiin Lupa elää -kansalaisaloite, jossa ehdotetaan lakimuutosta,

22 Migri 2022a.

23 Lepola 2018.

joka ”virallistaa niiden turvapaikkaa hakeneiden ulkomaan kansalaisten oleskelu, jotka ovat asuneet Suomessa pitkään ja yhtäjaksoisesti turvapaikanhakijoina, paperittomina tai tilapäisellä oleskeluluvalla”.²⁴

Pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden palauttaminen mahdollisesti vaarallisiin olosuhteisiin herättää julkisesti enemmän kritiikkiä ja ihmetystä kuin esimerkiksi virolaisen rikostuomion saaneen henkilön.²⁵ Monet karkotuspäätöksissä nähdyt epäoikeudenmukaisuudet ja niiden vastustaminen liittyvätkin juuri palautuskieltoon ja konfliktimaista saapuneisiin turvapaikanhakijoihin. Tämän vuoksi teoksemme luvut, jotka käsittelevät nykytilannetta, liittyvät erityisesti konfliktimaista saapuneisiin turvapaikanhakijoihin. Luvuissa esitetään useiden tapausten avulla, ettei vaarallisten olosuhteiden tai henkilön vaarassa olemisen määrittely ole aina yksiselitteistä.

Ihmisten karkottamiseen pitkittyneistä konflikteista kärsiviin hauraisiin valtioihin, kuten Afganistaniin, Irakiin ja Somaliaan, liittyy erityisiä ongelmia. Tällaisia ovat muun muassa maiden ja alueiden turvallisuustilanteiden arviointi ja palautusten toimeenpano. Muiden EU-maiden tavoin Suomi laatii tilannearvioita eli niin kutsuttua maatietoa turvapaikkahakemusten ratkaisemisen tueksi. Tutkimuksessa ja oikeustapauksissa on kuitenkin kritisoitu maatiedon tuottamiseen ja tulkintaan liittyviä käytäntöjä.²⁶ Suomessa keskustelua herättivät etenkin Maahanmuuttoviraston (Migri) vuonna 2016 tekemät kiristykset turvallisuusarvioihin niistä maista, joista saapui eniten turvapaikanhakijoita. Vastavasti kansainvälisen suojelun myöntöperusteet tiukkenivat esimerkiksi irakilaisien osalta vuodesta 2015 vuoteen 2017. Kyseistä tiukennusta ei voida selittää lakimuutoksin, vaan pikemminkin lain tulkinnan muutoksin.²⁷

24 Lupa elää 2021.

25 Ks. Könönen tässä teoksessa (luku 6).

26 Ks. Korkein hallinto-oikeus (KHO) 2012:1; Bodström 2020.

27 Saarikkomäki ym. 2018.

Kansainvälinen suojeleminen voidaan jättää myöntämättä ulkomaalaislaissa²⁸ määritellyn sisäisen paon mahdollisuuden perusteella. Turvallisuustilanteiden arviointi hauraissa konfliktivaltioissa ja sisäisen paon kriteerin käyttö on haastavaa, sillä ulkomaalaislain mukaan huomioon täytyy ottaa sekä yleiset että hakijan henkilökohtaiset olosuhteet. Toisaalta hauraisiin konfliktivaltioihin palauttamisen toimeenpano voi olla käytännössä vaikeaa maiden kanssa solmittavien palautussopimusten puuttuessa, kuten on tilanne esimerkiksi Irakin kanssa.²⁹ Pitkittyneet konfliktit ovat puolestaan aiheuttaneet suuria yhteiskunnallisia murroksia ja muutoksia, jotka luovat entisestään haasteita ihmisten palauttamiselle, paluulle ja ”uudelleen integroitumiselle”.

Teoksen luvuissa tuomme esiin, miten palauttamisen jälkeen moni lähtee uudelle matkalle todellisten elämisen mahdollisuuksien puuttuessa erityisesti Irakin ja Afganistanin kaltaisissa konfliktimaissa. Maastapoistamisjärjestelmä on osaltaan luomassa maailmanlaajuisesti joukon muuttajia ja liikkujia, jotka palautustensa jälkeen lähtevät uudelle matkalle. Koko järjestelmän toimivuus voidaan tästä näkökulmasta kyseenalaistaa: suuri osa karkotetuista ei jää maahan, johon heidät karkotetaan, vaan jatkaa matkaansa. Karkotuspäätöksen antaminen ei myöskään usein johda tosiasialliseen maasta poistamiseen.

Keskeiset käsitteet

Karkotuksiin ja käännätyksiin liittyvässä kriittisessä kansainvälisessä tutkimuksessa puhutaan yleisesti *karkotuksista*,³⁰ vaikka viitattaisiin erilaisiin maastapoistamisen tapoihin tai poistettaviin ihmisiin. Tämä johtuu osittain siitä, ettei monissa maissa ole tehty hallinnollista eroa *karkotuksen* ja *käännätyksen* välillä – toisin kuin Suomessa. Muualla käännätyksen käsitteenä viittaa rajalla käännätyttä-

28 UlkL, 201/2004, 88 e § 6.6.2014/422.

29 Sisäministeriö 2022.

30 De Genova & Peutz 2010; Gibney 2008; Kanstroom 2007; Leerkes & Van Houte 2020.

miseen, kun taas Suomessa käännytys voi tapahtua myös maassa oleskelun jälkeen. Koska tämä teos perustuu tutkimukseen, käytämme alan tutkimukseen vakiintunutta termiä *karkotus* (*deportation*) sen laajassa, tutkimuksellisessa mielessä, emme hallinnon käsitteenä.

Suomen nykylainsäädännössä *karkottaminen* (*deportation*) viittaa sellaisen henkilön maastapoistamiseen, jolla on ollut oleskelulupa Suomeen. Kyseinen henkilö ei ole pystynyt uusimaan lupaansa tai hänen lupansa on lakkautettu. Viranomainen voi lakkauttaa oleskeluluvan esimerkiksi silloin, jos ilmenee, että henkilö on antanut vääriä tietoja. Oleskelulupa voidaan lakkauttaa myös silloin, jos edellytyksiä, joiden perusteella lupa alun perin myönnettiin, ei enää ole.

Karkotusten ja rikollisuuden välinen yhteys on monitahoinen. Yhtäältä pelkkä ulkomaalaisen rikosepäily, myös pienimuotoisen rikoksen osalta, voi riittää käännytykseen,³¹ toisaalta rikosperusteisesti karkotusta odottava henkilö voi hakea turvapaikkaa Suomesta. Oleskeluluvan saanut henkilö voidaan Suomessa karkottaa, jos hän on syylistynyt rikokseen, josta voidaan tuomita vähintään vuoden vankeusrangaistus, tai useamman lyhyemmän tuomion perusteella.³² Karkotettava henkilö on lisäksi voinut asua Suomessa pitkään työn, opiskelun tai perhesiteiden takia. Karkotus koskee myös rekisteröityneitä EU:n kansalaisia, jos heillä on voimassa oleva maahantulokielto tai heidän oletetaan olevan uhaksi yleiselle järjestykselle.³³

Teoksemme toinen tutkimuksellinen pääkäsite on *karkotettavuus* (*deportability*), joka viittaa karkotusuhan läsnäoloon ulkomaalaisten elämässä.³⁴ Karkotusuhka voi vaihdella ajalliselta kestoltaan. Se voi johtaa karkotukseen tai sen väistymiseen tai

31 Könönen 2018.

32 Emt.

33 Ks. Könönen tässä teoksessa (luku 6).

34 De Genova 2002; De Genova & Peutz 2010.

viivästymiseen oleskelun laillistamisen myötä. Karkotettavuus kuvaa käsitteenä myös ihmisten erilaisia muuttuvia tilanteita hallinnollisten prosessien vuoksi. Esimerkiksi määräaikainen oleskelulupa ei poista karkottamisen mahdollisuutta tulevaisuudessa. Vain Suomen kansalaisuus ”suojaa” karkotukselta, sillä kansalaista ei voi karkottaa maasta.

Hallinnollisesti ja lainopillisesti käännyttämisellä (*refusal of entry*) tarkoitetaan Suomessa ilman oleskelulupaa maahan tulleen ulkomaalaisen poistamista maasta tai henkilön maahantulon estämistä. Tämä saattaa tapahtua esimerkiksi maahantulokiellon nojalla. Kielteisen turvapaikkapäätöksen saanut henkilö voidaan käännyttää Suomesta.

Maastapoistaminen on yleiskäsite karkotuksille ja käännytyksille. Jos ulkomaan kansalainen ei täytä ulkomaalaislain määrittelemiä maahantulon tai maassa olemisen edellytyksiä, poliisi tai rajatarkastusviranomainen ryhtyy maastapoistamistoimenpiteisiin. Poliisi voi palauttaa maastapoistettavan henkilön joko saattaen hänet lähtömaahan asti, valvottuna rajanylityspaikalle tai kulkuvälineeseen, joka vie rajan yli.

Lähtökohtaisesti kaikki maastapoistettavat, paitsi rikoksiin syyllistyneet, voivat poistua maasta itsenäisesti. Niin kutsutun *avustetun vapaaehtoisen paluun järjestelmän* (*assisted voluntary return*) kautta palaavia Suomi voi tukea logistisesti ja taloudellisesti. Mikäli henkilö ei noudata saamaansa palautuspäätöstä vapaaehtoisesti, palauttaminen siirtyy poliisin tehtäväksi. Paluun vapaaehtoisuus voidaan kuitenkin myös kyseenalaistaa, mikäli henkilöllä ei ole ollut tosiasiallisesti mahdollisuutta jäädä maahan niin halutessaan.

Pakkopalautus – jota maahanmuuttohallinto tosin ei käytä – puolestaan tarkoittaa tilannetta, jossa palautettavalla ei ole muita mahdollisuuksia kuin noudattaa poliisin järjestelyjä palaamisesta. Tällöin poliisi saattaa palautettavan henkilön lähtömaahansa. Pakkopalautuksella viitataan myös tilanteisiin, joissa poliisi voi käyt-

tää pakkokeinoja, kuten ilmoittautumisvelvollisuutta, säilöönottoa, hallintaotteita ja hallintaan liittyviä välineitä.

Metodologia, terminologia ja eettiset kysymykset

Käsitteiden käyttöön liittyy eettisiä kysymyksiä, jotka koskevat paitsi tutkimukseen osallistuneita ihmisiä myös tutkijan suhtautumista hallinnon termeihin.

Avustetun vapaaehtoisen paluun järjestelmän kautta palanneiden turvapaikanhakijoiden kohdalla karkotus-käsite saattaa joissain tapauksissa stigmatisoida palautetut ihmiset rikollisiksi. Tämä koskee esimerkiksi Irakia, koska palautussopimuksen puuttuessa maa ei tällä hetkellä ota vastaan kuin rikollisten ja rikokista epäiltyjen palautuksia.

Vapaaehtoinen paluu on tilanteessa, jossa palautettavalla henkilöllä ei ole ollut aitoa mahdollisuutta valita palaamisen tai jäämisen välillä, harhaanjohtava ilmaisu. Aihepiirin tutkimuksessa onkin kritisoitu hallinnollista jakoa niin sanottuun pakkopalautukseen ja vapaaehtoiseen paluuseen. Tutkijat ovat todenneet, että vapaaehtoinen paluu on aidosti vapaaehtoista vain niissä harvoissa tilanteissa, joissa henkilöllä on pysyvä oleskelulupa, mutta hän päättää silti vapaasta tahdostaan palata lähtömaahansa.³⁵

Käännytys puolestaan viittaa sanana rajalta käännättämiseen. Käytännössä sanaa käännytys kuitenkin käytetään tilanteissa, joissa henkilö on asunut Suomessa jo vuosia odottaen esimerkiksi turvapaikkapäätöksensä ratkeamista eri oikeusasteissa ja samalla rakentanut elämäänsä epävarmassa tilanteessa.

Näiden seikkojen vuoksi käytämme teoksen eri luvuissa erilaisia käsitteitä, riippuen tutkittavien asemasta ja tilanteesta sekä tieteenalasta. Esimerkiksi oikeustieteellisessä analyysissä on tärkeää puhua hallinnon ja lainsäädännön termien mukaisesti. Sen

35 Könönen 2018; Hautaniemi ym. 2013; De Genova & Peutz 2010; Blitz ym. 2005; Cleton & Chauvin 2020; Webber 2011; Gadd ym. tässä teoksessa (luku 11); Könönen tässä teoksessa (luku 6).

sijaan yhteiskuntatieteellisessä kriittisessä karkotustutkimuksessa osin kyseenalaistetaan hallinnon käsitteet, koska niiden nähdään peittävän alleen ilmiön monia epäoikeudenmukaisuuksia. Maa-hanmuuttopolitiikka sekä sen ympärillä käytävä keskustelu ja siihen liittyvät toimenpiteet koskettavat laajasti suomalaista yhteiskuntaa. Demokratian kannalta on merkityksellistä, että oikeat termit ja niiden asiayhteydet ovat kansalaisten ymmärrettävissä ja aukeavat heille. Yhtä lailla tärkeää on hahmottaa eri termien taakse jäävää monimutkaista todellisuutta ja hallinnollisten termien ongelmia.

Teoksemme monitieteisyys näkyy käsitteellisten valintojen lisäksi eri lukujen tutkimusmetodologiassa. Valtaosa karkotustutkimuksesta on laadullista tutkimusta, jossa hyödynnetään erilaisia aineistonkeruu- ja analyysimenetelmiä. Osa teoksen luvuista pohjautuu valmiisiin historiallisiin ja nykypäivän aineistoihin, kuten arkistomateriaaleihin, media-aineistoihin, lakiteksteihin, viranomaisraportteihin ja tilastoihin. Suurin osa luvuista perustuu kuitenkin tutkijoiden omiin empiirisiin aineistoihin, joita he ovat keränneet esimerkiksi havainnoimalla, kyselytutkimuksilla, haastatteluilta ja ryhmäkeskusteluilla. Muutamissa teoksen luvuissa yhdistyy valmiiden aineistojen ja empiirisen aineiston analyysi, osassa karkotuksia puolestaan käsitellään monipaikkaisen lähestymistavan kautta.

Tyypillistä tutkimusmateriaalia muuttoliike- ja karkotustutkimuksessa ovat haastatteluaineistot. Haastattelujen avulla on mahdollista ymmärtää tutkimukseen osallistuvien ”kokemuksia eletyistä tapahtumista” ja teemahaastattelut ”sopivat erinomaisesti sellaisten ilmiöiden tutkimiseen, jotka tapahtuvat piilossa ja joista on niukasti ennakkotietoa”.³⁶ Turvapaikanhakijoiden, pakolaisten ja karkotusuhan alla elävien kanssa tehdyt haastattelut ovat kysymyksenasettelultaan usein avoimia, jotta voidaan välttää vaiku-

telma viranomaishaastattelusta. Tällöin tutkija voi antaa haastattelutavalleen tilaa ohjata keskustelua tälle tärkeisiin teemoihin.³⁷

Teoksemme luvuissa analysoivat tutkimushaastattelut on tehty osittain tulkkien välityksellä, osittain yhteisellä äidinkielellä ja toisinaan yhteisellä kielellä, joka ei ole haastattelutilanteessa kenenkään äidinkieli. Yksittäinen kohtaaminen haastattelun muodossa, etenkin tulkin välityksellä, voi tarjota tärkeää, mutta ajallisesti ja kielellisesti rajallista ymmärrystä. Osa teoksen tutkijoista on soveltanut pitkäjänteistä etnografista tutkimusotetta päästäkseen syvällisemmin käsiksi eri teemoihin.³⁸ Tämä ei ole kuitenkaan ollut kaikissa tutkimushankkeissa mahdollista esimerkiksi koronapandemiaan liittyvien riskien ja rajoitusten takia. Osa teoksen tutkijoista on tehnyt tutkimusaiheisiinsa liittyvää vapaaehtoistyötä, mikä on tukenut aihepiiriin yleisymmärrystä. Joidenkin teoksen tutkijoiden tutkimusavustajat ja tulkit ovat seuranneet haastateltujen elämää pitkäkestoisesti ja rakentaneet heihin luottamuksellisia suhteita.

Teoksen kirjoittajissa on henkilöitä, joilla on sama kieli- ja kulttuuritausta kuin tutkimuksiin osallistuneilla. Osalla heistä on myös omakohtaista kokemusta pakkomuutosta tai karkotuksista. Heidän mahdollisuutensa seurata omakielisiä uutiskanavia ja sosiaalista mediaa sekä niihin liittyviä kuulopuheita on tärkeää, sillä pakolaisuuden ja karkotusten teemoista käydään diasporayhteisöjen sisällä vilkasta keskustelua, joka voi vaikuttaa muun muassa pakomatkaraitteihin tai kohdemaan valintaan.³⁹

Teoksen rakenne

Kokoomateoksemme rakentuu neljästä osasta: karkotusten ja käännytysten historiasta; karkotusten ja käännytysten politiikoista, prosesseista ja representaatioista; karkotusten ja käänny-

37 Puumalainen & Kynsilehto 2017.

38 Ks. esim. Khosravi 2018.

39 Ks. Juntunen 2016.

tysten kokemisesta sekä karkotusten ja käännytysten vastustamisesta. Kunkin osan alkuun on sijoitettu sen teemaan liittyvä valokuva ja runo. Valokuvat on ottanut valokuvaaja Rewan Kakil, ja runot on kirjoittanut runoilija-toimittaja Ahmed Zaidan.

Teoksen ensimmäisessä osassa havainnollistamme historiallisten tapaustutkimusten avulla muutoksia karkotuksen käsitteisessä, käytännöissä ja kohteissa. Menneisyyden karkotukset voidaan nähdä osana tietyn ajanjakson historiallisia kehityskulkuja sekä kansallisten ja kansainvälisten valtarakenteiden muuttumista. Ilmiön historiallinen tarkastelu havahduttaa pohtimaan, mikä merkitys karkotuksilla on nykypäivänä.

Osan ensimmäisessä luvussa Miika Tervonen luo yleiskatsauksen karkotusten varhaisesta historiasta modernien kansallisvaltioiden nousuun. Karkotukset ovat kiinteästi sidoksissa kansallisvaltion ja kansallisen yhteenkuuluvuuden rakentamiseen. Tervosen luku luo pohjan ensimmäisen osan muille luvuille, joissa karkotusten historiaan pureudutaan eri aikakausien tapaustutkimusten kautta.

Petri Rekonen nostaa toisessa luvussa tarkasteluun varhaiset karkotukset 1600–1900-luvuilla. Rekonen kuvaa karkottamisen käsitettä ja käytäntöjä ennen modernin kansallisvaltion syntyä. Karkotukset eivät olleet vielä 1600–1900-luvuilla sidoksissa kansalaisuuteen, vaan niitä käytettiin yksilöihin kohdistuvina rangais- tuksina ja etnisiin väestöryhmiin kohdistuvina torjumiskeinoina.

1930-luvulta alkaen karkotukset eivät ole tapahtuneet ainoastaan Suomen rajojen ulkopuolelle. Myös suomalaisia on pakko- siirretty ulkomailla, Neuvostoliitossa. Nykyisissä karkotuskes- kusteluissa unohtuukin usein, että inkerinsuomalaisilla on oma- kohtaista kokemusta kodin ja kotiseudun jättämisestä, ilman var- muutta paluusta. Tähän aiheeseen pureutuu teoksessamme Anni Reuter. Hän tarkastelee inkerinsuomalaisten karkotuksia 1930-lu- vulta lähtien, kun kulakeiksi leimattuja talonpoikia ja raja-alueen suomalaisia alettiin siirtää pakkotoimin.

Suomalaisen lähihistorian keskeisimmät murrokset, Neuvostoliiton romahdus ja kylmän sodan päättyminen, loivat uudet periaatteet suomalaiselle ulkomaalais- ja maastapoistamispolitiikalle. Hiljalleen alettiin huomioida myös maasta poistettavien tahto ja oikeus vastustaa viranomaispäätöksiä, kuten Matti Välimäki tuo esille luvussaan. Välimäki pohtii, kuinka lainsäädännön asettamat uudet periaatteet välittyivät käytännön viranomaistyöhön, ja osoittaa, miten iso rooli oli yksittäisen virkailijan harkinnalla.

Teoksen toisessa osassa esittelemme Suomen nykyistä kontekstia viranomaistoimijoiden ja mediarepresentaatioiden näkökulmista. Tarkastelemme konkreettisten esimerkkien avulla, miten maastapoistamiset toimivat kiinteänä osana suomalaista maahanmuuttojärjestelmää.

Osan ensimmäisessä luvussa Jukka Könönen pohtii suomalaisten viranomaisten toimintaa maastapoistamisprosesseissa. Hän analysoi maastapoistamisiin liittyviä prosesseja ja niiden erilaisia ajallisia ulottuvuuksia niin ulkomaalaislain, maastapoistamisten toimeenpanon kuin karkotettavien ulkomaalaisten näkökulmasta. Eila Isotalus syventyy luvussaan karkotusta toimeenpanevien ihmisten valtaan ja keskinäiseen luottamukseen sekä niiden rakentumiseen erilaisten odotusten ristipaineessa. Erna Bodström puolestaan käsittelee Migrin turvapaikkaprosessia analysoimalla kielteisten turvapaikkapäätösten uskottavuuden arviointia.

Osan viimeisessä luvussa Saara Pellander jäsentää kriittisesti kuvaa, joka karkottamisesta on välittynyt suurelle yleisölle suomalaisen median kautta. Hän analysoi vuoden 2015 jälkeistä karkotuksiin ja käännytyksiin liittyvää mediakeskustelua Helsingin Sanomissa. Vaikka uutisointi karkotuksista toistaa pakolaisuuden mediarepresentaatiosta tunnettua kerrontaa uhasta ja uhrista, jossa uhriarjemassa esiintyvät tyypillisesti naiset ja lapset, se antaa tilaa myös miesten surun, epätoivon ja pelon esittämiseen.

Teoksen kolmas osa siirtyy rakenteiden ja viranomaistoiminnan tarkastelusta karkotusuhan alla elävien kokemusten esiintuo-

miseen. Karkotusten ja käännytysten kokemista käsittelevässä osassa analysoidaan irakilaiden ja afganistanilaisten turvapaikanhakijoiden kokemuksia Suomessa ja lähtömaissa. Alan tutkimuskenttä on painottanut karkotusten rakenteellista analyysia, ja tutkimus on vaarassa menettää ymmärryksensä karkotettavien toimijuudesta.⁴⁰ Siksi on tärkeää, että karkotuksia ja käännetyksiä tutkitaan yhteisöjen sekä palautettavien ja heidän lähipiirinsä kokemusten tulokulmasta. Eveliina Lyytinen osoittaa luvussaan, miten kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneet irakilaiset ja afganistanilaiset kokevat Suomessa pitkittyneen karkotusuhan alla elämisen ja millaisia havaintoja YVV on tehnyt poliisin toiminnasta karkotusmatkojen aikana.

Kolmannen osan seuraavissa luvuissa siirrytään karkotusten jälkeiseen aikaan ja lähtömaiden konteksteihin. Palautuksissa kokemus ja laki ovat kietoutuneet vahvasti yhteen, kuten Katri Gaddin, Hayder Al-Jouranjin ja Elina Pirjatanniemen luku osoittaa. He analysoivat Suomesta Irakiin pääosin ”vapaaehtoisesti” palautettujen kokemuksia ja lähtömaahan asettumista. Lisäksi he selvittävät käännetyksiä koskevien päätösten oikeudellisia edellytyksiä.

Lena Näre, Anna Knappe ja Amir Jan kuvaavat luvussaan karkotusuhan alla elämistä, karkotusten kokemusta, karkotusten seurauksia ja elämän järjestämistä karkotuksen jälkeen. He osoittavat lähtömaahan saapumisen olevan merkittävä osa karkotusprosessia. Näre, Knappe ja Jan nostavat esiin myös sen, että ihmisillä on erilaisia strategioita selvitä karkotuksen jälkeen.

Osan viimeisessä luvussa Karina Horsti ja Hasan Khademi tarkastelevat pitkittyneen karkotusuhan vaikutuksia nuoren elämään. He pyrkivät löytämään vastauksia siihen, mikä auttaa jakamaan epävarmuuden keskellä ja miten nuori voi jo ennen oleskeluluvan saamista rakentaa elämäänsä Suomessa.

40 Ellis & Stam 2017; Gravelle ym. 2013.

Teoksen viimeisessä osassa käsittelemme kahden tapaustutkimuksen kautta, miten vastarinta epäoikeudenmukaisina koettuun maastapoistamiseen kohtaan on rakentunut Suomessa viime vuosina. Luvuissa kuvataan toimintaa, jossa karkotuksista pyritään tekemään yhteiskunnallinen ongelma ja nostamaan niihin liittyviä epäkohtia julkiseen keskusteluun.

Osan ensimmäisessä luvussa Päivi Pirkkalainen analysoi tunteita ja solidaarisuustoimintaa Helsingin keskustassa vuonna 2017 käännytysuhan alla elävien turvapaikanhakijoiden aloitteesta järjestetyssä protestissa. Osan toisessa luvussa Tiina Seppälä puolestaan kuvaa sitä, miten suomalaiset viranomaistahot ovat pyrkineet määrittelemään paperittomat turvapaikanhakijat ja ”pakkopalautuksia” vastustavan yhteiskunnallisen aktivismin laittomaksi.

Lähteet

- Andersson, Ruben (2014) *Illegality, inc. clandestine migration and the business of bordering Europe*. Oakland: University of California Press.
- Ahonen, Talvikki & Annastiina Kallius (2019) Paperittomuuden tuotanto ja hallinta Suomessa vuosina 2015–2017. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 89–112.
- Bodström, Erna (2020) ‘Because Migri says so’: Legitimation in negative asylum decisions in Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 10:2, 5–19.
- Blitz, Brad K. & Rosemary Sales & Lisa Marzano (2005) Non-voluntary return? The politics of return to Afghanistan. *Political Studies* 53:1, 182–200.
- Cleton, Laura & Sebastien Chauvin (2020) Performing freedom in the Dutch deportation regime: Bureaucratic persuasion and the enforcement of ‘voluntary return’. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46:1, 297–313.
- De Genova, Nicholas (2002) Migrant “illegality” and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology* 31, 419–447.
- De Genova, Nicholas & Nathalie Peutz (toim.) (2010) *The deportation regime. Sovereignty, space and the freedom of movement*. Lontoo: Duke University Press.
- Dolea, Alina & Diana Ingenhoff & Anabella Beju (2021) Country images and identities in times of populism: Swiss media discourses on the ‘stop mass immigration’ initiative. *International Communication Gazette* 83:4, 301–325.
- Ellis, Basia D. & Henderikus J. Stam (2017) Cycles of deportability: Threats, fears, and the agency of ‘irregular’ migrants in Canada. *Migration Studies* 6:3, 321–344.
- Euroopan komissio (2020) *Uusi muuttoliike- ja turvapaikkasopimus*. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_fi (haettu 25.1.2022).
- Gibney, Matthew (2008) Asylum and the expansion of deportation in the United Kingdom. *Government & Opposition* 43:2, 46–167.

- Golash-Boza, Tanya & Pierrette Hondagneu-Sotelo (2013) Latino immigrant men and the deportation crisis: A gendered racial removal program. *Latino Studies* 11:3, 271–292.
- Gravelle, Matthew & Antje Ellermann & Catherine Dauvergne (2013) Studying migration governance from the bottom up. Teoksessa Bridget Anderson, Matthew Gibney & Emanuela Paoletti (toim.) *The social, political and historical contours of deportation*. Lontoo: Springer, 59–77.
- Hartig, Falk (2017) Deterrence by public diplomacy: The negative dimension of international political communication. *Journal of Communication Management* 21:4, 342–354.
- Hautaniemi, Petri & Marko Juntunen & Mariko Sato (2013) Return migration and vulnerability: case studies from Somaliland and Iraqi Kurdistan. Kirjoitus Helsingin yliopiston ”Somaliaan ja Irakiin palaavat” -hankkeen blogissa 30.6.2013. <https://blogs.helsinki.fi/somaliaan-irakiin/> (haettu 15.2.2021).
- Juntunen, Marko (2016) *Poikkeustilan sukupolvet – Irakilaispakolaisuus Suomessa*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 31/2016. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/75391> (haettu 7.2.2022).
- Kanström, Dan (2007) *Deportation nation: Outsiders in American history*. Cambridge: Harvard University Press.
- KHO 2012:1, 13.1.2012/23.
- Khosravi, Shahram (toim.) (2018) *After deportation. Ethnographic perspectives*. Cham: Palgrave Macmillan/Springer.
- Könönen, Jukka (2018) *Turvapaikanhakijoita vai rikollisia? Huomioita ”pakkopalautuksista” ja rakenteellisesta väkivallasta*. Kirjoitus Tutkijaliiton ja Tiede & edistys -lehden blogissa 14.8.2018. <https://tutkijaliitto.wordpress.com/2018/08/14/turvapaikanhakijoita-vai-rikollisia-huomioita-pakkopalautuksista-ja-rakenteellisesta-vakivallasta/> (haettu 15.2.2021).
- Leerkes, Arjen & Marieke Van Houte (2020) Beyond the deportation regime: Differential state interests and capacities in dealing with (non-)deportability in Europe. *Citizenship Studies* 24:3, 319–338.
- Lepola, Outi (2018) *Turvapaikanhakijat oikeusavun asiakkaina. Kohti yhdenvertaisia ja laadukkaita oikeusapupalveluita*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta, Policy brief 33/2018. <https://tietokayttoon.fi/julkaisu?pubid=28901> (haettu 25.1.2022).
- Lupa elää (2021) *Lupa elää – Suomessa pitkään asuneille turvapaikanhakijoille myönnettävä oleskeluluvat*. Kansalaisaloite.fi. <https://www.kansalaisaloite.fi/fi/aloite/9109> (haettu 7.2.2022).
- MacGregor, Marion (2021) German deportations up again after decline due to COVID. *InfoMigrants* 10.9.2021. <https://www.infomigrants.net/en/post/34990/german-deportations-up-again-after-decline-due-to-covid> (haettu 9.2.2022).
- McAuliffe, Marie & Anna Triandafyllidou (toim.) (2021) *World migration report 2022*. Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- Migri (2022a) *Turvapaikkahakemukset*. Tilastot, päivitetty 26.1.2022. <https://tilastot.migri.fi/index.html#applications/23330/49> (haettu 7.2.2022).
- Migri (2022b) *Muukalaispassi*. <https://migri.fi/muukalaispassi> (haettu 12.8.2022).
- Odyssus Network (2021) *Special collection on the ‘new’ migration and asylum pact*. <https://eumigrationlawblog.eu/series-on-the-migration-pact-published-under-the-supervision-of-daniel-thym/> (haettu 25.1.2022).
- Puumala, Eeva & Anitta Kynsilehto (2017) *Turvapaikanhakijoiden ja paperittomien haastattelu*. Teoksessa Matti Hyvärinen & Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 357–377.
- Rundgren, Joonas (2020) *Suomen muukalaispassikäytäntö on inhimillistä kärsimystä aiheuttava rakenne*. Yhdenvertaisuusvaltuutettu 22.4.2022. <https://syrjinta.fi/-/>

- suomen-muukalaispassikaytando-on-inhimillista-karsimysta-aiheuttava-rakenne (haettu 7.2.2022).
- Saarikkomäki, Elsa & Nea Oljakka & Johanna Vanto & Elina Pirjatanniemi & Juha Lavapuro & Anne Alvesalo-Kuusi (2018) *Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015–2017: Pilottitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä*. Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia 1. https://www.utu.fi/sites/default/files/public%3A//media/file/RPR_1_2018.pdf (haettu 7.2.2022).
- Salasuo, Mikko (2015) Tutkijat vastentahtoisten infromanttien jäljillä. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino, 163–194.
- Sisäministeriö (2018) *Turvapaikkakäytäntöjä on yhtenäistetty muiden EU-maiden kanssa*. Tiedote 33/2018, 22.3.2018. <https://intermin.fi/-/turvapaikkakaytanta-oyhtenaistetty-muiden-eu-maiden-kanssa> (haettu 1.2.2022).
- Sisäministeriö (2021) *Ilman oleskeluoikeutta maassa olevien tilanteeseen etsitään ratkaisuja*. Tiedote 61/2021, 24.5.2021. <https://intermin.fi/-/ilman-oleskeluoikeutta-maassa-olevien-tilanteeseen-etsitaan-ratkaisuja> (haettu 7.2.2022).
- Sisäministeriö (2022) *Palautussopimukset*. <https://intermin.fi/maahanmuutto/vapaaehtoinen-paluu-ja-palauttaminen/palautussopimukset> (haettu 7.2.2022).
- Valtioneuvosto (2015) *Hallituksen turvapaikkapolitiinen toimenpideohjelma*. 8.12.2015. <https://valtioneuvosto.fi/-/hallituksen-tiedotustilaisuus-turvapaikkapolitiisesta-toimenpideohjelmasta> (haettu 25.1.2022).
- Välimäki, Matti (2018) Kielteinen maakuvatyö – maahanmuuton ”vetovoimatekijöiden” vähentäminen. *Ennen & nyt* 18:3. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108883/64308> (haettu 9.2.2022).
- Webber, Frances (2011) How voluntary are voluntary returns? *Race & Class* 52:4, 98–107.
- YLE (2020) *Suomi karkotti viime vuonna poikkeuksellisen paljon ulkomaalaisia*. YLE Uutiset. <https://yle.fi/uutiset/3-1191827> (haettu 7.2.2022).

OSA I

**KARKOTUSTEN JA
KÄÄNNYTYSTEN
HISTORIA**

Kun koti ei ole enää turvallinen (Rewan Kakil 2021)

Karkotuksen historia

Maa on liikkeessä.

Olemme liikkumatta,

vene valtameressä.

Ironisena totuutena roihunnut viha on repinyt talon suolet,
samalla kun muisto leijui yöperhona ympäri liekin.

Meidät lapioitiin paikastamme ulos,

sielumme lepattivat avaruudessa

lempilelujeni henkiä vartioiden.

Näen sinut, kotini, piikkilankakehyksistä huolimatta.

Näen sinut jokaisessa puussa,

muistini haava ei ole parantunut;

kiväärien aukoista, totuuden suuttimesta.

”Voit hävittää kyläni,

mutta kertomusta et pysty.

Voit haudata maatilani,

mutta lauluja et estä.

Olet verhonnut lapsuuteni kotikadun tuhannella uudella nimellä;

tulet aina

epäonnistumaan

jos yrität ryöstää muistojaani”

sanoi vanha evakkoukko.

...

Kotini on leima heidän otsillaan, jotka matkaavat kuin satelliitit
hajallaan ympäri maapallon.

Aurinko ja muta sekoittuivat meren viisauteen, ja palmujen
kärsivällisyyteen.

Kotini on piilossa pohjalla, tekopyhän pinnan alla.

Kotini on helmi, joka loistaa heille, jotka haluavat nähdä
totuuden.

Kotini on tuuleen hukattu rakkauden tihku,
uppoavaa laivaa naaraava elämän säie;
jokaiseen joukkojen piirittämään naapurustoon kirjoitettu
todellinen evankeliumi,
aidan takaa katselevan lapsen huulille,
isoäitini kämmenelle, turisteja tervehtivälle.
Kotini on yhteiselon pyhä kirja, piirityksestä viis.

(Ahmed Zaidan 2021, suom. Kasper Salonen)

Näkökulmia karkotuksiin historiallisena tutkimuskohteena

Miika Tervonen

Suomi ja muut globaalin pohjoisen maat karkottavat, käännöttävät tai palauttavat 2020-luvun alussa massamittaisesti ei-toivottuja globaalin etelän maiden asukkaita. Samaan aikaan kun maasta poistoista on tullut yksi eurooppalaisen turvallisuus- ja oikeusjärjestelmän keskeisistä alueista, niitä ympäröi joukko hiljaisuuksia ja kollektiivisia muistikokkia. Karkotuksista on niin Suomessa kuin useimmissa muissakin Euroopan maissa vain vähän tietoa pitkän aikavälin yhteiskunnallisena ilmiönä. Erilaisia ei-kansalaisyiin kohdistuvia maasta poistamisen käytäntöjä on hahmotettu tutkimuksessa ja julkisissa keskusteluissa etupäässä lyhyen aikavälin ja nykyhetken näkökulmasta. Kuinka moni muistaa vaikkapa Slovakian romanitaustaisten turvapaikanhakijoiden vuosina 1999–2000 muodostaman ”tulvan”, johon Suomen hallitus vastasi säätämällä pikatahdissa nopeutetun turvapaikkamenettelyn? Tai aikoinaan kiivaita keskusteluita herättäneet syrjäytyneiden suomalaisten karkotukset Ruotsista Suomeen 1970- ja 1980-luvuilla? Kuinka paljon venäläisiä karkotettiin Suomesta sisällissodan päätyttyä? Entä mitä tiedetään esimerkiksi irtolaislain perusteella karkotetuista ulkomaalaisista?

Puuttuva historiallinen perspektiivi on osa laajempaa kansainvälistä ilmiötä. Uutisvirran ”ikuisessa nykyhetkessä” karkotukset hahmottuvat kerta toisensa jälkeen toistuvina poikkeuksina, toisistaan ja menneisyydestä irrallisina rajaspektaakkeleina.¹ Argumentoin artikkelissani, ettei tämä ole sattumaa. Vaikka ajallisen

1 De Genova 2013.

näkökulman ohuus ja siihen liittyvät kollektiiviset muistikatkokset ovat leimallinen piirre muuttoliikkeisiin ja varsinkin pakkomuuttoihin liittyvissä keskusteluissa yleisesti, karkotuksia vaikuttaisi ympäröivän ainutlaatuisen vahva hiljaisuus.² Siinä missä pakolaisten kokemuksiin, vastaanottamiseen ja integraatioprosesseihin on kiinnitetty viime vuosikymmenien historiantutkimuksessa yhä enemmän huomiota, kansallisvaltioiden torjumatai poistamat pakkomuuttajat ovat edelleen tutkimuksellisessa marginaalissa.³

Karkotukset vievät kansallisvaltion rakentamisprosessiin liittyvien sokeiden pisteiden ja toiseuksien ytimeen. Kansallisvaltioiden rakentuminen 1800-luvulta lähtien on tuottanut samanaikaisesti uudenlaisen ”me”-ryhmän, kansakunnan, sekä aiempaa selvemmin kansalaisuuden ja kulttuurin pohjalta rajattuja ulkopuolisten ryhmiä, etnisistä vähemmistöistä ulkomaalaisiin. Karkotukset ovat muodostaneet tärkeän työkalun sosiaalisesti, poliittisesti ja etnisesti tai ”rodullisesti” valikoivassa kansakunnan rakennusprosesseissa. Esimerkiksi Yhdysvaltojen osalta on esitetty arvioita, joiden mukaan maasta olisi vuodesta 1882 lähtien poistettu peräti 57 miljoonaa henkilöä – enemmän kuin maahanmuuttajien yhteiskuntana tunnettuun maahan on muuttanut saman ajan sisällä.⁴ Valtaosa maastapoistoista on ollut epävirallisia ja usein huonosti dokumentoituja ”vapaaehtoisia” palautuksia, joiden kohteena ovat olleet meksikolaiset maatalousyöntekijät. Yhdysvaltalainen oikeustieteilijä Dan Kanstroom on kutsunut intensiivisen valikoinnin tuloksena muokkaantunutta väestöllis-poliittista kokonaisuutta ”karkotuskansakunnaksi” (*deportation nation*).⁵

Vaikka Euroopan maita ei usein mielletä maahanmuuttomaiksi, myös useimmilla niistä on tosiasiaa pitkä sekä muut-

2 Ks. esim. Gatrell 2016; Marfleet 2007.

3 Ks. esim. Gatrell 2016.

4 Goodman 2020, 1.

5 Kanstroom 2007.

toliikkeisiin että muuttoliikkeiden sääntelyyn kytkeytyvä karkotusten historia.⁶ Erilaisten ei-toivottujen ja ulossuljettujen henkilöiden fyysinen poisto kansallisvaltion alueelta on samalla tarkoittanut konkreettisesti heidän kokemustensa ja kertomustensa häivyttämistä kansallisesta kertomuksesta. Toisin sanoen, kun maasta poistetut ovat olleet poissa silmistä, he ovat olleet myös poissa mielestä. Fyysisen ja diskursiivisen maasta poistamisen liittymäinen onkin synnyttänyt lähes kaikissa kansallisvaltioissa historiankirjoituksen sokeita pisteitä.

Karkotuksia on toki jossain määrin käsitelty historian tutkimuksessa. Tutkimus on kuitenkin tyypillisesti keskittynyt jo omana aikanaan paljon huomiota saaneisiin poikkeustapauksiin. Suomessa tämä on tarkoittanut esimerkiksi Neuvostoliitosta ja muista kommunistimaista paenneita poliittisia pakolaisia, niin sanottuja loikkareita, tai ”niitä kahdeksaa” (tai oikeastaan kahta-toista⁷) natsi-Saksaan karkotettua juutalaispakolaista ja -siviiliä. Molempiin ryhmiin liittyen on tehty yksityiskohtaista historiallista tutkimusta.⁸ Myös toisen maailmansodan päätyttyä Suomesta Neuvostoliittoon palautetut noin 56 000 inkeriläistä ovat vähitellen saaneet tutkimuksellista huomiota Mauno Koiviston inkeriläisille suuntaaman paluumuuttokutsun jälkeen.⁹

Huomion suuntautuminen pääsääntöisesti aikansa näkyvimpiin ja kiistellyimpiin tapauksiin on ymmärrettävää, myös käytävissä olevien lähdeaineistojen näkökulmasta.¹⁰ Se on kuitenkin aiheuttanut arkisempien, vuodesta toiseen tapahtuvien maastapoistojen, jäämisen huomiotta. Tutkimuksen valikoivuus on tarkoittanut karkotuksia rutiininomaisesti toteuttavan hallinnollisen koneiston ja ”tavallisten” karkotettujen jäämistä katvealueelle. Li-

6 Esim. Lucassen 2005; Noiriel 1996.

7 Ks. Silvennoinen 2013.

8 Juutalaisten luovutuksista, esim. Rautkallio 1985; Sana 2003; Silvennoinen 2013; Torvinen 1984. ”Loikkareiden” palautuksista, Pekkarinen & Pohjonen 2005.

9 Esim. Flink 2010; Nevalainen 1999. Ks. myös Reuter tässä teoksessa (luku 4).

10 Myös esim. Leitzinger 2008.

säksi tarkastelun ulkopuolelle ovat rajautuneet vaikeammin hahmottuvat (ja usein heikommin dokumentoidut) tapaukset, joissa virallista karkotus-, käännytys- tai maastapassituspäätöstä ei välttämättä ole annettu mutta joissa viranomaisten toiminta, kehotukset tai suoranainen painostus on silti ratkaisevasti myötävaikuttanut maasta poistumiseen. Inkeriläisten palautusten ja vaikkapa nykyisten ”vapaaehtoisten” paluiden lisäksi tämän tyyppisiä tapauksia voidaan olettaa olleen muun muassa toisen maailmansodan aikana ja välittömästi sen jälkeen huomattaviakin määriä. Esimerkiksi suurvaltasuhteiden kannalta hankalia pakolaisia näyttäisi monissa tapauksissa kehotetun jatkamaan matkaansa Ruotsiin.¹¹

Hallinnollisten prosessien läpinäkymättömyys luo lisäksi karkotuksista käytyjen keskusteluiden historiattomuuteen. Karkotukset ovat muodostaneet monissa maissa hallinnollisen ja oikeudellisen harmaan vyöhykkeen.¹² Karkotusprosesseihin kytkeytyy tyypillisesti useita viranomaisia – varsinaisten maahanmuuttoviranomaisten lisäksi esimerkiksi rajavartiolaitos, poliisi, turvallisuuspoliisi, ulkoministeriö lähetystöineen, tuomioistuimen eri oikeusasteet, sosiaaliviranomaiset ja yhdenvertaisuusvaltuutettu – joiden prosesseja ohjaavat ajallisesti vaihteleva ja harkinnanvaraisuuden mahdollistava lainsäädäntö sekä usein enemmän tai vähemmän tulkinnanvarainen käsitteistö.¹³ Esimerkiksi suomalaisessa lainsäädännössä käännytyksen määritelmä on muuttunut useaan otteeseen. Käsitteen laajentaminen vuoden 2004 ulkomalaislaissa tarkoittaa toisin sanoen varsinaisten karkotusten osuuden pienentymistä viranomaistilastoissa. Lisäksi muun muassa vapaaehtoisen paluun järjestelmän ja Dublin-menettelyn kautta toteutetaan nykyisin huomattava osuus niistä maastapoistoista, jotka olisi aiemmin voitu kategorisoida karkotuksiksi tai ”maastapassituksiksi”.

¹¹ Ks. esim. Pekkarinen & Pohjonen 2005; Simola 2009.

¹² Kanstroom 2007.

¹³ Ks. esim. Välimäki tässä teoksessa (luku 5).

Läpinäkymättömyys on myös itsessään hallinnan tekniikka, jolla on voitu vähentää viranomaisten tarvetta perustella päätöksiään ja näin kätkeä ja luonnollistaa karkotuksiin liittyvää valankäyttöä. Tutkijan näkökulmasta tämä tarkoittaa tarvetta hallinnollisten kategorioiden kriittiseen kohtaamiseen ja ajallisten muutosten huomioimiseen. Mistä kaikesta kulloinkin oikeastaan puhutaan ja mitä ohitetaan, kun puhutaan karkotuksista ja käännytyksistä?

Historiantutkijan näkökulmasta ohittamaton tosiasia on samalla se, että suuri osa karkotuksiin liittyvistä viranomaisaineistoista on salassa pidettäviä.¹⁴ Niitä saattaa myös päätyä virkaaineistojen arkistoinnin yhteydessä seulottaviksi tai hävitettäväksi. Yksi syy karkotusten historian vähäiselle tutkimukselle onkin yksinkertaisesti se, että tutkimus on vaikeaa ja siinä joudutaan nojaamaan työläisiin, fragmentaarisiin ja luvanvaraisiin tai kokonaan tutkijan ulottumattomissa oleviin aineistoihin. Olemassa oleva tietämys ”arkisten” (muiden kuin sotiin tai ulkopoliittikaan liittyneiden-) karkotusten kokonaismäärästä sodanjälkeisessä Suomessa onkin rajoittunut esimerkiksi Antero Leitzingerin antamiin lukuihin, jotka puolestaan perustuvat hänen Maahanmuuttoviraston suljetusta kellarista löytämänsä ”punakantisen vihon” tietoihin maasta passittamis- ja karkotusmääräyksistä vuosina 1942–1971.¹⁵

Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen osalta historiallisen näkökulman puute sekä partikularisoiva ja nykyhetkeen keskittyvä katse ovat ohentaneet ymmärrystä siitä, millaisesta ilmiöstä karkotuksissa oikeastaan on kyse. Karkotusten tutkiminen pitkän aikavälin ilmiönä kuitenkin avaa väylän lähestyä yhtä avainkohtaa kansallisvaltioiden muodollisten ja normatiivisten rajojen vetämisessä ja valtioiden harjoittaman vallankäytön käytännöissä

14 Ks. Välimäki tässä teoksessa (luku 5).

15 Leitzinger 2008, 275–276. Ei ole selvää, miten Leitzingerin antamat numerotiedot on viranomaistyössä koostettu. Luvut eivät vaikuttaisi sisältävän esimerkiksi niin sanottujen loikkareiden käännytyksiä.

ja rajoissa. Yhtenä modernin valtion tunnuspiirteenä voidaankin pitää sitä, että valtiolla on oikeus karkottaa vain ei-kansalaisia, erotuksena aiemmista rangaistusluonteisista maanpakoon lähettämistä.¹⁶ Karkotuksien historiallinen tutkimus avaa myös usein ohitetun näkökulman, jossa kansallisvaltiot eivät vain hallinnoi vaan myös aiheuttavat pakkomuuttoa, ja haastaa niiden aseman neutraaleina tai luonnollisina muuttoliikkeiden tutkimuksen kehikkoina.¹⁷

Tarkastelen seuraavaksi kansallis- ja hyvinvointivaltioiden nousun ja karkotusten historian kietoutumista toisiinsa. Sen jälkeen käsittelen karkotusten vuosisataista kietoutumista etnisiin ja ”rodullisiin” jaotteluihin, sekä näiden jaotteluiden merkitystä kansallis- ja hyvinvointivaltioita organisoivina periaatteina. Lopuksi vedän yhteen keskeiset huomioni ja pohdin tutkimuksellisia mahdollisuuksia tavoittaa karkotusprosessien ”peittyneitä jälkiä”.

Kansallisvaltio ja modernit karkotusregiimit

Erilaisilla maasta poistamisen muodoilla on pitkä menneisyys, joka limittyy yhteiskunnallisten hierarkioiden ja keskitettyjen valtioiden historiaan. Muuttoliikkeiden ja ylipäänsä liikkuvuuden kontrollointi ja ongelmallistaminen ovat olleet nimenomaan eurooppalaisille yhteiskunnille leimallisia piirteitä ainakin 1500-luvulta lähtien.¹⁸ Keskitettyjen territoriaalisten valtioiden saadessa muotonsa poliittisista hankalista henkilöistä, vakoajiksi epäilyistä ja uskonnollisista toisinajatteliijoista saatettiin pyrkiä hankiutumaan eroon karkottamalla heidät valtion hallitseman alueen rajojen ulkopuolelle tai sen kaukaisiin kolkkiin. Esimerkiksi Ruotsin Kustaa Vaasan tapaiset voimapolitiikat suhtautuivat vihamielisesti myös liikkuviin ryhmiin – esimerkiksi perhekunnittain kiertäviin romaneihin – jotka olivat vaikeasti verotettavia ja värvättä-

16 Anderson ym. 2010, 548.

17 Marfleet 2007; Wimmer & Schiller 2002.

18 Lucassen & Willems 2003.

viä, ja pyrkivät näistä mahdollisuuksien mukaan eroon. Samaan aikaan maanomistajien pyrkimykset sitoa työvoima paikoilleen sekä maallisten köyhäinhoitojärjestelmien kehittyminen johtivat köyhyyden ja liikkuvuuden kriminalisointiin ”irtolaisuutena” ja tiukkenevaan erotteluun ”omien” ja ”vieraiden” köyhien välillä. Monet vauraat länsi- ja keskieurooppalaiset kaupungit muodostivat jo varhain eräänlaisia pienoishyvinvointivaltioita, jotka saattoivat toimia yllättävän moderneilla tavoilla rajojensa valvojina ja ulkopuolisina pidettyjen karkottajina.¹⁹

Karkotuksilla on pitkälle ulottuva historia, jossa monilla niiden keskeisillä funktioilla – erityisesti irtolaislakeihin sisältyneellä sosiaalisella kontrollilla ja paikallistason jäsenyyksien ja oikeuksien rajaamisella – on hahmotettavissa vuosisataisia jatkuvuuksia. Kuitenkin nimenomaan kansallisvaltioiden kehittyminen erityisesti 1800-luvulta lähtien erottuu karkotusten ja laajemmin liikkuvuuden kontrolloinnin historiassa keskeisenä ajallisena jakajana.

John Torpey on esittänyt, että kansallisvaltiot ovat muodostuessaan pyrkineet monopolisoimaan päätösvallan legitimistä liikkuvuudesta. Torpeyn näkemyksen mukaan liikkuvuuden kontrollointi ja rajanvedot ”omien” kansalaisten ja ”muiden” välillä eivät ole vain kansallisvaltioiden syntyprosessin sivutuote vaan sen keskeinen elementti, joka samalla määrittää kansallisvaltioiden ”valtiollisuutta” (*state-ness*).²⁰ Moderni kansalaisuus on edellyttänyt valtiolta kykyä identifoida yksiselitteisesti sen alueella olevien ihmisten kuuluvuus tai ulkopuolisuus. Vahvistunut erottelu kansalaisten ja ulkomaalaisten välillä on puolestaan tuottanut ja myös vaatinut toteutuakseen laajenevaa byrokratiaa ja uusia väestöön kohdistuvia hallinnan tekniikoita. Tämä kehitys näkyy selvästi esimerkiksi väestörekisterien, kuvallisen passin, viisumin ja muiden matkustusasiakirjojen sekä rajavartiostojen historiassa. Sääntelyn painopiste siirtyi kansallisvaltioissa samalla vähitellen

19 Fauser 2017; Lucassen 2012.

20 Torpey 1998, 239–240.

väestön sisäisestä liikkuvuudesta ulkorajoille. Tosin esimerkiksi Suomessa viranomaisten huomio kohdistui vielä ennen itsenäistymistä pikemminkin irtolaiskontrolliin ja Amerikan-siirtolaisuuden hillitsemiseen kuin maahan tuleviin tai maassa oleskeleviin ulkomaalaisiin.

Monissa kansallisvaltioissa muodostui dynaaminen suhde, jossa kansalaisten poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien kehittyminen kulki rinta rinnan aiempaa tiukemman rajavalvonnan ja aktiivisemmän karkotuspolitiikan kanssa. Kansalaisuuslait uudistettiin käytännössä samanaikaisesti entistä tiukempien ulkomaalaislakien kanssa.²¹ Kansalaisuus hahmottui näissä laeissa uudella tavalla pysyvänä oikeuksien lähteenä, jota valtiolla ei ollut mahdollisuutta riistää. Samalla ei-kansalaisiin, ”ulkomaalaisiin”, alettiin kiinnittää yhä enemmän ja yhä epäilevämpää huomiota. Ensimmäinen maailmansota erottuu Pohjoismaissa muun Euroopan tavoin tärkeänä rajalinjana, jonka myötä ulkomaalaiset alettiin hahmottaa julkisissa keskusteluissa ongelmana – esimerkiksi vakoojina, poliittisina agitaattoreina, rikkureina, tautien levittäjinä tai rodullisesti vääränlaisena ”aineksena”.²² Sodan aikana ja sen jälkeen muuttoliikkeiden kontrollointia paitsi kiristettiin myös keskitettiin erikoistuneille valtiollisille toimijoille, kuten Suomessa vuonna 1919 perustetulle Passitoimistolle.

Kansalaisuuteen perustuvan territoriaalisen kansallisvaltion vahvistuessa ja ulkomaalaispolitiikan tiukentuessa myös karkotukset muuttivat luonnettaan. Maanpakoon karkottaminen oli antiikin valtioista uudelle ajalle saakka tapa päästä eroon vääränlaisista henkilöistä, olivat nämä sitten alamaisia tai muukalaisia, ja samalla kansoittaa asumattomia syrjäseutuja ja siirtomaita. Itse asiassa pakkomuutto oli yksi pääasiallisista mannertenvälisen

21 Pohjoismaissa kansalaisten oikeuksia tarkentavia lakiuudistuksia toteutettiin esimerkiksi Norjassa vuonna 1888, Ruotsissa 1894, Tanskassa 1898 ja Suomessa 1919. Muuttoliikesäännöksiä puolestaan säädettiin esimerkiksi Norjassa vuosina 1902 ja 1915, Ruotsissa 1914, Tanskassa 1875 ja Suomessa vuosina 1888, 1919, 1924 ja 1930.

22 Hammar 1964.

siirtolaisuuden muodoista aina 1800-luvulle saakka ja keskeinen muun muassa Australian, Siperian ja Pohjois-Amerikan kolonisoinnissa. Myös suomalaisia päätyi rangaistusvankeina ja irtolaisuudesta tuomittuina esimerkiksi Uuden-Ruotsin siirtokuntaan Delawaressa sekä Venäjän kolonoihin Siperiassa.

Modernin rajavalvonnan ja kansallisvaltioiden myötä karkotukset muuttuivat viimesijaiseksi mutta rutiininomaisesti käytetyksi keinoksi hallita nimenomaan territoriaalisen valtion alueella olevia tai sinne pyrkiviä ei-kansalaisia. Karkotuksia toteutti monissa maissa entistä tehokkaampi ja erikoistuneempi hallinnollinen koneisto, joka pystyi valtion ulkorajojen lisäksi valvomaan myös ulkomaalaisten jokapäiväistä elämää. Samalla kansalaisuuteen liittyvien oikeusnormien vahvistuessa maastakarkotukset perinteisemmässä mielessä – omien ”alamaisten” ja pakkotyövoiman hallintakeinona – jäivät autoritääristen valtioiden tunnuspiirteeksi. Vastaavasti varsinkin Stalinin Neuvostoliitto pakosiirsi asuinsijoiltaan ennennäkemättömiä ihmismääriä. Anni Reuter kirjoittaa tässä kirjassa tarkemmin inkerinsuomalaisista, jotka kokivat etniseen ryhmäänsä kokonaisuudessaan kohdistuneen väkivaltaisen karkotuksen.

Eri valtioiden välisten palautuksista, vankeinvaihdosta ja etsintäkuulutettujen luovutuksista käytyjen neuvotteluiden myötä karkotukset kytkeytyivät osaksi kansainvälisen lainsäädännön, diplomatian ja ulkopoliittikan historiaa.²³ Uusien kansallisvaltioiden syntyyn liittyneet rajakiistat ja sodat muodostuivat lisäksi keskeiseksi – ja usein massamittaiseksi – karkotusten taustasyyksi. Esimerkiksi Kreikan ja Turkin välisen sodan päätyttyä vuonna 1923 maiden välisessä ”väestönvaihdossa” yli miljoona eri puolilla nykyisen Turkin aluetta asunutta kreikkalaiskatolista ja 355 000–400 000 Kreikassa asunutta muslimia pakotettiin jättämään kotinsa. Toisen maailmansodan jälkeiset väestön pakkosiirrot olivat

23 Ks. esim. Caestecker 2003; Gibney 2020.

vielä mittavampia, myös sodan ja kansanmurhien runteleman Euroopan ulkopuolella. Esimerkiksi Brittiläisen Intian jakautuessa Intiaan ja Pakistaniin vuonna 1947 arviolta 10–20 miljoonaa ihmistä joutui jättämään kotinsa. Suomen historiassa kansallisvaltion syntyyn ja rajoihin liittyvän pakolaisuuden voi ajatella koskeneen esimerkiksi Suomesta vuonna 1918 väkisin poistettuja, eri arvioiden mukaan noin 18 000–80 000 venäläistä tai venäjänkielistä (joista suuri osa tosin oli maassa olleita entisen Venäjän armeijan sotilaita).

Hyvinvointivaltioiden vähittäinen rakentuminen 1900-luvun alkupuolelta lähtien lisäsi kansalaisten ja muiden väliseen eroteluun uusia kerroksia, jotka ovat vaikuttaneet myös karkotuskäytäntöihin. Pohjoismaissa ja myöhemmin Euroopassa on toisen maailmansodan jälkeen vaikuttanut vahva pyrkimys purkaa liikkuvuuden sääntelyä ja alueellista liikkuvuutta. Pohjoismaiden passiunionin (1958) ja Schengenin sopimuksen (1985) myötä alueellinen liikkuvuus on lisääntynyt ja viranomaisten mahdollisuudet poistaa lähialueilta tulleita ei-kansalaisia maasta vähentyneet. Vauraiden yhteiskuntien välisten rajojen purkuprosessi ei kuitenkaan tehnyt rajalinjoista historiallisia jäänteitä. Sen sijaan alueellinen liikkuvuuden vapauttaminen on siirtänyt Euroopassa kontrollin painopisteen yhteisille ulkorajoille, samalla kun globaalia etelästä vauraisiin pohjoisen ja lännen maihin kohdistunut siirtolaisuus on politisoitunut voimakkaasti.

Toisen maailmansodan jälkeistä aikaa luonnehtiikin kasvava jännite lisääntyvän kansainvälisen liikkuvuuden ja niin kutsutun hyvinvointinationalismin välillä. Hyvinvointinationalismiin sisältyy keskeisesti pyrkimys rajata hyvinvointipalvelut kansalaisuuden tai veronmaksukyvyyn mukaan määrittyneille ”omille”. Se kietoutuu kuitenkin myös rotujattelun historiaan ja käsityksiin kulttuurien ja kansallisuuksien välisistä hierarkioista. Erilaiset kerrostumat nousivat esille esimerkiksi Ruotsissa ja Suomessa 1970- ja 1980-luvuilla käydyissä keskusteluissa alkoholisoituneiden, ko-

dittomien tai rikoksista pidätettyjen suomalaisten karkotuksista. Voimassa ollut pohjoismainen liikkuvuuden vapaus tarkoitti, että suomalaisten toistuvat karkotukset Ruotsista ja Tanskasta toteutettiin lainsäädännöllisellä ja hallinnollisella rajavyöhykkeellä. Karkotukset kytkeytyivät irtolaiskontrollin jatkumoon, mutta ennakoivat myös haavoittuvassa asemassa oleviin EU-kansalaisiin nykyisin kohdistuvia maastapoistoja ja niihin liittyviä hallinnollisia kysymyksiä.

Kylmän sodan jälkeen karkotuspolitiikan ydin on siirtynyt niin sanotusta globaalista etelästä tulleisiin muuttajin ja erityisesti hylätyn päätöksen saaneiden turvapaikanhakijoiden maastapoistoihin. Suomi on laajentanut muiden globaalien pohjoisten maiden tavoin voimakkaasti karkotuksia mahdollistavaa lainsäädäntöään ja infrastruktuuriaan. Karkotusten määrät lähtivätkin Suomessa voimakkaaseen kasvuun jo 2000-luvulla – vuosia ennen vuoden 2015 vastaanottokriisiä ja ulkomaalaisvastaisen populismin poliittista läpimurtoa (jollaisena voisi pitää vaikkapa perussuomalaisten voittoa vuoden 2011 eduskuntavaaleissa). Ulkomaalaispolitiikan ”karkotuskäännö” (*deportation turn*) on ollut näkyvissä uusien hallinnollisten instrumenttien käyttöönotossa: esimerkiksi nopeutettu käsittely, Dublin-palautukset ja niin sanotut vapaaehtoiset paluut ovat olleet keskeisiä uusia suomalaisten maastapoistojen työkaluja 2010-luvulta lähtien. Tästä huolimatta Suomea voidaan pitää Tanskan tai Hollannin tavoin ”estyneenä” (*hampered*) karkotusregiiminä, jossa poliittinen tahto maastapoistoihin ylittää valtion käytännön kapasiteetin niiden toteuttamiseen. Vaikka kalliisiin ja hallinnollisesti raskaisiin karkotusprosesseihin käytetään Euroopan laajuisesti yhä enemmän resursseja, useimmat EU-maissa annetut maastapoistomääräykset eivät itse asiassa johda määräyksen saaneiden poistumiseen maasta.²⁴ Sen sijaan karkotuspolitiikka on tuottanut useimpiin Euroopan

24 Leerkes & Van Houte 2020.

maihin kasvavan oikeudellisessa välitilassa olevien ei-kansalaisyhteisöjen ryhmän.

Rodullistetut rajanvedot

Erilaisilla ongelmallistetuilla tai rodullistetuilla ryhmillä (tai ryhmiksi konstruoiduilla, enemmän tai vähemmän sattumanvaraisilla ihmisjoukoilla) on ollut tärkeä asema modernien ulkomaalaislakien ja karkotuskoneiston kehityksessä. Tämä pätee jo esiteollisen ajan kehittyviin eurooppalaisiin valtioihin, joissa varsinkin juutalaiset ja romanit ovat olleet erityisrajoitusten ja karkotusten kohteina. Juutalaisiin kohdistettiin uuden ajan alun Euroopassa lukuisia joukkokarkotuksia. Samaan aikaan kiertäviksi ”mustalaisiksi” tai ”tattareiksi” leimatut joutuivat monissa maanosan ruhtinas- ja kuningaskunnissa lainsuojattomaan asemaan. Kuten esimerkiksi Petri Rekonen tässä kirjassa esittää,²⁵ romaneihin kohdistuva torjunta nojasi vuosisadasta toiseen vaihteleviin perusteluihin, joissa kuitenkin painottuivat uskonnolliset, köyhyyden kontrollointiin ja sosiaalisen järjestyksen ylläpitoon liittyvät syyt. Pohjoismaissa esimerkiksi Anne Minken on osoittanut, kuinka 1700-luvun alkupuolen Ruotsi ja Tanska-Norja pystyivät toistuvien pidätysten, kuulusteluiden ja karkotusten kautta seuraamaan ja rikkomaan maiden välillä liikkuneiden romaniseurueiden elämää. Tämä pakotti kontrollin kohteena olleet käyttämään erilaisia vastastrategioita: liikkumaan pienemmissä ryhmissä, vetäytymään syrjäseuduille, hankkimaan väärennettyjä asiakirjoja tai vaihtamaan nimiään.²⁶

Myöhemmissä kansalaisuuteen ja demokratiaan perustuvissa yhteiskuntajärjestelmissä ongelmalliseksi konstruoitujen ryhmien määrä ja niihin kohdistettujen toimenpiteiden kattavuus on saanut yhä laajempaa merkitystä. 1700-luvun lopulta eteenpäin ajatukset kansakunnasta ja rodusta mullistivat eurooppalaisen

25 Rekonen tässä teoksessa (luku 3).

26 Minken 2009.

poliittisen ajattelun. Kansallisvaltioita rakennettiin tukeutumalla myytteihin yhtenäisestä kansasta, samalla kun rotuajattelu antoi ”tieteellisen” pohjan stereotyyppioille ja välitti kolonialismin ja imperiumien ajan hierarkioita osaksi demokraattisia yhteiskuntia. Lehdistön ja julkisen keskustelun piirien muotoutuessa maahanmuutto hahmottui alusta alkaen rodullistettuihin ja ongelmallistettuihin erityisryhmiin liittyvien uhkakuvien ja moraalisten painiikkien kautta.

Yhdysvalloissa jo mainittujen meksikolaisten ohella toinen maan rajakontrollin historiassa keskeinen ryhmä olivat kiinalaiset, joiden muodostamaa oletettua uhkaa torjuttiin vuonna 1882 säädetyllä kohdennetulla maahantulokiellolla. Aasialaisiin kohdistetun kontrolloinnin pohjalta sittemmin rakentunut yhdysvaltalainen kiintiöjärjestelmä asetti ”kaukasialaiset” ja anglosaksista alkuperää olevat muuttajat etusijalle ja pyrki estämään vääränlaisina pidettyjen kansallisuuksien ja rotujen väestönsuuksien kasvun.

Myös pohjoismaisessa ulkomaalaispolitiikassa rodullistetuilla ryhmillä – ja jälleen erityisesti juutalaisilla ja romaneilla – on ollut paljon kokoaan tärkeämpi merkitys karkotusten historiassa. Suomessa sekä juutalaisten että romanien asema oli 1800-luvun loppupuolella kiihkeiden keskusteluiden ja lainsäädäntötyön kohteena. Juutalaisten osalta taustalla olivat osittain 1880-luvun rajut juutalaisvastaiset väkivaltaisuuksien eli pogromit Venäjän keisarikunnassa, erityisesti nykyisten Ukrainan ja Puolan alueilla. Niiden synnyttämän pakolaisuuden suuntautuminen Suomeen haluttiin estää.²⁷ Juutalaisten asumisoikeuksia ja toimeentulomahdollisuuksia kavennettiin 1880-luvun lopussa ja 1890-luvun alussa, ja monia juutalaisperheitä karkotettiin maasta tai määrättiin muuttamaan muilta paikkakunnilta Helsinkiin, Turkuun ja Viipuriin. Suomessa vuonna 1889 tehdyn päätöksen mukaan noin 150 nimeltä mainit-

27 Noin kaksi miljoonaa juutalaista pakeni Venäjän valtakunnan alueelta vuosina 1880–1920. Monet pakenivat Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin, joissa molemmissa säädettiin tänä aikana pakolaisten maahanpääsyä rajoittavia lakeja.

tua juutalaista sai jäädä Suomeen ja muut karkotettiin. Noin tuhannesta maassa asuneesta juutalaisesta lähes kolmasosa muutti pois tai karkotettiin. Vuosien 1862 ja 1888 passilait puolestaan kielsivät kategorisesti ”ulkomaalaisten mustalaisten” oleskelun maassa, oli näillä voimassa olevat passit tai ei. 1890-luvulla muodostettu moderni poliisilaitos karkotti ja käännutti monia maassa säännöllisesti vierailleista ulkomaisista romaniseurueista.

Ruotsissa vuoden 1914 karkotuslaki ja vuoden 1927 ulkomaalaislaki pyrkivät rajoittamaan romanien ja juutalaisten määrää sekä oleskelua suurin ja epäsuurin keinoin. Juutalaisia karkotettiin sotien välisenä aikana löyhin perustein, ja juutalaispakolaisten tulo maahan pyrittiin vuoteen 1943 saakka pääsääntöisesti estämään. Romanien maahantulo kiellettiin vuoden 1914 karkotuslaissa eksplisiittisesti. Romaneihin ja näihin rinnastettuihin kulkeviin seurueisiin kohdenetut maahantulokiellot säilyivät Ruotsissa ja muissa Skandinavian maissa voimassa läpi toisen maailmansodan, jonka aikana Saksan natsihallinto ja sen liittolaiset surmasivat tai karkottivat suuren osan Keski-Euroopan romani- ja sinitväestöistä. Rajoitukset säilyivät voimassa myös sodan jälkeen, mahdollisesti viimeisenä eksplisiittisesti etnis-rodullistettuun ryhmään kohdistuvana erityislainsäädäntönä Ruotsissa. Ruotsi, Norja ja Tanska poistivat romaneihin kohdistetut maahantulokiellot 1950-luvun alussa osana pohjoismaiseen passiunioniin liittyneitä lainmuutoksia.

Juutalasiin ja romaneihin kohdistunut huomio ja toistuvat karkotukset osoittavat etnisten ja ”rodullisten” jaotteluiden merkityksen varhaisia kansallis- ja hyvinvointivaltioita organisoivina periaatteina. Ne osoittavat myös karkotuksiin liittyvän lainsäädännön kehityksessä toistuvan piirteen, jossa karkotuksiin liittyvä lainsäädäntö on kehittynyt yksittäisiin ryhmiin liittyvien moraalisten paniikkien kautta. Tämä piirre on hahmotettavissa 1800-luvun lopun pogromipakolaisista 1990-luvun somalipakolaisiin ja romanitaustaisiin turvapaikanhakijoihin. Kaikissa näissä

tapauksissa suhteellisen pieni määrä rodullistettuja tulijoita herätti voimakkaan julkisen reaktion, johon hallitus tai viranomaiset vastasivat nopeasti rajoituksin tai lainsäädännön kautta. Suomeen vuosina 1990–1991 saapuneiden somalialaisten turvapaikanhakijoiden kohdalla presidentti Mauno Koivisto esitti Neuvostoliiton toteamista turvalliseksi maaksi ja vaati sitä valvomaan tiukemmin rajojaan, samalla kun Suomen hallitus aloitti ulkomaalaislain kii-reisen uudistamisen. Eri itäisen Euroopan maista saapuneiden romanitauستاisten turvapaikanhakijoiden kohdalla eduskunta puolestaan vastasi näiden aiheuttamaan ”tulvaan” määräämällä väliaikaisen viisumipakon Slovakialle sekä säätämällä nopeutetun turvapaikkamenettelyn turvallisiksi luokitelluista maista tulleille, joiksi katsottiin kaikki EU:n jäsenyyttä hakevat valtiot. Lainmuutoksen myötä turvallisesta maasta tulleet, kielteisen päätöksen saaneet turvapaikanhakijat voitiin palauttaa kotimaahansa heti ulkomaalaisviraston päätöksen jälkeen.²⁸

Historiantutkijan näkökulmasta edellä mainittuja tapauksia yhdistää rodullistettuun ryhmään kohdistuvan ”moraalisen paniikin” ja nopeasti säädettyjen tapauskohtaisten rajoitusten lisäksi myös toinen toistuva piirre. Julkisten keskusteluiden kriisivaihetta on kullakin kerralla seurannut suhteellisen nopea kiinnostuksen hiipuminen tai suoranainen unohtaminen - samalla kun uudet rajoitukset ovat jääneet osaksi muuttoliikepolitiikkaa.

Peittyneet jäljet?

Ranskalaisen historiantutkijan ja kielitieteilijän Ernst Renanin usein siteeratun toteamuksen mukaan unohtaminen on ollut keskeinen elementti kansakuntien luomisessa.²⁹ Moderni kansallisvaltioideologia nojaa ajatukseen kansakunnan ikaikaisuudesta, luonnollisuudesta ja sisäisestä homogeenisyydestä. Samaan aikaan Suomen kaltaisten modernien kansallisvaltioiden synty on

28 Leitzinger 2010, 86–87, 104; Nordberg 2004; Salmenhaara 2010; Välimäki 2019, 52.

29 Renan 1882, 8.

tosiasiallisesti ollut suhteellisen tuore (ja usein väkivaltainen) prosessi, jonka myötä syntyneet rajat meidän ja muiden, kansalaisten ja vierasmaalaisten, välillä edustavat monissa suhteissa pikemminkin katkosta kuin jatkuvuutta. Näin syntyy ristiriita, joka vaatii unohtamista: kansallisvaltion luonne rajanvetoihin perustavana uutuutena on häivyttävä, jotta kansakunta voidaan hahmottaa yhtenäisenä ja ajattomana yhteisönä.

Unohtaminen osana kansallista kertomusta on harvoissa tapauksissa niin selvää kuin karkotettujen ja muiden maasta poistettujen kohdalla. Julkisten keskusteluiden pohjalta suomalainen karkotuspolitiikka olisi helppoa käsittää uudeksi ilmiöksi ja kytkeä esimerkiksi vuoden 2015 vastaanottokriisin ja maahanmuuttovastaisen populismin nousuun suomalaisessa politiikassa. Karkotuksilla on kuitenkin Suomessakin pitkä valtion muodostumiseen liittyvä historiansa. Tässä historiassa on hahmotettavissa eri toimijoiden muodostama ”koneisto”, jonka toimintaa ohjaavat logiikat eivät vaikuta välttämättä riippuneen paljoakaan kulloinkin vallassa olleesta hallituksesta. Pitkän aikavälin näkökulman puuttuminen on kuitenkin peittänyt näkyvistä nämä logiikat, joissa kohtaavat pyrkimykset sosiaaliseen kontrollointiin, sisäisen turvallisuuden ylläpitämiseen ja ei-kansalaisiin kohdistuvaan sosiaaliseen ja kansalliseen tai etnis-rodulliseen valikointiin. Näistä kullakin on puolestaan oma valtioiden muodostumiseen nivoutuva historiansa. Myös niin sanotun hyvinvointinationalismin juuria voidaan etsiä vuosikymmenten - ellei peräti vuosisatojen - takaa. Vanessa Barker onkin esittänyt, ettei Pohjoismaiden käänne kohti kireämpää maahanmuuton kontrollointia vuoden 2015 jälkeen ole merkki hyvinvointivaltion kriisistä, vaan pikemminkin seuraus sen jäsenyyssperustaisesta ja myös rodullistavasta logiikasta kasvaneiden muuttoliikkeiden aikana.³⁰

Valtiollisen ”koneiston” lisäksi pitkän aikavälin puuttuminen on häivyttänyt näkyvistä karkotusprosesseihin joutuneiden

30 Barker 2013.

heterogeenisen joukon. Maasta tavalla tai toisella poistetut ovat ikään kuin itsestään selvästi kansallisen kertomuksen ulkopuolella. Sama pätee heidän toimijuuteensa, joka näyttää kuitenkin yllättävänkin usein vaikuttaneen ratkaisevasti karkotusprosessien lopputulokseen. Maastapoistojen kohteina olevien ihmisten näkökulman ja selviytymistaktiikoiden tärkeyttä korostaakin, että esimerkiksi valtaosa nykyisin eri Euroopan unionin maissa kielteisen päätöksen saavista turvapaikanhakijoista onnistuu jatkamaan oleskelua päätöksen antaneessa maassa.³¹

Historiallisen tutkimuksen näkökulmasta maasta poistettavaksi määrättyjen äänen ja toimijuuden tavoittaminen on haasteellista ja vaatii usein aiemmin käyttämättömien lähdeaineistojen hyödyntämistä ja avaamista käyttöön lupahakuprosessien kautta.³² Muistelukerronta ja erilaiset egodokumentit (kuten kirjeet, päiväkirjat ja muistelmat) ovat tärkeä väylä karkotettujen näkökulman tavoittamiseksi. Monien karkotusten jäljet pysyvät tästä huolimatta peittyneinä. Toisaalta tämä voi tarkoittaa sitä, että hallinnollisia jälkiä ei ole jäänyt, niitä ei ole säilytetty tai niihin ei käyttölu-parajoitusten tai muiden käytännön syiden vuoksi ole mahdollista päästä käsiksi. Toisaalta, kuten vaikkapa monien Neuvostoliittoon palautettujen inkeriläisten ja heidän jälkeläistensä tarinat osoittavat, maastapoistojen tuottama fyysinen poissaolo, traumat ja häpeä tuottavat myös hiljaisuuksia, jotka voivat periytyä karkotuksen kokeneissa perheissä sukupolvelta toiselle.³³

Näkyvistä kadonneetkin karkotetut ovat silti osa kansallisen valtion muotoutumisen ja sen toimintatapojen historiaa. Karkotukset avaavat historiallisena tutkimuskohteena mahdollisuuksia ymmärtää ja ”epäluonnollistaa” kansallisvaltioiden ja niiden monitasoisten hallintokoneistojen toimintaa sekä tehdä niiden valankäyttöä näkyväksi. Tämä vaikuttaa tärkeältä tilanteesta, jossa

31 Leerkes & Van Houte 2020, 329.

32 Ks. Välimäki tässä teoksessa (luku 5).

33 Ks. esim. Pakkanen ym. 2020; Reuter tässä teoksessa (luku 4).

karkotuksista, käännetyksistä, niin sanotuista vapaaehtoisista palautuksista ja kansalaisuuden poistamisista on tullut miljoonien ihmisten elämään vaikuttavia globaaleja käytäntöjä.

Lähteet

- Anderson, Bridget & Matthew J. Gibney & Emanuela Paoletti (2010) Citizenship, deportation and the boundaries of belonging. *Citizenship Studies* 15:5, 547–563.
- Barker, Vanessa (2013) Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of a janus-faced penal regime. *Theoretical Criminology* 17:1, 5–25.
- Caestecker, Frank (2003) The transformation of nineteenth-century West European expulsion policy, 1880–1914. Teoksessa Andreas Fahrmeir, Olivier Faron & Patrick Weil (toim.) *Migration control in the North Atlantic world*. New York / Oxford: Berghahn Books, 120–137.
- Fausser, Margit (2017) The emergence of urban border spaces in Europe. *Journal of Borderlands Studies* 34:5, 1–18.
- Flink, Toivo (2010) *Kotiin karkotettavaksi: Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1944–55*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Gatrell, Peter (2016) Refugees – What’s wrong with history? *Journal of Refugee Studies* 30:2, 170–189.
- Gibney, Matthew J. (2008) Asylum and the expansion of deportation in the United Kingdom. *Government and Opposition* 43:2, 146–167.
- Gibney, Matthew J. (2020) Banishment and the pre-history of legitimate expulsion power. *Citizenship Studies* 24:3, 277–300.
- Goodman, Adam (2020) *The deportation machine. America’s long history of expelling immigrants*. Princeton: Princeton University Press.
- Hammar, Tomas (1964) *Sverige åt svenskarna: Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932*. Tukholma: Caslon Press.
- Kanstroom, Dan (2007) *Deportation nation. Outsiders in American history*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Könönen, Jukka (2018) Border struggles within the state: Administrative bordering of non-citizens in Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 8:3, 143–150.
- Leerkes, Arjen & Marieke Van Houte (2020) Beyond the deportation regime: Differential state interests and capacities in dealing with (non-) deportability in Europe. *Citizenship Studies* 24:3, 319–338.
- Leitzinger, Antero (2008) *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. Helsinki: East-West Books.
- Lucassen, Leo & Wim Willems (2003) The weakness of well-ordered societies. Gypsies in Western Europe, the Ottoman Empire and India, 1400–1914. *Review: Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations* 26:3, 283–313. Binghamton: Fernand Braudel Center.
- Lucassen, Leo (2005) *The immigrant threat. The integration of old and new migrants in Western Europe since 1850*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Lucassen, Leo (2012) Cities, states and migration control in Western Europe: Comparing then and now. Teoksessa Bert de Munck & Anne Winter (toim.) *Gated communities? Regulating migration in early modern cities*. Burlington, VT: Ashgate, 217–244.

- Marfleet, Philip (2007) Refugees and history: Why we must address the past. *Refugee Survey Quarterly* 26:3, 136–148.
- Minken, Anne (2009) Negotiating ethnicity. Encounters between a band of travellers and Nordic authorities in the 18th century. Esitelmä Stockholm International Conference on the Discrimination and Persecution of Roma, Sinti and Travellers -konferenssissa 5.–7.3.2009, Tukholma, Ruotsi.
- Nevalainen, Pekka (1999) *Viskoi kuin Luoja kerjäläistä: Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Noiriel, Gerard (1996) *The French melting pot: Immigration, citizenship, and national identity*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Pakkanen, Lea & Santeri Pakkanen & Eevaliina Rusanen & Meeri Koutaniemi (2020) *Se tapahtui meille: Isän ja tyttären matka inkerinsuomalaisuuteen*. Helsinki: Gummerus.
- Pekkarinen, Jussi & Juha Pohjonen (2005) *Ei armaa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981*. Helsinki: Otava.
- Rautkallio, Hannu (1985) *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto: Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset*. Espoo: Weilin + Göös.
- Renan, Ernest (1882) *Qu'est-ce qu'une nation?* Paris: Calmann Lévy.
- Sana, Elina (2003) *Luovutetut: Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. Helsinki: WSOY.
- Silvennoinen, Oula (2013) Beyond "Those eight": Deportations of Jews from Finland 1941–1942. Teoksessa Hana Worthen & Simo Muir (toim.) *Finland's Holocaust: Silences of history*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 194–217.
- Simola, Matti (2009) *Ratakatu 12: Suojelupoliisi 1949–2009*. Helsinki: WSOY.
- Tervonen, Miika (2021) Borders of welfare: Mobility control and the Nordic welfare states. Teoksessa Pauli Kettunen (toim.) *Nationalism and democracy in the welfare state*. Cheltenham: Edward Elgar, 150–165.
- Tervonen, Miika & Saara Pellander & Nira Yuval-Davis (2018) Everyday bordering in the Nordic countries. *Nordic Journal of Migration Research* 3:8, 139–142.
- Torpey, John (1998) Coming and going: On the state monopolization of the legitimate "Means of movement". *Sociological Theory* 16:3, 239–259.
- Torvinen, Taimi (1984) *Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella*. Helsinki: Otava.
- Välimäki, Matti (2019) *Politiikkaa kansallisten, kansainvälisten ja ideologisten reunaehto- jen puitteissa. Suomalaiset puolueet ja maahanmuutto 1973–2015*. Väitöskirja: Poliittinen historia. Turku: Turun Yliopisto.
- Wimmer, Andreas & Nina Glick Schiller (2002) Methodological nationalism and beyond: Nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks* 2:4, 301–334.

Romanit karkotuspolitiikan silmätikkuna

Petri Rekonen

Karkotukset olivat alun perin jo 1200-luvun Ruotsin maakuntalakien aikana varattu rangaistuksiksi kaikkein raskaimmista rikoksista: murhista tai rauhanrikkomisesta. Tuomitusta tuli lainsojaton (*fredlös*) ja oikeudeton, ja hän menetti omaisuutensa.¹ Hänen täytyi paeta erämaihin. Hänestä tuli ”susi”, lainsojaton, jonka saattoi kuka tahansa rangaistuksetta surmata.² Häpeärangaistuksina karkotuksiin yhdistettiin stigmatisointeja, kuten nenän ja korvien tyypistämisiä.³ Myöhemmin karkotukseen voitiin tuomita huoruudesta, kerjäämisestä, varkauksista, metelöinnistä tai irtolaisuudesta. Karkotus koski yleensä koko elinaikaa. Jos karkotettu kaikesta huolimatta palasi takaisin, hän otti riskin menettää henkensä.⁴

Karkotuksien moderni historia liittyy oleellisesti siihen, kuinka kristillisyyys ja myöhemmin eurooppalaisuus tulivat ymmärretyiksi, kuinka nämä arvot rakennettiin ja kuinka ne vähitellen koettiin yhteiskunnan luonnolliseksi perustaksi.⁵ Tämä vaati pitkää koulimista: työ muuttui työvelvollisuudeksi ja samalla osaksi kasvatusjärjestelmää 1500-luvulla.⁶ Keskeiseksi arvoksi tuli hyöty, antiarvoiksi puolestaan laiskuus, turhanpäiväisyys ja päämäärätön kiertely. Ylintä valtaa käyttivät kirkko ja valtio – viimeisenä lukkona isäntä, jolla oli jumalan antamat velvoitteet ja

1 Westlund 2018, 122.

2 Harrison 2002, 123; Nordström 1840, 449–450.

3 Ståhlberg 1893, 12.

4 Westlund 2018, 74.

5 Mikkeli 1998, 39; Mennell 1989, 31, 35.

6 Weber 1930, 26.

valtuudet valvoa ja koulia palkollisiaan. Kontrollia vastaan rikko-neista tuli rangaistavia ja heistä, jotka eivät ottaneet ojentuakseen, rikollisia, mielenvikaisia tai irtolaisia, ulkopuolisia. Koko tätä prosessia voidaan kutsua sivilisaatioprosessiksi, jossa itsekurista tuli autonomisen ihmisen synonyymi.⁷

Sivistyksen käsite luotiin Suomen kieleen vasta 1820-luvulla. Aluksi se tarkoitti pelkästään ulkoisesti siveää käytöstä tai kollektiivisen yhteiskuntajärjestyksen kehitystä ja siihen sopeutumista. Vasta myöhemmin sivistys sai myös ruotsinkielisen *bildning*-sisällön, jolla viitattiin yksilön sisäiseen itserefleksiiviseen muotoutumiseen ja kehittymiseen.⁸ Sivistys oli myös luokkakäsite: rahvaan alimmille luokille tarjoihin siveellisyttä ja sivilisointia, siis sopeutumista. Bildning-sivistys oli varattu kehittyneemmille luokille. Myöhemmin sivistyksestä tuli erotteluperuste ja myös peruste erilaisille ulkopuolisiin kohdistuville pakkotoimenpiteille.

Etnisyyteen ja myöhemmin rotuun liittyvät negatiiviset käsitykset ovat toimineet ulossulkemisen ja karkotuksien perustana eri aikoina. Niin sanottu ulkopuoli on usein tuotettu ”pakotettuna etnisyytenä”⁹, vallankäyttäjien määrittelemänä. Voidaan kysyä, miksi juuri tietty etninen ryhmä on määritelty karkotettavaksi ja mitkä ominaisuudet tai arvot ovat tehneet karkotuksen mahdolliseksi. Mikä on se niin sanottu sisäpuoli, joka asettaa arvonsa hallitsevaan asemaan ja määrittää alamaiselle ja kansalaiselle sallitut ja toivotut arvot?

Tutkimus on osoittanut, että romaneihin liitetyt käsitykset väkivaltaisuudesta ja syrjäisten talojen terrorista olivat liioiteltuja. Romanien selviytymisen edellytyksenä oli pikemminkin yhteistyö paikallisväestön kanssa.¹⁰ Romanit olivat kuitenkin vuosisatojen perintönä lainsäädännön, kirkon ja valtiopäivien erityiskohdeena. Jos romanien ja paikallisväestön väliset suhteet olivat pa-

7 Mennell 1989, 96; Weber 1930, 17.

8 Kokko 2010, 7–23.

9 Tervonen 2010, 5, 10, 16, 266.

10 Tervonen 2010, 4, 120, 153, 215.

remmat kuin aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa on esitetty, voidaan kysyä, mihin kirkon ja valtion torjuva näkemys ja ankarat juridiset säännökset perustuivat. Mikä oli se tapa, jolla ulkopuolta hallittiin ja joka lopulta siirtyi uudelle tasolle 1800-luvun lopun valtiopäiväkeskusteluissa? Ongelma ei ratkea tutkimalla ulkopuolta, vaan katse on suunnattava sisäpuoleen eli niihin juridisiin, kirkollisiin ja valtiopäivillä esitettyihin lausumiin, joilla sisäpuoli rakensi omaa eetostaan ja käsitystä ulkopuolesta.

Lähteinäni toimivat vuosien 1524–1900 karkotuksiin ja romaneihin liittyvä lainsäädäntö ja käskykirjeet, mukaan lukien irtolaislainsäädäntö, kirkkojärjestykset, valtiopäiväkeskustelut ja komiteamietinnöt.¹¹ Metodina hyödynnän vertikaalista ja horisontaalista diskurssianalyttistä vertailua¹²: vertaan samojen tahojen tuottamia tekstejä toisiinsa eri aikoina ja eri tahojen tuottamia tekstejä toisiinsa samana aikana. Samalla seuraan eri käsitteiden, esimerkiksi laiskuuden, jumalattomuuden, kunnottomuuden ja sivistyksen, ilmestymistä, vastakkainasettelua ja katoamista. Tässä yhteydessä tarkastelutapani lähenee käsitehistoriaa, joka tutkii käsitteiden rakentamisprosesseja.¹³

Lukuni terminologia noudattelee romanien osalta sitä puhetapaa, joka ajan oloon on ollut vallitseva. Aluksi romaneista puhuttiin tataareina. 1600–1700-luvuilla käytössä olivat termit tataari (*tattare*) ja mustalainen (*zigenare*). 1800-luvusta eteenpäin käytössä on aina ollut termi mustalainen.

Romanit karkotusten keskiössä

Suomen romanien virallinen historia alkaa Olaus Petrin aikakirjasta, jossa käydään läpi huomattavimpia tapahtumia 1500-luvun alkupuolelta. Olaus Petri kertoo, kuinka Tukholman kaupunkiin

11 Suomen irtauduttua Ruotsista vuonna 1809 seurataan Suomen lainsäädäntöä ja valtiopäiväkeskusteluja.

12 Diskurssilla ymmärretään tässä yhteydessä paitsi puhetapaa myös valtasuhteita ja oikeutta puhua.

13 Kokko 2010, 7–23.

on tullut ”joukko kansaa, joka kiertää maasta toiseen”, ja että nämä tataarit ”eivät koskaan aikaisemmin ole täällä käyneet”. Kronikka-merkinnän painoarvoa lisää se, että se on nostettu kirjan ylälaitaan samanarvoiseksi samana vuonna tapahtuneen kuningas Hansin kuoleman kanssa. Tataarien saapuminen oli merkkitapa.¹⁴

Tataarien alkuperä oli mysteeri. Arvoitusta syvensi maininta Skotlannin Jaakko-kuninkaan Tanskan enolleen lähettämässä kirjeessä, jonka mukaan Hans-eno ”tunsi paremmin kuin hän” Pikku-Egyptistä lähteneen joukon ”kärsimyksentäyteisen elämän”. Jaakko ei mieltänyt kreivi Antoniuksen väkeä tataareiksi. Myöskään Antoniuksen väki ei ollut nimennyt kansaansa millään tavalla: he olivat vain väkeä Pikku-Egyptistä, jonka sijainti aikalaisille oli arvailujen varassa.

Tukholmassa Antoniuksen joukkoa nimitettiin tataareiksi, joten he olivat selvästi kotoisin jostakin. He olivat kansa, tai kansanjoukko, kuten Jaakko-kuningas oli painottanut. Olaus Petri oli epämääräinen kirjoittaessaan tataareista, mikä viittaa siihen, ettei määrittely ollut peräisin kreivi Antoniukselta. Todennäköisempää onkin, että tataarinimitys tuli Saksasta, missä sillä viitattiin väljästi turkkilaisiin, mongoleihin ja tunguuseihin. Nimitys kulkeutui Tanskaan, missä se otettiin annettuna, ja eteenpäin Ruotsiin.¹⁵ Pohjoismainen mielikuvitus sijoitti ”Tataarimaan” useimmiten Krimille, jonne Ruotsin hallituksella oli hyvät suhteet. Ei ihme, että Antoniuksen joukko sai Ruotsissa hyvän vastaanoton.¹⁶

Pohjolan tataarit olivat ensimmäinen joukko ihmisiä, jotka voidaan mieltää pakolaisiksi. Jo Skotlannin hovissa he olivat ker-toneet joutuneensa pakenemaan Pikku-Egyptistä. He anoivat itselleen turvapaikkaa ja passia. Ne heille useassa paikassa suotiin, joten kulkeminen oli vielä 1500-luvun alussa suhteellisen helppoa. Mitä ilmeisimmin Tukholman tataarit olivat romaneja, joista käy-

14 Olaus 1860, 169.

15 Dyrlund 1872, 291–292.

16 Etzler 1944, 44.

tettiin ruotsiksi nimitystä *zigenare* ja englanniksi *gypsy* – johdettuna kantasanasta *Egypt*. Myöhemmin tataarit ja mustalaiset (tai mustakansa) käsitettiin samaksi. Toisinaan tataarit ymmärrettiin kotimaiseksi irtolaisväestöksi ja mustalaiset ulkomailta tulleeeksi etniseksi vähemmistöksi.

Kustaa Vaasan hallintoaikana (1523–1560) tilanne Ruotsissa muuttui. Ulkopoliittisesti olot olivat epävakaat. Sisäpoliittisesti katse kohdistui erityisesti niin kutsuttuun irtaimeen väkeen, jota koettiin uusilla asetuksilla ajaa tiukemmin isäntien palvelukseen ja sotapalvelukseen. Asenne oli käytännöllinen: ”Minkäänlaista irtainta väkeä tai palkkarenkiä ei pidä kuljeksiman maaseudulla tämän päivän jälkeen talollisten joukossa päiväpalkalla.”¹⁷

Samalla alkoi huoli vakoojista. 1500-luvun loppua kohden katse kiinnittyi tataareihin, joiden epäiltiin vakoilevan Turkin hyväksi.¹⁸ Tataarit miellettiin ulkomaiseksi uhaksi, mikä tulee selväksi Kustaa Vaasan kirjeestä Västerosin voudille Rasmus Klottille vuonna 1543. Kustaa Vaasa toteaa, ettei ”valtakunnassa ollenkaan haluta kärsiä sellaisesta hyödyttömästä väestä, näinä aikoina eritoten.” Lisäksi tataarit olivat kuninkaan mukaan Kalmarin käskynhaltija Germund Svenssonin passin nojalla matkusteleva ”petollinen joukkio, joka on lähetetty maahan” ja joka täytyi ajaa maasta pois.¹⁹

Mihin muuttuneeseen ajankuvaan kuningas viittasi? Oli selvää, että valtakunnassa oli astuttu uuteen aikaan: asioita tarkasteltiin pikemminkin valtakunnan kuin yksilön hyödyn kannalta. Oli ihmisryhmiä, joiden elämäntapa ei enää kelvannut yhä suurempaa kontrollia hakevalle valtiovallalle. Tataarien osalta ei käy selväksi, mitä he olivat tehneet ja mitkä olivat todisteet heitä vastaan. Käännös oli Ruotsissa uutuus, joskin koeteltu keino jo muualla Euroopassa. Karkottaminen tapahtui ilman oikeuskäsittelyä hal-

17 Ståhlberg 1893, 5; Stiernman 1747, 59.

18 Etzler 1944, 52; Juselius 2007, 86.

19 Handlingar rörande Sveriges historia 1901: Konung Gustaf den förstes registratur 19, 238–239; Etzler 1944, 47.

lintoviranomaisen päätöksellä, ja niihin sisältyi väljä paikallinen käskyvalta.

Valtakunnan tasolla tataarien kohtelu vaihteli hallitsijasta toiseen. Vaikka hallitsijat laativat ankaria käskykirjeitä, tataarit saattoivat liikkua laillisesti jonkun toisen käskynhaltijan passilla ympäri valtakuntaa. Valtakunnallisesti tataareihin suhtauduttiin edelleen kohtuullisen tasa-arvoisesti muun irtolaisväestön kanssa, jopa ymmärtäväisemmin. Jos hankaluuksia ilmeni, niihin puututtiin ajan hengessä varsin yksioikoisella ja kovalla kädellä. Tataarien ja irtolaisten kohtelu lähestyi toisiaan, sillä myös tataareja tuomittiin linnatyöhön Salbergetin hopeakaivokselle.²⁰

Näkökulmat olivat hajanaisia, eikä koko yhteiskunnan läpäisevää kontrollikoneistoa pystytty luomaan pitkään aikaan. Käskykirjeissä oli ojentava sävy, mikä kertoi siitä, että tataareita saatettiin paikoin suosia enemmän kuin keskusvallan tai kirkonisien mielestä olisi ollut soveliasta. Tataareita ei joissakin osissa maata pidetty ongelmana, ei ainakaan niin suurena, että se olisi johtanut omaehtoiisiin paikallistason karkotuksiin. Tässä vaiheessa ylempien tason ohjeet saapuivat ärtyneen reaktiivisina ja jälkijunassa. Käskykirjeistä puuttui yleinen näkemys ja perustelu, miksi tietty ihmisryhmä olisi pitänyt poistaa maasta.

Kirkon kanta oli tuomitsevampi kuin valtiovallan. Jyrkin tuomio tuli ensimmäiseltä luterilaiselta arkkipiispalta Laurentius Petriltä, joka jo vuonna 1560 kielsi kastamasta tai hautaamasta tataareja. Vuonna 1573 hän lähetti tulikivenkatkuisen paimenkirjeen tataareja kastaneelle Sigtunan kirkkoherralle. Laurentius Petrin mukaan tataarit eivät oikeastaan olleet etninen ryhmä, vaan ryhmä skotteja, juutteja, ruotsalaisia ja kerjäläisiä, jotka harjoittivat itsevaltaisuutta ja ”juoksivat ympäri maata kuin järjetömät eläimet”. Hänen mukaansa tataarit elivät valheella, petoksellä ja taikuudella eivätkä halunneet tehdä työtä. Heidän oma-

20 Ståhlberg 1893, 13.

tuntonsa oli parantumaton. Kristinuskon opettaminen tataareille oli ”helmiä sioille”, minkä vuoksi heitä ei sopinut kastaa eikä haudata kristillisin menoin. Tataarit eivät olleet ainoastaan suljettuja ulos yhteiskunnasta, vaan peräti iankaikkisesta elämästä.²¹ Näkemys vahvistettiin Linköpingin pappiskokouksessa vuonna 1594, ja se hallitsi kirkollista ja yhteiskunnallista maisemaa seuraavat kolmesataa vuotta. Vielä 1800-luvun lopullakin romaneiden keskuudessa oli tyypillistä elää kastamattomana ja seurakunnatto-
mana.

Kirkon kanta oli ulossulkeva ja toi ensimmäistä kertaa esille tataareiden muodostaman uhan, joka koettiin vakavampana kuin tavanomainen irtolaisiin liitetty laiskuus. Kirkko ei vielä vaikuttanut valtiolliseen lainsäädäntöön, mutta siemen oli kylvetty. Koska tataarit eivät olleet kirkollisen kurin tavoitettavissa, ainoastaan karkotus ja kuolema saattoivat tulla kyseeseen ihmisjoukolle, joka uhkasi elämäntavoillaan kristikansan sielua. Laurentius Petrin mukaan tataarit eivät olleet kansanryhmä vaan eräänlainen multikansallinen pahuuden keskittymä, kokoelma ryöväreitä, jotka kenties olivat hylänneet kristillisen Jumalan tietoisesti. Tataareilta puuttui sisäisyys, he eivät siis kuuluneet olemassa olevaan järjestykseen. Verrattuna vuoden 1571 kirkkojärjestykseen, jossa ei sanallakaan ohjeisteta kuriin ja järjestykseen, Laurentius Petrin sanat kiirivät katkerina ja suorastaan evankeliumin vastaisina.

Lähetyskäskyn mukaan tataareille olisi pitänyt levittää evankeliumia ja antaa mahdollisuus kasteeseen, opetukseen ja pelastukseen. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Tämä kertoo siitä, että kirkko halusi painottaa kuria ja järjestystä ulkopuolisten ryhmien suuntaan, evankeliumin hinnalla. Opetus ja kuulustelut sitoivat sisäpuoliset yhteen uudella tavalla. Samalla erot ulkopuolisten ja sisäpuolisten ryhmien välillä kasvoivat, kun uusi järjestys sisäistettiin myös rahvaan parissa. Osa kasvatusvastuusta tuli myös maa-

²¹ Etzler 1944, 58–59.

laisrahvaan kärkijoukon (eli talollisten) ulottuville. Tämä uusi valta oli eetoksellisesta ja perustui Jumalan järjestykseen sekä sen sisäiseen, moraaliseen ymmärrykseen. Myöhemmin eetoksellisuus institutionalisoitui talollisilla luottamustehtäviksi ja lujitti käsitystä, että Jumalan sanan noudattaminen oli paitsi moraalista myös hyödyllistä.

1600-luku: kasvatettavat ja ulkopuoliset

Valtiovalta tiukensi vähitellen otettaan tataareista. Kaarle IX:n vuoden 1604 lakiluonnoksessa todettiin, ettei tataareja sovi päästää kulkemaan ympäri kristillistä kuningaskuntaa, vakoilemaan turkkilaisille eikä harjoittamaan varkauksia, petoksia, taikuutta ja muita turhuuksia (*fäfängio*).²² Tataarit kategorisoitiin tavalla, joka muistutti arkkikiispan käskykirjettä. Uskonnon ja maallisen vallan diskurssien ero oli enää hiuksenhieno: arkkikiispan sanallinen kuvasto tuomitsi tataarien arvopohjan, valtiovalta keskittyi käyttäytymiseen. Hallitsijaa ei tässä vaiheessa kiinnostanut tataarien henkinen vaikutus valtakunnan autuuteen: Laurentius Petrin painottamaa synkkää jumalattomuutta ei mainittu lakiluonnoksessa ollenkaan. Laiksi asti vuoden 1604 luonnos ei edennyt, mutta se kertoo ideologisesta muutoksesta. Tataarit haluttiin nähdä yhtenäisenä, vieraana joukkona, joka uhkasi maata.

Samaan aikaan valtion ja kirkon liitto lujittui. Lakiluonnoksen mukaan kerjäläisyyttä koetettiin saada kuriin jakamalla maata omistamattomia köyhiä ”oikeisiin” ja ”vääriin” kerjäläisiin.²³ Alkoi muodostua kategorisointi, jossa alamaisuuden ja sitä kautta oikean köyhän takeena olivat kristillinen kaste, seurakunta ja asuinpaikka. Tätä ehtoa tataarit eivät voineet täyttää, sillä he eivät olleet kastamattomia oikeutettuja seurakunnan jäsenyyteen eivätkä myöskään minimitason huolenpitoon.

22 Dahlgren 1864, 548.

23 Dahlgren 1864, 549.

1600-luvun alun Ruotsi oli nousemassa puhdasoppiseksi suurvallaksi, jossa kirkolla oli suuri valta. Kirkko ajoikin tataarien suhteen ehdotonta linjaa, joka oli looginen seuraus siitä, ettei tataareja hyväksytty kristiyhteisön jäseniksi. Örebron valtiopäivillä vuonna 1617 papisto oli laatinut yksityiskohtaisen selvityksen, miksi tataarit tulisi ajaa maasta. Valituksessa mainittiin, kuinka ”tataarit estävät jumalattomuudellaan muiden kansalaisten pelastuksen”, kuinka ”he ovat maalle suureksi taakaksi, varkauksiensa ja pakkokestityksiensä”²⁴ tähden sekä kuinka ”he tuntevat kaikki tiet ja polut niin, että kykenevät sillä tavoin johdattamaan vihollisen maahan, kuinka heidän joukkonsa on turvapaikka kaikille kelmeille, murhamiehille, varkaille, huoripukeille, huorille, kerettiläisille”. Kuningas Kustaa II Aadolf ilmoitti lakonisella reunamerkinällään, että tataarit on kerta kaikkiaan (*slätt och grant*) ajettava ulos maasta.²⁵

Kirkko ja hallitsija löysivät hyvin toisensa vielä vuonna 1624, kun käsiteltiin suurta sosiaalipoliittista pakettia koulutuksesta köyhäinhoitoon. Kuningas kantoi huolta erityisesti nuorista, jotka saattoivat vajota laiskuuteen ja kerjäämiseen ja sitä kautta häpeälliseen (*blygsell*) elämään.²⁶ Työ nähtiin nyt hyödyllisenä ja kunniallisena osana elämää, samalla alamaiseksi kasvamiseen liitettiin itsekurin määre.²⁷ Tataareita ei hallitsija tässä yhteydessä maininnut.

Papisto oli majesteetin kanssa yhtä mieltä siitä, että ”nuorison ei pitäisi tottua kerjäämiseen, jotta tämä tapa ei sitten säilyisi vanhuuteen”. Hallitsijasta poiketen papisto huomioi tataarit, jotka olivat julkilausuman mukaan maalle suureksi vaivaksi. Heitä ei pitänyt päästää maahan ollenkaan tai heidät piti pakottaa työhön kuninkaan linnoissa tai ruukeissa.²⁸ Papiston näkökantaa voidaan

24 Pakkokestitykset tarkoittivat tataarijoukkojen väkisin talollisilta vaatimaa ruokaa ja yösijaa.

25 Ahnlund 1954, 307–308.

26 Thyselius 1830, 2.

27 Thyselius 1830, 55

28 Thyselius 1830, 52.

pitää maltillisena, jopa edistyksellisenä. Pakkotyön kautta tataareille olisi ollut portti auki yhteiskunnan alimmalle portaalle, kes-
toltaan epämääräisen laitosoleskelun puitteissa.

Koviin julkilausumiin nähden yhteiskunta pysyi keskustele-
valla linjalla suhteessa irtolaisiin ja tataareihin. Hämmästyttävänä
voidaan pitää Kustaa II Aadolfin vuoden 1627 kirjettä otsikolla
”Vapaus muukalaisille, jotka haluavat asettua Ruotsiin asumaan”
(*Frihet för Fremmande som willia sätta sig neder i Swerige*), jossa
ehdotettiin ”kristillisen myötätunnon” merkeissä turvapaikan
(*refugium*) myöntämistä niille, jotka olivat menettäneet talonsa
ja kotinsa.²⁹ Tätä voidaan pitää ensimmäisenä julkilausumana, jo-
hon sisältyy myötämielinen näkemys pakolaisiin. Samalla julki-
lausuma alleviivaa diskursiivista eroa, joka vallitsi valtakunnan ja
kirkon välillä. Kirkon mukaan tataarit olivat edelleen epäonnistu-
neita kasvatettavia, teologinen jakojännös.

Hirttolaki: ensimmäinen laki tataarien karkottamisesta

Tilanne muuttui Kustaa II Aadolfin kuoltua taistelussa vuonna
1632. Valtaan nousi holhoojahallitus, joka tiukensi lainsäädäntöä.
Vuonna 1636 valtioneuvosto totesi, että tataarit aiheuttavat maa-
herrojen mukaan suurta vahinkoa ja ensimmäinen karkotuslaki oli
viritteillä.³⁰ Samana vuonna säädettiin Tanskasta kopioitu ”hirtto-
laki”, joka ensimmäistä kertaa määrittäi tataarien juridisen aseman:

Kuningaskunta Ruotsissa on suuri joukko tataareja, jotka juokse-
vat ympäriinsä maakunnissa seudulta toiselle petkuttaen ja ryövä-
ten petoksillaan, valheillaan, varkauksillaan ja taikuudellaan ala-
maistemme tavarat ja omaisuuden.³¹

29 Stiernman 1747, 950.

30 Bergh 1889: Svenska riksrådets protokoll VI, 223: *Frihett för fremmande som willia sätta sig i Swerige*

31 Stiernman 1750, 104–105.

Laissa väitettiin tataarien aiheuttavan alamaisissa suurta ”inhoa irtaimella elämäntavallaan ja muilla jumalattomuuksillaan”. Koska tataarit olivat ”jumalaton ja vahingollinen joukkio”, heidät päätettiin ”juuria” valtakunnasta. Mikäli tataareja tämän jälkeen tavattaisiin, miehet tulisi hirttää välittömästi ilman erillistä oikeudenkäyntiä ja naiset ja lapset ajaa maasta.³²

Panu Pulman mukaan kyseessä oli ”laiton” laki, koska Ruotsin lainsäädäntö ei mahdollistanut edes alioikeuden antaman kuolemantuomion toimeenpanoa ilman alistusta hovioikeudelle.

Hirttolakia ei tiedetä koskaan käytetyn ja lakia on pidetty outona ja poikkeavana ylhäisaateliston yrityksenä salakuljettaa vierasta oikeuskäytäntöä Ruotsiin.³³ Oliko se kuitenkin niin poikkeuksellinen? Sen sisältämät motiivit tataareiden ”petoksellisuudesta”, ”taikuudesta”, ”jumalattomuudesta” ja ”valheista” saivat ensimmäistä kertaa juridisen muodon, mutta ne oli kuultu papistolta jo Laurentius Petrin aikana ja Örebron valtiopäivillä. Poikkeuksellisuutta vastaan sotii myös se, että negatiiviset motiivit jäivät tataareja koskeviin lakeihin yli sadaksi vuodeksi. Motiivit kummittelivat argumentteina ”mustalaisia” vastaan Suomessa vielä 1800-luvun lopun valtiopäiväpuheissakin.

Hirttolaki määritteli ensimmäistä kertaa tataareiden identiteetin sellaiseksi kuin valtiovalta ja kirkko sen näkivät. Se oli kokoelma lausumista, joita hallitsijat olivat lähettäneet viimeisen sadan vuoden aikana käskynhaltijoilleen ja piispat kappalaisilleen. Laki teki pesäeron irtolaisiin, joille oli olemassa sotaväenotot ja pakkotyörangaistukset. Tataarit erotettiin omaksi ryhmäkseen kahdella negatiivisella tavalla. Valtion silmissä he eivät kuuluneet alamaisiin, joilla olisi ollut oikeuksia ja velvollisuuksia. Kirkon silmissä he olivat jumalattomia. Uusi, juridiikan alueelle levinnyt niin sanottu jumalattomuusdiskurssi oli keksintö, jolla hallittiin ulkopuolta ja tehtiin se näkyväksi ja tuomituksi. Sisäpuolen palkinto oli valju

32 Stiernman 1750, 104–105.

33 Pulma 2006, 24–25; Rekola 2012, 24.

mutta vakaa: rauha kirkon tai valtion asettamilta rangaistuksilta yhä patriarkaalisemmaksi muuttuvassa yhteiskunnassa. Valtio ja kirkko olivat ensimmäistä kertaa juridisella tasolla löytäneet toisensa.

Lakiasetusten kieli tilattomia kohtaan koveni 1600-luvulla. Kustaa Vaasan ensimmäisessä vuoden 1540 irtolaislaissa tavoitteena oli ollut taloudellinen hyöty, kun ”irtain” väestö haluttiin sitoa palvelemaan isäntiä. Se oli puhtaasti ulkoista ohjausta valtiollisen edun nimissä. Vuoden 1642 kerjäläisasetuksessa lisäpiirteeksi tuli myös kasvatuksellinen moraaliksi. Sävy oli surullisen pahoitteleva.

Me Christina jumalan armosta – – olemme harmiksemme päivittäin panneet merkille, kuinka vahingollinen ja turmiollinen kerjuu valtaa alaa maassamme. Jos parannusta ei löydy, tulee maamme ennen pitkää täyttymään hyödyttömästä ja vahingollisesta väestä, joka ruokkii itseään laiskuudella, saamattomuudella ja kaikenlaisella kunnottomuudella (*odgyder*) johtaen monet ihmiset perikatoon, kurjuuteen ja kärsimykseen.³⁴

Kerjuuta pidettiin ensimmäistä kertaa vahingollisena paitsi valtiollisesta myös kerjäläisen itsensä kannalta. Alamaiset määriteltiin juridisesti paitsi ulkoisen komennon kohteina myös kasvatusprojektina kohti itsekuria. Tataareihin saakka uusi valtion kasvatuksellinen näkökulma ei vielä heijastunut. Osoitus siitä, etteivät tataarit kuuluneet yhteisen eetoksen piiriin on se, ettei heitä juridiikassa nähty ”laiskoina tai kunnottomina” vaan peruuttamattoman ”jumalattomina”. Heidät ei voitu parantaa, pelastaa eikä ohjata.

Vuoden 1642 laki piti voimassa tataarien karkotusmääräyksen mutta poisti hirttotuomion. Hirttää tataareja saatettiin enää ilman ”erillistä kuulustelua ja oikeudenkäyntiä”, mikäli heidät tavattiin

34 Stiernman 1750, 106.

varkaudesta.³⁵ Jos karkotetut tataarit palasivat, heidät täytyi laittaa kahleissa töihin lähimpään linnaan. Näin tataarit hyväksyttiin juridisesti lähes maankiertäjien veroisiksi. Herää kuitenkin kysymys, minne tataarit olisi tuomion jälkeen palautettu, sillä heillä ei kas-teen puuttuessa ollut kotiseurakuntaa eikä näin ollen myöskään kotipaikkaa. Tataarit eivät siis olleet tasaveroisia alamaisia.

Lait maalaavat kuvan tataareista maanvaivana. Mutta muodostivatko tataarit sellaisen kiusan ja uhan alamaisille kuin lakiteksten esipuheissa väitettiin? Miksi tataareille vaadittiin karkotuksia, kun irtolaiset ja maankiertäjät laitettiin sotaväkeen tai työlaitokseen? Mikseivät tataarit päässeet osallisiksi tästä kasvatusprojektista?

Vuoden 1686 kirkkolaki – uusi mahdollisuus?

Kirkon silmissä tataarit olivat jumalattomia taikakeinojen käyttäjiä. 1600-luvun noita oikeudenkäynneissä tataareja ei kuitenkaan nähty syytettyinä taikuudesta tai noituudesta. Tätä on pidetty omituisena, sillä tavallisen rahvaan piirissä saattoivat poikkeavaan käyttäytymiseen liittyvät huhut johtaa käräjille, roviolle tai karkotuksiin.³⁶ Miksi tataarit saivat pitää henkensä?

Yhtenä selityksenä voidaan pitää sitä, että rangaistusta pidettiin sosiaalisesti hyödyttömänä, koska noita oikeudenkäynneillä kontrolloitiin ristiriitoja yhteisön sisällä.³⁷ Tataarit eivät kuuluneet yhteisöön, joten heitä ei kannattanut syyttää. He eivät myöskään olleet teologisesti vaarallisia (kuten muunuskoiset), sillä heiltä puuttui Laurentius Petrin mukaan täydellisesti mielenkiinto kristinuskon opinkappaleisiin.³⁸ Paradoksaalista kyllä, tataarit jäivät näin täydellisesti kirkon kontrollin ulkopuolelle.

35 Stiernman 1750, 333. Tämänkin laki oli laitton, samasta syystä kuin vuoden 1637 määräys.

36 Etzler 1944, 67.

37 Nenonen 1992, 380.

38 Jo Örebron valtiopäivillä pappissäätö totesi, kuinka tataarit estävät ”jumalattomuuksillaan muiden alamaisten pelastuksen”.

Vuoden 1686 kirkkolaki antoi myös tataareille mahdollisuuden kasteeseen ja tien seurakunnan yhteyteen ja kotipaikkaan. Karkotuksen välttämiseksi ”mustakansan” (*tatare/zigenare*) olisi pitänyt asettua aloilleen ja tulla osaksi kirkon kontrolloimaa sosiaalistumisprosessia. Muussa tapauksessa lapset tuli ottaa huostaan ja kasvattaa virkamiehen määräämällä tavalla kristinuskoon ja tapoihin, jotka sopivat normijärjestykseen. Uutta kirkkolaista oli ajatus lasten irrottamisesta kielellisestä ja kulttuurisesta yhteydestään – diskurssi, johon myöhemmin 1800-luvulla palattiin myös irtolaislainsäädännössä.³⁹

Uusi kirkkolaki oli eräänlainen siviiliyhteiskunnan käyttöopas. Se määrittä seuraavien vuosisatojen ajaksi toimintamallit, joilla yhteiskuntaa ohjattiin. Lisäksi se yhdisti keskus- ja paikallishallinnon yhtenäiseksi koneistoksi. Kirkkorangaistuksiin liitetystä häpeästä oli tullut hyödyllinen ja huokea käyttövoima, jonka ansiosta ihmiset alkoivat käyttäytyä ennakoivasti ja aiempaa tietoisemmin. Seurakuntaan kuulumisella oli myös kontrollin kannalta oleellinen merkitys. Papit keräsivät tietoja seurakuntalaisten vaiheista koko elämänkaaren ajalta. Tämä korosti sisä- ja ulkopuolen välistä eroa.⁴⁰ Romaneilla uusi kirkkolaki ei toiminut, sillä aina 1900-luvun alkuun saakka he olivat usein seurakunnattomia ja papit haluttomia ottamaan heitä seurakuntaansa.

Etnisyys ja rotu

Miten etnisyys ja rotu vaikuttivat karkotuspäätöksiin? Koettiinko tataarit etnisyytensä nojalla ei-toivotuiksi? Jo Laurentius Petri oli paimenkirjeessään määritellyt stereotypiat, jotka tulivat olemaan jokaisen valtakunnan lain karkotusperusteina 1800-luvulle saakka. Laurentius Petrin mukaan tataarius oli ei-etninen, sosiaalinen konstruktio, kuvitteellinen pyhiinvaeltajien joukko Pikku-Egyptistä.

39 Kirko-laki ja Ordningi 1686, luku 3 § 9, 21–22. Joko näin tai 3. luku 9 §

40 Kirko-laki ja Ordningi 1686, luku 10 § 4, 38.

Tutkijat ovat olleet asiasta eri mieltä. Adam Heymowski on tataarien alkuperää koskevassa tutkimuksessaan tullut tulokseen, että tataarit polveutuivat suureksi osaksi tavallisesta ruotsalaisesta maaseutuväestöstä ja olivat ainoastaan ”sosiaalinen isolaatti”, jolla oli kuvitteelliseen tataarialkuperään nojaava identiteetti.⁴¹ Heymowski on ottanut tuekseen Laurentius Petrin väitteen ja sen, että useat henkilöt, joilla oli tataari-identiteetti, toimivat ammateissa, joista myöhemmin tuli synonyymi tataarille. Nämä olivat usein vähäarvoisia ammatteja, kuten mestaaja, hakaseppä, kattilanpaikkaaja, lasikauppias tai langanvanuttaja.

Allan Etzler näki asian päinvastoin ja totesi, että tataarit olivat etninen ryhmä, joka oli omaksunut eräänlaisen sosiaalisen suojaväriin ryhtymällä hakasepiksi ja langanvanuttajiksi. Hänen mukaansa se, että kyse oli romaneista, tulee ilmi ensinnäkin siitä, että ammattien edustajiin ei viitattu yksilöinä vaan tiettyinä kansanryhmänä. Toiseksi hakaseppä, langanvanuttaja ja tataari miellettiin yleisesti virallisissa kirjoituksissa synonyymeiksi 1700-luvulta lähtien.⁴²

Todennäköisesti Etzler on oikeassa siinä, etteivät tataarit voineet hävitä Ruotsista kymmeniksi vuosiksi ja että hakaseppien joukossa oli tataareja, joille kaupunkien maistraatit myönsivät passeja. Kaupungit olivat muutoinkin maaseutua suvaitsevaisempia, sillä porvarisoikeuksien nojalla vieraankin uskonnon edustaja saattoi jäädä kaupunkiin, mikäli harjoitti uskontoaan ”hiljaisesti.”⁴³ Näin kaupungit saattoivat toimia tataarien suojapaikkoina.

Tataareista ei kuulunut valituksia 1600-luvun loppupuolella. Sen sijaan säädöt valittivat hakasepistä ja langanvanuttajista, jotka kuljeksivat kaukana ammattiprivilegioidensa ulkopuolisella maaseudulla mies- ja naisjoukolla (*man och kvinnofolk*). Valitukset koskivat laitonta kilpailuetua. Pappissääty ja aatelisto

41 Heymowski 1968, 115.

42 Etzler 1944, 74.

43 Kircko-laki ja Ordningi 1686, luku 1, § 5, 3.

ottivat valituksiinsa moraalisen kannan. Hakaseppiä pidettiin ”huonomaineisina”, ja pappissääty valitti jopa ”murhista ja tulipaloista”.⁴⁴ Vähiten hakasepistä valitti rahvas, alamaiset, joiden suojelemiseksi ankarat tataarien karkotuslait oli laadittu.⁴⁵ Miellenkiintoista valituksissa on se, että niistä puuttuvat kokonaan tyyppillisesti tataareihin liitetyt valitukset taikuudesta, valheista ja povaamisesta.

Todennäköisesti valitukset tataareista taukosivat, koska kyse oli sääty-yhteiskunnan sisäisestä kategorisoinnista, jossa laillinen ammatti muutti statusta. Henkilö, joka vuosikymmen sitten olisi toiminut tataarina, toimi nyt langanvanuttajana tai hakaseppänä porvarillisten privilegioiden säätelemässä maailmassa, yhteiskunnan sisällä. Tataari, joka oli muuttunut hakasepäksi, oli hakaseppä, yhteiskuntakelpoinen henkilö. Mikäli henkilö syyllistyi perhekunnittain kiertelevään elämäntapaan, kerjäämiseen tai rikoksiin ilman ammatillista statusta, häntä saatettiin tarkastella tataarina.⁴⁶ Tällöin henkilöön sovellettiin irtolaislain mukaista anakarampaa menettelyä. Linja jatkui irtolaisuuslainsäädännössä vielä 1800-luvulle.

Heymowskin mukaan monissakaan Ruotsin tataareiksi itseään kutsuvissa ei virrannut ”aitoa” romaniverta.⁴⁷ Tämä ei kuitenkaan ollut oleellista, vaan se, millä tavalla henkilö käyttäytyi yhteiskunnassa sisäistettyihin arvoihin nähden. Alhaisen statuksen ammatit olivat hyväksytyjä, koska ne eivät uhanneet porvarillista statusjärjestystä. Arvojen vastainen käyttäytyminen (eristäytyminen ja laiton kerjääminen) ja mahdollinen statuksen menettämisen uhka (voimakkaaksi koettu kilpailija) saattoivat muuttaa valtakulttuurin sosiaalista tulkintaa. Tämä uhka puolestaan saattoi myöhemmin muuntua syrjintä- tai karkotusdiskurssiksi (romanit ja myöhemmin juutalaiset).

44 Stiernman 1729, 440.

45 Stiernman 1733, 2001.

46 Minken 2011, 375.

47 Heymowski 1968, 109.

Tieteellinen rasismi karkotuksien perustana

Tataarien kohtaamaa eriarvoisuutta ei voi 1600–1700-luvuilla pitää etnisenä syrjintänä, sillä ajatus etnisestä ryhmästä sellaisena kuin se nykyään ymmärretään, ei ollut mahdollinen. Se olisi vaatinut näkemystä säätyrajat ylittävästä yhteisestä kulttuurisesta perustasta kuten esimerkiksi kansallisvaltiossa. Tataarien kohtelua ei voi myöskään pitää rasismina, mikäli rasismi ymmärretään hierarkkisinä, muuttumattomina, rotuun perustuvina rakenteina. Pikemminkin tataarit olivat eräänlainen jatke muille säätyjen ulkopuolisille luokille kuten tilattomille, irtolaisille ja maankulkijoille. Heitä arvioitiin rodullisten ominaisuuksien sijaan käyttäytymisen perusteella.

1700-luvun alkupuolella luonnontieteiden saavuttaessa teoreettisia voittoja syntyi tapa tarkastella asioita havainnoitsijasta riippumattomina objekteina.⁴⁸ Tämä heijastui vähitellen siihen, kuinka ihmiset luokittelivat toisiaan. Rodun idean tarjosi 1600-luvun lopulla ranskalainen Francois Bernier, mutta vasta ruotsalainen Carl von Linné pyrki systemaattisesti luokittelemaan *Systema Naturaessa* (1735) ihmiset eri rotuihin näiden asuinpaikan, ulkonäön, tyypillisen käyttäytymisen ja elintapojen nojalla.⁴⁹ Näin syntyi metodi, jossa pyrittiin ulkokohtaisen, riippumattoman luonnonhistoriallisen katseen kautta sisällyttämään ihminen osaksi objektiivista todellisuutta.⁵⁰

Yhtenäistyvän normijärjestelmän ja hitaasti rapautuvan sääty-yhteiskunnan myötä kristillisessä Euroopassa tuli tilaa ajatuksille, joissa ihmisiä yhdisti ja erotti jokin perustavanlaatuisempi kuin yhteiskuntaluokka, nimittäin rotuun kytkeytyvät luonteenpiirteet. Linnén rotuopillisissa taksonomioissa ihmiset luokiteltiin rodullisiin kategorioihin. Hieman myöhemmin hänen perustamansa Ruotsin tiedeakatemia julkisti kirjoituskilpailun tataarien alkuperästä, elintavoista ja kielestä. Sen voitti suomalainen luon-

48 Foucault 1972, 57.

49 Hoquet 2014, 25.

50 Sloan 1995, 113.

nontietieteellisen koulutuksen hankkinut pappi, Rantsilan kappalainen Kristfrid Ganander vuonna 1780.⁵¹

Gananderin tutkimus oli uraauurtava, sillä siinä otettiin ensimmäistä kertaa tutkimuskohteeksi maan sisällä toimiva ongelmalliseksi koettu ihmisryhmä. Vaikka viittauksia rotuun ei esitetty, tutkimuksessa konstruointiin kansanryhmä, jonka arvot ja normit (tai normittomuus) olivat jyrkästi ristiriidassa kantaväestön kanssa. Näkökulma oli ajan tiedekäsitystä mukailleen ulkokohtaisen kuvailuva ja sisälsi karikatyyrimaisia stereotyyppioita, jotka erottivat tataarit muusta väestöstä ulkonäön, kielen ja käytöksen perusteella. Gananderin mukaan ”mustalaisilla” (*zigenare*) ei ollut muun muassa minkäänlaista moraalia eikä siveysoppia. Tutkimuksessaan esittämällä erotteluilla Ganander piirsi kuvan, jossa mustalaiset nähtiin poikkeavina ja ulkopuolisina, ”vieraana kansakuntana.”⁵²

Samalla uusi tieteellinen paradigma yhdistyi olemassa olevaan juridiikkaan ja kristillisiin arvoihin. Se loi pohjaa 1800-luvun lopussa yleistyneelle rodulliselle jaottelulle, jossa tutkimuskohdetta tarkastellaan ”objektiivisesti”, mittatikkuna oma kulttuurinen näkemys. Tämä luonnontieteestä lainattu tutkimusote muuttui hallitsevaksi 1900-luvun alussa. Näin korostettiin etnisiä eroavuuksia ja perusteltiin erilaisia ohjelmia, kuten rotuhygieniaan liittyviä antropometrisia mittauksia. Sivistys, sellaisena kuin kristilliset arvot sen määrittivät, muodostui vähitellen valkoisen ”rodun” pysyväksi ominaisuudeksi. Rodusta tuli absoluutti, joka asetti rajat käyttäytymiselle.

Kypsan sivilisoinnin 1800-luku

1700-luvulla romanien asema muuttui 1600-luvulla tutuksi tulleiden ”lempeämpien” suuntausten mukaisesti. Vuonna 1748 karkotukset koskivat enää tataareja, jotka olivat juuri tulleet maahan eivätkä olleet hankkineet vakituista asuinpaikkaa. Kotimaisia lait-

51 Joki 1956.

52 Joki 1956, 2, 6 ja 13.

tomasti, markkina-aikojen ulkopuolella kierteleviä tataareja odotti kaksinkertaisena suoritettava raippa- ja keppirangaistus.⁵³ Vihdoin vuonna 1772 valtakunnassa syntyneet ja kasvaneet tataarit hyväksyttiin maanjuoksijoiden, nuorallatanssijoiden, ”taskupelarien” ja muun kiertelevän irtolaisväen kanssa lähes tasa-arvoisiksi. Kotimaassa syntyneiden ja kasvaneiden kiertelevien tataarien oli kuitenkin hankittava itselleen kuuden kuukauden sisällä vakituinen asuinpaikka. Mikäli kiertely jatkui, oli edessä yleinen työ ja kiertelyn jatkuessa raippa- ja keppirangaistukset vuoden 1748 lain mukaisesti. Ulkomaisten tataarien karkotusmääräykset ja muut rangaistukset säilyivät ennallaan.⁵⁴ Myös tataareja koskevassa retoriikassa tapahtui muutos. Enää vuoden 1748 laissa ja vuoden 1772 ohjeistuksessa maaherroille ei puhuttu ”jumalattomuudesta”, ”povaamisesta” tai ”valheista”, vaan tataarit rinnastettiin jo irtolaisiin ja muuhun ”laiskaan väkeen.”⁵⁵ Syytökset tataareita kohtaan muuttuivat abstraktimmeiksi ja olivat vailla uskonnollista viitekehystä. Ensimmäinen varovainen askel kohti ”kotouttamista” otettiin, kun ehdotettiin, että tataarien luonteen ja siveyden parantamiseksi olisi suotuisaa edistää yhteiseloa ja yhteisyyttä.⁵⁶ Laissa ei kerrottu, miten tämä olisi voinut tapahtua.

1800-luvulla mustalaiset⁵⁷ katsottiin syntyperänsä perusteella oman maan kansalaisiksi. Jako ”kotimaisiin” ja ”ulkomaisiin” mustalaisiin oli tuttu jo 1740-luvulta, mutta sitä vahvistettiin kategorisesti vuosien 1862 ja 1888 passiasetuksissa, jotka kielsivät ehdottomasti ulkomaalaisten romanien päästämisen maahan.⁵⁸ Uudet lait antoivat vapautta työvoimalle, ja mustalaisetkin hyväksyttiin Suomen lain edessä tasaveroisiksi vuonna 1883.⁵⁹

53 Modée 1754, 2668–2669.

54 Ugglas 1780, 143.

55 Modée 1754 ja Ugglas 1780.

56 Ugglas 1780, 143.

57 Suomen laissa käytössä oleva termi.

58 Storfurstendömet Finlands författningssamling för 1862, No 12 §11; Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-kokous 1888, No 25 §11; Pulma 2006, 74–75.

59 Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-kokous 1883, No 17; Pulma 2006, 79.

Mustalaisia koskevia keskusteltuja käytiin valtiopäivillä vuosina 1863–1864, 1872, 1877, 1888, 1894 ja 1897. Keskustelujen polttopisteessä oli se, miten mustalaiset saataisiin asettumaan ja hyväksymään säätyvaltaisen yhteiskunnan säännöt. Tilanne oli hankala etenkin talonpoikais- ja pappissäädylle, jotka ymmärsivät hitaasti, ettei niin sanottua mustalaiskysymystä voi ratkaista vanhassa patriarkaalisessa kirkkokurin sävyttämässä kehyksessä. Mustalaisia käsitteleviä aloitteita koskevissa keskusteluissa tuotiinkin yhä enemmän esille sitä, kuinka romanien kasvatus täytyy asettaa *sivistyksen* varaan.⁶⁰ Tämä ei tarkoittanut yksilöllisen tiedollisen kehityksen leviämistä vaan yhteiskunnallisen järjestyksen hyväksymistä ja sisäistettyä työetiikkaa eli sivilisoimista.

Patriarkaatin ja kirkon vallan hupeneminen näkyi niin sanotun jumalattomuusdiskurssin väistymisenä. Käännös tapahtui vuoden 1894 valtiopäivillä, jolloin Laurentius Petriltä periytynyt teologinen sanasto oli käytetty loppuun. Mustalaiset eivät olleet enää ”puolivillejä pakanoita” vaan ”sosiaalinen ongelma”, ”yhteiskunnallinen paha” tai pelkästään ”omituinen ihmisryhmä”.⁶¹ Lähestymistapa muuttui objektiivisuutta korostavaksi. Esimerkiksi pappissäädystä toivottiin tarkkoja tilastollisia tietoja sekä ”asiantuntijoita” tutkimaan kysymystä ja valmistamaan ehdotuksia toimenpiteiksi.⁶²

Rodun käsite ilmaantui valtiopäiväkeskusteluun vuonna 1894, jolloin sitä käytettiin valitusvaliokunnan lausunnossa mustalaisten puolustukseksi. Keskustelussa rotu ei enää ollut neutraali käsite, vaan mustalaiset käsitettiin biologisesti muita alemmaksi kansanryhmäksi. Kun talonpoikaissäädyn vuoden 1897 anomusehdotuksessa vaadittiin mustalaisilta oppi- ja työvelvollisuutta sekä työhuoneiden ja kasvatustaitoksien perustamista kristillisen sivistyksen levittämiseksi, säätykeskustelussa ehdotusta kannatet-

60 Esimerkiksi valtiopäivät 1897 talonpoikaissäädyn pöytäkirjat I, 131.

61 Valtiopäivät 1894 talonpoikaissäädyn pöytäkirjat I, 266; Pappissäädyn pöytäkirjat I, 520, 524.

62 Valtiopäivät 1894 pappissäädyn pöytäkirjat I, 524.

tiin kansanrodun kehittämisen ja parantamisen nimissä. Samalla ehdotettiin, että sukupuolet olisi laitoksissa erotettava toisistaan.⁶³ Ehdotus ei tullut hyväksytyksi valitusvaliokunnassa. Perusteena oli, ettei ”vieraalle rodulle” voitu asettaa vapautta rajoittavaa työvelvollisuutta.⁶⁴ Rodusta oli näin tullut vakiintunut keskustelukäsite – myös puolustukselle.

1800-luvun loppu näki patriarkaalisuuden rapautumisen ja autonomisen, sivistyneen yhteiskunnan synnyn. Kysymys mustalaisista siirtyi uudelle tasolle, jossa heidät miellettiin kokonaan ulkopuolisiksi ja laitospasivataviksi. Lasten kasvattaminen erityislaitoksissa kristilliseen sivistykseen kertoo siitä, että patriarkaalisuus eristettiin reservaatiksi. Sivistys yksilöä kehittävässä bildning-muodossaan oli tarkoitettu valtaväestölle. Sivilisoiminen puolestaan tapahtui rajoitetussa laitosympäristössä. Eristäminen sivilisoimisen nimissä helpottui, kun luonnontieteelliset rotukäsitykset voittivat alaa. Tämä antoi erojen rakentamiselle käyttövoimaa ja eristämiseen oikeutuksen – asiantuntijaohjauksessa tietenkin. Kyse oli abstraktista, lähes tyhjiössä tapahtuvasta vuosikautia kestävästä sopeuttamisesta, jonka jälkeen puhtaaksi kasvatetun yksilön olisi pitänyt liittyä yhteisöön ja löytää paikkansa.

Niin kauan kuin Suomessa oli vielä äänioikeudeton, säätyjen ulkopuolelle jäävä tilattomien väestöryhmä, ei ”valkoiseen rotuun” samastuminen ollut mahdollista ”yhteisen kansan” käsitteen ollessa liian heikko. Samastuminen onnistui vasta niin sanotun kypsän sivistyksen aikakaudella, yleisen äänioikeuden myötä, jolloin suuri osa väestöstä koki olevansa samaa rotua eurooppalaisessa viitekehityksessä. Asetelma muunsi rodulliset suhteet entistä naturalisoituneimmiksi arvoiksi ja samalla uuden aiempaa populistisemmän karkotusdiskurssin työkaluiksi.

63 Valtioapäivät 1897, Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat I, 131.

64 Valtioapäivät 1897 V:1, anomusmietintö 5, 3.

Lähteet

- Ahnlund, Nils (1954) *Svenska riksdagsakter : Jämte andra handlingar som höra till statsförfattnings historia: Första serien Tidehvarvet 1521–1718: Avdelning II tiden från 1611. 2:2, 1617*. Tukholma: Ahnlund.
- Bergh, Severin (1889) *Svenska riksrådets protokoll V*. Tukholma: Kongl Riks-Archivet. Severin Bergh.
- Dahlgren, Fredrik August (1864) *Lagförslag i Carl den niondes tid. Handlingar rörande Sveriges Historia II*. Tukholma: F.A. Dahlgren.
- Dyrlund, Folmer (1872) *Tatere og natmandsfolk i Danmark*. Kööpenhamina: F. Dyrlund.
- Etzler, Allan (1944) *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Foucault, Michel (1972) *The archaeology of knowledge*. Lontoo: Tavistock.
- Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien (1901) Konung Gustaf den förstes registratur: 19, 1521–1524. Tukholma: P. A. Norstedt och Söner.
- Harrison, Dick (2002) *Jarlens sekel: En berättelse om 1200-talets Sverige*. Tukholma: Ordfront förlag.
- Heymowski, Adam (1969) *Swedish travellers and their ancestry: a social isolate or an ethnic minority?* Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Hoquet, Thierry (2014) *Biologization of race and racialization of the human: Bernier, Buffon, Linnaeus. Teoksessa Nicholas Bancel, Thomas David & Dominic Thomas (toim.) The invention of race: Scientific and popular representations*. New York: Routledge, 17–32.
- Joki, Aulis (1956) Kristfrid Gananderin mustalaistutkimelma. *Virittäjä* 1/1956, 1–27.
- Juselius, Barbro (2007) *Europeiska eftertankar. Folken och ideologisk geografi i den napoleonska historieskrivningen på St: Helena 1815–1821*. Turku: Åbo Akademis Förlag.
- Kircko-laki ja ordningi 1686 (1687). Turku: John Winter.
- Kokko, Heikki (2010) Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa. *Kasvatus & Aika* 4:4, 7–23.
- Mennell, Stephen (1989) *Norbert Elias civilization and the human self-image*. Oxford: Basil Blackwell ltd.
- Mikkeli, Heikki (1998) *Europe as an idea and an identity*. New York: St. Martin Press.
- Minken, Anne (2011) *Tatere i Norden för 1850: Socio-ökonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Väitöskirja. Tromsø: Tromsø yliopisto.
- Modée, Reinhold Gustaf (1754) *Utdrag utur alle ifrån den 7 decemb. 1718 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtens hushållning och författningar I gemen, jämwäl och Stockholms stad I synnerhet, angå: med nödige citationer af alle parallel-stellen... Fjärde delen: til år 1730*. Stockholm: Grefing.
- Montesino, Norma (2002) *Zigenarefrågan: Intervention och romantik*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet.
- Nononen, Marko (1992) *Noituus, taikuus ja noitavainot*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Nordström, Johan Jakob (1840) *Bidrag till den svenska samhäll-författnings historia*. Helsinki: J. C. Frenckell & Son.
- Olaus, Petri (1860) *Svenska krönika*. Tukholma: G. E. Klemming.
- Pulma, Panu (2006) *Suljetut ovet – Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rekola, Tuula (2012) *Ulkoa marginaaliin. 1500-luvulta toiseen maailmansotaan*. Teoksessa Panu Pulma (toim.) *Suomen romanien historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 18–77.

- Saarimäki, Pasi (2010) *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskiuomalaisella maaseudulla*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Sloan, Phillip (1995) *The gaze of natural history*. Teoksessa Christopher Fox, Roy Porter & Roy Wokler (toim.) *Inventing human science*. Berkeley: University of California Press, 112–151.
- Stiernman, Anders Anton (1729 ja 1733) *Alla riksdagars och mötens besluth samt arfföreningar, regemens-former, försäkringar och bewillningar som på almenna riksdagar och möten, 1682 intil åhr 1731 giörde, stadgade, och bewiljade äro*. Tukholma: Joh. H. Werner.
- Stiernman, Anders Anton (1747) *Samling utaf. kongl. bref, stadgar och förordningar &c. angående Sweriges rikes comerce, politie, oeconomie uti gemen, ifrån åhr 1523. in til närwarende tid. Uppå hans kongl. maj:ts nådigesta befallning: Första del*. Tukholma: Sederholm.
- Stiernman, Anders Anton (1750) *Samling utaf. kongl. bref, stadgar och förordningar &c. angående Sweriges rikes comerce, politie, oeconomie uti gemen, ifrån åhr 1523. in til närwarende tid. Uppå hans kongl. maj:ts nådigesta befallning*. Tukholma: Sederholm.
- Storfurstendömet Finlands Författnings-Samling 1862 (1862). Helsinki: Kejslerliga Senatens Tryckeri.
- Ståhlberg, Kaarlo Juho (1893) *Irtolaisuus Suomen lakien mukaan*. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskus.
- Suomen suuriruhtinamaan asetus-kokous 1883 (1884). Helsinki: Keisarillisen Senaatin Kirjapaino.
- Suomen suuriruhtinamaan asetus-kokous 1888 (1889). Helsinki: Keisarillisen Senaatin Kirjapaino.
- Tervonen, Miika (2010) *"Gypsies", "Travellers" and "peasants" a study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden c. 1860–1925*. PhD thesis, European University Institute (EUI), Department of History and Civilization, Firenze. <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/15405> (haettu 12.4.2021).
- Thyselius, Pehr Erik (1839) *Handlingar rörande Svenska kyrkans och läroverkes historia Första häftet*. Örebro: Lindh.
- Ugglas, Samuel af (1780) *Samling af kongl. Maj:ts Bref och förklarningar om lagens rätta förstånd utfärdade blifwit ifrån 1767 års början til och med 1775 slut*. Tukholma: Sederholm.
- Valtiopäivät (1863–1864) Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 2, Pappissäädyn pöytäkirjat 3.
- Valtiopäivät (1877) Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1.
- Valtiopäivät (1888) Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1; Pappissäädyn pöytäkirjat 1.
- Valtiopäivät (1894) Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1; Pappissäädyn pöytäkirjat 1.
- Valtiopäivät (1897) Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1; Pappissäädyn pöytäkirjat 1.
- Weber, Max (1930) *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. Lontoo: Routledge.
- Westlund, Lars-Erik (2018) *Brott och straff i Värmland under 1500-talet. Med en genomgång av de värmlandska sakörlängderna för åren 1503–1600*. Tukholma: BoD.

Inkerinsuomalaisten massakarkotukset Stalinin aikana

Anni Reuter

Suomessa käydyissä karkotuskeskusteluissa usein unohtuu, että suomalaiset¹ ovat joutuneet monien muiden etnisten ryhmien lailla mittavien karkotusten kohteiksi. Suuriruhtinaskunnan aikana 1800-luvulla yli 3 000 suomalaista tuomittiin ja karkotettiin Siperiaan.² Neuvostoliiton sisällä karkotettiin kokonaisia kansanryhmiä, mikä näkyi karkotettujen suomalaisten määrän räjähdysmäisenä kasvuna. Pelkästään 1930-luvulla noin 45 000 inkerinsuomalaista karkotettiin Siperiaan, Keski-Aasiaan, Muurmanskin alueelle ja muualle aina Sahaliniin asti. Karkotus oli osa tsaarin-aikaista ja neuvostoliittolaista rangaistuskulttuuria, jonka perintö näkyy edelleen Venäjällä.³

Karkotusmotiivit liittyivät aluksi inkerinsuomalaisten talonpoikaiseen luokkataustaan ja neuvostovastaisiin mielipiteisiin.⁴ Väestönsiirtojen tavoitteena oli murtaa vastarinta, pönkittää kommunistisen puolueen ja Josif Stalinin valtaa sekä suojata raja-alueita.⁵ Neuvostoliitto korosti julkisesti etnistä tasa-arvoisuutta, mutta alkoi käyttää karkotusperusteena vähemmistökansallisuutta 1930-luvulla. Inkerinsuomalaiset olivat ensimmäisiä massakarkotuksen kokeneita etnisiä ryhmiä. Ennakkoluuloja heitä vastaan ruokki kommunistinen ideologia: heidät nähtiin uhkana, koska

1 Tarkoitan etniseltä taustaltaan suomalaisia, jotka eivät välttämättä olleet Suomen kansalaisia. Käsittelem erityisesti inkerinsuomalaisia. Myös muita Venäjän suomalaisia pakkosiirrettiin, mutta he saivat useammin yksilötuomioita karkotukseen (Lahti-Argutina 2001).

2 Juntunen 1983; Lahti-Argutina 2001, 24.

3 Matley 1979; Reuter 2020a; Suni 1995; Flink 2010.

4 Matley 1979; Reuter 2020a; Suni 1995; Flink 2010.

5 Mm. Takala 2017.

heillä oli yhteyksiä kapitalistiseen ja länsimaiseen Suomeen.⁶ Toisen maailmansodan aikana karkotukset kiihtyivät, ja saksalaisten ohella suomalaiset (yli 28 000) karkotettiin piiritetystä Leningradista Siperiaan. Neuvostojohdon tarkoituksena ei ollut pelastaa heidän henkeään vaan ennaltaehkäistä siirtyminen vastapuolelle.⁷ Kaksi kolmasosaa inkerinsuomalaisista evakuoitiin Saksan miehittämältä alueelta Suomeen. Heistä valtaosa, noin 55 000, joutui jatkosodan jälkeen Keski-Venäjän karkotusalueille.⁸

Inkerinsuomalaisten karkotukset ajoittuvat Stalinin valtakauden 1930–1950-luvuille, jolloin valtion valta ulottui ihmiselämän ja yhteiskunnan kaikille alueille. 1900-luvun tunnetuimpia totalitaristisia valtioita olivat natsi-Saksa ja Neuvostoliitto. Molemmat käyttivät hallintakeinoinaan valtioterroria, tiedonvälityksen kontrollia (propagandaa), keskusjohtoista taloushallintoa, aseiden ja väkivallan monopolia, utopistisia tulevaisuuden lupauksia, uskoon perustuvia väitteitä sekä yksipuoluejärjestelmää, jonka johdossa oli yksi henkilö. Sanan- ja ilmaisuvapautta rajoitettiin, ja samalla suosittiin epä-älyllisyyttä, kopiointia, valvontaa ja tottelevaisuutta.⁹ Stalinistiseen aikaan kuuluivat eri ryhmien karkotukset ja asumisrajoitukset. Toisaalta moni muutti luvatta, hiljainen vastarinta oli yleistä, eikä valtio pystynyt hallitsemaan ihmisiä täysin.¹⁰

Karkotuspaikat, niin sanotut erikoissiirtolat, olivat osa Gulag-vankileirijärjestelmää kuten pahamaineiset vankileiritkin. Molempia johti NKVD,¹¹ jonka tehtäviin kuului myös poliittinen terrori. Karkotetuista tuli pakkotyöläisiä siirtoloissa, jotka erikoistuivat maa- ja metsätalouteen tai kaivosteollisuuteen. Kuolleisuus

6 Polian 2004, 43–44, 139–140; Gildi 2007; Martin 1998.

7 Esim. Polian 2004, 139; Gildi 2007; Reuter 2020b.

8 Flink 2010.

9 Arendt 2013. Arendt analysoi, miltä tuntui elää totalitaristisessa valtiossa.

10 Inkerinsuomalaisten hiljaisesta vastarinnasta, Reuter 2019; inkerinsuomalaisten vastakertomuksista, Reuter 2020b.

11 Sisäasiainkansankomissariaatti. Vuonna 1946 NKVD:sta tuli sisäasiainministeriö (MVD) ja Stalinin kuoltua vuonna 1954 Valtion turvallisuuskomitea (KGB).

ja karkuruus olivat niissä suuria.¹² Stalin pyrki etnisen kirjon vähentämiseen ja kansojen sulauttamiseen venäjänkieliseksi neuvostokansaksi erityisesti karkotusalueilla.¹³ Tutkija Leonid Gildinäkee pakkosiirrot osana inkerinsuomalaisten ”salattua kansanmurhaa”¹⁴ ja historian professori Terry Martin suomalaisten ”etnisenä puhdistuksena”.¹⁵

Petroskoin yliopiston historioitsija Irina Takala katsoo suomalaisten karkotusten taustalla olleen eri luokkataustaisten ja poliittisten seikkojen kasaantumisen suomalaisiin. Rajavalvontaa tehostettiin ja väestö haluttiin alistaa Stalinin vallalle.¹⁶

Inkerinsuomalaiset olivat suurin suomalaisvähemmistö Neuvostoliitossa, 1600-luvulta aina Venäjän vallankumoukseen asti lähinnä Itä-Suomesta Inkeriin muuttaneiden suomalaisten jälkeläisiä. He olivat suomenkielisiä ja pääosin luterilaisia. He asuivat maaseudulla, ja heidän lukutaitonsa oli suhteellisen korkea. Inkerinsuomalaisia oli noin 115 000 vuonna 1926.¹⁷ Inkerinsuomalaiset kokivat Inkerin kotimaakseen, vaikkei se ollutkaan virallinen valtio.¹⁸ Historiallinen Inkeri sijaitsee Suomenlahden pohjukassa Pietarin kaupungin ympärillä. Se levittäytyi Suomen vanhalta rajalta Laatokan rannoille ja Viron rajalle asti. Neuvostoviranomaiset eivät passimerkinnöissä erotelleet suomalaisia toisistaan, mutta tutkimuksissa ja karkotusasiakirjoissa kirjoitetaan nimenomaan inkerinsuomalaisista tai Leningradin alueen suomalaisista. Monikulttuurisessa Inkerissä (Leningradin alueella) asui venäläisen valtaväestön ja suomalaisten lisäksi muitakin vähemmistöjä.¹⁹

Historioitsija Pavel Polian kutsui kokonaisia ihmisryhmiä koskeneita pakkosiirtoja totaaliseksi karkotukseksi ja luonnehti

12 Lynne 2007; Barnes 2011.

13 Zemskov 2005.

14 Gildi 2007.

15 Martin 1998.

16 Takala 2017.

17 Matley 1979; Miettinen 2004.

18 Reuter 2020a.

19 Ks. Polian 2004; Gildi 2007; Matley 1979.

suomalaisia yhdeksi kymmenestä totaalisen pakkosiirron kokeneesta etnisestä ryhmästä. Hän erotti toisistaan inkerinsuomalaisten kokemat 1930-luvun karkotukset ja laajemmin suomalaisia koskeneen Leningradin alueen suomalaisten pakkosiirron vuosina 1941–1943 vastapuolelle siirtymisen ehkäisemiseksi. Muita totaalisen karkotuksen kokeneita etnisiä ryhmiä olivat Polianin mukaan muun muassa Venäjän etniset saksalaiset, etniset korealaiset ja Krimin tataarit.²⁰ Totaalisesti karkotetuilta etnisiltä ryhmiltä vietiin pakkosiirtojen lisäksi kulttuuriautonomia ja evättiin pääsy tietuille tärkeille alueille ja armeijaan. Vähemmistön oma kulttuuri tuhottiin ja hallintojärjestelmä lopetettiin.²¹

Kaksi seikkaa määritteli karkotuksen sortotoimenpiteeksi Polianin mukaan. Ensinnäkin karkotuksilla oli oikeudellisen luonteen sijaan hallinnollinen luonne, joten pakkosiirteyt eivät saaneet tuomiota karkotukseen. Toiseksi karkotusta sovellettiin kollektiivisesti kokonaiseen ihmisryhmään eli tarkasti määriteltyyn suureen joukkoon ihmisiä. Hallitseva kommunistinen puolue ja neuvostohallitus tekivät pääsääntöisesti karkotuksia koskevat päätökset turvallisuuspalvelunsa NKVD:n tai muiden hallintoelimiensä aloitteesta.²²

Totaalisen karkotuksen käsite toimi teoreettisena analyysivälineenäni hahmottaessani inkerinsuomalaisten kokemien karkotusten kokonaisuutta heidän muistitiedossaan. Lisäsin analyysiini ryhmän ja sen jäsenten kokemat monet eri karkotukset.

Pakkosiirrot koskivat inkerinsuomalaisia paljon suuremmassa määrin kuin neuvostokansalaisia keskimäärin. Vuonna 1944 kaikki inkerinsuomalaiset luokiteltiin virallisesti ”erikoissiirtolaisiksi” eli käytännössä valvonnan alaisiksi karkotetuiksi. Vastaavasti seuraavana vuonna Neuvostoliitossa asui arviolta 2,3 miljoonaa erikoissiirtolaista, mikä oli kuitenkin vain noin yksi prosentti väestöstä.

20 Polian 2004, 2, 42; myös Gildi 2007.

21 Polian 2004, 42.

22 Polian 2004, 2.

Inkerinsuomalaiset määriteltiin vuonna 1947 elinikäisesti karkotetuiksi Stalinin allekirjoittamana, ja asumisrajoitukset purettiin vasta hänen kuolemansa jälkeisenä vuonna 1954.²³

Kokemukset karkotuksista ja terrorista olivat yleisiä ja jaettuina Neuvostoliitossa, mutta niistä ei voinut keskustella julkisesti. Hiljaisuus rikkoontui korkeintaan kuiskauksiin luotettujen välillä. Yksityinen ja perheiden muistitieto säilyttivät tietoa poliittisesta vainosta ja karkotuksista.²⁴ Neuvostohistoria vaikeneti etniseen taustaa perustuneista pakkosiirroista.²⁵ Suomessakin poliittinen ilmapiiri, suomettuminen²⁶ ja kylmä sota²⁷ vaiensivat Neuvostoliiton ihmisoikeusrikkomusten sekä suomalaisiin ja muihin vähemmistöihin kohdistuneiden karkotusten ja terrorin julkisen käsittelyn jatkosodan jälkeen. Inkerinsuomalaiset ja heidän historiansa olivat arkaluontoinen tabuaihe aina 1980-luvun puoliväliin asti, jolloin alkoi uudistuspolitiikka perestroika (1985–1991).²⁸ Ilmapöörin vapautuminen näkyi tutkimuksen kasvuna, vähemmistön emansipaationa, lehtikirjoituksina sekä muistelubuumina muun muassa elämäkerrallisessa kirjallisuudessa.²⁹ Neuvosto-Karjalan kirjallisuuslehti *Punalippu* (nykyään *Carelia*) käsitteli vuonna 1987 ensimmäistä kertaa 50 vuoteen inkerinsuomalaisten kokemaa terroria, mikä nostatti kansallista itsetuntoa ja keskustelua.³⁰ Paluumuuttoa Suomeen perusteltiin inkerinsuomalaisten väestönpalautuksista jääneellä ”kunniaavelalla” ja neuvostokarkotuksilla.³¹ Inkerinsuomalaisten historia ja traumaattiset karkotuskokemukset ovat olleet esillä Kansallismuseon näyttelyssä Inkeriläi-

23 Polian 2004; Gildi 2007, 150.

24 Sherbakova 1991, 103; Reuter 2020b; 2021; Peltonen 2020, 134–135.

25 Ro'i 2009.

26 Suomettumisella tarkoitetaan voimakkaamman valtion vaikutusvaltaa heikomman naapurimaan asioihin, ja siihen liittyi myös itsensensuuria.

27 Kylmä sota loppui Neuvostoliiton hajoamiseen vuonna 1991, mutta lientyi jo aiemmin 1970-luvulla.

28 Myös Rautajoki 2017.

29 Esim. Sihvo 1992.

30 *Punalippu* 8/1987.

31 Lepola 1997 eduskuntakeskustelusta.

set – unohdetut suomalaiset vuonna 2020.³² Inkerinsuomalaisten historia puuttuu kuitenkin edelleen suomalaisista koulukirjoista.³³

Venäjä myönsi venäjänsuomalaisten kansanmurhan ja rehabilitoi heidät vuonna 1993 vainottuna kansana.³⁴ Nyky-Venäjän historiapolitiikka³⁵ jatkaa Neuvostoliiton perintöä ja toisen maailmansodan sankarimyyttiä vihollisten nujertamisesta ja karkottamisesta. Kansalaisiin kohdistettu väkivalta on suurelta osin käsittelemättä. Julkista keskustelua on rajoitettu lainsäädännöllä, kuten kieltämällä valtiiovallan näkökulmasta väärät historiantulkinnat. Stalinin kunniaa on palautettu ja opposition toimintamahdollisuuksia rajoitettu.³⁶ Stalinin vainoja tutkineen ja poliittisen siron historialle omistautuneen Memorial-ihmisöikeusjärjestön toimintaa on häiritty: se julistettiin vuonna 2014 ”ulkomaiseksi agentiksi”, ja loppupalvesta 2021 Venäjän syyttäjät kielsivät järjestön toiminnan.³⁷

Aineistoni on suullista muistitietoa pakkosiirroista, oma-kohtaisiin ja yhteisöllisiin kokemuksiin perustuvaa historiallista tietoa siitä, mitä kertojat uskovat, käsittävät ja tulkitsevat menneisyydessä tapahtuneen. Suullinen muistitieto kerrotaan usein elämäkerrallisten kertomusten ja historiallisten lausuntojen muodossa. Se voi johtaa teorioihin ja uuteen historialliseen tietoon, joka koskee erityisesti ryhmiä, jotka virallinen historiankirjoitus on sivuuttanut. Muistitieto ei välttämättä kerro, mitä todella tapahtui vaan mitä ihmiset uskovat tapahtuneen ja mikä on tapahtuman merkitys heille.³⁸

Tutkin muistitiedon avulla pakkosiirtoja karkotettujen inkerinsuomalaisten näkökulmasta. Analysoin 24 pakkosiirretyn in-

32 Kansallismuseo 2020.

33 Ks. Flink 2017.

34 Gildi 2007.

35 Historian käyttö politiikan välineenä.

36 Esim. Wijermas 2018.

37 Esim. *Helsingin Sanomat*-STT-AFP 11.11.2021: Venäjän syyttäjälaitos valmistautuu lopettamaan arvostetun Memorial-järjestön toiminnan (haettu 7.12.2021).

38 Portelli 2015.

kerinsuomalaisen suullisia elämänhistorioita, joissa he kuvasivat omakohtaisia karkotuksia: 1930-luvun pakkosiirtoja Inkeristä eri puolille Neuvostoliittoa³⁹, karkotusta Leningradin piirityksestä Siperiaan toisen maailmansodan aikana⁴⁰ tai Suomessa vietetyn evakkoajan jälkeistä väestönsiirtoa Inkerin ohi Keski-Venäjän karkotusalueille jatkosodan jälkeen. Pakkosiirto koski useammin naisia kuin miehiä, inkeriläismiesten vangitsemisten, terrorissa kuolemissa ja (työ)armeijan takia. Aineistoni koostuu 20 naisen ja neljän miehen haastatteluista. Haastateltavat olivat syntyneet 1910- ja 1920-luvuilla ja puhuivat inkerinsuomen murteita. Haastattelut tehtiin Venäjällä, historiallisessa Inkerissä ja Virossa vuosina 1990–1997, jolloin keskusteluilmapiiri oli vapautunut ja aikuisena karkotettu oli edelleen elossa.⁴¹

Tutkin inkerinsuomalaisten massakarkotusten kokonaisuutta ja totaalisuutta Neuvostoliitossa Stalinin aikana. Muistitietoi-
neisto ja elämänhistoriallinen tutkimus kytkeytyvät historialliseen, yhteiskunnalliseen ja kansatieteelliseen tutkimukseen sekä muistitietotutkimukseen.⁴² Analysoin, miten pakkosiirrot ja totaalin karkotus näkyivät inkerinsuomalaisten elämänkerrallisessa muistitiedossa.

Totaalinen karkotus elämänhistorioiden valossa

Inkerinsuomalaisten massakarkotukset ja niitä seurannut diaspora Neuvostoliiton sisällä alkoivat 1930-luvulla.⁴³ Joukkokarkotukset

39 Ks. Reuter 2020a.

40 Ks. Reuter 2020b.

41 Itä-Suomen (Joensuun) yliopiston kielitieteilijät tekivät haastattelut hankkeessa ”Inkerinsuomalaisten kieliolot ja inkerinsuomen nykytila”, jota johtivat Ilkka ja Muusa Savijärvi. He laativat haastattelurungon, jolla tutkittiin inkerinsuomen tilaa keräämällä elämänhistorioita. Haastattelut nauhoitettiin, litteroitiin ja tallennettiin Itä-Suomen yliopiston suomen kielen laitoksen kokoelmaan. Tutkimuseettisistä syistä poistin haastateltujen nimet ja tunnustietoja. Sain haastattelut haltuuni tutkimusryhmältä. Ks. myös Riionheimo 2007, 20–21.

42 Esim. Peltonen 2020; Kaivola-Bregenhøj 1999.

43 Reuter 2020a. Venäjän vuoden 1917 vallankumouksen ja Inkerin kansannousun (1918–1920) jälkeen Inkeristä muutti Suomeen pakolaisia, jotka olivat osa inkerinsuomalaisten diasporaa rajan takana Suomessa.

jatkuivat 1940-luvulla ja hajaannus syveni, kun pakkosiirrot ulotuivat koskemaan käytännössä kaikkia Neuvostoliitossa asuvia inkerinsuomalaisia, ilman kytköstä luokkataustaan tai poliittisiin mielipiteisiin. Vuonna 1944 pakkosiirtolaisuus ja asuinpaikkarakojitukset koskivat virallisesti jo koko vähemmistöä.⁴⁴ Pakkosiirto Inkeristä muualle Neuvostoliittoon diasporaan oli sukupolvikokemus, joka leimasi Inkerissä syntyneiden 1930- ja 1940-luvulla eläneiden inkerinsuomalaisten elämää.⁴⁵

Totaaliseen pakkosiirtoon liittyi karkotuksen lisäksi suomalaisen kulttuurin ja hallintojärjestelmän lopettaminen.⁴⁶ Inkerissä ja Pietarin kaupungissa toimineet suomenkieliset koulut, ylempi koulutus, sanomalehdet, kirjankustantamot, kirjastot, teatteri ja muut kulttuuri-instituutiot lopetettiin.⁴⁷ Suomen kielen käyttö kiellettiin vuonna 1937, ja koulun virallinen opetuskieli vaihdettiin venäjäksi vuonna 1938. Suomen puhumisesta välitunneilla rangaistiin ja perheitä käskettiin vaihtamaan kotikielensä venäjäksi:

Kävin vielä koulua. Käsky oli aina, että puhelkaa venäjäksi kotona-
kin. Samantekevää, puheltiin omalla kielellä. Vainottiin, jos suo-
men kielellä puhut. Aina pelotti, ettei kukaan kuulisi.⁴⁸

Suomesta tuli luotettujen kesken käytetty kieli ja venäjämästä virallisen kommunikaation kieli, johon vaihdettiin, jos paikalla oli yksikin venäjänkielinen.⁴⁹ Jotkut haastateltavat kertoivat, että heidän oli pakko luopua äidinkielestään selviytyäkseen.⁵⁰ Monet lopettivat suomen puhumisen pelon takia.⁵¹ Kouluopinnot jäivät lapsilla

44 Gildi 2007, 95–100.

45 Miettinen 2004.

46 Polian 2004.

47 Esim. Gildi 2007.

48 H595.

49 Esim. H593.

50 H454.

51 H432.

usein lyhyiksi tai loppuivat kesken⁵² pakkovenäjän, huonon kieli-
taidon, karkotusten, sodan tai ateismin ja pioneereihin painosta-
misen takia.⁵³

1930-luvulla inkerinsuomalaisten tärkein kulttuurinen keskus,
luterilainen Inkerin kirkko, tuhottiin ja kirkot suljettiin muodol-
lisesta uskonnonvapaudesta huolimatta.⁵⁴ Samaan aikaan luteri-
laisuuden kanssa hävitettiin talonpoikainen elämäntapa ja kylä-
kulttuuri. Haastateltu inkeriläismies kuvasi valtavaa muutosta ja
työarmeijaan joutumistaan:

Koulussa oli ateistinen opetus, opetettiin yhtä, ja kotona toista,
että Jumalaa pitää rukoilla. Tuli vainon ja vangitseminen aika.
Kaikki tuhottiin. Ihmiset tehtiin kulakeiksi, kuten vaimoni, joka
siirrettiin perheen kanssa Keski-Aasian hiekka-aroille. Siellä koko
perhe kuoli nälkään ja kuumuuteen. Onneksi pääsi pakenemaan.
Isääni tulivat yöllä KGB:n tai NKVD:n jäsenet vangitsemaan.
Häntä kidutettiin ja tuomittiin ammuttavaksi. Syytä ei muuta kuin
uskoi Jumalaa ja oli kiittänyt, että Suomessa on hyvä elää. Kylässä
oli noin 80 miestä, mutta jäljelle jäi vain kahdeksan. Minua eivät
armeijaan laskeneet, kun olen suomalainen. Laittoivat Arkangelista
pohjoiseen.⁵⁵

Miehiä siirrettiin sodan aikana työarmeijaan, jonka olosuhteet
muistuttivat vankileirejä. ”Sota-aikana olin rakennuspataljoon-
nassa. Mie rintamalla en ollut, kun olen suomalainen. Kovast oli
työtä ja kovast huonot syömiset”, inkeriläismies kuvasi työarmeija-
vuosiaan 1941–1947.⁵⁶

Maatalouden kollektivisointi, maan teollistaminen ja yksityi-
syrityttäjyyden lopettaminen hävittivät perhetilat, kaupan, itsenäi-

52 Esim. H430; H454; H583.

53 Esim. H431; H454; H616; 758a; H758a.

54 Esim. Jääskeläinen 1982.

55 H593.

56 H596. Työarmeijasta myös H617; H623.

sen ammatinharjoittamisen ja perinteisen elämäntavan. Maanviljelijöitä karkotettiin, vangittiin ja painostettiin siirtymään kolhooseihin, minkä seurauksena monet pyrkivät kaupunkiin. Suomalaiskylät tyhjenivät ja tyhjennettiin, jolloin ne autoituitivat tai venäläistyivät. Inkerinsuomalaiset joutuivat totaalisen väestönsiirron kohteeksi Neuvostoliitossa: jos heitä ei pakkosiirretty 1930-luvulla, se tapahtui viimeistään 1940-luvulla.⁵⁷ Vain harva pystyi vaikuttamaan omaan työhönsä ja asuinpaikkansa, mikä teki inkerinsuomalaisista käytännössä pakkotyöläisiä kolhooseissa, metsätöissä, kalastuksessa ja kaivoksissa.⁵⁸

Totaalinen karkotus näkyi perheiden hajoamisena.⁵⁹ Monet kuolivat ennen aikaisesti karkotusmatkalla ja karkotuksen huonoissa elinoloissa⁶⁰ sekä nälänhädissä, sodissa ja Stalinin terrorissa.⁶¹ Joskus perheenjäsenet erotettiin työkyvyn perusteella karkotuksessa eri alueille⁶² tai mies joutui armeijaan tai työarmeijaan. Yhdessä pysyminen saattoi vaatia jopa paon puolison luokse.⁶³ Perheiden hajoamiseen vaikuttivat myös karkotettujen ja heidän vanhempiansa erot, jotka johtuivat epävarmuudesta tai puolisoiden joutumisesta asumaan eri paikkakunnille.⁶⁴

Monet perheet jäivät ilman isää tai aviomiestä. Leskeys ja yksin jääminen kytkettiin muistitiedossa yhteen inkerinsuomalaisuuden ja Stalinin terrorin kanssa.⁶⁵ Avioliiton solmiminen vaikeutui, kun miehiä oli vähän ja papitkin karkotettiin tai vangittiin.⁶⁶ Liittojen ja perheiden monietnisyyttä tulkittiin seuraukseksi karkotusten ja terrorin aiheuttamasta hajaannuksesta: ”Maail-

57 H432. Mm. Reuter 2020a.

58 Esim. H431; H432.

59 Reuter 2020b. Esim. H432. Naisen aviomies kuoli vankilassa, äiti ja sisar Siperian karkotuksessa.

60 Reuter 2021.

61 Esim. H432. Aviomies vangittiin ja kuoli vankilassa.

62 Reuter 2020a.

63 Esim. H754.

64 Esim. H712; H761a; H571b. Vanhempien erosta esim. H571b; H761a.

65 Esim. H431; H432b.

66 H572a.

malla kun oltiin, niin kaikki meni kuka millaisellekin.”⁶⁷ Toiseen etniseen ryhmään kuuluvan kanssa avioituminen mahdollisti suomalaisuudesta johtuvien vaikeuksien päättymisen. Muutama inkeriläisnainen kertoi avioituneensa välttyäkseen pakkosiirroilta.⁶⁸ Suomalaisen nimen vaihtaminen venäjänkieliseksi tai esimerkiksi virolaiseksi lopetti karkotukset.⁶⁹

Toistuvat pakkosiirrot ja asumisrajoitukset

Vuoteen 1945 mennessä Inkeri oli tyhjennetty suomalaisista ja kaikki inkerinsuomalaiset luokiteltu virallisesti pakkosiirretyiksi. Muistitieto nosti esille pakkosiirtojen unohdettuja puolia kuten karkotusten laajuuden, toistuvat pakkosiirrot ja asumisrajoitusten kattavuuden. Karkotus Inkeristä ja sitä seuranneet muutot aiheuttivat monien elämässä juurettomuutta ja jatkuvaa siirtymistä: ”Vaeltaa on saanut meidän kansa.”⁷⁰ Paikasta toiseen ”vaeltaminen” koski niin yksittäisiä elämänkaaria kuin inkerinsuomalaisia ryhmänä. Eri pakkosiirrot ja asuinpaikat, paot ja vapaaehtoiset muutot tekivät inkerinsuomalaisten elämästä rikkoalaisen. ”Elämä on ollut niin monimutkaista. Meidän on pitänyt aina kulkea niin kuin mustalaiset”, usean karkotuksen kokenut nainen kertoi.⁷¹

Aineistossani oli monta usean karkotuksen ja usean paon kokenutta, eikä kolmekaan karkotuskertaa elämän aikana ollut harvinaista. Monet inkeriläisnuoret karkotettiin perheensä kanssa 1930-luvulla Keski-Aasiaan, mutta he pakenivat takaisin Inkeriin, josta heidät karkotettiin toistamiseen sodan aikana Siperiaan tai Suomen kautta Keski-Venäjälle. Uusista karkotuspaikoista he pyrkivät Inkeriin ja Viroon, joista heidät jälleen karkotettiin.⁷²

67 Esim. H566a.

68 Esim. H451; H452; H583.

69 Esim. H616; H451; H452; H583.

70 H589.

71 H754.

72 Esim. H430; H435; H454; H456.

Moni pakeni karkotuspaikastaan useaan otteeseen.⁷³ Vuonna 1936 Inkeristä Äänisjärvelle karkotettu nainen pakeni takaisin Inkeriin, mutta muutti toisen maailmansodan jaloista Muurmanniin karkotettujen inkerinsuomalaisten luokse. Sodan aikana hänet pakkosiirrettiin Muurmannista Siperiaan: ”Sit varten ko oltiin suomalaiset.”⁷⁴ Monet Muurmannin alueen suomalaisista karkotettiin Itä-Karjalaan.⁷⁵ Siperian sisällä inkeriläisnainen pakeni jo toistamiseen karkotuspaikastaan, tällä kertaa työarmeijasta vapautetun inkeriläismiehensä luokse.⁷⁶

Pakkosiirtojen historiallinen tutkimus on perustunut pitkälti neuvostoviranomaisten asiakirjoihin, jolloin yksittäisen ihmisen kokemat useat pakkosiirrot ovat jääneet vähälle huomiolle. Uusi väestönsiirto, pako tai muutto johti elämän aloittamiseen uudelleen uudessa paikassa, vaikka haastateltu oli saattanut luulla elämänsä vakiintuneen. Erilaiset muutot saman ihmisen elämässä toistuivat elämänhistorioissa. Muistitieto toi esille paitsi inkerinsuomalaisten lukuisat karkotukset myös toimijuuden totalitaristisissa oloissa, mikä näkyi monina muuttoina ja pakoina.

Vuonna 1915 syntyneen inkerinsuomalaisen naisen elämäнкаari.⁷⁷

1915	Syntyi Inkerissä.
1920–1930	Isä kuoli, äiti jäi leskeksi. Pari vuotta koulua. Työhön lapsenhoitajaksi.
1931–1937	Ripille 1931. Naimisiin 1932. Perhetila vietiin. Kolhoosiin. Neljä lasta.
1938	Veli vangittiin terrorissa.

73 Esim. H430; H435; H454; H456.

74 H754.

75 Kirje Itä-Karjalasta 21.9.1943. Kurko 1943, 165–168. NKVD:n asetus 23.6.1940 no. 1095/495 käski tyhjentämään Muurmannin alueen suomalaisista Lahti-Argutinan mukaan (2001, 26). Lappalainen & Turtola 2019, 29–31.

76 H754.

77 H431

1939–1941	Mies talvisotaan ja toiseen maailmansotaan, josta ei palannut. Leskeys.
1941	Karkotettiin Inkeristä lapsineen Siperiaan metsätyöhön. Lähti kolhoosiin.
1945	Palasi Siperiasta Inkeriin.
1947	Karkotettiin Inkeristä. 24 tuntia aikaa lähteä. Muutti Viroon.
1948	Karkotettiin Viroota Pihkovaan Keski-Venäjälle.
1949	Muutti Pihkovasta Karjalaan, jonne rekrytoitiin suomalaisia. Passikontrolli.
1969	Palasi Viroon tyttären kanssa.
1990	Haastattelu.

Esimerkin inkeriläisnainen karkotettiin kolme kertaa. Toisen maailmansodan aikana hänet pakkosiirrettiin Siperiaan, vaikka hänen miehensä taisteli puna-armeijassa ja kuoli sodassa. Siperiassa nainen joutui metsätyöhön, muttei saanut palkkaa eikä riittävästi ruokaa. Tämän seurauksena hän lähti luvatta kolhoosiin, jossa ruokatilanne oli parempi. Nainen palasi sodan loputtua Inkeriin, mistä hänet käskettiin poistumaan vuorokauden kuluessa vuonna 1947. Hän muutti kulttuurisesti läheiseen ja muuta Neuvostoliittoa vauraampaan Viroon, josta inkerinsuomalaiset kuitenkin karkotettiin jo heti seuraavana vuonna. Muistitiedon mukaan heitä pakkosiirrettiin Siperiaan, Keski-Venäjälle ja Karjalaan.⁷⁸

Esimerkin nainen ja moni muu inkerinsuomalainen muuttivat 1940-luvun lopulla Karjalaan, jonne rekrytoitiin suomalaisia metsätyöhön vuosina 1948–1950.⁷⁹ Muistitiedon mukaan Karjalan elintaso, palkka ja ruokatilanne olivat kuitenkin matalat. Inkerinsuomalaisia koskivat edelleen asumisrajoitukset, ilmoittautumis-

78 Esim. H454; H451; H452; H782. Esim. H593 karkotettiin Viroota Karjalaan härkävaunussa.

79 H431; H432a; H449.

velvoite ja passin rekisteröinti.⁸⁰ Esimerkin nainen valitti asiasta Moskovaan, jolloin hänen passistaan poistettiin ”kansanvihollisen leima”, ilmeisesti sotaleskeyden tähden. Köyhyyden takia hän palasi tyttärensä kanssa Viroon. Inkeriin he eivät voineet palata, koska kotitalo oli tuhottu ja kotiseutu puhdistettu suomalaisista. Lisäksi paikalliset suhtautuivat heihin vihamielisesti.⁸¹

Jotkut haastateltavat kertoivat, kuinka heidät pakkosiirrettiin toistuvasti viholliskuvien takia. Kolme kertaa karkotettu nainen kuvaa Virosta karkotusta:

Taas käytiin laittamaan pois inkerinsuomalaisia. Ja taas annettiin mulle 24 tuntia. Niin olen suuri vihavainolainen, jotta kolme kerta olen valtion puolelta saanut 24 tuntia.⁸²

Kuten kertomuksesta ilmeni, viranomaiset antoivat karkotuksissa usein vuorokauden aikaa varustautua pakkosiirtoon tai alueelta poistumiseen. Viranomaiset veivät karkotuksessa inkerinsuomalaisilta passin tai leimasivat siihen ”kansanvihollisen leiman” ja velvoittivat ilmoittautumaan säännöllisesti, usein myös varsinaisen pakkosiirron loputtua. Inkerinsuomalaisilta kiellettiin asuminen lähellä suuria kaupunkeja ja raja-alueella.⁸³ Muistitiedosta ilmeni asuinrajoitusten kattavuus myös karkotuspaikan ulkopuolella.

Oliko palautus Suomesta Neuvostoliittoon pakkosiirto?

Natsi-Saksa miehitti toisen maailmansodan aikana suuren osan Neuvosto-Inkeriä Viron suunnasta Leningradin esikaupunkeihin asti. Inkeriläiset evakuoitiin vuosina 1943–1944 Suomeen. Yhteensä muutti yli 63 000 inkerinsuomalaista sekä suomensukui-

80 H431; H432a; H449.

81 H431; H432.

82 H452.

83 Esim. Lynne 2007; Reuter 2020a; 2020b.

sia inkerikkoja ja vatjalaisia. Vaikka lähtijät yleensä allekirjoittivat asiakirjan muuton vapaaehtoisuudesta, Suomessakin elämään liittyi pakkosiirron elementtejä. Asumista, matkustamista, työntekoa ja poliittista osallistumista rajoitettiin. Inkerinsuomalaiset sijoitettiin siirtolaitteisiin, myöhemmin karanteenilaitteisiin ja työhön. Suomessa vietetty aika jäi yleensä lyhyeksi, yhteen tai kahteen vuoteen, minkä jälkeen valtaosa palasi tai palautettiin Neuvostoliittoon.⁸⁴

”Siirtoväen” elämä ei ollut vapaata Suomessa, sillä Valtiollisen poliisin (Valpo) työntekijät kuulustelivat heitä, tarkkailivat heidän mielialojaan ja valvoivat eri keinoin inkeriläisiä, jotka olivat edelleen neuvostokansalaisia. Karanteenilaitteita vartioitiin, ja ne oli aidattu. Työhön määrättiin, ja vain paikoin hakijan toiveet huomioitiin. Moni Suomeen evakuoitu inkeriläinen olisi halunnut kaupunkiin ammattiaan vastaavaan työhön, mutta heidät pyrittiin sijoittamaan maaseudulle maatyöhön ja naiset palvelijoiksi. He eivät myöskään saaneet osallistua politiikkaan. Valpolta tarvittiin lupa liikkumiseen, ja uudella asuinpaikkakunnalla täytyi ilmoittautua poliisille ja työvoimaviranomaisille. Suur-Suomi kaavailuissa suunniteltiin inkerinsuomalaisten väestönsiirtoa sodan tyhjentämään Itä-Karjalaan, mutta suunnitelmat kariutuivat.⁸⁵

Jatkosodan loputtua Valtiollisesta poliisista tuli niin sanottu Punainen Valpo (1945–1948), koska se läheni poliittisesti kommunisteja eikä puuttunut valvontakomission painostukseen. Paluu Neuvostoliittoon oli rauhansopimuksen mukaan vapaaehtoista – inkeriläissotilaita, orpoja ja Suomeen pakkosiirrettyjä lukuun ottamatta. Valvontakomission näkemyksen mukaan kaikki neuvostokansalaiset tuli kuitenkin palauttaa. Suomen viranomaiset alistuivat tulkintaan tai jättivät ilmaisematta kantansa. Samalla he luovuttivat inkerinsuomalaisten nimet ja asuinpaikkatiedot ko-

84 Nevalainen 1990; Rautajoki 2020; Flink 2010.

85 Nevalainen 1990; Rautajoki 2020; Flink 2010.

missiolla. Siirtoasiainosasto ilmoitti, ettei lähtöilmoittautumista saa perua. Suomalaisviranomaiset noudattivat rauhannehtoja tiukemmin kuin ne Suomea olisivat velvoittaneet, käytännön vaihdellussa paikkakunnittain. Komission jäsenet kiersivät maata, suostuttelivat ja pelottelivat palaamaan. He saattoivat tehdä viisikin painostuskäyntiä yhden ihmisen tai perheen luokse. Väestönsirroista, leireistä ja palautuksista kirjoittaminen suomalaislehtiin oli sotasensuurin aikana kiellettyä, mutta komission vaatimuksesta lehdissä julkaistiin ilmoituksia, joissa kerrottiin, milloin neuvostokansalaisten oli saavuttava rautatieasemille. Suomeen perustettiin kokoamiskeskuksia, ja palautukset toteutettiin pääasiassa vuodenvaihteessa 1944–1945.⁸⁶

Neuvostoliitossa tehtyjen salaisten päätösten mukaan inkerinsuomalaisia ei päästetty kotiseudulleen.⁸⁷ Kun ensimmäiset inkerinsuomalaiset oli pakkosiirretty Keski-Venäjälle, asiasta kulkeutui tieto Suomeen, mutta kuljetuksia ei lopetettu.⁸⁸ Valpo ilmeisesti tiesi asiasta jo alun perin, sillä asia oli pääteltävissä heille luovutetuista juna-aikatauluista.⁸⁹ Valpon arvion mukaan alle puolella inkeriläisistä pakolaisista oli ollut lähtöhaluja, mutta lopulta suurin osa heistä (85 %) palasi tai palautettiin Neuvostoliittoon.⁹⁰ Pelko ajoi monet takaisin, sillä moni pelkäsi, että Suomeen jäävät pakkosiirretään myöhemmin, mistä seuraisi ongelmia Neuvostoliitossa.⁹¹ Osalle väitettiin, että lähtö oli pakollinen.⁹² Muistitiedon mukaan lähtijöille annettiin Suomessa katteettomia lupauksia pääsystä kotiin. ”Nehän petti, kun sanoivat, että kodit ovat tallessa, tulkaa omaan kotiin. Petos oli koko ajan.”⁹³ Vapaaehtoisesta paluusta Neuvostoliittoon ei voi siis puhua. Väestönkuljetusten

86 Nevalainen 1990; Flink 2010; Rautajoki 2020.

87 Flink 2010.

88 Jääskeläinen 2011.

89 Nevalainen 1990; Flink 2010; Rautajoki 2020.

90 Nevalainen 1990; Flink 2010; Rautajoki 2020.

91 Esim. H454. Ks. Jääskeläinen 2011, 162–176.

92 Esim. H598.

93 H615.

todellista päämäärää neuvostoviranomaiset eivät paljastaneet palaajille⁹⁴:

En minä olisi tullut pois, mutta meille sanottiin, että jokainen saa palata omaan kotiin. Kellä kotia ei ole, ne kaikille rakennetaan.⁹⁵

Matkalla palaajien omaisuutta takavarikoitiin rajalla ja junat lukittiin ulkopuolelta.⁹⁶ Suomesta alkanut väestönsiirto muuttui viimeistään rajan ylityksen jälkeen pakkosiirroksi.

Rauhanehtojen mukaisesti Suomi osallistui inkerinsuomalaisten pakkosiirtoihin pakkopalauttamalla Suomen puolella taistelleita sotilaita, suomalaisperheisiin adoptoituja inkeriläisorpoja ja Miehikkälän keskitysleirin inkeriläissiviilejä.⁹⁷ Inkeriläissotilaille oli suullisesti luvattu Suomen kansalaisuus, mutta jatkosodan jälkeen heitä vangittiin ja luovutettiin vuoteen 1954 asti. Vangitsemiseen johtavista tiedoista luvattiin tuntuva 25 000 markan palkkio. Suuri osa Suomen puolella taistelleista inkeriläissotilasta pakeni, usein myötämielisten suomalaisten vartiosotilaiden ja siviilien auttamina Ruotsiin, jossa he saivat poliittisen turvapaikan. Suomesta pakkoluovutettiin tai palasi noin 770 inkerinsuomalaista sotilasta Neuvostoliittoon,⁹⁸ missä heidät tuomittiin 10–25 vuodeksi vankileireille.⁹⁹

Suomalaisperheisiin sodan aikana adoptoidut orvot palautettiin pakkovoimin. Vanhemmat olivat kiintyneitä adoptiolapsiinsa ja olisivat halunneet pitää heidät. Valvontakomissio ei kä-

94 Myös esim. Jääskeläinen 2011, 162.

95 H446.

96 Flink 2010, 220. Katso myös Rautajoki 2020.

97 Rautajoki 2020. Miehikkälän keskitysleirille tuotiin 341 inkeriläistä siviiliä, kun Suomen valtasi Pohjois-Inkerin Valkeasaaren marraskuussa 1941. Rautajoki 2020, 164.

98 Vuoden 1945 loppuun mennessä Valpo palautti 170 Erillispataljoona 6:n inkeriläissotilasta. Yli 300 pakeni Ruotsiin tai piiloutui Valpolta. Heimopataljoona 3:n 650 miehestä noin 350 päätyi palautettavaksi. Arviolta 250 palasi perheidensä mukana. Nevalainen 1990, 304–305; Mutanen 1999; Rautajoki 2020.

99 Kauppala 2011.

sitellyt vanhempien anomuksia luvatusi vaan pakkosiirsi kaikki tietoonsa tulleet adoptiolapset ja perusteli asiaa lasten kasvattamisella ”poliittisesti valveutuneiksi”.¹⁰⁰ Orvot kuljetettiin eri puolille Neuvostoliittoa lastenkoteihin, joissa heillä oli sopeutumis- ja oppimisvaikeuksia heikon venäjän kielen taitonsa takia. He kaipasivat ottovanhempiaan, joihin he yleensä kadottivat yhteyden, kuten myös inkerinsuomalaisiin sukulaisiinsa, suomen kieleen ja suomalaiseen kulttuuriin.¹⁰¹

Kotiinpaluun lupauksista huolimatta Suomeen evakuoituidet inkerinsuomalaiset joutuivat viidelle karkotusalueelle Keski-Venäjälle: Jaroslavl, Kalinin, Pihkovan, Novgorodin (Tverin) sekä Velikolukin alueille pakkosiirron oloihin ilman muutto-oikeutta.¹⁰² Neuvostoliittoon palautettiin tai palasi yhteensä noin 54 700 inkeriläistä junalasteittain, pääasiassa vuodenvaihteesta 1944–1945 aina vuoteen 1947 asti.¹⁰³

Keski-Venäjällä inkerinsuomalaiset sijoitettiin muistitiedon mukaan alkeellisiin kolhooseihin, metsätyöhön tai turvesoille, missä ruokaa, lämmintä asuinsijaa tai työtä ei ollut aina tarjolla. Suomeen evakuoitu inkeriläisnainen kertoi, että hän olisi jäänyt Suomeen, jos olisi tiennyt väestönsiirron todellisesta päämäärästä:

Meidät tuotiin Suomesta Leningradiin. Meillä oli niin hyvä mieli jot myö mennään kotiin! Mutta meidät käännettiin ja vietiin toista tietä. Kotiin ei saatu palata. Venäjälle kun tuotiin, niin sanottiin, että meidät tuotiin kymmeneksi vuodeksi sinne, pois ei päästä, mutta pakenin. Kolhoosi oli niin köyhä, ettei siellä ollut leipää eikä työtä. Vaihdoin Suomesta ostettuja vaatteita ruokaan. Pää-

100 Nevalainen 1990; Leskinen 2007.

101 Flink 2010, 201–207.

102 Flink 2010, 214–216. Jaroslavl, Kalinin ja Novgorodin (Tverin) alueelle 3 000, Pihkovan alueelle 1 000 ja Velikolukin alueelle 1 000.

103 Flink 2010, 181–183.

tin, että lähden lasten kanssa. Tulimme jalkaisin. Aamulla oli sata-nut lunta ja lapset itkivät, mutta rauhoittuivat, kun lauloin heille matkalla [Viroon].¹⁰⁴

Moni Keski-Venäjälle kyyditetty pakeni Viroon, jossa he olivat olleet sodan aikana ennen evakuointia Suomeen. Viroon muutaneet kiersivät Suomenlahden ympäri pääsemättä takaisin kotimaahansa Inkeriin.¹⁰⁵

Unohdetut pakkosiirrot

Toisen maailmansodan loputtua Inkeriin suuntautui muuttoa eri puolilta Neuvostoliittoa sen eri karkotuspaikoista. Jotkut inkerinsuomalaiset ehdivät asua kotonaan tai sodassa tuhoutuneen kotinsa lähistöllä vuosia tai kuukausia. Inkerinsuomalaiset karkotettiin Inkeristä jälleen vuonna 1947, eivätkä pakkosiirrolta välttyneet edes veteraanit.¹⁰⁶ Paluuta yrittäneet ajettiin muualle¹⁰⁷:

Mie tahoin tulla omaan kotiin, työhön mennä, elämään ja omaa maata pitämään. Tulimme pois Siperiasta. Kotiin ei lasketakaan. Leningradin asemalla ihmiset tulivat vastaan ja sanoivat: 'Sisään ei kirjoiteta. Kaikki suomalaiset ajetaan pois.'

Monet muut kansallisuudet, kuten venäläiset, saivat palata koteihinsa Leningradin alueelle.¹⁰⁸ Haastateltujen mukaan inkerinsuomalaisiin kohdistui vainoa, joka ilmeni toistuvina karkotuksina.¹⁰⁹ Muistitieto nosti esille historiassa ohitettuja pakkosiirtoja. Monet vuonna 1947 Inkeristä lähtökäskyn¹¹⁰ saaneista inkerinsuomalaisista muuttivat Viroon. Seuraavana vuonna 1948 heidät pakkosiir-

¹⁰⁴ H446.

¹⁰⁵ Esim. H438; H431; H432a; H449. Myös Flink 2010; Rautajoki 2020.

¹⁰⁶ H454; myös mm. H431; 432.

¹⁰⁷ Esim. H451; H452.

¹⁰⁸ H453.

¹⁰⁹ H452.

¹¹⁰ Esim. H451a; H432b; H436; H454; H782; H436. Gildi 2007, 138–140.

rettiin Virostakin.¹¹¹ Pian inkerinsuomalaisten rekrytointi Karjalan työmaille lopetettiin, ja vuonna 1950 heidät karkotettiin Karjalan rajavyöhykkeeltä.¹¹² Kyseisiä pakkosiirtoja on tutkittu vähän. Niistä on ainoastaan mainintoja tutkimuksissa, eikä karkotettujen määrää tiedetä.¹¹³ Kyseisiä pakkosiirtoja voikin nimittää unohdetuiksi karkotuksiksi.

Inkeriläismies kuvasi haastattelussaan, kuinka hän saapui pakolaisena Vieroon, josta hänet karkotettiin Karjalaan. Karkotusjunasta hän löysi tulevan vaimonsa, jonka kanssa he palasivat Karjalasta Viron kautta Inkeriin:

Kävelimme niin paljon. Vaimo sanoi, että oma maja on parempi vieläkin. Mennään kottii! Ei päästy kotiseudulle ennen kuin Teräs-Jooseppi kuoli. Piti 17 vuotta kiertää, siellä ja täällä.¹¹⁴

Asumisrajoitukset pitivät Inkerin, rajaseudut ja suuret kaupungit inkerinsuomalaisilta kiellettyinä alueina. Niihin he pystyivät asettumaan vasta ”Teräs-Joosepin” eli Stalinin kuoltua vuonna 1953. Tämä tarkoitti 1940-luvun alussa pakkosiirretyille yli 15 vuoden pakkosiirtolaisuutta ja 1930-luvun alussa karkotetuille neljännesvuosisadan karkotusaikaa.

Neuvostoliiton viimeisen, vuonna 1989 toteutetun väestönlaskennan mukaan maassa asui 67 300 suomalaista, joista valtaosa oli inkerinsuomalaisia. Karjalassa suomalaisia asui 18 400, Virossa 16 600, Leningradin alueella ja historiallisessa Inkerissä 17 300 ja muualla 15 000. Luvut kuvastavat inkerinsuomalaisten diasporan lisäksi paluuta Inkeriin ennen paluumuuton alkua Suomeen. Tänä päivänä historiallinen Inkerinmaa on tyhjentynyt inkerinsuomalaisista paitsi pakkosiirtojen myös Suomeen suuntauneen paluumuuton seurauksena.

111 Esim. H431; H432a; H451a; H452; H454; H782. Flink 2010, 248–249.

112 Gildi 2007, 142.

113 Gildi 2007, 138–142; Flink 2010, 248–249.

114 H593.

Inkerinsuomalaisten väestönsiirtojen ja Stalinin terrorin historiaa.

1926	Neuvostoliitossa asui noin 115 000 inkerinsuomalaista. ¹¹⁵
1929–1931	Arviolta 18 000 inkerinsuomalaista karkotettiin Inkeristä. ¹¹⁶
1935–1936	Neuvostoliiton raja-alueet tyhjennettiin noin 27 000–28 000 inkerinsuomalaisesta.
1937–1938	Noin 20 000 teloitettiin terrorissa. ¹¹⁷
1940	Muurmanniin karkotettuja pakkosiirrettiin Itä-Karjalaan ja Siperiaan.
1941–1943	Piiritetystä Leningradista pakkosiirrettiin yli 28 000 suomalaista Siperiaan.
1942	Miehiä siirrettiin työarmeijaan.
1943–1944	Saksan valtaamasta Inkeristä siirrettiin yli 63 000 inkeriläistä Suomeen.
1941–1943	Tuhansia Saksaan vapaaehtoiseen ja pakkotyöhön. ¹¹⁸
1941–1943	Miehikkälän keskitysleirille 341 inkeriläissiviiliä Suomen valtaamasta Pohjois-Inkeristä vuonna 1941. Heidät sijoitettiin mautille vuonna 1942 ja pakkopalautettiin vuosina 1944–1945.
1944–1947	Noin 55 000 palasi tai palautettiin Suomesta Neuvostoliittoon ja kyyditettiin Inkerin ohi Keski-Venäjälle karkotukseen.
1945	Suomalaisperheisiin sijoitetut 330 orpoa pakkopalautettiin ja vietiin lastenkoteihin.

115 Väestölaskennan mukaan. Matley 1979.

116 Suomen Inkeri-liiton arvio vuodelta 1935.

117 Gildi 2007.

118 Nevalainen 1992, 269. Asiaa ei ole tutkittu kunnolla. Inkerinsuomalaisia joutui ilmeisesti venäläisten joukossa pakkotyöhön. Osa palasi Saksasta Suomeen ja osa Neuvostoliittoon, esim. H456.

1944–1950	Suomen puolella taistelleista inkeriläissotilaista noin 770 luovutettiin tai palasi Neuvostoliittoon, jossa he saivat 10–25 vuoden tuomioita.
1947	Inkeriin palanneet karkotettiin. Lukumäärä ei ole tiedossa.
1948	Inkerinsuomalaiset karkotettiin Virosta. Lukumäärä ei ole tiedossa.
1948–1950	Noin 21 000 värvättiin ja muutti Karjalaan. Karkotus raja-alueelta vuonna 1950.
1954	Määräys ikuisesta karkotuksesta ja asuinpaikkarajoitukset kumottiin.
1990	Venäjänsuomalaiset saivat paluumuutto-oikeuden Suomeen. Yli 30 000 muuttanut.
1993	Venäjä tunnusti venäjänsuomalaisten kansanmurhan ja rehabilitoi heidät.

Totaalinen pakkosiirto ja monet karkotukset

Inkerinsuomalaiset kokivat Neuvostoliitossa totaalisen pakkosiirron, johon liittyi raja-alueiden ja Inkerin tyhjentäminen suomalaisista, inkerinsuomalaisen kulttuurin tuhoaminen, laajat asuinrajoitukset, työarmeija ja pakkotyö. Inkerinsuomalaisia pakkosiirrettiin 1930-luvulla, koska he kuuluivat hyvinvoiviin talonpoikiin ja poliittiseen oppositioon. Väestö haluttiin pakottaa kolhooseihin ja alistaa Stalinin valtaan, ja inkerinsuomalaisia epäiltiin epäluotettaviksi. Talonpoikien massakarkotukset aiheuttivat osaltaan maataloustuotannon romahtamisen, nälänhädän ja neuvostojärjestelmän horjumisen.¹¹⁹ Inkerinsuomalaisten pakkosiirrot johtivat heidän diasporaansa Neuvostoliiton sisällä valvottuihin pakkotyön ja karkotuksen oloihin.¹²⁰ Suomalaisten pakkosiirron motiivina toisen maailmansodan aikana Leningradin alueelta oli ennal-

119 Mm. Hlevnjuk 2015, 153–169.

120 Mm. Reuter 2020a.

taehkäistä heidän siirtymistään sodassa Suomen puolelle. Inkerinsuomalaisten taistelemista Suomen puolella neuvostojohdosta ei saanut kuitenkaan täysin estettyä.

Rauhanehtojen mukaan Suomi luovutti mahdollisimman monen puolellaan taistelleista inkeriläissotilaista, suomalaisiin perheisiin adoptoiduista orvoista ja väkisin tuoduista neuvostokansalaisista. Valtiovalta yritti hoitaa inkeriläiset päiväjärjestyksestä nopeasti ja vähin äänin niin, etteivät suhteet Neuvostoliittoon kärsisi. Rauhanehtoja sovellettiin paikoin tiukemmin kuin ne olivat Suomea velvoittaneet. Inkeriläisten paluu vuosina 1944–1947 muuttui pakkosiirroksi rajan takana, kun Inkeriin paluun sijasta inkeriläiset kyyditettiin Keski-Venäjälle karkotukseen. Osalla kantasuomalaisista, kuten presidentti Mauno Koivistolla, oli ”huono omatunto” tapahtuneesta tai he kokivat ”kunniavelkaa” inkeriläisiä kohtaan, mikä vaikutti paluumuutto-oikeuden saamiseen Suomeen vuonna 1990.¹²¹

Muistitieto nosti esille pakkosiirtojen toistuvuuden inkerinsuomalaisten elämänhistorioissa, joihin saattoi kuulua kolmekin karkotusta elämän aikana. Karkotukset olivat laajoja ja kohdistuivat käytännössä kaikkiin inkerinsuomalaisiin Neuvostoliitossa 1930- ja 1940-lukujen aikana. Haastattelut toivat esille jopa unohdettuja pakkosiirtoja, kuten inkerinsuomalaisten pakkosiirron Muurmannista 1940-luvun alussa, Inkeristä vuonna 1947 ja Virosta vuonna 1948. Näitä karkotuksia voi kuvata unohdetuiksi karkotuksiksi, sillä niistä on vain lyhyitä mainintoja tutkimuksessa eikä karkotettujen määriä tiedetä. Inkerinsuomalaisten karkotushistoriassa on yhä suuria tutkimattomia alueita.¹²²

121 Flink 2010.

122 Kiitokset väitöskirjan ohjaajilleni professori Ilkka Armiselle ja dosentti Ulla-Maija Peltoselle. Kiitän Koneen Säätiötä, Suomen Kulttuurirahastoa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa tuesta. Kiitos inkerinsuomalaisille karkotetuille, jotka ovat kertoneet elämästään haastatteluissa.

Lähteet

- Arendt, Hannah (2013) *Totalitarismin synty*. Tampere: Vastapaino.
- Barnes, Steve (2011) *Death and redemption. The Gulag and the shaping of Soviet society*. Princeton: Princeton University Press.
- Flink, Toivo (2017) Inkeriläiset Suomessa. Suhdanteita ja politiikkaa. Kansalliskirjasto. Tiellä sananvapauteen -sivusto. <https://sananvapauteen.fi/artikkeli/2787> (haettu 20.1.2021).
- Flink, Toivo (2010) Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1944–1955. Historiallisia toimituksia 251. Saarijärvi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Gildi, Leonid (2007) *Inkerinsuomalaisten kohtalo. Suomalaisten salattu kansanmurha Venäjällä ja sen seuraamukset vuosina 1930–2002*. Helsinki: Inkeriläisten sivistyssäätiö.
- Hlevnjuk, Oleg (2015) *Stalin. Diktaattorin uusi elämäkerta*. Yale University. Helsinki: Otava.
- Juntunen, Alpo (1983) *Suomalaisten karkottaminen Siperiaan autonomian aikana ja karkotetut Siperiassa. Siirtolaisuustutkimuksia A10*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Jääskeläinen, Juhani (1982) *Inkerin kirkon tuho Stalinin pakkokollektivisoinnissa*. Helsinki: Alea-kirja.
- Jääskeläinen, Juhani (2011) *Jäähyväiset Inkerinmaalle*. Vantaa: Best Service.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki (1999) Life as narrative. Ingrian-Finns tell about their vicissitudes. Teoksessa Markku Teinonen & Timo Virtanen (toim.) *Ingrians and neighbours. Focus on the eastern Baltic Sea region*. Helsinki: Finnish Literature Society, 48–60.
- Kansallismuseo (2020) Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset. <https://www.kansallismuseo.fi/fi/naeytellyt/inkerilaiset-unohdetut-suomalaiset> (haettu 9.2.2022).
- Kauppala, Pekka (2011) *Paluu vankileirien teille. Suomesta Neuvostoliittoon luovutettujen kohtalo 1945–1955*. Helsinki: Gummerus.
- Kurko, Kaarlo (1943) *Inkerin suomalaiset GPU:n kynsissä. Karkoitettujen kirjeitä*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Lahti-Argutina, Eila (2001) *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainouhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Lapalainen, Tarja & Martti Turtola (2019) *Stalinin tappamat. Muurmännin suomalaisten pitkä ja musta yö*. Jyväskylä: Docendo.
- Lepola, Outi (1997) *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa*. Sosiologian väitöskirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 787. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskinen, Sanna Maarit (2007) *Siellä koti, minne viedään. Inkeriläiset ja itäkarjalaiset lapset suomalaisissa yksityisperheissä 1941–1945* Valvontakomissiolle tammikuussa 1945 tehtyjen anomusten mukaan. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Lynne, Viola (2007) *The unknown Gulag. The lost world of Stalin's special settlements*. Oxford: Oxford University Press.
- Martin, Terry (1998) The origins of Soviet ethnic cleansing. *The Journal of Modern History* 70:4, 813–861.
- Matley, Ian (1979) Dispersal of the Ingrian Finns. *Slavic Review* 38:1, 1–16.
- Miettinen, Helena (2004) *Menetetty kodit, elämät, unelmat. Suomalaisuus paluumuuttajastatukseen oikeutettujen venäjänsuomalaisten narratiivisessa*

- itseäärittelyssä. Sosiaalipsykologian väitöskirja. Sosiaalipsykologisia tutkimuksia 11. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mutanen, Pekka (1999) *Vaiennetut sotilaat*. Helsinki: Ajatus.
- Nevalainen, Pekka (1990) *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*. Helsinki: Otava.
- Peltonen, Ulla-Maija (2020) *Barbaria ja unohdus. Historian kipujälkiä*. Turenki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Polian, Pavel (2004) *Against their will. The history and geography of forced migrations in the USSR*. Budapest ja New York: Central European University Press.
- Portelli, Alessandro (2015) What makes oral history different. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The oral history reader*. Routledge, 48–58.
- Rautajoki, Reijo (2020) *Vaiettu vaellus. Inkeriläisten leirit 1942–1944*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Reuter, Anni (2019) Inkerinsuomalaisten hiljaista vastarintaa 1930-luvun Neuvostoliitossa. Outi Autti & Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Hiljainen vastarinta*. Tampere: Tampere University Press, 131–162.
- Reuter, Anni (2020a) ”Kansaamme pirstotaan”: Inkerinsuomalaisten karkotukset ja diaspora Neuvostoliitossa 1930-luvun kirjeissä kuvattuna. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2020, 5–19.
- Reuter, Anni (2020b) Vastakertomuksia karkotuksesta. Inkerinsuomalaisten muistitieto pakkosiirroista Siperiaan toisen maailmansodan aikana. *Ennen ja nyt* 20:3, 43–63.
- Reuter, Anni (2021) Family histories of Soviet exile and terror. The case of Ingrian Finnish memory culture. *Ethnologia Scandinavica* 51:5, 181–211.
- Riionheimo, Helka (2007) *Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa*. Suomen kielen väitöskirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1107. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ro'i, Yaacov (2009) The transformation of historiography on the ”punished peoples”. *History & Memory* 21:2, 150–176.
- Sherbakova, Irina (1991) The Gulag in memory. Teoksessa Passerini Luisa (toim.) *Memory and totalitarianism*. International yearbook of oral history and life stories 1. New York: Oxford University Press, 103–115.
- Sihvo, Hannes (1992) Inkerinmaata ja inkeriläisiä kirjallisuudessa. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 319–342.
- Suni, Leo (1995) Inkerin kova kohtalo. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.) *Itämeren suomalaiset. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita*. Jyväskylä: Atena, 213–230.
- Takala, Irina (2017) ”Ikimuistosen läksyn me kaikille luemme”. Suuren terrorin kansallisuusoperaatioiden erityispiirteitä Karjalassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2017, 291–302.
- Wijermas, Mariëlle (2018) *Memory politics in contemporary Russia. Television, cinema and the state*. New York: Routledge.
- Zemskov, Viktor (2005) *Spetsposelentsy v SSSR, 1939–1960*. Moskova: Nauka.

Kylmän sodan maastapoistamisen käytäntöjen murros ja nykyperiaatteiden synty¹

Matti Välimäki

1800-luvulla eurooppalaisten valtioiden kyvyt ja halukkuus maahanmuuton rajoittamiseen ja ulkomaalaisten poistamiseen olivat vähäisiä. Ensimmäinen maailmansota oli käännekohta. Sen jälkeen lisääntyivät pakolaisten määrä, maahantulon kontrolli, ihmisten identifiointi matkustusasiakirjoin ja henkilöpaperein sekä järjestelmällinen ulkomaalaisten maastapoistaminen. Kehitys linkittyi 1800-luvun jälkipuoliskolla kiihtyneeseen kansallisesti homogeenisten valtioiden luomiseen, niin symbolisella kuin väestö- ja muuttoliikepolitiikan alueella.² Myös suomalainen raja- ja ulkomaalaisvalvonta vahvistuivat itsenäistymisen alkuvuosikymmeninä.³ Maailmansotien aikana syntyneet käytännöt, joilla tehtiin eroja kansalaisten ja ulkomaalaisten oikeuksissa, säilyttivät asemansa 1900-luvun lopulle.

Kylmän sodan vuosikymmeninä maahantulon ja oleskeluolueiden sääntöjä määritti Euroopassa jakautuminen kahteen kilpailevaan blokkiin. Suomessa suurimman huomion julkisuudessa saivat itärajan yli maahan pyrkineiden käännytykset. Niissä julki-lausumattomana perusteena oli Suomen Neuvostoliitto-suhteiden varjelu.⁴ Ulkomaalaislakien säännöksiä uudistettiin vuosina 1983

1 Luvun tutkimustyö on toteutettu Turun yliopistossa Koneen Säätiön rahoituksella osana tutkimushanketta ”Muuttuvat uhkakuvat ja valvonnan mekanismit Suomessa”.

2 Sassen 1999, 5, 77–79, 96; Torpey 2000, 4–7, 122–124.

3 Leitzinger 2008, 320–328.

4 Pekkarinen & Pohjonen 2005; Leitzinger 2008, 271–278; Ervasti & Tiitinen 2018, 152–155.

ja 1991. Lainsäädännöllä pyrittiin varmistamaan ulkomaalaisten oikeuksien toteutuminen. Viranomaisilta alettiin edellyttää yksityiskohtaisia ja julkilausuttuja perusteluja päätöksilleen.

Tarkastelemaani ajanjaksoa vuosina 1986–1990 voidaan kutsua politiikan ja lainsäädännön murroskaudeksi. Maastapoistamisiin oli lailliset raamit, mutta ne jättivät tilaa viranomaisharkinnalle. Yhtä käytäntöä ei ollut, vaan ilmiö oli monimuotoinen. Käytäntöjen lisäksi tarkastelen sitä, kuinka viranomaisten harkintavalta tuotti käännytettävyyttä.⁵ Vaikka lukuni perustuu viranomaislähteisiin, nostan esille myös, kuinka viranomaisdokumenteista on luettavissa toimenpiteiden kohteina olevien ulkomaalaisten toimijuutta.⁶

Tarkastelen suojelupoliisin arkiston sekä Kansallisarkiston tavallan presidentin kanslian kokoelman ja sisäasiainministeriön kokoelman maastapoistamisia ja turvapaikanhakijoita koskevia aineistoja. Hyödynnän ajanjakson tärkeimmän vastaanottokeskuksen eli sisäasiainministeriön alaisen Malmin pakolaiskeskuksen kokoelmaa ja ulkoministeriön arkiston pakolaiskysymyksiä käsittelevää aineistoa. Arkistoaineistot sisältävät kokous- ja puhuttelepöytäkirjoja, muistioita, päätössiakirjoja, kirjeitä sekä fakseja. Kyseisten kokoelmien ja arkistojen aineistoja on hyödynnetty vähän tai ei lainkaan aiemmassa maahanmuuttotutkimuksessa. Aineistot ovat viranomaisten salassapitosäädösten ja yksityisyydensuojalain alaisia, ja niitä voi hyödyntää vain tutkimusluvalla.⁷ Olen anonymisoinut aineistossa mainitut henkilöt.⁸

Vuonna 1986 elettiin kylmän sodan viimeisiä vuosia. Vuoden 1983 ulkomaalaislain muutokset oli sisäistetty viranomaistoimin-

5 Käännytettävyydestä, ks. de Genova 2002, 439; Bodström tässä teoksessa (luku 7).

6 Pakkotoimien kohteeksi joutuvien toimijuudesta, ks. Mainwaring 2016; Könönen 2019 ja tässä teoksessa (luku 5).

7 Ulkoministeriön arkiston turvapaikanhakijoita koskevia lausuntoja ei luovuteta tutkimuskäyttöön. Suojelupoliisin arkisto on saanut aineistojen käyttösäätöjensä mukaisesti luvun nähtäväksi ennen julkaisua.

8 Anonymiteetin säilyttämisestä arkistotutkimuksessa, ks. McKee & Porter 2012, 67–68, 75.

nassa. Vuosi 1990 merkitsi muutosta paitsi kylmän sodan lopun ja Euroopan yhdentymisen myös maastapoistamisten osalta. Turvapaikkapuhuttelut siirtyivät suojelupoliisilta paikallispoliisille ja sekä turvapaikanhakijoiden että maastapoistamisten määrät kasvoivat. Uusi ulkomaalaislaki muutti maastapoistamisen säädöksiä vuonna 1991.

Viranomaisten laatimat asiakirjat valottavat menneisyyttä vailinaisesti ja pakottavat muotoilemaan tutkimusintressit sen mukaan, mitä on saatavilla, eli painotetun aineistolähtöisesti. Osoitan historiantutkimukselliseen päättelyyn sekä viranomaisaineistoa yhdistävään ja kontekstoivaan laadulliseen analyysiin perustuen, miltä maastapoistamisten käytäntö ja perustelut näyttivät viranomaisnäkökulmasta. Tuon esille Suomeen pyrkivien ja Suomesta poistettavien ihmisten toimijuuden viranomaisten dokumenteissa. Maastapoistamisiin liittyvä lainsäädäntö, toimivaltasuhteet ja käytännön toteutus – maastapoistamiskoneisto – on osin hahmoteltava empiiriseen aineistoon nojautuen. Aiempia tutkimuksia tai selvityksiä 1980- ja 1990-luvun maastapoistamisista on vähän.⁹ Tavoitteenani on Edward Saidin kontrapunktista (*contrapuntal*) lähestymistapaa mukaillen kuvata moniäänistä ja jännitteistä todellisuutta. Nostan esiin vallanhaltijoiden, viranomaisten ja valkankäytön kohteena olevien ulkomaalaisten näkökulmia.¹⁰ Keski-tytyn turvapaikkaprosessiin ja turvapaikanhakijoiden maastapoistamisiin. Käyn läpi myös rajalta käännyttämisen viranomaiskäytäntöjä. Turvapaikanhakijoiden maastapoistamiseen päätyminen kesti tavallisesti viikkoja tai kuukausia, mutta rajalta käännytykset tapahtuivat usein rutiininomaisesti rajavalvonta- ja passintarkastusviranomaisen päätöksellä, ilman pitkiä kirjattuja haastatteluja.

Tarkastelujakso on Suomen ulkopolitiikan muuttumisen, Euroopan ja globaalien blokkijaon päättymisen ja kotimaisen perus-

9 Ks. kuitenkin Pellonpää 1984; Fredman ym. 1989; Pekkarinen & Pohjonen 2005; Leitzinger 2010.

10 Said 1993, 31–33, 51, 59–60; Chowdhry 2007, 104–106.

oikeusjärjestelmän uudelleenmäärittelyn aikaa. Kehitys välittyi ulkomaalaisia koskevan lainsäädännön ja käytäntöjen muuttamiseen sekä politiikan suuntautumiseen aiempaa enemmän Länsi-Euroopan yhteistyöhön. Lisäksi 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa puolueet, kansalaisjärjestöt ja kansalaisaktivistit ottivat kantaa turvapaikka- ja käännytyspolitiikkaan ja teemat näkyivät tiedotusvälineissä. Vaatimukset ulkomaalaisten kohtelun muuttamiseksi olivat toistuvasti esillä.¹¹ Etenkin viranomaiset ja vastuuministerit ottivat julkisuudessa asioihin kantaa, mutta laajempi puoluepoliittinen keskustelu käännetyksistä ja turvapaikkapolitiikasta odotti tulevina vuosina.¹²

Maastapoistamiskoneisto

Matkustusasiakirjojen tarkastus, maastapoistaminen ja ulkomaalaisten valvonta ovat kuuluneet Suomen itsenäisyyden alusta asti turvallisuuspoliisiin, ulkomaalaisviranomaisten, rajaviranomaisten ja paikallispoliisiin tehtäväkenttään.¹³ Maastapoistettut ulkomaalaiset olivat 1960-luvulta 1980-luvulle yleensä yksittäisiä henkilöitä tai pieniä ryhmiä.¹⁴ Suomessa asuvien ulkomaalaisten ja maahanmuuton määrät olivat tuolloin huomattavasti pienempiä kuin 1990- ja 2000-luvulla. 1970- ja 1980-luvulla viranomaiskäsite ”passittaminen” tarkoitti maastapoistamista ja määräaikaista maahantulokieltoa. ”Karkoittaminen” oli sama asia, mutta maahantuloikielto oli pysyvä. Sisäasiainministeriön ulkomaalaistoimisto saattoi poliisin esityksestä kehottaa ulkomaalaista poistumaan Suomesta, jolloin henkilölle ei asetettu maahantulokieltoa.¹⁵

Käännytysten käytännön toteutus oli ennen 1980-luvun puoliväliä vakiintumatonta. Ulkomaalaisten oikeusasema oli heik-

11 Fredman ym. 1989, 141–143; Niemi-Kiesiläinen 1989, 121; Välimäki 2019b, 71–73.

12 Ks. Välimäki 2019b.

13 Leitzinger 2008, 320–339.

14 Ks. Pekkarinen & Pohjonen 2005; Leitzinger 2008, 273–278; 2010, 14–58, 139.

15 Leitzinger 2010, 139.

ko.¹⁶ Tuolloin voimassa olleen vuoden 1958 ulkomaalaisasetuksen mukaan niin sanottu passittaminen oli mahdollista, jos ”ulkomaalainen käyttäytymisellään on osoittanut, ettei hänen oleskelunsa Suomessa ole suotava”. Sisäasiainministeriön määräämä ”karkoittaminen” saattoi tulla kysymykseen silloin, kun ”valtion turvallisuus tai muu tärkeä syy vaatii”. Ulkomaalaisasetus mahdollisti rajalta käännytyksen passin, henkilöllisyystodistuksen, työluvan ja viisumin puuttumisen lisäksi varojen vähäisyyden, itsensä elättämisen tapojen, aiempien rangaistusten, tiedustelutoiminnan, ”Suomen suhteita vieraaseen valtioon vaarantavan toiminnan” tai maahantulokiellon vuoksi. Asetus sisälsi myös niin sanotun yleisklausuulin, joka saattoi tarjota mahdollisuuden viranomaismielivallalle: ”Rajalta voidaan käännyttää muukin ulkomaalainen, jonka maahantuloa erityisestä syystä ei pidetä suotavana.”¹⁷

Maastapoistamisista päätösvastuussa ollut sisäasiainministeriön ulkomaalaistoimiston tarkastaja Hannu Siljamäki kertoi *Helsingin Sanomien* haastattelussa, että sai passintarkastajilta ”5–7 soittoa joka ilta. Kun Leningradin juna saapui Vainikkalaan kahdelta yöllä, tuli usein herätys. Jouduin tekemään käännytyspäätöksen puhelimesta.”¹⁸ Siljamäen mukaan ”laivoille käännyttäminen oli helpompaa, kun istumapaikat eivät lentokoneen tavoin loppuneet kesken”. Satamien rajavalvontapaikoilla ei käännytyksistä yleensä tehty kirjallista raporttia tai selvitystä, vaan ”osoitetiini käännyttävät, tarvittaessa yhteisen kielen usein puuttuessa, sormella takaisin alukseen.”¹⁹ Lukuisten maastapoistamisten toimeenpanossa vastuullisena ollut Helsingin poliisilaitoksen ulkomaalaistoimiston passiosaston johtaja Harri Palmu kertoo, että kun 1970-luvulta 1980-luvun alkupuolelle maastapoistamisista ei

16 Fredman ym. 1989, 119–121; Leitzinger 2010, 148, 160.

17 As 187/1958.

18 *Helsingin Sanomat* 27.12.1993. Leipätyönä harmit: Hannu Siljamäki ei pääse eroon maineestaan.

19 Leitzinger 2010, 139.

ollut valitusoikeutta, ”asiat voitiin hoitaa nopeasti, ei tarvinnut jäädä odottamaan asiakkaan reaktiota”.²⁰

Vuoden 1983 ulkomaalaislaki asetti viranomaiset uuteen tilanteeseen. Sisäasiainministeriön ulkomaalaistoimistossa kanslistina työskennellyt Riitta Pajunen muistelee:

Asiakkaalla ei ollut oikeutta valittaa maastapoistamispäätöksistä, maahantulokielloista tai kielteisistä turvapaikkapäätöksistä. Kun valitusoikeus tuli lakiin, prosessit pitkittyivät ja mutkistuivat hurjasti. Ulkomaalaistoimiston virkamiesten täytyi laatia päätöksensä entistä tarkemmin.²¹

Ulkomaalaislaki määrittä rajalta tehtävän käännätyksen perusteet vuoden 1958 ulkomaalaisasetuksen tapaan, mutta siinä oli luovuttu niin sanotusta yleisklausuulista, joka mahdollisti käännätyksen ”erityisestä syystä”. Rajalta käännätystoimenpiteisiin ei kuitenkaan vuoden 1983 ulkomaalaislain mukaan ryhdytä, mikäli ulkomaalainen ”pyytää turvapaikkaa ja esittää pyyntönsä tueksi todennäköisiä syitä pakolaisuudestaan”.

Karkottamisperusteet määritettiin ulkomaalaislaissa tarkemmin kuin asetuksessa. Maasta voitiin karkottaa ulkomaalainen, jolla ei ollut vaadittavaa passia, viisumia tai oleskelulupaa, joka toistuvasti jätti noudattamatta ulkomaalaisia koskevia tai yleisiä säädöksiä, ”joka on syyllistynyt rikokseen, joka ei ole vähäinen” tai joka on kykenemätön huolehtimaan itsestään alkoholin tai huumaavien aineiden väärinkäytön vuoksi. Laissa todettiin, että sosiaali- ja terveysministeriöön perustetaan ulkomaalaiskuraattorin virka. Ulkomaalaiskuraattorin tehtävänä oli neuvoa maassaolevia ulkomaalaisia, ja hänellä oli oikeus tulla kuulluksi maastapoistamisia, säilöönottoa²² ja turvapaikanhakua koskeissa asioissa.

20 Leitzinger 2010, 140–141.

21 Leitzinger 2010, 155.

22 Pois lukien rajalta käännätykseen liittyvä säilöönotto.

Ulkomaalaislakiin tuli myös rajoitettu muutoksenhakumahdollisuus. Päätökseen oli mahdollista hakea muutosta kirjallisesti 14 päivän kuluessa sisäasiainministeriöltä. Sisäasiainministeriön säilönottoajan pidentämistä ja maastakarkottamista koskevasta päätöksestä saattoi valittaa korkeimpaan hallinto-oikeuteen 14 päivän kuluessa päätöksen saamisesta.²³ Muista ulkomaalaislain nojalla tehtävistä päätöksistä, kuten turvapaikkapäätöksestä, ei ollut valitusoikeutta.

Taulukko 1. Maastapoistamisia koskevat päätökset vuosina 1987–1994.²⁴

Vuosi	1987	1988	1989	1990	1991–1994
Maastapoistamis-päätökset	66	63	42	175	1 500–3 000

Rajalta käännyttiin ajanjaksolla 1986–1990 vuosittain 576–1 116 henkilöä.²⁵ Ulkomaalaisviranomaisten tekemien maastapoistamispäätösten määrä oli sen sijaan ennen kylmän sodan loppua huomattavasti pienempi (taulukko 1). Vuoden 1985 muistiossa ulkomaalaistoimisto kävi läpi rajalta käännyttämisen käytäntöjä ja säädösperustaa. Edellä lueteltujen ulkomaalaislaissa määriteltyjen syiden lisäksi oli mahdollista käännyttää muiden kuin Pohjoismaiden kansalaisia mielentila-arvion tai määrittelemättömien ”muiden syiden” perusteella.²⁶ Vuoden 1988 muistiossa ulkomaalaistoimiston johto totesi, että rajalta käännyttämisestä luopu-

23 HE 186/1981; L 400/1983; Kuosma 1987, 10–11, 15–22, 25–40.

24 Luvut eivät todennäköisesti sisällä rajalta käännytettyjä. Hf: 286 Sisäasiainministeriön II arkisto/Ulkomaalaiskeskuksen organisaatiotyöryhmä. Ulkomaalaiskeskuksen organisaatio ja asema. KA.

25 AMP 22 D 6. Suojelupoliisin katsaukset 1986–1990. Suojelupoliisin arkisto (SA). Lisätietoa 1970-luvun tilastoista, ks. Leitzinger 2008, 276–277. Lisätietoa 1990-luvun tilastoista, ks. Ubi:1 Sisäasiainministeriön II arkisto/Ulkomaalaiskeskuksen julkaisut (1992–1995). Ulkomaalaiskeskuksen toimintakertomukset 1991, 1993, 1994. Kansallisarkisto (KA).

26 Hqp:1 Tasavallan presidentin kanslian III arkisto/Ulkomaalais- ja pakolaisasiat (1985–1989). Ulkomaalaisen käännyttäminen rajalta. Muistio 24.4.1985. KA.

minen oli ”erityisen painavista syistä” mahdollista. Näitä syitä ei eritelty, ja käytäntö perustui sisäasiainministeriön passintarkastajille antamiin ohjeisiin.²⁷ Matkustusasiakirjojen tarkastuksesta vastuussa olleen suojelupoliisin asiakirjojen perusteella vuosina 1987–1989 rajalla käännytetyt olivat muun muassa Neuvostoliiton, Libanonin, Tunisian, Länsi-Saksan, Pakistanin, Israelin, Puolan, Norjan ja Thaimaan kansalaisia. Suojelupoliisin kirjaamat rajakäännytykset tapahtuivat erityisesti lentoasemilla ja Ruotsin vastaisella maarajalla.

Käännytyssyitä olivat muun muassa riittämätön varallisuus, viisumin puuttuminen, salakuljetusepäily, tieto aiemmasta rikollisesta toiminnasta ja huumausaineiden hallussapito.²⁸ Vuonna 1988 Helsinki-Vantaan lentoasemalla pysäytettiin kolme ghanalaista, jotka pyrkivät Suomen kautta Kiinaan. Passintarkastuksessa käännytyssyiksi kirjattiin jatkoyhteyden tarvittavien matkalippujen sekä rahavarojen puuttuminen. Käännytys Lontooseen – jonka kautta ghanalaiset olivat tulleet – tapahtui koneella, jolla he saapuivat.²⁹ Myös paikallispoliisin ulkomaalaisvalvontatehtävät saattoivat johtaa maastapoistamiseen. Kemin poliisin partio pysäytti vuonna 1987 auton, jossa olivat irakilainen ja tunisialainen henkilö ilman matkustusasiakirjoja. Henkilöt käännyttiin Ruotsiin, josta he olivat ilmeisesti saapuneet samana päivänä.³⁰

Käännytys saattoi perustua myös tulkinnanvaraisiin seikkoihin, kuten vuonna 1986 Torniossa käännytetyn länsisaksalaisen tapauksessa. Päätökseen kirjattiin: ”Rahavarojen ja ulkoisen olemuksen perusteella hänet käännyttiin rajalla UlkomL 8 pykälän 4 ja 5 mom.”³¹ Rajalta voitiin käännyttää myös henkilöitä, joilla oli ”riskikansalaisuus” eli jotka olivat niiden maiden kansalaisia,

27 Hqp:1 Tasavallan presidentin kanslian III arkisto/Ulkomaalais- ja pakolaisasiat (1985–1989). Ulkomaalaisasetuksen muuttaminen. Muistio 28.1.1988. KA.

28 Ks. AMP 131. SA.

29 HS 131 1988. N:o 4429. SA.

30 HS 131 1987. N:o 3659. SA.

31 HS 131 1986. N:o 3564. SA.

joiden suojelupoliisi arvioi voivan syyllistyä terrorismiin. Tämä tarkoitti pääasiassa Lähi-idän ja Pohjois-Afrikan – usein muslimienemmistöisten – maiden kansalaisia.³² Vuonna 1989 suojelupoliisin Rovaniemen piiritoimisto raportoi otsikolla ”ns. riskikansalaisuuksien valvonta” käännyttäneensä Ruotsin Haaparantaan edeltävinä viikkoina muutamia Iranin ja Libanonin kansalaisia sekä yhden Somalian kansalaisen.³³

1980-luvun puolivälin jälkeen turvapaikkahakemusten määrä kasvoi tuntuvasti (taulukko 2). Kun vuonna 1987 hakijoita oli noin kaksinkertainen määrä edellisvuoteen verrattuna eli 49 edellisvuoteen verrattuna, sisäasiainministeriön ylitarkastaja Mielikki Tenhunen totesi *Uuden Suomen* haastattelussa, että ”poikkeuksellisen suureen turvapaikan anojien määrään” vaikutti syksyllä saapunut 12 hengen kurdiryhmä. Tenhusen mukaan normaalisti turvapaikkaa anovat pakolaiset saapuvat maahan yksin tai korkeintaan neljän ihmisen ryhmässä. Hän kertoi, että vuosina 1985–1986 turvapaikkaa hakeneista 40 henkilöstä käännytettiin 31 henkilöä.³⁴ Noin puoleen vuosina 1984–1988 ratkaistuista turvapaikkahakemuksista annettiin kielteinen päätös tai hakija perui hakemuksensa. Myönteisten oleskelulupapäätösten suhteellinen määrä laski vuosina 1990–1999, kun turvapaikkahakemuksia tehtiin yhteensä 18 292. Samoina vuosina myönteisen oleskelulupapäätöksen sai 6 574 turvapaikanhakijaa.³⁵ Vertailussa on kuitenkin syytä varovaisuuteen, sillä 1980- ja 1990-luvun välillä tapahtui huomattavia muutoksia turvapaikanhakijoiden lähtömaissa, hakemusten määrässä, turvapaikkamenettelyssä ja ulkomaalaislaissa.

32 Jokinen 2015, 53–54.

33 HS 13i 1989. Ilmoitus 8.5.1989. SA.

34 *Uusi Suomi* 24.4.1988. Turvapaikkaa anoneiden määrä kaksinkertaistui.

35 Migri 2021.

Taulukko 2. Turvapaikkahakemukset ja -päätökset vuosina 1984–1992.³⁶

Vuosi	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Turvapaikkahakemukset	15	18	23	49	64	179	2 743	2 137	3 634
Päätös: Turvapaikka/ oleskelu- lupa	13	9	4	28	22	n/a	157	1 719	576
Päätös: Kielteinen/ peruutus	2	9	19	21	42	n/a	n/a	1 007	1 776

Turvapaikkamenettely eteni vuosina 1986–1990 seuraavasti: Henkilö teki lentoasemalla tai muulla raja-asemalla turvapaikka-anomuksen. Sen jälkeen hänet siirrettiin poliisiasemalle. Hakija otettiin tavallisesti säilöön poliisiasemalla hakemuksen käsittelyä varten, ja turvapaikkapuhuttelun suoritti asemalla suojelupoliisin edustaja. Tämän jälkeen hakija yleensä siirrettiin Malmin pakolaiskeskukseen odottamaan päätöstä. Turvapaikkapyyntöön ratkaisi ja valmisteli sisäasiainministeriö, käytännössä ulkomaalaistoimistossa kokoontunut turvapaikkatyöryhmä, jota ei tosin mainita ulkomaalaislaissa. Vuonna 1989 turvapaikkatyöryhmässä oli jäseniä ulko- ja sisäasiainministeriöistä, suojelupoliisista, Rajavartiolaitoksesta sekä ulkomaalaistoimistosta. Lisäksi työryhmään kuului sosiaali- ja terveysministeriön ulkomaalaiskuraattori. Ennen päätöksen tekemistä oli hankittava ulkoasiainministeriön lausunto. Lopullisen päätösesityksen teki sisäministerille ulko-

36 Vuosien 1987 ja 1988 luvut koskevat kyseisen vuoden hakemuksia. Aikaisempien ja seuraavien vuosien tilastot ovat kyseisen vuoden päätöksiä. Niemi-Kiesiläinen 1989, 185; Ubi:1 Sisäasiainministeriön II arkisto/Ulkomaalaiskeskuksen julkaisut (1992–1995). Ulkomaalaiskeskuksen toimintakertomukset 1991, 1993. KA; Migri 2021.

maalaistoimisto. Turvapaikkapäätöksistä ei ollut valitusoikeutta.³⁷ Joissain tapauksissa säilöönottoaikaa pidennettiin ja kielteisen päätöksen saanut poistettiin maasta suoraan säilöönottoyksiköstä. Toisissa tapauksissa maastapoistaminen tapahtui pakolaiskeskuksesta.

Käytäntöjen vakiintumattomuudesta kertovat Malmin pakolaiskeskuksen henkilökuntapalaverin pohdinnat: ”Pakolaiskeskuksen tehtäviin eivät kuulune karkotusasiat. – – Kuka on vastuussa? Tulevaisuuden varalta laitetaan paperille mitä on tapahtunut ja miten homma tulee sujumaan jälkeenpäin.”³⁸ Pakolaiskeskuksen kokousmuistion mukaan maastapoistamista odottaville ”pyritään antamaan sitä henkistä tukea, mitä tässä tilanteessa voidaan”.³⁹

Turvapaikkapuhuttelut olivat suojelupoliisin vastuulla vuosina 1986–1990 mutta siirtyivät paikallispoliisille vuonna 1990. Suojelupoliisi ohjeisti: ”Kun suojelupoliisin piiritoimisto on saanut tiedon alueellaan tehdystä turvapaikkapyynnöstä, on asiasta ilmoitettava välittömästi puhelimitse tai päätesanomana joko turvallisuusosastoon tai valvontaosastoon ja ilmoitettava samalla kuka asiaa tutkii. Valvontaosasto käsittelee sosialistisista maista ja turvallisuusosasto muista maista tulleiden turvapaikkapyynnöt.”⁴⁰ Valvontaosasto oli vastuussa vastavakoilusta, mikä selittää sen, että sille tulivat sosialististen valtioiden kansalaisten hakemukset. Suojelupoliisi näki ulkomaalaisvalvonnan osana valtiollisesta turvallisuudesta huolehtimista ja terrorismin vastaista toimintaa.⁴¹ Toisaalta vuoden 1989 esityksessä turvapaikkatutkinnan järjestä-

37 L 400/1983; Kuosma 1987, 21–22, 43; Niemi-Kiesiläinen 1989, 123–124, 144–146; AMP 12 T 1989, I (254). Turvapaikkatyöryhmän kokouskutsu. SA. Ks. myös *Ydin* 2/1988. Pakolaispäättäjät.

38 3:1 Malmin vastaanottokeskuksen arkisto/Henkilökuntapalaverien pöytäkirjat (1986–1990). Henkilökuntapalaveri 29.9.1986. KA.

39 5:3 Malmin vastaanottokeskuksen arkisto/Turvapaikkatyöryhmän muistiot (1986–1989). Palaveri turvapaikananojen huollosta 18.2.1987. KA.

40 AMP 12 T 1988, III (252). Piiritoimistot, Asia: turvapaikkapyynnöt. SA.

41 Ks. Jokinen 2015, 52, 54, 346.

misestä suojelupoliisin johto totesi perustellessaan puhuttelujen siirtymistä paikallispoliisille, ettei turvapaikkahakemusten ”selvittämisellä pääsääntöisesti ole olennaista merkitystä – valtion turvallisuusetujen kannalta.”⁴²

Viranomaisvalta ja päätösten perustelut turvapaikkaprosessissa

Ulkomaalaisten säilöönottopäätöksiä Helsingin poliisiasemalla tehneen komisario Harri Palmun mukaan 1970- ja 1980-luvulla ”laki oli sellainen, että poliisi saattoi ottaa säilöön ulkomaalaisen, kunhan menettelyssä vain oli perusteena käännytys- tai karkotusasia. Henkilö otettiin mahdollisimman nopeasti säilöön ja hänet pyrittiin myös poistamaan maasta mahdollisimman nopeasti.”⁴³ Vuosina 1986–1990 turvapaikanhakijat otettiin lähes rutiininomaisesti säilöön. Kyseessä oli 1–7 vuorokautta kestänyt paikallispoliisin suorittama säilöönotto turvapaikkahakemuksen jättämisen jälkeen ennen turvapaikkapuhuttelua. Säilöönottopäätöksen teki yleensä sisäasiainministeriön passitoimiston päällikkö, mutta myös paikallispoliisin päällystään kuuluneilla henkilöillä oli mahdollisuus tehdä säilöönottopäätös.⁴⁴ Päätösten perustelut olivat lyhytsanaisia. Yleensä paikallispoliisi totesi ”tutkinnallisten syiden” perustelevan säilöönottamisen: ”Otetaan säilöön Ulkomaalaislain 23 § 1 ja 2 momentin nojalla turvapaikkapyyntöä käsittelemistä varten. Säilöönottoa on tutkinnallisista syistä pidettävä tärkeänä.”⁴⁵ Myös kielteisen päätöksen tiedoksi saamisen yhteydessä henkilö otettiin usein säilöön Suomesta poistamista varten.⁴⁶

42 AMP 12 T 1989, IV (257). Esitys sisäasiainministeriölle turvapaikka-asioiden tutkinnan järjestämisestä 9.6.1989. SA.

43 Leitzinger 2010, 138. Ks. myös Kuosma 1987, 37–39; Fredman ym. 1989, 133–139.

44 Esim. HS XII T 1986. N:o 104. SA; HS XII T 1986. N:o 111. SA; AMP 12 T 1988, I, Ca. SA.

45 Esim. HS XII T 1988. N:o 164. SA.

46 Ks. 5:3 Malmin vastaanottokeskuksen arkisto/Turvapaikkatyöryhmän muistiot (1986–1989). Turvapaikanpyytäjät, vuosi 1989. KA.

Turvapaikkapuhuttelujen pöytäkirjoihin on kirjattu vastaukset standardikysymyksiin, jotka koskevat muun muassa hakijan taustaa, maahantuloa ja turvapaikkaperusteita. Lisäksi mukana oli usein liitteinä kopioita matkustusasiakirjoista, hakemuksista ja todistuksista, esimerkiksi avioliitosta tai opiskelusta.⁴⁷ Pöytäkirjojen ”Perusteet turvapaikkapyyntöille” -kohdan alussa oli lainaus ulkomaalaislain 12. pykälästä, jossa ovat perusteet turvapaikan saamiselle. Ei selviä, luettiinko lainaus kaikille hakijoille. Määritelmä olisi todennäköisesti ohjannut hakijan kertomaa pykälän määrittämiin raameihin eli tuomaan esiin lähtömaassaan kohtaamaansa vainoa. Koska puhuttelupöytäkirjat lähetettiin sisäasiainministeriön turvapaikkatyöryhmään ja ulkoministeriöön, yksittäisellä puhuttelutilanteella oli huomattava merkitys hakemuksen ratkaisussa.

Toisinaan liitteiksi on kirjattu puhuttelijoiden arvioita hakijoista tai näiden kertomasta. Arvioissa kuvastuvat perustelujen läpinäkymättömyys ja yksittäisen puhuttelijan arvio.⁴⁸ Näihin ”Merkitään”-kohtiin oli lähes poikkeuksetta kirjattu: ”Helsingin Interpolin toimisto ei tunne [henkilöä x].”⁴⁹ Olen katsonut systemaattisesti näitä kohtia pöytäkirjoissa, sillä muu osa on pääasiassa hakijan referointia. Vaikka puhuttelijoiden arvioiden merkitystä sisäasiainministeriön tekemälle myönteiselle tai kielteiselle turvapaikkapäätökselle ei voi tietää, puhuttelijoiden arviot ovat hakijoiden kertoman ohella ainoaa tietoa, joka hakemuksen ratkaisijoille lähetettiin. Puhuttelija saattoi esittää arvionsa hakijan mielentilasta ja kerrotun uskottavuudesta:

Puhuteltava vaikutti avoimelta ja luotettavalta. Puhuttelukertomus johdonmukainen samoin kuin puhuteltavan tekemä selvitys elämänvaiheistaan. Kertomus vaikuttaa ammattilaisen työltä. – – Pu-

47 Ks. esim. AMP 12 T 1988, I (250). SA; AMP 12 T 1988, II (251). SA.

48 Turvapaikkapäätösten perustelemisesta ja läpinäkymättömyydestä 2010-luvulla, ks. Bodström 2020, 7, 16; tässä teoksessa (luku 7).

49 Esim. AMP 12 T 1988, II (251). N:o 22. SA; AMP 12 T 1988, III (252). N:o 33. SA.

huteltavaa on kidutettu useita kertoja lyömällä, potkimalla ja sähköiskuilla, mutta hänellä ei ole yhtään näkyvää arpea tai muuta vauriota. Viimeisistä kidutuksista vain viikko. Puhuteltava vaikuttaa aralta ja on peloissaan.⁵⁰

Puhuttelijat tekivät jonkin verran psykologisoivia arvioita, joiden tavoitteena vaikuttaa olevan uskottavuuden arvioiminen tai kansallisen turvallisuuden varmistaminen. ”[Henkilö x:stä] jäi puhuttelijalle vaikutelma, että hän on ns. taloudellinen pakolainen.” Toisesta samaan ryhmään kuuluneesta hakijasta todetaan: ”Hän on ehkä selvimmin hakemassa vain parempaa toimeentuloa.” Puhuttelija arvioi lisäksi kolmannen samaan ryhmään kuuluneen voivan olla valmis väkivaltaiseen toimintaan: ”Jos tästä joukosta pitäisi valita sellainen henkilö, joka pystyisi ja olisi ehkä valmis ajamaan kurdien asiaa väkivalloin aseellisen taistelun avulla, niin allekirjoittaneen mielestä se olisi juuri [henkilö x].”⁵¹

Vuoden 1988 turvapaikkapuhuttelujen pöytäkirjojen liitteissä oli useita arvioita hakijoiden mielentilasta. Eräs puhuttelija kertoi epäilyksensä siitä, että hakija ”on menettänyt henkisen tasapainonsa”, koska hän toi ”jokaisessa keskustelussa julki sen, että CIA vainoaa häntä, jopa samoillessaan [alueen x] metsässä”.⁵² Saman vuoden tapauksessa puhuttelija arvioi psykologisoiden turvapaikanhakijan käytöstä ja uskottavuutta. Puhuttelija mainitsi hakijan kyynelehtivän, vastauksien ”tulevan reippaasti” ja henkilön antavan ”avoimen ja älykkään kuvan”.⁵³ Kolmannessa arviossa pohdittiin: ”Seuraava vaikutelma [henkilö x:stä] oli, että hän on masentunut, flegmaattinen ja hajamielinen. – – Saa-vuttuaan aikanaan puhutteluun, [henkilö x] oli kovasti virkistynyt ja hänen kanssaan oli helppo keskustella.”⁵⁴ Neljännessä

50 AMP 12 T 1989, II (255). Pöytäkirja 13/1989. SA.

51 AMP 12 T 1988, IV (253). N:o 40. SA.

52 AMP 12 T 1988, III (252). N:o 29. SA.

53 AMP 12 T 1988, I (250). Ilmoitus 484. SA.

54 HS XII T 1988. N:o 182. SA.

tapauksessa puhuttelija puolestaan arvioi hakijana olleen, suomalaisella laivalla maahan saapuneen Neuvostoliiton kansalaisen persoonaa ja mielentilaa: ”Vaikuttaa sekä henkisesti, että fyysisesti voimakkaalta. – – Vaikuttaa aidolta ja avoimelta. – – Koulutuksellinen taso ja persoonallisuus vaikuttaisivat vastaavan toisiaan. Aidon kiltti, asiallinen kohtelias, ’siivo poika.’” Puhuttelija kysyi myös hakijan mahdollisista yhteyksistä Neuvostoliiton valtiolliseen turvallisuuspoliisiin KGB:hen ja merkitsi ylös, että hakija oli tavannut ennen lähtöään ”erään KGB:n edustajan” ja ”sanaillut” tämän kanssa. Puhuttelijan mukaan ”minkäänlaista tehtävänantoa hänelle ei koskaan esitettykään”. Puhuttelija toteaa myös, että ”tulkin kanssa tulimme yhä luottavemmiksi hänen aitoudestaan – –. Säilössä pidettynäkin sanoi olevansa kuin paratiisissa.”⁵⁵

Tulkkien ajoittain korostunut asema tuli esille muissakin puhuttelupöytäkirjoissa. Tulkeille annettiin joissain tapauksissa rooli turvapaikanhakijan lähtömaata koskevan tiedon tai hakijan uskottavuuden arvioinnissa. Esimerkiksi eräässä vuoden 1988 puhuttelussa tulkki kertoi puhuttelijoille tietämiään asioita vankeusrangaistuksista ja radiotaajuuksista Turkissa taustoittaakseen turvapaikanhakijan kertomaa.⁵⁶ Vuonna 1989 toisen turkkilaisen turvapaikanhakijan tapauksessa puhuttelija kirjasi:

Kuulustelussa mukana olleen tulkin mukaan kuultavan sanavarasto oli pieni, mikä vastaa hänen asemaansa Turkissa. Tulkin omaperäisten kokemusten perusteella kotimaastaan kertomus vaikutti hänestä uskottavalta ja hänen käsityksensä mukaan [henkilö x] puhui totta. [alleviivaus alkuperäisessä] Vastaavaa käsitystä hän ei ole saanut useinkaan vastaanlaisten kuulustelujen yhteydessä.⁵⁷

55 AMP 12 T 1988, II (251). N:o 19. SA.

56 AMP 12 T 1988, IV (253). N:o 40. SA.

57 AMP 12 T 1989, I (254). Pöytäkirja 9/1989. SA.

Tulkit eivät toimineet ministeriöiden virkamiesten tapaan virkavastuulla, mutta heidän arvionsa saattoi vaikuttaa päätöksiin. Kyseessä on piilossa oleva epävirallinen valta-asema ja oikeusvaltioperiaatteen kanssa ristiriidassa oleva käytäntö.

Sisäministerin allekirjoittamissa noin sivun mittaisissa turvapaikkapäätöksissä todetaan lyhyesti ja rutiininomaisesti: ”Hakemukseen pyydetty ulkoministeriön lausunto. Ulkoministeriö todennut, ettei voida pitää Geneven sopimuksen mukaisena turvapaikan tarpeessa olevana pakolaisena.”⁵⁸ Tämä on niin sanottu yleisperustelu turvapaikkahakemusten hylkäämiselle ja käännättämisen mahdollistamiselle. Tulkintalinja kertoo ulkoasiainministeriön noudattavan Geneven vuoden 1951 pakolaissopimuksen ja sen vuoden 1967 lisäpöytäkirjan pakolaisaseman sanatarkkaa tulkintaa, kuten vuoden 1983 ulkomaalaislakikin.⁵⁹ Ulkoasiainministeriön pakolaissopimuksen tulkintavastuu korostuu, koska vuosina 1986–1990 suojelupoliisin puhuttelu oli ainoa turvapaikanhakijan kuulemistilaisuus. Käännättämisen todennäköisyyttä vähensi jonkin verran se, että osaa turvapaikanhakijoista pidettiin Geneven yleissopimuksen tarkoittamina pakolaisina.⁶⁰ Osalle myönnettiin oleskelulupa nojautuen ulkomaalaislain mainintaan, että ”turvapaikka voidaan antaa myös silloin, kun olosuhteet ulkomaalaisen kotimaassa tai maassa, jossa hän vakinaisesti asuu, ovat ulkomaalaisen täällä ollessa muuttuneet siten, että turvapaikan antamiselle on perusteltua syytä.”⁶¹

Turvapaikanhakijoiden asema ja toimijuus

Turvapaikkapuhuttelujen pöytäkirjojen perusteella hakijat saavat vapaasti kertoa puhutteluissa tarinansa ja perusteet hakemuksel-

58 Esim. HS XII T 1986. N:o 100. SA; HS XII T 1986. N:o 113. SA.

59 Ks. myös Niemi-Kiesiläinen 1989, 124, 144; Hqp:1 Tasavallan presidentin kanslian III arkisto/Ulkomaalais- ja pakolaisasiat (1985–1989). Kirkon pakolaisselvitys. Mietintö 15.5.1985. KA.

60 Ks. 5:3 Malmin vastaanottokeskuksen arkisto/Turvapaikkatyöryhmän muistiot (1986–1989). KA.

61 L 400/1983.

leen. Kyseessä on omasanainen hakemus, mutta toisaalta lähes aina vain yksi puhuttelu, jossa tulisi ilmaista olennainen. Turvapaikkapyyntöasiakirjat olivat tavallisesti lyhyitä. Eräässä vuoden 1989 hakemuksessa lukee:

[Etunimi ja sukunimi]. [x:n] kylästä. 1955 syntynyt. Me ollaan kurdeja. Meillä ei ole mitään oikeuksia. Meitä vainotaan ja hakataan. 1986 minua hakattiin vatsaan. Pyörryin. Kun avasin silmäni, huomasin, että minut oli leikattu. Sen takia haluan Suomesta turvapaikan ja tulin Suomeen. Haluan jäädä Suomeen. [allekirjoitus]⁶²

Vastaus kysymykseen, miksi hakija haluaa turvapaikan Suomesta, on usein se, että jos hänet lähetetään takaisin kotimaahansa, hän joutuu vankilaan, menettää henkensä tai joutuu kidutetuksi.⁶³ Vuonna 1987 turvapaikanhakijoina oli muun muassa Turkin, Irakin, Iranin, Gambian, Saudi-Arabian ja Egyptin kansalaisia. Hakijat toivat esiin lähtömaassaan kohtaamansa väkivallan ja sen pelon sekä poliittisesta toiminnastaan tai mielipiteistään johtuvan vainon.⁶⁴ Ohjaavatko ulkomaalaislaissa määritetyt turvapaikkaperusteet ja edellä mainittu suomalaisten viranomaisten noudattama Geneven sopimuksen pakolaismääritelmän sanatarkka tulkinta keskustelua näihin teemoihin? Suomalaiset viranomaiset kohtasivat jatkuvasti turvapaikanhakijoiden vetoamuksia ja avunpyyntöjä. Erään alle 30-vuotiaan miehen turvapaikkapöytäkirja päättyi lauseeseen: ”Mikäli en saa turvapaikkaa Suomesta ja minut palautetaan [lähtömaahan x], joudun tekemään itsemurhan.”⁶⁵

Vuosina 1986–1990 ulkomaalaiskuraattori, kansalaisjärjestöt, osa sanomalehdistöstä ja kansalaisaktivistit vaativat turvapaikan-

62 Tulkki on todennäköisesti suomentanut asiakirjan. AMP 12 T 1989, V (258). Pöytäkirja 55/1989. SA.

63 Ks. esim. HS XII T 1987. N:o 128–162. SA.

64 HS XII T 1987. SA.

65 AMP 12 T 1989 (254). Pöytäkirja 6/1989. SA.

hakijoiden oikeusturvaan kohennuksia. Vuoden 1988 alusta käytössä oli muun muassa ulkomaalaiskuraattorin laatima opasvihko ”Ohjeet turvapaikan pyytäjälle”. *Helsingin Sanomien* pääkirjoitus arvosteli turvapaikanhakijoiden vastaanottoa ja maastapoistamisia viitaten oppaaseen:

Suomeen pyrkivät pakolaiset on pääsääntöisesti käännytetty rajoitamme takaisin siihen vedoten, etteivät he ole edes anoneet poliitista turvapaikkaa. Syy on usein yksinkertainen: he eivät ole osanneet toimia oikein. Ulkomaalaiskuraattorin ponnistelujen ansiosta on vihdoin saatu painetuksi useilla kielillä lyhyet ohjeet turvapaikan pyytäjille. Sisäministeriö ja ulkomaalaistoimisto ovat kuitenkin tylästi pysäyttäneet ohjeiden jakamisen lentokentillä ja raja-asemilla. – Sisäministeriö ei pidä esimerkiksi siitä, että turvapaikan hakijaa neuvotaan valitustiestä mahdollisen karkotuspäätöksen yhteydessä.⁶⁶

Sisäasiainministeriöstä todettiin, että ohjeita muokataan ja ne todennäköisesti menevät jaettavaksi ministeriön alaisille poliisi- ja passintarkastusviranomaisille.⁶⁷ Lukuisissa puhuttelupöytäkirjoissa todettiin, että eri kielille käännetty opas annetaan luettavaksi turvapaikanhakijoille puhuttelun yhteydessä.⁶⁸

Viranomaispäätöksiä koskevan muutoksenhaun puuttuminen ja rutiininomainen säilöönnotto haastettiin vuosina 1986–1990. Amnesty International julkaisi arvostelevan raportin turvapaikkamenettelystä ja rajalta käännytyksistä. Demokraattiset Lakimiehet ry puolestaan teki eduskunnan oikeusasiamiehelle ulkomaalaisten oikeusasemaa ja viranomaismenettelyjä koskevan kantelun. Lisäksi useat kansalaisjärjestöt julkaisisivat niin sanotun varjoulkomaalaislain, jossa nostettiin esiin ratkaisuehdotuksia epäkoh-

66 *Helsingin Sanomat* 27.4.1988. Turvapaikan pyytäjä ilman ohjeita (pääkirjoitus).

67 *Helsingin Sanomat* 28.4.1988. Rantanen määrännee pakolaisoppaan jakeluun.

68 Ks. AMP 12 T 1988, II (251). SA.

tiin. Vuonna 1989 oli ulkomaalaiskuraattorin ja pakolaisneuvontapisteen vuoro arvostella oikeusturvan ja muutoksenhakumahdollisuuksien puutteita turvapaikka-, säilöönotto- ja maastapoistamisen menettelyissä.⁶⁹ Kevästä 1989 lähtien turvapaikanhakijoilla oli mahdollisuus keskustella ulkomaalaiskuraattorin lisäksi pakolaisneuvontapisteen oikeudellisen avustajan kanssa.⁷⁰

Suojelupoliisin ylijohdo antoi vuonna 1989 eduskunnan oikeusasiamiehelle lausunnon avustajan käyttämisestä turvapaikkapuhuttelussa. Taustalla oli ulkomaalaiskuraattorin oikeusasiamiehelle osoittama kantelu, jossa ulkomaalaiskuraattori esitti, ettei hakijalla ollut ollut oikeutta avustajaan. Suojelupoliisin lausunnossa todetaan, että säilöönottetuilla on oikeus tavata ulkomaalaiskuraattori ja säilöönottetuille on annettu tieto oikeudesta yleiseen oikeusapuun. Lisäksi lausunnossa viitataan sisäasiainministeriön poliisiosaston samana vuonna annettuun ohjeeseen, jonka mukaan säilöönottotiloissa on ”pidettävä esillä pakolaisneuvontapisteen esite ja puhelinnumero, joka on annettava jokaiselle säilöön otetulle”.⁷¹ Myöhemässä sisäasiainministeriön ulkomaalaiskeskuksen muistiossa poliisin ylijohdo kehottaa, että ”säilöönottolomakkeessa pitää olla tieto oikeudesta käyttäjä avustajaa ja säilötiloissa pitää olla pakolaisneuvontapisteen esitteitä, puhelinnumero ja pakolaisneuvontapisteen lakimiehen Suurpään nimi on ilmoitettava säilöön otetuille”.⁷²

Turvapaikanhakijoiden ja säilöönottettujen oikeuksien ajaminen ei ollut ainoastaan suomalaisen kansalaisyhteiskunnan ja muutamien viranomaisten tehtävä. Vaikka viranomaisaineistoissa ulkomaalaisten oma ääni on vähän esillä, on jonkin verran viitteitä siitä, että hakijat haastoivat epäkohtina pitämiään asioita.

69 64.40 Pakolais- ja turvapaikkakaksymykset, Suomi III. Pakolaisneuvontapisteen kirje ulkoasiainministeriön oikeudelliselle osastolle 12.5.1989. Ulkoministeriön arkisto; AMP 12 T 1989, 8 (261). Muistio 18.10.1989. SA; Niemi-Kiesiläinen 1989, 121. Ks. myös *Ydin* 2/1988. Pakolaispäättäjät.

70 Ks. AMP 12 T 1989, II (255). SA.

71 AMP 12 T 1989, 8 (261). Lausunto 29.12.1989. SA.

72 AMP 12 T 1989, 8 (261). Muistio 29.9.1990. SA.

Eräs turvapaikanhakija tiedusteli puhuttelupöytäkirjan mukaan, ”miten sellainen henkilö voidaan laittaa säilöön, joka ei ole tehnyt rikosta”. Hän ilmoitti suojelupoliisin puhuttelijoille, että ”ei halua turhan takia olla säilössä, koska turvapaikan saanti ei ole 100%:n varmaa, vaan hän haluaa lähteä heti pois Suomesta”. Tutkinta lopetettiin, ja henkilö poistui maasta seuraavana päivänä.⁷³ Osa muistakin turvapaikanhakijoista perui hakemuksensa jo puhuttelun lopuksi.⁷⁴ Osa päätti kesken turvapaikkaprosessin palata aiempaan asuinmaahansa.⁷⁵ Puhuttelupöytäkirjojen liitteinä olleissa arvioissa on ajoittain mahdollista kuulla pakkotoimien kohteeksi joutuneiden mielipiteitä: ”Puhuteltava on käyttäytynyt rauhallisesti ja hiljaisesti koko ajan. – – Tiedustellessani puhuttelun jälkeen hänen toivomuksiaan, sanoi hän ihmettelevänsä putkassa olemistaan, vaikka hän on poliittinen pakolainen. Selitettyäni asian tunsin olonsa helpottuneemmaksi.”⁷⁶

Ulkomaalaisten toimijuus välittyy myös toimintana – hakeusten poisvetämisen lisäksi erityisesti katoamisina kesken turvapaikka- tai maastapoistamisprosessin. Helsingin poliisilaitoksen vuoden 1989 muistiossa listattiin tiedossa olevat kadonneet ulkomaalaiset vuoden 1987 lopulta lähtien. Kadonneet olivat 17 eri valtion kansalaisia.⁷⁷

[N]äyttää siltä, että säilöönottoa lievemmät valvontakeinot eivät useinkaan ole riittäviä päätösten täytäntöönpanon turvaamiseksi. – – Epätyydyttävä asiantila on myös se, että täyttä varmuutta maasta poistumisesta ei ole monessakaan tapauksessa, samoin kuin se, että poistuminen täältä tapahtuu todennäköisimmin toi-

73 HS XII T 1986. N:o 101. SA.

74 Esim. HS XII T 1986. N:o 107. SA; AMP 12 T 1988, II (251). Ilmoitus 827. SA.

75 Ks. 5:3 Malmin vastaanottokeskuksen arkisto/Turvapaikkatyöryhmän muistiot (1986–1989). KA.

76 HS XII T 1988. N:o 155. SA.

77 Mm. Etiopian, Ghanan, Malesian, Neuvostoliiton, Palestiinan ja Turkin kansalaisia. AMP 12 T 1989, 8 (261). Muistio 30.5.1989, Helsingin poliisilaitoksen passiosaston ulkomaalaistoimisto. SA.

seen Pohjoismaahan, jonne ulkomaalaisella ei ole vaadittavaa maahantulolupaa – –.⁷⁸

Osa kadonneista oli tullut myöhemmin uudelleen Suomen rajalle ja käännytetty siellä. Monissa tapauksissa kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen ulkomaalaiset olivat laiminlyöneet ilmoittautumisvelvollisuuden.⁷⁹ Vaikka turvapaikanhakijoiden katoamisen syitä ei voida todentaa varmaksi, katoamisten tyyppilinen sijoittuminen maastapoistamisen uhkan vaiheeseen antaa olettaa, että katoamiset ovat olleet keino vastustaa viranomaisten pakkokeinoja.

Maastapoistamisten uusi aika

Helsingin poliisin muistiossa katsottiin, että poliisi ja muut sisäasiainministeriön viranomaiset joutuivat jopa liiaksi huomioimaan ihmisoikeusnäkökulmat ja humanitaariset näkökulmat ja kohtaamaan painostusta: ”Nykyistä lainsäädäntöä esimerkiksi säilöönoton osalta voidaan pitää riittävänä sinänsä, mutta päätöksiin asiassa näyttää vaikuttavan entistä suuremmalla painolla ihmisoikeus- ja humanitaariset näkökulmat ja erilaisilta intressipiireiltä tulevat odotukset sekä paineet poliisiin ja SM:n suuntaan.”⁸⁰

1980- ja 1990-luvun taitteessa elettiin muutoksen aikaa. Lainsäädännössä alettiin huomioida kattavammin ulkomaalaisten oikeusturva. Viranomaisilta vaadittiin kestävämpiä perusteluja ja läpinäkyvyyttä. Samanaikaisesti maahanmuutto-, turvapaikanhakija- ja maastapoistamismäärät sekä ulkomaalaisviranomaisten päätöksiä koskevien valitusten määrät kasvoivat.⁸¹ Kylmän sodan jälkeisen ajan Suomessa ja Euroopassa kansainvälisen liikkuvuuden ja sitä koskevan julkisen keskustelun lisääntyminen ja ylikan-

⁷⁸ Mt.

⁷⁹ Mt.

⁸⁰ Mt.

⁸¹ Ubi:1 Sisäasiainministeriön II arkisto / Ulkomaalaiskeskuksen julkaisut (1992–1995). Ulkomaalaiskeskuksen toimintakertomukset 1991, 1993, 1994. KA.

sallinen, etenkin EU-tason, sääntely sekä perus- ja ihmisoikeusvelvoitteet vaikuttivat maastapoistamisiin.⁸²

”Uutta aikaa” ovat Suomessa määrittäneet vuosien 1991 ja 2004 ulkomaalaislain uudistukset, jotka sisältävät valitusoikeuden kaikista ulkomaalaisviranomaisten päätöksistä sekä laajemman oikeuden oikeudellisen avustajan käyttöön.⁸³ Lisäksi vastaanoton ja turvapaikkamenettelyn ulko- ja turvallisuuspoliittinen painotus on vähentynyt, kun suojelupoliisi on jäänyt pois matkustusasiakirjojen tarkastuksesta ja turvapaikkapuhutteluista ja ulkoministeriö turvapaikkamenettelystä. Itärajan yli tulevien turvapaikanhakijoiden erityiskohtelu päättyi Neuvostoliiton hajoamiseen.⁸⁴ Kansainvälisiin sopimuksiin nojaava käännytyskiellon periaate leimasi uutena aikana aiempaa enemmän kansallista lainsäädäntöä ja viranomaistoimintaa.

Kylmän sodan päätyttyä suomalaiset poliitikot ovat vahvistaneet maan sitoutumista eurooppalaiseen yhteistyöhön. Se on vaikuttanut ulkomaalaisia koskeviin säädöksiin. Vuonna 1989 Euroopan neuvoston ja siihen liittyvän Euroopan ihmisoikeussopimuksen jäsenyys ja vuoden 1995 perusoikeusuudistus olivat uutta ulkomaalaispolitiikkaa määrittäviä askelia. Ulkomaalaisten oikeusasema vahvistettiin lopulta vuoden 2000 perustuslaissa lähelle maan kansalaisten asemaa. Euroopan integraation lähtemisen myötä suomalaisen turvapaikka- ja maastapoistamispolitiikan horisontti muuttui. EU:ssa päätetyt yhteiset turvapaikkamenettelyn, hakijoiden vastaanoton ja rajavalvonnan säädökset tuotiin osaksi kansallista lainsäädäntöä. Käännytykset ovat 2000-luvulla olleet yhä useammin EU:n Dublin-säädöksen määrittämiä jäsenmaiden välisiä siirtoja. Suomesta on tullut EU:n ulkorajavaltio, jolle rajavalvontakäytännöt ovat tärkeä prioriteetti.⁸⁵

82 Sassen 1999, 153–155; Kmak & Seilonen 2016, 39–40.

83 L 378/1991; L 301/2004.

84 Ervasti & Tiitinen 2018, 155–157.

85 Ks. Könönen 2019; Tuominen & Välimäki 2021.

1990-luvun alussa saatiin esimerkit uudesta ajasta: itänaapurin maastamuuttorajoitusten lieventyminen johti huoleen miljoonien ihmisten suuntaamisesta länteen. Myös Suomen viranomaiset tekivät valmisteluja satojentuhansien ihmisten vastaanottamiseksi. Uhkaskenaariot eivät toteutuneet. Toinen tapaus koski somalia-laisten turvapaikanhakijoiden määrän kasvua vuosina 1990–1991. Valtiojohto presidentti Mauno Koiviston ja sisäministeri Jarmo Rantasen johdolla esitti julkisuudessa, että Suomi saattaa sulkea rajansa turvapaikanhakijoilta tai käännäyttää hakemusten pikakäsittelyn jälkeen maahanpyrkijät takaisin Neuvostoliittoon, joka olisi lainsäädännön muutoksella todettu ”turvalliseksi turvapaikkamaaksi”. Kansalaisjärjestöt, ulkomaalaiskuraattori ja YK:n pakolaisjärjestö (UNHCR) vastustivat käännytysaikeita muun muassa siksi, ettei Neuvostoliitto ollut allekirjoittanut Geneven pakolaissopimusta. Lopulta pikakäännetykset eivät toteutuneet, koska myös Suomen hallitus katsoi niiden olevan maan allekirjoittamien kansainvälisten sopimusten ja ulkomaalaislain palautuskieltopykälän vastaisia.⁸⁶

Vaikka lainsäädännön asettamat raamit ovat muuttuneet, turvapaikkapäätöksenteossa on yhä pohjimmiltaan kyse siitä, miten uskottavana viranomaiset pitävät hakijoiden kertomusta.⁸⁷ 2020-luvun tutkimuksessa on tarpeen tuoda esille menneisyyden ja nykypäivän yksilöiden ääniä ja kokemuksia sekä viranomaisprosessien ja lakipykälien takaisten neuvottelujen ja valtarakenteiden historiaa.⁸⁸

86 Välimäki 2019a, 46–48.

87 Vrt. Bodström 2020; tässä teoksessa (luku 7); Pellander 2021.

88 Ks. myös Gatrell 2016; Tervonen tässä teoksessa (luku 4).

Lähteet

Arkistoaineisto

Kansallisarkisto

- Malmin vastaanottokeskuksen arkisto
- Sisäasiainministeriön II arkisto
- Tasavallan presidentin kanslian III arkisto

Suojelupoliisin arkisto

Ulkoministeriön arkisto

Asetukset, hallituksen esitykset ja lainsäädäntö

As 187/1958. Ulkomaalaisasetus.

HE 186/1981. Hallituksen esitys Eduskunnalle ulkomaalaislaiksi.

L 400/1983. Ulkomaalaislaki.

L 378/1991. Ulkomaalaislaki.

L 301/2004. Ulkomaalaislaki.

Lehtiaineisto

Helsingin Sanomat 27.4.1988. Turvapaikan pyytäjä ilman ohjeita (pääkirjoitus).

Helsingin Sanomat 28.4.1988. Rantanen määrännee pakolaisoppaan jakeluun.

Helsingin Sanomat 27.12.1993. Leipätyönä harmit: Hannu Siljamäki ei pääse eroon maineestaan.

Uusi Suomi 24.4.1988. Turvapaikkaa anoneiden määrä kaksinkertaistui.

Ydin 2/1988. Pakolaispäättäjät.

Viranomaislähteet

Migri (2021) Turvapaikanhakijat ja päätökset 1990–1999. <https://migri.fi/documents/5202425/12242840/Turvapaikanhakijat+ja+p%C3%A4%C3%A4t%C3%A4kset+1990-1999+%28fi%29> (haettu 21.1.2021).

Kirjallisuus

Bodström, Erna (2020) 'Because Migri says so': Legitimation in negative asylum decisions in Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 10:2, 5–19.

Chowdhry, Geeta (2007) Edward Said and contrapuntal reading: Implications for critical interventions in international relations. *Millennium – Journal of International Studies* 36:1, 101–116.

De Genova, Nicholas (2002) Migrant "illegality" and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology* 31, 419–447.

Ervasti, Pekka & Tiitinen, Seppo (2018) *Tiitinen: Vakoilijoita ja veijareita*. Helsinki: Otava.

Fredman, Markku & Keravuori, Kirsi & Niemi-Kiesiläinen, Johanna & Nurminen, Pekka & Pihlajamäki, Heikki & Suurpää, Johanna (1989) *Oikeutta ulkomaalaisille*. Helsinki: Gaudeamus.

Gatrell, Peter (2016) Refugees – What's Wrong with History? *Journal of Refugee Studies* 30:2, 170–189.

Jokinen, Christian (2015) *Terrorismista ja sen torjunnasta: Suojelupoliisi ja kansainvälinen terrorismi 1958–2004*. Turku: Turun yliopisto.

Kmak, Magdalena & Seilonen, Aleks (2016) Balancing control with rights: Immigration detention in Finland. Teoksessa Amy Nethery & Stephanie J. Silverman (toim.) *Immigration Detention: The migration of a policy and its human impact*. Lontoo: Routledge, 39–48.

Kuosma, Tapio (1987) *Ulkomaalaiset ja Suomi*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

- Könönen, Jukka (2019) The waiting game: Immigration detention as the waiting room of immigration law. *Migration Studies* 9:3, 721–739.
- Leitzinger, Antero (2008) *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. Helsinki: East-West Books.
- Leitzinger, Antero (toim.) (2010) *Mansikkamaan vartijat: Muistelmia ulkomaalaishallinnosta eri vuosikymmeniltä*. Helsinki: Maahanmuuttovirasto.
- Mainwaring, Çetta (2016) Migrant agency: Negotiating borders and migration controls. *Migration Studies* 4:3, 289–308.
- McKee, Heidi A. & Porter, James E. (2012) The Ethics of Archival Research. *College Composition and Communication* 64:1, 59–81.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna (1989) *Pakolaisoikeus*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pekkarinen, Jussi & Pohjonen, Juha (2005) *Ei armoa Suomen selkänahasta: Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981*. Helsinki: Otava.
- Pellander, Saara (2021) Buy me love: entanglements of citizenship, income and emotions in regulating marriage migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 47:2, 464–479.
- Pellonpää, Matti (1984) *Expulsion in international law: A study in international aliens law and human rights with special reference to Finland*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Said, Edward W. (1993) *Culture and imperialism*. New York: Vintage.
- Sassen, Saskia (1999) *Guests and aliens*. New York: New Press.
- Torpey, John (2000) *The Invention of the passport: Surveillance, citizenship and the state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuominen, Hanna & Välimäki, Matti (2021) Suomi ja muuttoliikepolitiikan eurooppalaistuminen (1954–2020). Teoksessa Kimmo Elo (toim.) *Suomi 25 vuotta Euroopan unionissa*. Turku: Sigillum, 205–250.
- Välimäki, Matti (2019a) Kylmän sodan ajasta eurooppalaiseen päätöksentekoon: kansainvälistä suojelua hakevia ihmisiä koskeva politiikka ja lainsäädäntö 1973–2015. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 39–63.
- Välimäki, Matti (2019b) *Politiikkaa kansainvälisten, kansallisten ja ideologisten reunaehtojen puitteissa: Suomalaiset puolueet ja maahanmuutto 1973–2015*. Väitöskirja: Poliittinen historia. Turku: Turun yliopisto.

OSA II

KARKOTUSTEN JA KÄÄNNYTYSTEN POLITIIKAT, PROSESSIT JA REPRESENTAATIO

Politiikka versus todellisuus (Rewan Kakil 2021)

Karkotuksen politiikka ja representaatio

Kun hänet haluttiin karkottaa

männyt punoutuivat seinäksi.

Metsää ei voi kiskoa juurineen aidosta suomalaisesta sielusta.

Vanha lyhty, syrjäiselle raitille ennen joulua nakattu, kertoi hänelle:

Saat koko maailman kodiksesi, mutta olet silti yksinäinen.

Emme asu kodeissa, vaan kodit voivat asua meissä missä ikinä kuljemme.

Mädäntynyt ulottuvuutesi vaanii sinua kuin varjosi,
suomalainen murteesi ei onnistu punomaan tarinaa,
niin kuin tärkevä käsi ei onnistu pujottamaan lankaa.

Sinulle on helpompaa työntää kameli neulansilmään:

ahdat läpi toisen kamelin

ja kolmannen,

yksi kameli vielä niin olet valmis.

Kun heräät, silmäilet sinua haukkuvaa koiraa,

koska jokainen haavojesi ompelemista varten pujotettu kameli

muuttui toisella puolella poroksi.

(Ahmed Zaidan, suom. Kasper Salonen)

Maastapoistamisten aika

Jukka Könönen

Viisi kertaa vuoden aikana Suomesta käännytetty, maahantulokieltoon määrätty virolainen mies miettii, ehtiikö poliisi kuljettamaan hänet illan viimeiseen Tallinnan laivaan: ”Soitin jo pomolle, toivottavasti ehdin takaisin ajoissa töihin.” Länsiafrikkalainen mies odottaa ”lentoaan” Milanoon, jossa hän on asunut jo useita vuosia: ”Sanoin poliisille, voisivatko he palauttaa minut heti, haluan vain pois täältä.” Afganistanilainen, Suomessa pitkään tilapäisellä oleskeluluvalla opiskellut ja palautuksensa lentokoneessa protestomalla keskeyttämään onnistunut mies kertoo pyytäneensä poliisia mieluummin tappamaan hänet Suomessa kuin käännyttämään Kabuliiin. Romanianlainen nuori nainen miettii, koska pääsee vapaaksi: ”Tämä on kiva paikka, melkein kuin hotelli. Mutta jokainen päivä täällä on pois töistä, vähemmän rahaa lähettäväksi kotiin.” Turkkilainen keski-ikäinen vankilatuomion suorittanut mies miettii, näkeekö lapsiaan enää koskaan: ”Jos kyse olisi vain minusta, selviäisin kyllä.” Karkotusta odottava afrikkalainen, lapsena Suomeen saapunut nuori mies on huolissaan, mitä tulee tekemään ”kotimaassaan”, jossa hänellä ei ole enää kontakteja. Albanialainen mies ei ole miettinyt paluuta: ”Keksin kyllä jotain sitten, aina sitä jotain keksii, kun on pakko.” Irakilainen mies odottaa palautusta Bulgariaan, jossa hänet on rekisteröity turvapaikanhakijaksi: ”Miksi en voi mennä Saksaan tai Ruotsiin, olen ollut sielläkin.” Yhdysvaltojen kansalainen, joka on oleskellut avioeronsa jälkeen ilman oleskelulupaa Suomessa, kertoo poliisiin ”kidnapanneen” hänet kotoaan. Pohjoisafrikkalainen mies, joka on asunut eri puolilla Eurooppaa useita vuosia, esittelee videoita eri tavoista päästä laivoihin Marokossa: ”Viikossa olen takaisin Barcelonassa, jos haluan.”

Edellä kuvatut tilanteet perustuvat etnografiseen tutkimukseeni säilöönottokeskuksissa Suomessa. Säilöönotto eli ulkomaalaislakiin perustuva hallinnollinen vapaudenriisto on yleinen maastapoistamista¹ edeltävä pakkokeino, jonka kohteeksi voi periaatteessa joutua kuka tahansa ulkomaalainen, joka ei täytä maahantulon tai maassa oleskelun kriteerejä. Mainitut esimerkit eroavat merkittävästi siitä kuvastosta, joka on hallinnut julkista keskustelua maastapoistamisista Suomessa vuoden 2015 niin sanotun turvapaikkakriisin jälkeen. Säilöönotettuja Irakin ja Afganistanin kansalaisia oli tutkimukseni aikana vuonna 2016 suhteellisesti vähän, ja suurin osa heistä odotti siirtoa Dublin-asetuksen perusteella turvapaikkahakemuksensa käsittelystä vastuussa oleviin toisiin EU-maihin. Vaikka vuoden 2015 jälkeen Irakiin on palannut ”vapaaehtoisesti” yli kolme tuhatta henkilöä, kielteisen päätöksen saaneet turvapaikanhakijat muodostavat vain osan palautetuista ulkomaalaisista.

Useina vuosina Suomesta on eniten palautettu Viron, Venäjän, Romanian, Gambian, Albanian ja Nigerian kansalaisia. Kielteisten oleskelulupapäätösten ohella merkittävä osa etenkin Itä-Euroopan maiden kansalaisten palautuksista liittyy rikosepäilyihin tai -tuomioihin. Niin sanottujen pakkopalautusten osuus kaikista maastapoistamisista on suhteellisesti vähäinen. Lisäksi yli puolet maastapoistamisista Suomesta toimeenpannaan toisiin EU-jäsen-maihin. Maastapoistetut ulkomaalaiset eivät muodosta yhtenäistä sosiaalista ryhmää, sillä heidän maassaoloaikansa, sosiaaliset sitteensä Suomessa, tukiverkostonsa kotimaassaan tai muulla Euroopassa, käytettävissä olevat resurssinsa ja muut sosiaaliset velvoitteensa vaihtelevat merkittävästi. Maastapoistamisen seuraukset ja sen yksilölliset merkitykset eroavat huomattavasti riippuen palautusmaasta ja palautettavien moninaisista tilanteista – ei siis ole olemassa yleistä ”karkotuksen kokemusta”, samoin kuin ei ole

1 Käytän maastapoistamista yleisterminä, paitsi silloin kuin viittaan käännytyksiin ja karkotuksiin niiden oikeudellisessa merkityksessä.

universaalia ”pakolaisuuden kokemustakaan”². Toisin sanoen on eri asia joutua palautetuksi Afganistaniin kuin Italiaan tai saada maastapoistamispäätös muutaman viikon tilapäisen oleskelun kuin vuosikymmenien maassa asumisen jälkeen.

Maastapoistamiset näyttäytyvät julkisuudessa yleensä draomaattisina tapahtumina: turvapaikanhakija on laitettu vankilamaiseen säilöönottokeskukseen, karkotuksia vastustavat aktivistit järjestävät mielenosoituksia lentokentällä, ja poliisi toimeenpantee maastapoistamisen pakkokeinoja käyttäen. Maastapoistamisilla on kuitenkin aina täytöntöönpanoa edeltävä yksilöllinen oikeudellis-hallinnollinen historiansa, jonka kesto saattaa vaihdella päivistä jopa vuosiin riippuen henkilön oikeudellisesta tilanteesta. Maastapoistamiseen liittyykin erilaisia ajallisia ulottuvuuksia huolimatta siitä, että se määritelmällisesti merkitsee pakotettua tilalista siirtymää toiseen maahan. Yhtäältä maastapoistamispäätöstä edeltää ulkomaalaisen maahantulon tai maassa oleskelun edellytyksiä tai muita käännytys- ja karkotusperusteita koskevia hallinnollisia ja oikeudellisia prosesseja,³ toisaalta aika maastapoistamispäätöksen tiedoksiannosta sen toimeenpanoon voi vaihdella merkittävästi esimerkiksi mahdollisen valistuprosessin, palautusmaan tai henkilön yhteistyöhalukkuuden takia.

Siirtolaisuustutkimuksessa on käsitelty muuttoliikkeiden ja rajajärjestelmän erilaisia ajallisia ulottuvuuksia⁴ ja odottamista keskeisenä yksilön maahanmuuttoprosessia luonnehtivana kokemuksena.⁵ Huolimatta muuttoliikkeisiin liittyvistä erilaisista ajallisuuden subjektiivisista kokemuksista maahanmuuttojärjestelmä asettaa määrättyjä aikarajoja maahanmuuton lisäksi myös maastapoistamiselle. Vaikka odottaminen voi näyttäytyä ulkomaalaiselle epämääräisenä ja ennakoimattomana ajallisuuden kokemuksena, odottamiseen liittyy aina erilaisia objekteja, jotka riippuvat maa-

2 Mallki 2012, 104–105.

3 Ks. Peutz 2006; Hasselberg 2016.

4 Esim. Cwerner 2011; Griffiths ym. 2013; Tazzioli 2018.

5 Esim. Robertson 2011; Griffiths 2014.

hanmuutto- tai maastapoistamisprosessin vaiheesta.⁶ Ensinnäkin ulkomaalaislaki määrittää erilaisia ajallisia rajoja maahanmuuttoprosessin aikana maahantulosta kansalaisuuteen. Samalla se määrittää eri viranomaisten toimivaltoja maastapoistamisessa ja erilaisia määräaikoja niin vapaaehtoiselle paluulle kuin päätöksen toimeenpanokelpoisuudellekin. Toiseksi maastapoistamisen toimeenpanon hallinnollinen aika on riippuvainen viranomaisten resurssista, ulkomaalaisen yhteistyöhalukkuudesta, kohdemaasta ja maastapoistoon vaadittavista logistisista järjestelyistä. Kolmanneksi ulkomaalaisten näkökulmasta maastapoistamiset sijoittuvat ajallisesti menneen ja tulevan väliin: siihen, miten yksilö suhtautuu maastapoistamiseensa, vaikuttavat paitsi maassaoloaika ja sosiaaliset siteet Suomessa myös tilanne palautusmaassa, kuten koettu uhka tai mielekkään elämän tai uudelleen liikkumisen mahdollisuudet.

Tässä luvussa käsittelen maastapoistamisiin liittyviä prosesseja ja niiden erilaisia ajallisia ulottuvuuksia niin ulkomaalaislain, maastapoistamisten toimeenpanon kuin maastapoistamisten kohteena olevien ulkomaalaisten näkökulmasta. Luku perustuu ensisijaisesti ulkomaalaislain, hallinnollisten dokumenttien ja maastapoistamistilastojen analyysiin, mutta sen taustalla on ulkomaalaisten säilöönottokeskuksissa pääasiassa vuonna 2016 tekemäni monipaikkainen etnografinen tutkimus. Vierailin säilöönottoyksiköissä yhteensä 75 kertaa ja haastattelin yli sataa säilöönotettua ulkomaalaista. Lisäksi seurasin säilöönoton oikeudellista valvontaa käräjäoikeudessa, analysoin yli tuhat säilöönottopäätöstä vuodelta 2016 sekä haastattelin lakimiehiä, säilöönottoyksiköiden työntekijöitä ja muita toimijoita.⁷ Luvun tavoitteena on avata karkotuskoneiston toimintaa määrittäviä oikeudellisia ja hallinnollisia tekijöitä ja kiinnittää huomio maastapoistamisprosessiin liittyviin neuvotteluihin ja kamppailuihin yksilöllisen kärsimyksen tuolla

6 Könönen 2021.

7 Könönen 2017; 2021.

puolen. Toisin sanoen subjektiivisten kokemusten lisäksi on tärkeää huomioida maastapoistamisia määrittävä oikeudellis-hallinnollinen kehys, sillä se muokkaa osaltaan ulkomaalaisten ajallisten kokemusten ehtoja. Luvun lopuksi tarkastelen vielä, miten maastapoistamisten aika kuvaa laajemmin nykyistä maahanmuuttopolitiikkaa, jossa ulkomaalaisten palautukset näyttäytyvät itsestäänselvinä ratkaisuina epävirallisesta maahanmuutosta esitettyihin uhkakuihin.

Ulkomaalaislain aika

Aika on olennainen ulottuvuus muuttoliikkeiden hallinnassa: rajajärjestelmän tulisi yhtäältä mahdollistaa etuoikeutettujen ulkomaalaisten sujuva ja nopea liikkuminen ja toisaalta ehkäistä tai ainakin hidastaa ei-toivottua maahanmuuttoa. Samalla paperittomat ja muut maastapoistamispäätöksen saaneet ulkomaalaiset tulisi palauttaa nopeasti kotimaahansa. Valtioilla on oikeus säädellä toisten maiden kansalaisten maahantuloa ja oleskelua alueellaan, minkä seurauksena ulkomaalainen on lähtökohtaisesti karkotettava subjekti.⁸ Vaikka kansainvälinen oikeus tunnustaa oikeuden hakea turvapaikkaa, valtioilla on kuitenkin oikeus päättää kansainvälisen suojelun tarpeesta – jo turvapaikkapuhuttelussa hakijalta kysytään, miten hän suhtautuu maastapoistamiseen ja maahantulo-kieltoon. Maahanmuuttoprosessia luonnehtii yleisesti ajallinen epävarmuus ja ehdollisuus: ulkomaalaislaki asettaa ulkomaalaisen oleskelulle sen perusteeseen sidottuja ajallisia rajoja, jotka samalla määrittävät erilaisia odotusjaksoja niin työnteon ja sosiaalietuuk-sien kuin pysyvän oleskeluluvan ja kansalaisuuden suhteen.⁹ Ulkomaalaisen täytyy hakea jatkoa määräaikaiselle oleskeluluvalleen tai mahdollisesti oleskelulupaa uudella perusteella maahanmuuttoprosessin aikana, mihin liittyy samalla maastapoistamisen mahdollisuus, mikäli henkilö ei täytä oleskeluluvan ehtoja. Näin ollen

8 De Genova 2002.

9 Könönen 2015; Rigo 2009.

myös opiskelun, työnteon tai perhesiteiden perusteella myönnetty määräaikaiset oleskeluluvat voivat päättyä karkotukseen. Rikokseen syyllistyminen puolestaan voi johtaa karkotuspäätökseen riippumatta oleskelun pituudesta.

Suomessa oleskelleiden ulkomaalaisten maastapoistamiset perustuvat pääasiassa joko turvapaikkaprosessiin, kielteisiin oleskelupäätöksiin, maassa oleskelun edellytysten puuttumiseen tai rikkomiseen, ja rikostorjuntaan.¹⁰ Karkotuspäätökset koskevat jo oleskeluluvan saaneita ulkomaalaisia tai rekisteröityneitä EU-kansalaisia, kun taas ulkomaalaisille, jotka eivät täytä maahantulon tai maassa oleskelun ehtoja ja joilla ei ole myönnettyä oleskeluoikeutta (mukaan lukien turvapaikanhakijat), tehdään käännytyspäätös. Periaatteessa pysyvästi asettuneen ulkomaalaisen suoja maastapoistamista vastaan on korkeampi kuin tilapäisesti oleskelleen. Tosiasiallisen maassaoloajan sijaan ratkaiseva tekijä on henkilön oikeudellinen asema, huolimatta siitä, että ulkomaalaisen maassa oleskelun pituus ja sosiaaliset siteet Suomessa tulee ottaa huomioon maastapoistamispäätöksiin sisältyvässä kokonaisharkinnassa.

Maahanmuuttovirasto tekee Suomessa suurimman osan maastapoistamispäätöksistä. Ulkomaalaisen maassaoloaika vaikuttaa kuitenkin viranomaisten toimivaltaan: poliisi tai Rajavartiolaitos voi tehdä käännytyspäätöksen, mikäli henkilö on oleskellut alle kolme kuukautta maassa ja määrättävä maahantulokielto on enintään kaksi vuotta. Vakavammissa rikosasioissa poliisi tekee Maahanmuuttovirastolle esityksen maastapoistamisesta. Ulkomaalaislaki määrittää maahantulon ja maassa oleskelun edellytykset sekä maastapoistamisen kriteerit, mutta toimeenpanevat viranomaiset käyttävät laajaa harkintavaltaa turvapaikka- ja oleskelulupapäätösten lisäksi maastapoistamispäätöksissä.¹¹ Poliisi voi käännyttää

10 Lisäksi Rajavartiolaitos voi evätä maahanpääsyn (*refusal of entry*) matkustusasiakirjojen puuttuessa tai käännyttää henkilön, jonka epäillään syyllistyneen rikokseen esimerkiksi käyttämällä väärennettyjä asiakirjoja.

11 Ks. Ellermann 2009; Eule ym. 2019.

esimerkiksi tilapäisesti oleskelevan kolmannen maan kansalaisen jopa epäillyn huumausaineen käyttörikoksen perusteella ilman rikostuomiota. Ainoastaan karkotuspäätös edellyttää rikostuomiota, EU-kansalaisen maastapoistaminen puolestaan oletettua uhkaa yleiselle järjestykselle ja turvallisuudelle.

Poliisin tilastojen mukaan Suomesta on 2010-luvulla palautettu vuosittain keskimäärin 2 500 ulkomaalaista, joista suurimmat ryhmät ovat olleet Viron, Venäjän, Romanian, Albanian, Nigerian ja Gambian kansalaiset (taulukko 1). Saatavilla olevat tilastot eivät tarjoa luotettavaa tietoa maastapoistamisen perusteista, mutta etenkin EU-kansalaisten ja Itä-Euroopan maiden kansalaisten maastapoistamiset liittyvät usein rikostorjuntaan. Maahanmuuttotilastot perustuvat tehtyjen päätösten tai toimeenpantujen palautusten lukumääriin, minkä vuoksi tilastot sisältävät samoja henkilöitä koskevia toimenpiteitä. Kokonaiskuvan hahmottamista vaikeuttaa myös se, että henkilöllä voi olla useita perusteita maastapoistamiselle. Joka tapauksessa vähälle huomiolle niin tutkimuksessa kuin julkisessa keskustelussa on jäänyt Viron, Venäjän ja Romanian kansalaisten merkittävä osuus maastapoistamisissa. Käytännössä Viron ja Romanian EU-kansalaisten maastapoistamiset liittyvät rikosperusteisiin käännytys- tai karkotuspäätöksiin ja niihin sisältyvään maahantulokieltoon. Lisäksi monet Viron kansalaisista on säilöön otettu ja käännytetty Suomesta useita, jopa kymmeniä kertoja. Samojen henkilöiden useiden palautusten seurauksena tilastoissa onkin eräänlainen ”palautusten ylimäärä”.

Maastapoistamisprosessi alkaa kielteisestä turvapaikka- tai oleskelulupapäätöksestä tai erikseen (esimerkiksi rikosten takia) tehdystä käännytys- tai karkotuspäätöksestä. Kielteisen turvapaikkapäätöksen perusteella tehtävän käännetyksen täytäntöönpanokelpoisuus edellyttää valitushakemuksen käsittelyä, ellei hake-musta ole katsottu ilmeisen perusteettomaksi, eikä vapaaehtoisen paluun aikaa myönnetä. Valitusten käsittely hallinto-oikeudessa

Taulukko 1. Maasta poistetut kansalaisuuden mukaan.
Lähde: Poliisi 2021. Katteoria ”kansalaisuudeton” kattaa
Virossa asuvan venäläisvähemmistön.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Viro	221	329	380	403	428	405	458	486	406	363
Irak	130	102	165	185	386	2 222	187	166	84	53
Venäjä	306	403	441	335	238	230	242	243	264	204
Romania	110	159	163	151	103	175	197	191	207	192
Albania	4	17	30	52	380	105	49	42	79	42
Ukraina	19	26	49	72	92	72	87	82	147	111
Nigeria	94	76	114	109	57	49	78	69	71	39
Gambia	17	20	72	95	73	68	93	154	117	38
Afganistan	28	56	39	34	26	340	77	37	36	29
Kansalaisuudeton	64	104	103	101	59	61	48	36	48	42
Valko-venäjä	66	62	53	48	47	54	75	63	116	40
Somalia	135	45	51	47	66	108	32	27	31	17
Liettua	34	79	75	53	47	35	39	35	41	36
Turkki	25	49	42	36	29	55	61	45	54	57
Kosovo	23	64	70	40	60	64	26	16	29	22
Yhteensä	2 206	2 387	2 643	2 555	2 736	4 828	2 479	2 472	2 656	2 127

(HAO) kestää useita kuukausia, minkä jälkeen henkilö voi haakea valituslupaa vielä korkeimmasta hallinto-oikeudesta (KHO). Muissa tapauksissa maastapoistaminen voidaan toimeenpanna riippumatta valitusprosessista, ellei oikeusistuim määrrä toimeenpanokieltoa.

Rikoksiin syyllistyneiden ja paperittomana oleskelleiden ulkomaalaisten palautukset alkavat yleensä kiinniottoa seuraavasta säilöönnotosta. Paperittomana Suomessa oleskelevilla on usein voimassa oleva käännnytyspäätös, jonka toimeenpanoa he ovat onnistuneet välttelemään. Sen seurauksena heidät on etsintäkuulutettu. Rikostutkinnan yhteydessä selvitetään aina ulkomaalaisen maassa

oleskelun edellytykset. Rikosperusteiset käännytyspäätökset toimeenpannaan yleensä nopeasti, sillä käännytyksen perusteeksi riittää syyttäjän tekemä rangaistusvaatimus tai poliisin määräämä sakkorangaistus. Myös oikeuden määräämällä vankeusrangastuksen ajalla on merkitystä maastapoistamisessa: ulkomaalaislain perusteella pysyvästi oleskelleen ulkomaalaisen karkotuksen kriteerinä on syyllistyminen rikokseen, ”josta on säädetty enimmäisrangaistuksena vähintään yksi vuosi vankeutta taikka jonka on todettu syyllistyneen toistuvasti rikoksiin.” Lisäksi rikosperusteiset karkotuspäätökset ovat toimeenpanokelpoisia jo 30 päivän jälkeen tiedoksiannosta riippumatta valitusprosessista, mikäli täytäntöönpanokieltoa ei myönnetä.

Maastapoistamispäätöksen tiedoksiannosta – pois lukien rikosperusteiset maastapoistamiset – alkaa vapaaehtoisen paluun määräaika, joka on Suomessa yleensä 30 päivää. Ulkomaalaisen tulisi lähtökohtaisesti palata omalla kustannuksella lähtömaahansa, mitä kutsutaan omaehtoiseksi paluuksi. Ulkomaalainen voi hakea myös Kansainvälisen siirtolaisuusjärjestön (IOM) koordinoimaan avustetun vapaaehtoisen paluun ohjelmaan. Pois lukien noin kolme tuhatta Irakiin palannutta henkilöä vuoden 2015 jälkeen, avustetun vapaaehtoisen paluun ohjelman kautta palanneiden kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden tai turvapaikkahakemuksensa peruneiden henkilöiden määrä on ollut joitakin satoja vuosittain; Irakin lisäksi henkilöitä on palannut pääasiassa Albaniaan, Afganistaniin, Venäjälle, Kosovoon ja Ukrainaan. Vapaaehtoinen paluu on viranomaisnäkökulmasta ensisijainen ja kustannustehokas palautusten muoto, sillä esimerkiksi Irak ja Afganistan ovat ottaneet vastaan lähinnä vapaaehtoisesti palanneita turvapaikanhakijoita. Myös poliisi pyrkii ohjaamaan vapaaehtoisen paluun piiriin siihen oikeutetut sekä maastapoistamispäätösten tiedoksiannoissa, että maastapoistamispuhuttelussa.

Vapaaehtoisen paluun edistämiseen on sekä positiivisia että negatiivisia kannustimia. Avustetun vapaaehtoisen paluun tuki,

joka on palautusmaasta riippuen enimmillään 1 500 euroa tai 5 000 euron arvoista ”hyödyketukea”, voi olla merkittävä tekijä palautuksen hyväksymisessä.¹² Maastapoistamispäätöksen saanutta henkilöä uhkaavat kuitenkin myös hallinnolliset sanktiot: mikäli hän ei tee yhteistyötä, hänet siirretään säilöönottoyksikköön, palautus toimeenpannaan pakkokeinoin ja hänelle määrätään maahantulokielto. Vapaaehtoisen paluun tuki edellyttää myös kirjallista vakuutusta siitä, että henkilö on tehnyt ”tietoisien päätöksen palata vapaaehtoisesti kotimaahan” sekä vastuuvapauden myöntämistä omasta ja edunsaajien puolesta IOM:lle kuolemantapauksen tai muun vahingon sattuessa. Näin ollen karkotusko-neistoon on sisäänrakennettu eräänlainen markkinamekanismi, joka pakottaa ulkomaalaisen tekemään hyötykustannuslaskelmia viime kädessä omasta ja läheistensä elämästä ja ottamaan vastuun paluuseen sisältyvistä riskeistä.¹³ Vapaaehtoinen paluu onkin harhaanjohtava termi maastapoistamisten yhteydessä, sillä kyse on ainoastaan palautuksen toteutukseen kohdistuvasta valinnasta. Aidosti vapaaehtoinen paluu edellyttäisi, että ulkomaalaisella olisi mahdollisuus jäädä maahan.¹⁴

Maastapoistamisen perusteella ja toimeenpanotavalla on pitkäkestoisia ajallisia vaikutuksia: ulkomaalaiselle, joka ei poistu vapaaehtoisesti maasta tai jonka maastapoistamispäätös liittyy rikoksiin, määrätään maahantulokielto. Rikosperusteisissa maastapoistamisissa maahantulokiellon pituus riippuu rikoksen vakavuudesta ja vaihtelee vuodesta toistaiseksi voimassa olevaan. Muutoin maahantulokielto on yleensä kaksi vuotta. Maahantulokielto koskee koko Schengen-aluetta – EU-kansalaisille ja toisessa EU-jäsenvaltiossa oleskeluluvan saaneille kolmansien maiden kansalaisille maahantulokielto määrätään kuitenkin kansallisen eli vain Suomea koskevana. Schengen-maahantulokiellon

12 Ks. Collyer 2018.

13 Khosravi 2018.

14 Esim. Gibney 2013.

”laitonta” maahanmuuttoa ehkäisevä merkitys on kuitenkin käytännössä vähäinen, mikäli henkilöllä ei ole mahdollisuuksia saada viisumia ja epäviralliset maahantuloreitit ovat ainoa liikkumisen vaihtoehto. Tutkimukseni mukaan kansalliset maahantuloikiellot toimivat merkittävänä liikkumista epävirallistavana instrumenttina Euroopan sisällä, sillä niiden seurauksena henkilöt voivat päätyä toistuvasti säilöönnotetuiksi ja palautetuiksi.¹⁵ Joka tapauksessa maahantuloikiellot ovat esimerkki siitä, kuinka rajajärjestelmä asettaa ajallisia rajoja myös pitkälle tulevaisuuteen ja pitää ulkomaalaisen otteessaan vielä vuosia palautuksen jälkeenkin.¹⁶

Toimeenpanon aika

Siinä missä ulkomaalaislaki asettaa selkeitä ajallisia rajoja niin maahanmuutolle kuin maastapoistamiselle, hallinnollinen toimeenpanon aika vaihtelee poliisin resurssien, henkilön yhteistyöhalukkuuden ja palautusmaan perusteella. Maastapoistamisen toimeenpanoa koskevat hallinnolliset prosessit ovat samanlaisia kaikille ulkomaalaisille täytäntöönpanokelpoisen päätöksen jälkeen. Mikäli henkilö ei poistu vapaaehtoisesti tai hänellä ei ole varoja paluumatkaan, poliisi järjestää palautuksen. Suomessa poliisi on keskeinen toimija maastapoistamisjärjestelmässä, sillä poliisi toimeenpanee tai valvoo suurimman osan palautuksista sekä päättää maastapoistamista edeltävästä säilöönnotosta tai muista turvaamistoimista. Poliisi antaa myös tiedoksi kielteiset oleskelulupa- ja turvapaikkapäätökset ja rikosperusteiset maastapoistamispäätökset sekä järjestää maastapoistamispuhuttelut, joissa selvitetään henkilön suhtatumista maastapoistamiseen ja tehdään riskiarvio turvaamistoimien ja saatetun palautuksen tarpeesta. Käytännössä maastapoistamispuhuttelun viesti on yksinkertainen: jos henkilö ei toimi yhteistyössä viranomaisten kanssa, palautus toteutetaan pakkokeinoin. Vaikka maastapoistamispäätökset tulee toimeen-

15 Kõnönen 2020.

16 Kõnönen 2022.

panna ilman aiheetonta viivytystä, poliisi käyttää laajaa harkintavaltaa siinä, miten ja milloin maastapoistamiset toteutetaan. Poliisi pyrkii poistamaan maasta nopeasti etenkin rikoksiin syylistyneet henkilöt.

Huomattavaa on, että enemmistö ulkomaalaisten maastapoistamisista Suomesta toimeenpannaan toisiin EU-maihin: Viron ja Romanian ohella keskeisiä palautusmaita ovat Italia, Ruotsi, Saksa ja Espanja (taulukko 2). Suomi on osa eurooppalaista rajajärjestelmää, minkä seurauksena ulkomaalaisen aiempi henkilökohtainen maahanmuuttohistoria Euroopassa vaikuttaa palautusmaan määrittämiseen eikä palautusmaa välttämättä vastaa henkilön kansalaisuutta. Toisessa EU-maassa turvapaikanhakijaksi rekisteröity henkilö voidaan palauttaa Dublin-asetuksen perusteella hänen turvapaikkahakemuksensa käsittelystä vastuussa olevaan valtioon. Dublin-siirtojen ohella toisissa EU-maissa oleskeluluvan saaneiden kolmansien maiden kansalaisten käännytykset toteutetaan kyseiseen EU-maahan, mikäli se hyväksyy palautuksen. Esimerkiksi monet länsiafrikkalaiset palautetaan Suomesta Italiaan tai Espanjaan, missä heillä on oleskelulupa. Huolimatta vapaan liikkuvuuden oikeudesta myös EU-kansalaiset voidaan poistaa maasta ja määrätä kansalliseen maahantulokieltoon, mikäli he muodostavat uhkan yleiselle järjestykselle ja turvallisuudelle. EU-kansalaisilla on kuitenkin oikeus poistua toiseen EU-maahan, mikäli maksavat itse matkakulut.¹⁷ Noin viidennes, joinakin vuosina jopa yli neljännes, kaikista maastapoistamisista on toimeenpantu Viroon, sisältäen myös Romanian, Liettuan ja Latvian kansalaisten palautuksia.

Maastapoistamisilla on hyvin erilaisia ajallisia ulottuvuuksia ja nopeuksia, jotka riippuvat paitsi kohdemaasta myös henkilön suhtautumisesta palautukseensa. Tutkimukseni perusteella säilönotetut ulkomaalaiset eivät yleensä vastustaneet palautusta

17 Kõnönen 2020.

EU-maihin tai Itä-Euroopan maihin, vaan usein nimenomaan pysyivät poliisia järjestämään palautuksen mahdollisimman nopeasti muiden vaihtoehtojen puuttuessa. Ulkomaalaisten palautukset toteutetaan useimmiten niin sanottuna valvottuna maastapoistamisena, jolloin henkilö ilmoittautuu rajanylityspaikalla viranomaisille, jotka luovuttavat matkustusasiakirjat ja valvovat, että henkilö poistuu maasta. Poliisi voi myös saattaa henkilön esimerkiksi säilöönotto- tai vastaanottokeskuksesta suoraan rajanylityspaikalle tai laivaterminaliin. Maastapoistamisten mopeuteen vaikuttaa myös poliisin resurssit ja täytäntöönpanokelpoista päätöstä edeltävät ennakovalmistelut: esimerkiksi rikoksesta epäilty tai maahanmuuttosäädöksiä rikkonut ulkomaalainen voidaan sulkea säilöönottokeskukseen maastapoistamis päätöksen valmistelun ajaksi. Myös ulkomaalaisten identifiointi ja kontrollointi, kuten turvapaikanhakijoiden matkustusasiakirjojen takavarikoiminen, oleskelulupaprosessin aikana helpottaa maastapoistamisten toimeenpanoa.

Viime vuosina poliisi on toteuttanut noin 500 palautusta saatettuna. Luku sisältää pakkokeinoin toimeenpantujen ”pakkopalautusten” lisäksi vapaaehtoiset palautukset kohdemaahan järjestetyillä tilauslennoilla, joilla poliisi on ollut mukana. Irakin ja Afganistanin lisäksi ihmisiä on palautettu Suomesta kansallisilla tilauslennoilla ainakin Albaniaan ja Kosovoon sekä toisiin EU-maihin – pääasiassa Italiaan, Kreikkaan ja Saksaan – ja Euroopan raja- ja merivartiovirasto Frontexin järjestämällä palautuslennoilla esimerkiksi Kongoon, Nigeriaan ja Pakistaniin. Saattajien käyttö yksittäisen henkilön palautuksessa perustuu yleensä maastapoistamispuhutellussa arvioituun riskiin siitä, että henkilö vastustaa aktiivisesti palautusta. Riskiarvio voi perustua myös henkilön aikaisempaan toimintaan, kuten poliisin määräysten laiminlyömiseen tai palautuksen välttelyyn pakenemalla. Lisäksi rikosperusteiset palautukset toteutetaan saatettuina riippumatta henkilön suhtautumisesta, jos lentoyhtiö luokittelee maastapoistettavan ”riskimat-

Taulukko 2. Maastapoistamiset palautusmaiden mukaan.
Lähde: Poliisi 2021.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Viro	436	622	656	646	593	560	619	663	554	510
Venäjä	287	372	413	323	253	229	255	224	300	199
Irak	42	5	3	15	218	1742	142	137	47	14
Italia	192	113	262	230	176	211	144	229	158	68
Ruotsi	119	132	143	114	114	204	128	68	106	95
Romania	83	102	88	88	92	100	127	138	160	134
Saksa	32	44	44	63	32	621	44	44	39	32
Espanja	71	85	117	111	90	51	66	73	75	42
Albania	1	12	19	43	366	97	43	39	58	32
Ukraina	18	19	31	41	47	59	63	62	132	89
Turkki	57	51	44	34	38	68	64	50	63	73
Kosovo	48	70	75	39	63	63	25	16	33	19
Valko-venäjä	52	40	33	26	35	27	38	38	70	89
Liettua	36	50	59	40	27	39	31	30	29	22
Norja	70	49	59	47	8	36	16	6	10	2
Yhteensä	2206	2387	2643	2555	2736	4828	2479	2472	2656	2127

kustajaksi”. Palautuksia Suomessa valvovan yhdenvertaisuusvaltuutetun (YVV) mukaan poliisi on rajoittanut tarpeettomasti palautettavien henkilöiden yhteydenpitoa sekä turvautunut yksittäisissä tapauksissa liialliseen voimankäyttöön. Lisäksi palautuksen toimeenpano on tullut osalle palautettavista yllätyksenä, eivätkä he ole ehtineet hoitaa asioitaan ennen maastalähtöä.¹⁸ Pakkokeinoin toteutettujen palautusten osuus on kuitenkin suhteellisen pieni Suomessa: myös säilöönoton kautta toteutetut palautukset ovat usein valvottuja maastapoistamisia.

Vaikka poliisi saattaa toteuttaa riskihenkilöiden palautukset nopealla aikataululla vähentääkseen pakenemisen, vastarinnan tai

¹⁸ Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2020.

uusien oikeudellisten prosessien mahdollisuutta,¹⁹ säilöönnotto on yleinen palautusta edeltävä hallinnollinen pakkokeino Suomessa. Vuosittain reilut tuhat ulkomaalaista sijoitetaan säilöönottoyksikköön pääasiassa maastapoistamisen turvaamiseksi, ja karkeasti arvioiden noin puolet kaikista palautuksista Suomessa toimeenpannaan säilöönnoton kautta. Suomessa on kaksi suljettua säilöönottoyksikköä: Metsälän yksikkö Helsingissä ja Konnunsuon yksikkö Joutsenossa. Niissä on yhteensä 110 säilöönottopaikkaa. Säilöönottopäätökset perustuvat useimmiten viranomaisten arvioimaan pakenemisen vaaraan tai epäilyyn, että henkilö muutoin toiminnallaan vaikeuttaisi maastapoistamisprosessiaan tai syyllistyisi uusiin rikoksiin ennen palautustaan. Suomessa säilöönnoton kynnyks on varsin matala. Poliisin laajojen toimivaltuuksien lisäksi säilöönnoton yleisyyteen vaikuttaa puutteellinen jälkikäteinen oikeudellinen valvonta käräjäoikeudessa, jossa pakkokeino-osaston tuomarit poikkeuksetta hyväksyvät poliisin esittämät arviot säilöönnoton välttämättömyydestä.²⁰ Säilöönnotto voidaankin ymmärtää hallinnollisena rangaistuksena virkamiehen vastustamisesta – henkilö ei ole noudattanut määräyksiä poistua maasta – ja instrumenttina, jolla painostetaan palautusta vastustavia ulkomaalaisia yhteistyöhön viranomaisten kanssa.²¹

Säilöönnoton kesto vaihtelee huomattavasti riippuen palautusmaasta ja henkilön yhteistyöhalukkuudesta: esimerkiksi Viron ja Romanian kansalaisten säilöönnottoajat ovat keskimäärin vain muutamia päiviä, kun taas palautuksia Afrikan maihin edeltävä säilöönnotto kestää yleensä useita kuukausia.²² Vuosittain muutamia ulkomaalaisia vapautetaan säilöönottoyksiköistä, koska poliisi ei ole kyennyt toimeenpanemaan palautusta säilöönnoton 12 kuukauden enimmäisajan puitteissa. Maastapoistamisten toimeenpano voi kestää useita kuukausia tai jopa vuosia, sillä pa-

19 Eule ym. 2019, 169–171.

20 Könönen 2017.

21 Ks. Leekers & Kox 2016.

22 Könönen 2021.

lautukset edellyttävät neuvotteluja kohdemaan viranomaisten kanssa palautettavan henkilön ottamisesta takaisin. Puuttuvat matkustusasiakirjat tai varmistamaton henkilöllisyys aiheuttavat ongelmia palautusten järjestämisessä, sillä esimerkiksi paperittomilla siirtolaisilla tai turvapaikanhakijoilla saattaa olla useita eri henkilöllisyyksiä. Poliisi järjestää identifioimattomien henkilöiden tunnistamiseksi haastatteluja, joissa ulkomaiden lähetystöjen edustajat voivat vahvistaa henkilön kansalaisuuden myös epävirallisten kielitestiä perusteella. Olennaista ei viime kädessä ole niinkään henkilön identifioiminen vaan kansalaisuuden määrittäminen siinä määrin, että kohdemaata suostuu vastaanottamaan henkilön.

Maastapoistaminen on myös logistinen operaatio, joka edellyttää palautusmatkojen varaamista, mahdollisten saattajien rekrytoimista, riskimatkustajailmoituksen tekemistä lentoyhtiölle sekä mahdollisten kauttakulkuviusumien hankkimista, mikäli Suomesta ei ole suoria yhteyksiä kohdemaahan. Maastapoistamisten toimeenpanoon vaikuttavat valtioiden väliset suhteet ja globaali valtahierarkia: valtioiden välisten palautussopimusten seurauksena jotkut ulkomaalaiset ovat helpommin palautettavia kuin toiset. EU:lla on kaikkia jäsenmaitaan koskevia palautusopimuksia joidenkin Itä-Euroopan ja Aasian maiden kanssa. Lisäksi Suomessa on kahdenvälisiä palautusopimuksia lähinnä toisten EU-jäsenmaiden kuten Viron, Liettuan, Latvian, Romanian ja Bulgarian kanssa. Hallinnon näkökulmasta palautuksiin liittykin niin sanottu toimeenpanovaje²³ pääasiassa Afrikan ja Lähi-idän maiden kansalaisten kohdalla: monet aseellisista konflikteista kärsivät maat, kuten Afganistan, Irak ja Somalia, ovat olleet haluttomia ottamaan vastaan kansalaisiaan huolimatta länsimaiden painostuksesta.

23 Englanninkielinen hallinnollinen termi *deportation gap* (tai *removal gap*) viittaa maastapoistamispäätösten ja toimeenpantujen palautusten väliseen eroon.

Ulkomaalaisten aika

Lukuisissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota siihen, että odottaminen on keskeinen maahanmuuttoprosessia luonnehtiva piirre. Esimerkiksi Eurooppaan pyrkivät siirtolaiset odottavat ensin mahdollisesti viisumia tai sopivaa tilaisuutta rajojen ylitykseen, kansainvälistä suojelua hakevat turvapaikkapuhuttelua, turvapaikkapäätöstä tai kielteisten päätöksen jälkeen valituksen käsittelyä oikeusistuimessa, tilapäisesti oleskelevat ulkomaalaiset taas oleskeluluvan uusimista ja myöhemmin pysyvää oleskelulupaa.²⁴ Odottaminen luonnehtii myös maastapoistamisprosessia, joka konkretisoituu säilöönnotossa: säilöönottokeskus on tilallinen vastine ulkomaalaisen väliaikaiselle ja karkotettavalle asemalle.

Vaikka maastapoistaminen voi näyttäytyä ulkomaalaiselle yllättävänä tapahtumana, karkotettavuus on kaikkien ulkomaalaisten elämää määrittävä horisontti niin kauan, kunnes he saavat kansalaisuuden. Ilman pysyvää oleskelulupaa oleskelevat ulkomaalaiset ovat tavallaan ”vajaavaltaisia kansalaisia” ja elävät lainattua aikaa, sillä heidän oleskelunsa riippuu maahanmuuttoviranomaisten päätöksistä.²⁵ Palautusten oikeudellis-hallinnollinen aika voi kuitenkin jäädä näkymättömäksi tai vaikeasti hahmotettavaksi palautettavalle henkilölle. Poliisi saattaa toteuttaa oletettujen riskihenkilöiden ennakoita valmistellut palautukset lyhyellä varoitusaajalla säilöönnoton kautta, minkä lisäksi kansallisesti organisoidut tai Frontexin koordinoimat tilauslennot vaikuttavat palautusten ajankohtaan. Ulkomaalainen kuitenkin yleensä saa tietää palautuksensa ajankohdan etukäteen, jos hän toimii yhteistyössä poliisin kanssa. Puutteet tulkauksessa voivat aiheuttaa väärinkäsityksiä maastapoistamisprosessin aikana, mutta kyse ei ole pelkästään teknisestä kääntämisen ongelmasta vaan vaikeudesta ”kääntää” maahanmuuton hallinnan järjestelmä: hallinnolliset kategoriat ja ulkomaalaislain sanelema byrokraattinen aika eivät useinkaan vas-

24 Anderson 2014; Griffiths 2014; Tazzioli 2018.

25 Könönen 2014.

taa ulkomaalaisten elämän aikaa. Huolimatta tiedosta palautuksen valmistelusta henkilöt saattavat uskoa epärealistisiinkin mahdollisuuksiinsa jäädä maahan, jolloin toimeenpanon realisoituminen konkretisoi koetun epäoikeudenmukaisuuden ja maastapoistamiseen liittyvät uhkat

Maastapoistamis päätös merkitsee yhtäältä loppua elämälle kyseisessä maassa ja tulevaisuushorisontin tuhoutumista, toisaalta paluuta menneeseen, ikään kuin ajassa ”taaksepäin”. On tietenkin selvää, että maastapoistaminen on usein henkisesti raskas prosessi tilanteessa, jossa se merkitsee loppua toiveille turvallisesta elämästä ja henkilökohtaisille tulevaisuuden suunnitelmille tai pahimmillaan paluuta vaarallisiin olosuhteisiin. Keskeisiä tekijöitä, jotka määrittävät henkilön suhtautumista palautukseensa, ovat juuri olosuhteet, mahdollisuudet ja riskit palautusmaassa, minkä takia palautukset Lähi-idän tai Afrikan konflikteista kärsiviin maihin voivat olla hyvin dramaattisia tilanteita. Kansainvälisessä tutkimuksessa on korostettu myös karkotuksiin liittyvää stigmaa: maastapoistaminen merkitsee epäonnistumista, ja siihen liittyvä häpeää paremman elämän mahdollisuuden menettämisestä ja paluusta tyhjin käsin.²⁶ Palautukset ovat kuitenkin monissa lähtömaissa normaalia arkipäivää, eikä niihin liittyvä stigma välttämättä ole merkittävä niiden ”veteraanisiirtolaisten” kohdalla,²⁷ jotka on palautettu Euroopasta useita kertoja. Monille siirtolaisille maastapoistamisista ja säilöönotoista onkin muodostunut normaali osa elämää: Viron kansalaisten ohella monet itäeurooppalaiset ja länsiafrikkalaiset miehet on poistettu useita kertoja Suomesta.

Palautusmaan ohella maastapoistamisen henkilökohtaiseen merkitykseen vaikuttaa merkittävästi maassaoloaika. Maastapoistaminen merkitsee eräänlaista ”varastettua aikaa”, sillä henkilö menettää maahanmuuttoon investoimansa resurssit sekä

26 Schuster & Majidi 2015.

27 Ks. Anderson 2014.

oleskelunsa aikana luomansa suhteet ja sosiaalisen pääomansa.²⁸ Maastapoistaminen on erityisen raskas prosessi niille, joilla on perheenjäseniä tai jopa omia lapsia Suomessa ja joille palautus tarkoittaa käytännössä perhe-elämän loppua. Maastapoistamisilla on myös laajempia yhteiskunnallisia vaikutuksia, sillä ne koskevat palautettujen lisäksi heidän puolisoitaan, perheenjäseniään, ystäviään sekä työ- tai opiskelukavereitaan. Karkotuspäätökset koskevat myös henkilöitä, jotka ovat saattaneet asua suurimman osan elämästään Suomessa. Heillä ei välttämättä ole enää yhteyksiä palautusmaahansa, eivätkä he välttämättä enää osaa kyseisen maan kieltä. Maastapoistaminen onkin verrannollinen pakotettuun muuttoliikkeeseen, sillä se merkitsee pakotettua lähtemistä paikasta, jonne on rakentanut elämänsä tai jossa olisi mahdollista elää turvallista elämää.²⁹

Kaikki ulkomaalaiset eivät kuitenkaan vastusta maastapoistamista: luvun alussa kuvattujen esimerkkien mukaisesti monet ulkomaalaiset pikemminkin pyytävät poliisia toimeenpanemaan palautuksensa mahdollisimman pikaisesti. Maastapoistaminen onkin vähemmän dramaattinen tilanne niille, jotka ovat oleskelleet vain väliaikaisesti maassa, mahdollisesti vain päiviä tai viikkoja, ja joilla ei ole erityisiä siteitä Suomessa. Näin ollen maastapoistaminen voi tarkoittaa katkosta suunnitelmiin, oli sitten kyse liikkumisesta, työnteosta tai epävirallisesta toimeentulosta. Liikkuminen on usein luonteva vaihtoehto tavoitella parempaa elämää etenkin monille köyhistä maista – mukaan lukien Itä-Euroopan maat – lähteville nuorille miehille. Myös oleskeluluvan Etelä-Euroopan maissa saaneet siirtolaiset jatkavat liikkumistaan Euroopassa johtuen puuttellisesta sosiaaliturvasta ja rajallisista työmahdollisuuksista. Monet siirtolaiset hankkivat toimeentulonsa tekemällä pimeitä töitä tai muutoin epävirallisen keinoin vaihtoehtojen puutteessa, sillä heillä ei useinkaan ole oikeutta so-

28 Khosravi 2018.

29 Gibney 2013.

siaalietuuksiin eikä myöskään laillista työnteko-oikeutta tosissa EU-maissa. Maastapoistettavien joukossa on myös henkilöitä, jotka ovat syöllistyneet toistuvasti rikoksiin tai ovat suorittaneet vankeusrangaistuksen Suomessa.

Vaikka maastapoistamiset ilmentävät valtion väkivaltamonopolin käyttöä ei-kansalaisiin, ulkomaalaiset eivät ole passiivisia karkotuskoneiston uhreja, vaikka heidän vaikutusmahdollisuutensa ovatkin usein rajalliset. Ulkomaalaiset miettivät aktiivisesti eri vaihtoehtoja sekä niihin liittyviä hyötyjä ja riskejä maastapoistamisprosessin aikana. Kaikki palautettavat henkilöt eivät vastusta palautustaan tai he valitsevat vapaaehtoisen paluun muiden vaihtoehtojen puuttuessa.³⁰ Usein keskeinen vastarinnan muoto pakenemisen tai aktiivisen vastarinnan sijaan on turvautuminen oikeudellisiin prosesseihin maastapoistamispäätöksen kumoamiseksi,³¹ sillä valitukset kielteisistä turvapaikkapäätöksistä tai uudet turvapaikkahakemukset mahdollistavat eräänlaisen jatkoajan maastapoistamisprosessiin. Uusi oleskelulupahakemus työn tai perhesiteen perusteella ei kuitenkaan estä käännytystä, jos henkilöllä on jo voimassa oleva maastapoistamispäätös esimerkiksi kielteisen turvapaikkapäätöksen myötä.

Täytäntöönpanokelpoisen maastapoistamispäätöksen jälkeen ulkomaalainen voi yrittää piileskellä viranomaisia omien tukiverkostojensa avulla tai paeta Suomesta toisiin Euroopan maihin, joissa hänellä on mahdollisesti paremmat mahdollisuudet elää paperittomana tai saada oleskelulupa. Kiinnijäämisen ja säilöönoton jälkeen henkilö voi yrittää aktiivisesti vastustaa palautuksensa toimeenpanoa. Palautuksen toimeenpanon keskeyttäminen yleensä ainoastaan lykkää palautusta, sillä poliisi voi järjestää maastapoistamisen tarvittaessa tavallista isommilla resursseilla. Ainoastaan tilanteissa, joissa henkilön identiteettiä ei voida varmistaa tai hänen kotimaansa ei suostu ottamaan

30 Könönen 2021.

31 Hasselberg 2016.

vastaan palautettavia, henkilöstä voi tulla karkottamaton (*undeporable*) ainakin väliaikaisesti.³² Monet Irakista ja Afganistanista tulleet turvapaikanhakijat ovat tällaisessa välitilassa, jossa heille ei ole myönnetty kansainvälistä suojelua, mutta heitä ei voida tosiasiallisesti palauttaa. He eivät silti välttämättä ole paperittomina Suomessa, koska ovat tehneet uusia turvapaikkahakemuksia.

Huolimatta maastapoistamisjärjestelmään käytetyistä huomattavista resursseista ja maastapoistamispäätöksiin sisältyvistä maahantulokielloista palautukset eivät merkitse välttämättä muuttoliikkeen loppua vaan sen väliaikaista katkosta. Riippuen henkilön tilanteesta, resursseista ja palautusmaasta liikkuminen uudelleen takaisin Suomeen tai muualle Eurooppaan onkin merkittävä vastarinnan muoto. Useita kertoja Suomesta palautettujen Viron kansalaisten ja muiden ulkomaalaisten lisäksi monet muut haastattelemanä säilöönnotetut suunnittelivat palaavansa Eurooppaan.³³ Uudelleenliikkumisen mahdollisuudet ja kustannukset riippuvat pitkälti palautusmaasta: liikkuminen EU-maasta toiseen on ymmärrettävästi helpompaa kuin esimerkiksi Länsi-Afrikasta Eurooppaan palaaminen, mikä edellyttää vaarallista matkaa Välimeren poikki. Huolimatta liikkumisen korkeasta kustannuksista ja riskeistä myös monet Irakiin ja Afganistaniin palautetut pyrkivät lähtemään joko lähialueiden turvallisimpiin maihin tai mahdollisuuksien mukaan takaisin Eurooppaan.³⁴ Eurooppaan palaavat henkilöt saattavat joutua kuitenkin uudelleen palautetuiksi maahantulokiellon seurauksena: maahantulokiellot ilmentävät maastapoistamisten ajallista kestoa tilallisen siirtymän jälkeen ja asettavat henkilökohtaisia rajoja, jotka voivat realisoitua tulevaisuudessa.³⁵

32 Campesi 2015.

33 Könönen 2021.

34 Schuster & Majidi 2015.

35 Könönen 2022.

Vaihtoehtottomuuden aika

Vaikka julkisessa keskustelussa ”pakkopalautuksista” ja myös kansainvälisessä karkotuksia käsittelevässä tutkimuksessa viitepisteinä usein on konfliktialueelle odottava kielteisen päätöksen saanut turvapaikanhakija tai haavoittuvassa asemassa oleva paperiton siirtolainen, maastapoistamiset koskettavat hyvin erilaisissa tilanteissa olevia ulkomaalaisia, joiden maassaoloaika, sosiaaliset siteet Suomessa sekä palautukseen liittyvät riskit eroavat huomattavasti toisistaan. Merkittävä osa maastapoistamisista Suomesta toimeenpannaan Itä-Euroopan maihin tai toisiin EU-maihin, ja niiden kohteina ovat useimmiten Viron, Romanian, Venäjän, Irakin, Nigerian, Gambian ja Albanian kansalaiset. Myös samasta maasta kotoisin olevat tai samalla perusteella maastapoistettavat voivat kohdata hyvin erilaisia haasteita: palautusmaa ei välttämättä vastaa henkilön kansalaisuutta johtuen hänen aikaisemmasta maahanmuuttohistoriastaan muualla Euroopassa, kun taas esimerkiksi turvapaikanhakijat ovat eri tavalla haavoittuvassa asemassa riippuen lähtömaan tilanteesta ja yksilöllisistä uhkista. Kielteisen turvapaikkapäätöksen ohella maastapoistamisen kohteeksi voi joutua myös rikostutkinnan seurauksena tai mikäli henkilö ei täytä maahantuloon ja maassa oleskeluun vaadittavia kriteerejä.

Vaikka maastapoistamiset näyttäytyvät usein dramaattisina tapahtumina, niitä edeltää yleensä pitkä prosessi oleskelulupa- tai turvapaikkahakemuksesta kielteiseen päätökseen ja siitä tehdyn valituksen käsittelyyn, päätösten tiedoksiannosta maastapoistamispuhutteluun ja vapaaehtoisen paluun neuvotteluista turvaamistoimien, kuten säilöönoton, käyttöön. Aika maastapoistamispäätöksestä sen toimeenpanoon vaihtelee päivistä jopa vuosiin ja riippuu maastapoistamisen perusteesta, viranomaisten resursseista ja palautusmaasta. Maastapoistaminen vaikuttaa ulkomaalaisen asemaan myös palautuksen jälkeen maahantulokieltojen kautta, mutta niistä huolimatta palautuksia voi seurata uudellee-

liikkumisen aika. Maastapoistamiseen liittyvien oikeudellis-hallinnollisten prosessien huomioiminen on tärkeää tutkimuksessa, koska kyseiset prosessit määrittävät erilaisia ajallisia rajoja ja vaikuttavat merkittävästi ulkomaalaisten neuvotteluihin ja kamppailuihin.

Maastapoistamisprosessiin liittyvien erilaisten ajallisten ulottuvuuksien lisäksi maastapoistamisten aika kuvaa nykyistä maahanmuuttopolitiikkaa, jossa palautukset ja hallinnollisten pakkokeinojen käyttö näyttävät välttämättöminä ratkaisuinä epävirallisesta maahanmuutosta esitettyihin uhkakuviiin. Maastapoistamisia läpäisee yleisen järjestyksen ja turvallisuuden logiikka riippumatta yksilöllisistä maastapoistamisen perusteista. Mikäli ilman oleskeluoikeutta olevia henkilöitä ei poisteta maasta, paperittomien määrä lisääntyy, mikä puolestaan poliisin mukaan vaarantaa yleistä järjestystä ja turvallisuutta, lisää rikollisuutta ja ääriliikkeitä sekä johtaa yhteiskunnan epävakauteen.³⁶ Kansainvälisessä tutkimuksessa onkin puhuttu pitkään muuttoliikkeiden turvallisumisesta ja kriminalisoinnista³⁷ viitaten siihen, kuinka etenkin epävirallisista muuttoliikkeistä rakennetaan erityinen turvallisuusuhka, mikä puolestaan oikeuttaa tiukat kontrollitoimet. Samalla maahanmuuton hallintaan sovelletaan rikostorjuntaa muistuttavia toimintatapoja ja pakkokeinoja: esimerkiksi säilöönnotosta on muodostunut rutiininomainen toimenpide maastapoistamisen turvaamiseksi huolimatta hallinnolliseen vapaudenriistoon liittyvistä ongelmista ihmisoikeuksien näkökulmasta.

Maahanmuutosta on tullut voimakkaasti politisoitunut kysymys nationalismiin ja äärioikeiston vaikutuksen voimistumisen seurauksena: maastapoistamiset konkretisoivat yhteisöön kuulumisen ehdot ja rajat ulossulkemisen kautta. Maastapoistamiset eivät kuitenkaan ole väistämätön ilmiö, vaan ne ovat aina

36 Poliisi 2017.

37 Esim. Franko 2020.

seurausta maahanmuuttopolitikasta – yhtäältä laillisen oleskelun ja maastapoistamisen kriteerit määrittävästä lainsäädännöstä, toisaalta toimeenpanevien viranomaisten käyttämästä harkinnasta oleskelulupa- ja käännytyspäätöksissä. Nykyisen lainsäädännön puitteissa olisi mahdollista esimerkiksi myöntää enemmän kansainvälistä suojelua konfliktialueilta tuleville turvapaikanhakijoille tai käännytyspäätöksen sijaan määrätä vähäisten rikosten osalta ainoastaan sakkorangaistus – kuten Suomen kansalaiselle. Maastapoistamiset ovat viime kädessä seurausta kansallisvaltiojärjestelmästä, jossa syntymäpaikka määrittää pitkälti ihmisten oikeuksia ja jossa valtioilla on oikeus päättää liikkumisen ja maahanmuuton ehdoista. Näin ollen rakenteellinen väkivalta läpäisee koko maahanmuuton hallinnan järjestelmää ja ylläpitää sekä tuottaa eriarvoisuutta erottelemalla ne, joiden liikkumisen oikeus syistä riippumatta on itsestäänselvää, niistä, joiden liikkumiselle ja maahanmuutolle asetetaan tiukkoja kriteerejä ja jotka voidaan poistaa maasta, mikäli heidän toimintansa eivät vastaa joustamattomia hallinnollisia kategorioita.

Voimakeinoin toimeenpannut palautukset ja säilöönotto voidaan ymmärtää osana ”rajaspektaakkeliä”,³⁸ joka toimii samalla symbolisena viestinä niin siirtolaisille kuin huolestuneille kansalaisillekin tekemällä näkyväksi tiukan maahanmuuttopolitiikan. Vastaavasti karkotusten vastustaminen tiivistyy julkisuudessa eräänlaiseen humanitäärisen spektaakkeliin: turvapaikanhakijoiden ”pakkopalautukset” ja säilöönotto tuomitaan kohtuuttomina, poliisin voimankäyttöä arvostellaan ja Maahanmuuttoviraston turvapaikkalinjauksia kritisoidaan, samalla kun muita ulkomalaisia poistetaan maasta rutiininomaisesti. Huomion rajaaminen yksittäiseen henkilöön kohdistuvaan voimankäyttöön ja ”pakkopalautuksiin” ei kuitenkaan välttämättä johda rakenteellisen väkivallan käsittelemiseen. Se voi päätyä myös etuoikeutetusta

38 De Genova 2002.

asemasta tehtyihin moraalisiin erotteluihin oikeutetuista ja epäoikeudenmukaisista palautuksista. Vaikka dramaattinen, yksittäiseen henkilöön kohdistuva väkivalta on helpommin tuomittavissa kuin eriarvoisuuksia ylläpitävä ja niitä tuottava rakenteellinen väkivalta, maastapoistamiset koskevat potentiaalisesti kaikkia ulkomaalaisia ja vaikuttavat heidän elämäänsä tuottamalla epävarmuutta tulevaisuudesta.

Lähteet

- Andersson, Ruben (2014) *Illegality, Inc.: Clandestine migration and the business of bordering Europe*. Berkeley: University of California Press.
- Boehm, Deborah (2016) *Returned: Going and coming in an age of deportation*. Berkeley: University of California Press.
- Campesi, Giuseppe (2015) Hindering the deportation machine: An ethnography of power and resistance in immigration detention. *Punishment & Society* 17:4, 427–453.
- Collyer, Michael (2018) Paying to go: Deportability as development. Teoksessa Shahram Khosravi (toim.) *After deportation: Ethnographic perspectives*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 105–126.
- Cwerner, Saulo B (2001) The times of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27:1, 7–36.
- De Genova, Nicholas (2002) Migrant “illegality” and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology* 31, 419–444.
- Ellermann, Antje (2009) *States against migrants. Deportation in Germany and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eule, Tobias & Lisa Marie Borrelli & Annika Lindberg & Anna Wyss (2018) *Migrants before the law: Contested migration control in Europe*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Franko, Katja (2020) *The crimmigrant other: Migration and penal power*. Lontoo: Routledge.
- Hasselberg, Ines (2016) *Enduring uncertainty: Deportation, punishment and everyday life*. Lontoo: Berghahn Books.
- Gibbs, Matthew (2013) Is deportation a form of forced migration? *Refugee Survey Quarterly* 32:2, 116–129.
- Griffiths, Melanie (2014) Out of time: The temporal uncertainties of refused asylum seekers and immigration detainees. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40:12, 1991–2009.
- Griffiths, Melanie & Ali Rogers & Bridget Anderson (2013) Migration, time and temporalities: Review and prospect. COMPAS Research Resources Paper. COMPAS: Oxford.
- Khosravi, Shahram (2018) Introduction. Teoksessa Shahram Khosravi (toim.) *After deportation: Ethnographic perspectives*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 1–14.
- Könönen, Jukka (2014) Pidätely elämä. Rajat prekaarisuutta tuottavana instituutina. *Oikeus* 43:2, 171–191.

- Könönen, Jukka (2015) Maahanmuuton hallinta ja hallitsemattomuus: Huomioita rajojen ja liikkumisen suhteista Euroopassa. *Tiede & edistys* 40:4, 227–248.
- Könönen, Jukka (2017) Remote justice. The im-potentiality of the law in judicial reviews of immigrant detention in Finland. *Materiali per una storia della cultura giuridica* 47:2, 573–588.
- Könönen, Jukka (2020) Legal geographies of irregular migration: An outlook on immigration detention. *Population Space and Place* 26(5), e2340. DOI: <https://doi.org/10.1002/psp.2340>
- Könönen, Jukka (2021) The waiting game: Immigration detention as the waiting room of immigration law. *Migration Studies* 9:3, 721–739.
- Könönen, Jukka (2022) Borders in the future: policing unwanted mobility through entry bans in the Schengen area. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2029375>
- Malkki, Liisa (2012) *Kulttuuri, paikka ja muuttoliike*. Tampere: Vastapaino.
- Leekers, Arjen & Mieke Cox (2016) Pressured into deportation? Detainees' (un)willingness to "return" and the moderating influence of international relations. Teoksessa Rich Furman, Douglas Epps & Greg Lamphear (toim.) *Detaining the immigrant other. Global and transnational issues*. Oxford: Oxford University Press, 15–26.
- Peutz, Natalie (2006) Embarking on an anthropology of removal. *Current Anthropology* 47:2, 217–241.
- Rigo, Enrica (2009) *Rajojen Eurooppa*. Helsinki: Tutkijaliitto & LIKE.
- Poliisi (2019) Maastapoistamisohje. Saatavilla pyydettyäessä.
- Poliisi (2017) *Laittoman maahantulon ja maassa oleskelun vastainen toimintaohjelma 2017–2020*. Helsinki: Poliisihallitus.
- Poliisi (2021) *Maastapoistamistilastot*. Saatavilla pyydettyäessä.
- Robertson, Shanti (2014) Time and temporary migration: The case of temporary graduate workers and working holiday makers in Australia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40:12, 1915–1933.
- Schuster Liza & Nassim Majidi (2015) Deportation stigma and re-migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41:4, 635–652.
- Tazzioli, Martina (2018) The temporal borders of asylum. Temporality of control in the EU border regime. *Political Geography* 64, 13–22.
- Yhdenvertaisuusvaltuutettu (2020) Maastapoistamisen täytäntöönpanon valvonta – havaintoja vuosilta 2014–2019. Helsinki: Yhdenvertaisuusvaltuutettu.

Karkotusten käsikirjoitus, roolit ja valta

Eila Isotalus

Karkotukset¹ tekevät näkyviksi vastaanottokeskuksen rajan ominaisuudet: siellä asuvat ihmiset ovat karkotettavissa.² Tarkastelen karkotuksia Erving Goffmannin³ sosiaalisen vuorovaikutuksen teoriaa mukaillen teatteriesityksenä, jossa ihmiset esittävät käsikirjoituksen mukaisia, tiettyyn esitykseen sopivia rooleja tietyille yleisöille. Karkotukset voidaan nähdä draamana: kansallisvaltion valta ottaa niskalenkin yksittäisestä ihmisestä. Dramaattisia voivat olla myös karkotusten seuraukset karkotettaville. Usein vähälle huomiolle jäävät ihmiset, jotka edistävät ja toteuttavat työroolissaan karkotuksia. He ovat lukuni päähenkilöitä. Teatterimetaphoran käyttö ei vähättele karkotusten lopullisuutta ja merkityksellisyyttä eikä väitä, että karkotukset ovat ”vain teatteria”. Karkotusprosessin tarkastelu esityksenä ohjaa tutkimaan rakenteita, joiden varaan ja joissa karkotus toteutetaan sekä karkotusta toimeenpanevien valtaa ja sen rakentumista. Mikä esitys tämä on? Miten se on käsikirjoitettu? Millaisia rooleja siinä on? Miten rooleissa olevat kehystävät oman tehtävänsä? Kuka tai ketkä ovat yleisö?

Teatterimetaphoran näkökulmasta olennaisia käsitteitä ovat *näyttämö*, joka tässä tarkoittaa paikkaa tai paikkoja, joissa ihmiset toimivat jonkin instituution edustajan roolissa. Näyttämömeta-

1 Käytän luvussani käsite karkotus, vaikka hallinnollisesti osa tutkimukseni turvapaikanhakijoista käännyttiin. Palautus-termi esiintyy luvussani viranomaisten suorissa haastattelu- ja asiakirjalainauksissa. Käännytyt ja palautus pitävät termeinä sisällään ajatuksen, että ihminen menee sinne, mistä on tullutkin, ”mihin kuuluu”, kun taas karkotus kuvaa toimenpiteen pakotettua luonnetta ja mahdollista väkivaltaa.

2 Ks. Pirkkalainen, Lyytinen & Pellander tässä teoksessa (luku 1).

3 Goffman 1971.

foran avulla on aikaisemmin tutkittu esimerkiksi katutason byrokratioita.⁴ Karkotusten yhteydessä näyttämö ei ole yksi fyysinen tila vaan tilat, joihin karkotusprosessin esittäminen levittäytyy. Näitä tiloja voivat olla vastaanottokeskus, poliisilaitos ja -vankila, säilöönottokeskus, käräjäoikeus, lentokenttä sekä (sosiaalinen) media. Näyttämön vastavoimana on *takahuone*, jossa ihmiset voivat unohtaa institutionaalisen tai ammatillisen roolinsa ja jutella vapaasti, ilmaista ja jakaa huoliaan sekä valmistella ja harjoitella esityksiä näyttämölle yhdessä muiden kanssa. Vaikka karkotusten ensisijainen toimeenpanija on poliisi, näyttämöllä on erilaisissa *rooleissa* eri instituutioiden edustajia: vastaanottokeskuksen ja säilön työntekijät, turvapaikkaprosessissa mukana olevat ammatilliset, kuten maahanmuuttoviraston työntekijät ja oikeusavustajat sekä lääkärit, aktivistit ja vastaanottokeskusten vapaaehtoiset, jotka usein toimivat jonkin organisaation, esimerkiksi Punaisen Ristin, seurakunnan tai (ihmisoikeus)järjestön puitteissa.

Eri rooleissa toimivia ihmisiä ei yhdistä sama *kehys*. Kehyksellä tarkoitan Erving Goffmanin kehysanalyysin mukaisesti tapaa, jolla osallistujat määrittelevät tilanteen ja sen, millaiseen merkitysjärjestelmään tilanne heidän mielessään liittyy.⁵ Suomessa kehysanalyysia on käytetty muun muassa varhaiskasvatustyön järjestyneisyyden ja vaihtelevuuden tarkastelussa.⁶ Karkotusprosessi ja siihen liittyvät tehtävät rakentuvat eri tavoin eri toimijoille – yhtäältä heidän edustamansa instituution kehysten kautta, toisaalta ammatillisten kehysten kautta. Kehykset saattavat limittyä toisiinsa. Mikäli ne eivät ole limittäisiä, ammattilainen joutuu valitsemaan usean tarjolla olevan kehyksen välillä. Valinta tapahtuu konkreettisissa tilanteissa ja rajautuu paikallisesti ja ajallisesti. Kehysanalyysin lähtökohta on, että sosiaalinen tilanne itsessään määrittelee toimintaa. Siksi käsittelen tässä lu-

4 Eräsaari 1995.

5 Goffman 1974, 10.

6 Puroila 2002.

vussa useita konkreettisia karkotusprosessiin liittyviä vuorovai-
kutustilanteita.

Analyysini perustuu etnografiseen kenttätööhön, jota tein vuosina 2017–2018 suomalaisessa vastaanottokeskuksessa. Yhtenä osana kenttätöitäni seurasin kolmea miestä heidän karkotusprosessinsa ajan, ensin poliisivankilaan ja sieltä säilöön. Olen ollut osaan heistä säännöllisesti yhteydessä myös karkotuksen jälkeen. Heidät kaikki karkotettiin Irakiin. Palautuksen syynä oli negatiivinen turvapaikkapäätös sekä ensimmäisestä että toisesta turvapaikkahakemuksesta. Palautus tehtiin, vaikka kahdella palautettavista oli vielä valitusprosessi kesken eli käsiteltävänä hallinto-oikeudessa (HAO). Kenelläkään heistä ei ollut rikosrekisteriä. Keskuksessa ollessani karkotettaviksi otettiin myös kaksi muuta irakilaista miestä, jotka kuitenkin säilössä ollessaan pääsivät lakimiehen avustuksella odottamaan HAO:n päätöstä säilöönotto-keskuksen ulkopuolelle.

Seurasin elämää vastaanottokeskuksessa karkotusten aikoihin ja keskustelin asukkaiden, työntekijöiden ja eri sidosryhmiin kuuluvien ihmisten kanssa karkotuksista. Pääsin useissa tilanteissa niin sanottuihin takahuoneisiin eli seuraamaan tai osalliseksi keskusteluihin, joissa mietittiin rooleihin ja niiden vastuisiin ja velvollisuuksiin liittyviä näkökohtia. Tutkimusaineistooni kuuluu osallistuvan havainnoinnin lisäksi eri osapuolten – poliisien, maahanmuuttovirkailijoiden, oikeusavustajien, terveys- ja sosiaalihuollon työntekijöiden, vastaanottokeskuksen työntekijöiden sekä eri järjestöjen toimijoiden – haastatteluita (N=33). Haastattelut pohtivat muun muassa oman ammatillisuutensa kehyksiä ja periaatteita sekä oman organisaationsa tapaa kehystää työ ja työtehtävät.

Keskityn tässä luvussa tarkastelemaan viralliseen karkotusprosessiin kuuluvien työntekijöiden käyttämiä kehyksiä. Aineistoni ei osoita, ”miten asiat ovat”, vaan kertoo ihmisten toiminnasta heidän omassa (työ)ympäristössään. Se valottaa toimijoiden tul-

kintoja heidän omista lähtökohdistaan. Keräsin kirjalliset tutkimusluvut osallistujilta kenttätyöni aikana sekä eri yhteyksissä haastattelemiltani sidosryhmien edustajilta. Kaikki tiesivät roolistani tutkijana. Keskustelujen ja esittäytymisten lisäksi pidin aina vastaanottokeskuksessa ollessani nimilappua, jossa on yliopiston logo. Henkilöistä ja tilanteista kirjoittaessani ihmiset tai paikat eivät ole tunnistettavissa.

Karkotusten käsikirjoitus eli ”mitä täällä on meneillään”⁷

Tarkastelen karkotusesityksen käsikirjoitusta ja siinä määriteltyjä rooleja ja näyttämöitä sekä sitä, minkälaisia ehtoja käsikirjoitus, roolit ja näyttämöt asettavat toiminnalle. Käsikirjoituksessa karkotukset esitetään lakiin perustuvana viimeisenä hallinnollisena vaiheena turvapaikkaprosessissa. Maasta karkotetaan henkilö, jolla ei ole enää oleskeluoikeutta Suomeen, koska varsinainen turvapaikkaprosessi on käyty läpi. Maahanmuuttovirasto (Migri) on tehnyt negatiivisen turvapaikkapäätöksen, joka on todennäköisesti mennyt valitusprosessin läpi eli käynyt hallinto-oikeudessa ja korkeimmassa hallinto-oikeudessa, ja karkotettavalle on annettu mahdollisuus vapaaehtoiseen paluuseen. Turvapaikkaprosessin läpikäymisen jälkeen poliisi aloittaa karkotuksen valmistelun. Ennen varsinaista karkotusta vastaanottokeskuksen asukkaalle annetaan niin kutsuttu ilmoittautumisvelvollisuus. Hänen täytyy ilmoittautua viikoittain tiettyyn aikaan. Vastaanottokeskuksen työntekijät tulevat tässä mukaan käsikirjoitukseen. Ilmoittautumisvelvollisuuden antamisella poliisi pyrkii varmistamaan, että asukas on paikalla, kun karkotuksen valmistelut on tehty ja ”nouto” – kuten poliisi karkotuksen alkua kutsuu – voidaan toteuttaa. Aikajänne voi olla pitkä, joten ilmoittautumisvelvollisuutta ei ole helppoa tulkita karkotusta ennakoivaksi. Vastaanot-

7 Goffman käytti tätä kysymystä tilanteen analyysiin, tässä sovellean sitä koko karkotusprosessiin.

tokeskuksessa oli kenttätyöni aikana ihmisiä, jotka olivat olleet kuukausia ilmoittautumisvelvollisia, mutta mitään konkreettista ei ollut tapahtunut. Toisaalta poliisi oli aikaisemmin ilmoittanut vastaanottokeskuksen henkilökunnalle, ettei ilmoittautumisaikaa käytetä ”noutoihin”, jotta sitä ei yhdistettäisi karkotuksiin.

Seuraamissani karkotuksissa ihminen haettiin muutama päivä ennen karkotustaan poliisivankilaan ja käräjäoikeudessa käytiin läpi perustelut säilöönnotolle. Poliisivankilasta karkotettava kuljettiin säilöön, jossa lopullinen karkotuspäätös käsiteltiin säilökäräjillä. Ajatuksena on, että karkotettavan oikeusturva varmistetaan käräjillä. Oikeusprosessin kautta mukaan esitykseen tulevat muodollisesti myös karkotettavan oikeusavustaja, lääkäri sekä muut ihmiset, jotka auttavat karkotettavaa karkotuksen yhteydessä, esimerkiksi aktivistit, vapaaehtoiset tai ystävät. Säilön työntekijät tulevat mukaan, koska karkotettavat tai karkotettavissa olevat asuvat siellä. Lisäksi yhdenvertaisuusvaltuutetun (YVV) toimistosta on edustaja karkotusten virallisena valvojana. Valvoja on uusin toimija karkotusprosessissa: tehtävä asetettiin vuonna 2014.⁸ Valvoja raportoi havainnoistaan ja tekee parannusehdotuksia karkotusprosessiin. Tehtävän myötä karkotuksista on tullut aikaisempaa läpinäkyvämpiä – vaikka puutteita yhä onkin.⁹ Karkotus on esityksenä hyvin tarkasti rajattu ja edellyttää ammattilaisilta tietyn-typpistä selkeästi määriteltyä toimintaa.

Edellä kuvatusta käsikirjoituksesta on luettavissa, että karkotusprosessi rakentuu yhteistyön olettamukselle. Ideaalitapa- uksessa samaan esitysryhmään kuulumisen luo ihmisten välille merkitsevän suhteen: he ovat toisistaan riippuvaisia, ja koko esi- tyksen onnistuminen riippuu siitä, että osapuolet luottavat toisiin-

8 Maastapoistamisten valvontaan velvoittavat paluudirektiivin (2008/115/EY) artikla 8.6, Euroopan raja- ja merivartioviraston (Frontex) toimintaa koskevat asetukset (EU) 2016/1624 ja (EU) 2019/1896 sekä kansallisessa lainsäädännössä ulkomaalaislain § 152 b.

9 Ks. esim. Pimiä 2018; Keskitalo ym 2020.

sa.¹⁰ Karkotusprosessissa toimijoiden tehtävänkuvat ketjuuntuvat ja tukeutuvat toisiinsa. Eräs poliisi totesikin haastattelussaan: ”Minun täytyy pystyä luottamaan siihen, että maahanmuuttoviranomaisen päätökset ovat oikeita.” Seuraamissani karkotuksissa tuli kuitenkin selkeästi ilmi, että toimijoiden kesken vallitsi hierarkia: joidenkin toimijoiden, kuten poliisin, näkökulma ja kehys olivat uskottavampia ja tulivat selkeämmin huomioituiksi kuin esimerkiksi oikeusavustajan tai hoitavan lääkärin.

Kaikki eivät olleet valmiita tekemään yhteistyötä, esimerkiksi eräs oikeusavustaja ei suostunut hoitavan lääkärin kanssa yhteistyöhön. Esityksen kulisissa karkotusprosessissa mukana olevat osapuolet – kuten poliisi, vastaanottokeskuksen ohjaaja, lääkäri tai oikeusavustaja – näkevät karkotusprosessin vaiheiden tulkinnanvaraisuuden. Osalla oikeusjärjestelmän toimijoista on tunne, etteivät he voi tehtävänkuvansa tai rakenteellisten rajoitteiden takia toimia tavalla, joka olisi eettisesti oikein. Tämä tuli esille useissa keskusteluissa ja haastatteluissa. Ihmisten karkotusprosessissa saamat ja ottamat roolit nousevat tietystä ammatillisesta kehyksestä ja henkilökohtaisesta eettisestä merkitysjärjestelmästä. Karkotusprosessissa kehysten välille syntyy joskus ristiriitaa. Näillä merkitysneuvotteluilla koetellaan järjestelmän ja sen tarjoamien roolien rajoja.

Toimijoiden käyttämiä tulkinnan kehyksiä

Esityksessä on useita eri ammattilaisia omissa työrooleissaan. Analysoin seuraavaksi, miten eri rooleissa olevat kehystävät tehtävänsä eli määrittelevät, millainen tilanne on kyseessä sekä millaisten periaatteiden mukaisesti ja miten heidän tulisi toimia. Kehykset yhdistävät yksilöä ja yhteisöjä: yhtäältä ne määrittelevät, miten tietyissä tilanteissa tulee toimia, mutta toisaalta yksilö ylläpitää ja uusintaa niitä eri tilanteissa.¹¹ Karkotusesityksissä yksilön

¹⁰ Goffman 1971.

¹¹ Goffman 1974, 27.

liikkumavara on suhteellisen pieni, koska ammattilaisten rooliin liittyy paljon normatiivisia,¹² osin lakiin pohjautuvia edellytyksiä toiminnalle.

Poliisi

Näkyvin rooli on poliisilla. Poliisille keskeisen toimeenpanon kehyksen voisi kiteyttää erään poliisin kommenttiin: ”Meillä on velvoite toimittaa ihminen pisteestä A pisteeseen B, se on meidän ainut fokus.” Se on myös poliisin lakisääteinen tehtävä: poliisin ”on ryhdyttävä toimenpiteisiin ulkomaalaisen – – käännyttämiseksi, maasta karkottamiseksi – – jos hän ei täytä maassa oleskelun edellytyksiä.”¹³

Yhteen karkotukseen osallistuu monta poliisia. Karkotus valmistellaan varaamalla lennot ja järjestelemällä työvuorot. Seuraamieni karkotusten yhteydessä yksi poliisityöpari haki karkotettavan vastaanottokeskuksesta aikaisin aamulla. Karkotettavan poliisivankilassa oloa valvoivat poliisivartijat. Koska poliisivankilasta säilöön oli monta sataa kilometriä, matka jaettiin useaan osuuteen. Jokaista karkotettavaa kuljetti useampi poliisityöpari eri poliisilaitoksilta ketjutettuna. Säilössä on omat poliisit, ja varsinaiselle palautuslennolle lähtevät uudet poliisit, jotka esittäytyvät ja haastattelevat lähtijää ennen lentoa. Tästä toimeenpanon kehyksestä katsottuna on ymmärrettävää, että kaikin tavoin pyritään varmistamaan, ettei karkotettava pääse karkaamaan ennen kuin varsinainen karkotus voidaan aloittaa.

Poliisit kokevat karkotukseen liittyvät tehtävät eri tavoin. En päässyt heidän takahuoneisiinsa, mutta joissakin tilanteissa tuli ilmi, että karkotus koettiin ristiriitaisena tehtävänä. Veimme vastaanottokeskuksen työntekijän kanssa erään karkotettavan tavaroiita poliisiasemalle sen jälkeen, kun hänet oli otettu kiinni. Kaksi poliisia oli ottamassa tavaroiita vastaan, eikä kukaan ehtinyt

12 Goffman 1974, 345.

13 Ulkomaalaislaki 30.4.2004/301, § 151.

sanoa mitään, kun toinen poliisi jo ikään kuin puolustautui: ”Te nyt ajattelette, että me ollaan pahoja ihmisiä, mutta me tehdään vain työtämme; vain sen mitä meidän kuuluu tehdä ja mitä meille käsketään.” Poliisi asemoi meidät karkotusten suhteen kriittiseksi yleisöksi. Koska emme olleet sanoneet mitään, kommentin voi lukea myös etäisyyden ottona – enhän minä, mutta kun tämä työ. Se voi paljastaa myös selviytymisstrategian: koska teen vain, mitä käsketään, en ole henkilökohtaisesti vastuussa.

Poliisivankilassa poliisivartija teki pienin teoin negatiivisen suhtautumisensa näkyväksi karkotettaville: yksi ei saanut sellistään valoja pois edes yöksi pyynnöistään huolimatta, toinen ei puolestaan saanut takkia, kun hänellä oli kylmä. Laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta määrittelee yleisesti, että ”vapautensa menettäneitä on kohdeltava oikeudenmukaisesti ja heidän ihmisarvoaan kunnioittaen”.¹⁴ Vapautensa menettänyt saa siis käyttää omia vaatteitaan, ja asianmukaisten majoitustilojen määreisiin voisi lukea sen, että on riittävän lämmintä nukkumiseen tai että valot saa yöksi pois päältä.¹⁵

Turvallisuuden kehys on poliisin työn keskiössä, kuten poliisilaissa määritellään. ”Poliisin tehtävänä on oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen turvaaminen, yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen – . Poliisi toimii turvallisuuden ylläpitämiseksi yhteistyössä muiden viranomaisten sekä yhteisöjen ja asukkaiden kanssa – .”¹⁶ Iskulause poliisin kotisivuilla ilmaisee saman: ”Kaikkien turvaaja, kaikkina aikoina.”¹⁷ Joissakin vastaanottokeskuksissa on kummipoliisitoimintaa, mikä kehystettiin vahvasti turvallisuudella. Haastatteleman kummipoliisi kuvaili päätehtäväkseen ”varmistaa, että vastaanottokeskus on ympäristönä tur-

14 Laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta 29.9.2006/841, 1. luku, Yleiset säännökset § 4 Vapautensa menettäneiden kohtelu.

15 Laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta 29.9.2006/841, 3. luku, Sijoittaminen säilytystilassa, perushuolto ja siirtäminen § 1, § 2.

16 Poliisilaki 872/2011, 1. luku, Yleiset säädökset § 1.

17 www.poliisi.fi, haettu 21.11.2020.

vallinen asukkaille ja työntekijöille”. Poliisi näyttäytyi myös vastaanottokeskuksen kokousten keskusteluissa arjen turvaajana. Työntekijöitä kehoitettiin ottamaan järjestyshäiriöissä yhteyttä poliisiin matalalla kynnyksellä. Heidän kanssaan oli sovittu, että poliisit käyvät vastaanottokeskuksessa säännöllisesti partiokierroksellaan. Usein he ajoivat ohi, mutta tulivat joskus myös käymään vastaanotossa tai henkilökunnan kahvihuoneessa vapaa-muotoisesti keskustelemassa.

Kun kävin läpi seuraamiani karkotuksia haastatteluissa poliisien kanssa, turvallisuus oli toistuva teema, jolla erilaisia toimintatapoja perusteltiin. Yksi näkökulma on poliisin oma turvallisuus. Kiinnostavaa on, että siinä missä yksi poliisi painotti useaan kertaan, ettei poliisi mene työturvallisuussyistä minnekään yksin ja että vastaanottokeskus on poliisille vaarallinen riskikohde, kummipoliisi tuli keskukseen yleensä yksin. Tehtäväkuva toki oli erilainen: ensimmäinen toimi ulkomaalaispoliisina ja tuli keskukseen hakemaan karkotettavaa, kun kummipoliisi tuli keskustelemaan ja tuomaan informaatiota.

Poliisin toimintatapoja karkotuksissa määrittä varautumisen kehys, poliisin sanoin ”meidän työ on ennen kaikkea varautumista siihen huonoimpaan vaihtoehtoon”. Kerran poliisipartio tuli hakemaan kiinniotetun tavaroita vastaanottokeskuksesta. He yrittivät olla näyttämättä poliiseilta ja olivat vetäneet toppatakkit virkapukujensa päälle. Takit olivat kuitenkin aivan liian pieniä peittämään virkapuvut, jotka pilkottivat avointen takkien alta. ”Naamioitumisen” voi tulkita varautumiseksi. Poliisit olivat tulleet hakemaan karkotettavan tavaroita ruuhkaisimpaan aikaan kuukaudesta. Aula oli täynnä kuukausirahaa jonottavia asukkaita. Yleisöä oli runsaasti. Ennakko-odotusten vastaisesti¹⁸ paikalla oli paljon silminnäkiäjiä, kun kiinniotetun tavaroita vietiin. Riskinä oli, että asukkaat kääntyisivät joukolla poliiseja vastaan, joten oli

18 Sisääntuloaula ja yleiset tilat ovat yleensä melko tyhjiä.

tarkoituksenmukaista toimia mahdollisimman vähän huomiota herättäen.

Varautumista olivat myös aikaisin aamulla tapahtuvat ”nou-dot”. Yksi poliisi totesikin haastattelussa, että asukkaiden kiinniottoon on ”paras aika – – turvamielessä ja onnistumismielessä aamutuimaan, kun ihmiset nukkuu”. Yleisöä ei haluta, ja mahdollinen vastarinta minimoidaan. Kun karkotettavia kuljetettiin säilöön, autoa ja saattajia vaihdettiin useasti matkalla. Pakettiautojen perät ajettiin vastakkain muutaman metrin päähän toisistaan. Kun takaovet aukaistiin, väliin jäävässä tilassa oli useita poliiseja vierekäin valvomassa, ettei karkotettava lähde juoksemaan karkuun. Tämä liittyi sekä varautumisen että turvallisuuden kehykseen. Se oli poliisin työn peruslähtökohtia, kuten yksi haastattelemani poliisi selitti: ”Poliisin – – strategia on aina, me ei mennä ikinä tilanteeseen – – tasavahvalla miehityksellä, me mennään aina ylivoimalla sen takia, jotta se tilanne lopetetaan mahdollisimman nopeasti, että se on turvallista kohteelle ja meille.” Vaikka tilanteessa ei ole läsnä yleisöä, mielikuvissa mahdollisuus laajasta yleisöstä virheen tapahtuessa on olemassa, mikä näkyy saman poliisin jatkokomentissa: ”Päästään me kyllä iltapäivälehdistöön aina, että nyt me tehtiin sitä ja sitte saadaan kommentti, että miten te voitte olla noin huolimattomia, ettekö te varaudu tommosiin!”

Karkotusprosessi konkretisoi sen, miten järjestelmä ja sen käytännöt tuottavat ”turvapaikanhakijan” ja ”karkotettavan”.¹⁹ Tämä näkyy siinä, miten ihmisen rooli muuttuu karkotusprosessissa yhtäkkiä suojelua tarvitsevasta turvapaikanhakijasta ”rikolliseksi”. Poliisin käytännöt eivät erottele rikoksista tuomitun ja kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneen karkotusprosessia. Esimerkiksi syrjäseudun vastaanottokeskuksista tulevien täytyi viettää yö tai useampikin paikallisen poliisivankilan putkassa, kuin

19 Vertaa Foucault'n ajatus diskursseista kiteytyneinä, tietystä näkökulmasta rakennettuina merkityksellistämisen käytänteinä, jotka muokkaavat nimeämiään kohteita. Ks. Pietikäinen & Mäntynen 2019, 71; Foucault 1972, 49.

välttämättömänä välietappina. Nopean lähdön seurauksena piti odotella, että joku pakkaa ja tuo karkotettavan henkilökohtaiset tavarat poliisivankilaan.

Karkotusprosessi oli järjestetty poliisiin näkökulmasta. Karkotettaville vankilayöt olivat raskaita – yhdelle siksi, ettei hän ollut aikaisemmin ollut vankilassa, ja tunne tulevansa kohdelluksi rikollisena loukkasi syvästi hänen identiteettiään, toiselle puolestaan siksi, että vankilan olosuhteet palauttivat hänelle elävästi mieleen aikaisemmat traumatisoivat tapahtumat, kuten kidutuksen fyysisesti samankaltaisissa vankilaolosuhteissa. Huomionarvoista on, että vaikka turvapaikanhakijoilla vankila- ja kidutuskokemukset ovat todennäköisiä, karkotusprosessi on silti suunniteltu siten, että karkotettavien pitää viettää aikaa todennäköisesti traumatisoivia kokemuksia laukaisevassa ympäristössä juuri ennen jo sinällään vaikeaa karkotuskokemusta. Siinä missä jo valmiiksi huono mielenterveys suojaasi yhtä ymmärtämästä, mitä on tapahtumassa, toisen vaivalla rakentama vahvuus romahti, kun muistot traumaattisista tapahtumista kiusasivat mielessä. Säilöön pääseminen oli kaikille seuraamilleni karkotettaville helpotus. Inhimillisyyden kehys tuli poliisien haastatteluissa ilmi moneen kertaan korostaen, miten ihmistä kohdellaan ”ihmisenä, – – yksilönä, ihmisenä kunnioittaen”. Kehys kuitenkin rajattiin tarkoittamaan ensisijaisesti kohtautamista ja voimankäytön poissaoloa painottamalla, että työ on ”95 % puhumista”. Erilaisten karkotusprosessin käytäntöjen toimeenpanossa poliisin työn järjestämisen kehys oli kuitenkin ensisijainen.

Erilaiset kehukset eivät ole tietyissä tilanteissa helposti toteutettavissa yhtä aikaa tai ne voivat olla ristiriitaisia. Millä perusteella tehdään valintoja käytettävästä kehyksestä? Minkälaiseen tietoon valinnat perustuvat? Alueella, jossa tutkimukseni vastaanottokeskus sijaitsi, poliisi seuraa turvapaikanhakijoiden tilanteita sähköisen järjestelmän avulla jakaen heidät eri kategorioihin: ”palautettavat”, ”seurattavat”, ”ei voida palauttaa” ja ”kadonneet”. Turvapaikanhakija siirretään ”seurattavien” kategoriasta ”palau-

tettaviin” erilaisten indikaattoreiden perusteella. Indikaattoreita ovat poliisin mukaan muun muassa useampi kielteinen päätös turvapaikkahakemukseen (se, että valitus on vielä HAO:ssa, ei estä karkottamista), ilmoittautumisvelvollisuuden noudattamatta jättäminen kerran tai kahdesti (myöhässä ilmoittautuminen laskeaan noudattamatta jättämiseksi), syyllistyminen rikoksiin (väkivalta- ja seksuaalirikoksista näpistyksiin ja häiriökiinniottoihin) sekä osallisuus organisoidussa tai spontaanissa toiminnassa, jolla poliisia estetään toimimasta.

Yksi haastattelemani poliisi nosti haasteeksi sen, että he eivät tunne karkotettavia, ja mahdollisuus ottaa selville ennen karkotusta, millaisia ihmisiä karkotettavat ovat, on hyvin rajallinen. Poliisit saavat tiedoksi turvapaikkapäätöksien perusteet ja mahdollisesti lääkärin lausunnon. Heidän ainoa oma kontaktinsa on maastapoistamispuhuttelu, jonka he pitävät siinä yhteydessä, kun antavat negatiivisen päätöksen turvapaikanhakijalle tiedoksi. Puhuttelussa selvitetään henkilön asenneilmapiiriä ja mielipidettä mahdolliseen karkotukseen. Yksi poliisi sanoitti maastapoistumispuhuttelua seuraavasti:

Jos et aio valittaa hallinto-oikeuteen, olet laittomasti maassa – mitä aiot tehdä? Poistutko vapaaehtoisesti määrätyn paluuajan kuluessa? Oletko valmis poistumaan tuettuna IOM:n kautta? Mitä aiot tehdä siinä tilanteessa, – – että poliisi joutuu saattamaan sinut kotia? Lähdetkö poliisin mukaan vapaaehtoisesti? Aiotko vastustaa kaikin keinoin poliisin maasta poistamista?

Samassa tilanteessa poliisi arvioi jo esimerkiksi henkilön fyysisen koon ja kyvyn vastustaa poliisia. Tältä pohjalta sitten aikanaan tehdään päätös siitä, kuinka monta poliisia karkotettavaa lähtee saattamaan.

Poliisissa tunnistettiin, että vastaanottokeskuksista saatava tieto voisi auttaa (karkotus)päätösten tai niihin liittyvien toimen-

piteiden tekemisessä. Yhdessä haastattelussa pohdittiin, millaista tieto voisi olla. Poliisin itsensä tuottama tieto nähtiin luotettavimpana, ja siksi kummipoliisin rooli nähtiin tärkeänä vastaanottokeskuksia koskevan tiedon tuottajana. Vastaanottokeskuksen henkilökunnan tuottamaan tietoon pitää poliisin näkökulmasta suhtautua kriittisesti, koska se on toisesta näkökulmasta tuotettua tietoa. Erään vastaanottokeskuksen johtajan kertoman mukaan poliisi oli keskustellut heidän kanssaan mahdollisuudesta saada vastaanottokeskuksen asukkaita koskevaa, asumisessa esiin tulevaa tietoa. Kyseinen vastaanottokeskus oli Suomen Punaisen Ristin (SPR) ylläpitämä, ja poliisin pyyntöön tiedon jakamisesta reagoitiin neutraaliuden ja riippumattomuuden kehyksen kautta. Kuten keskuksen johtaja asian ilmaisi: ”SPR on riippumaton, neutraali, puolueeton organisaatio: emme halua asettua kenenkään puolelle, jotta emme vaaranna omaa toimintaamme ja uskottavuuttamme ja luotettavuuttamme.” Johtajan mukaan SPR on linjannut, että yksilöityihin poliisin kysymyksiin, kuten ”onko joku ihminen meillä täällä, niin me vastataan on tai ei. Ja – jos jonkun esimerkiksi epäillään syyllistyneen rikokseen, ja tulee valvontakameran kuvaa, onko tämä teidän, ja kuka tämä on.” Sen sijaan laajempia asukaskokousten raportteja tai vastaavia ei vastaanottokeskuksesta poliisille toimiteta.

Vastaanottokeskuksen työntekijät

Käsittelen tässä erityisesti SPR:n roolia karkotuksissa. SPR:llä on Suomessa pisin kokemus vastaanottokeskusten ylläpidosta. Suurin osa Suomen vastaanottokeskuksista on sen ylläpitämiä, vaikka vuonna 2015 ”markkinat” avattiin myös muille toimijoille. Vastaanottokeskus, jossa tein kenttätyöni, oli SPR:n ylläpitämä. Riippumattomuuden periaate on kirjattu Punaisen Ristin kansainvälisiin periaatteisiin ja jaettu kolmeen osatekijään.²⁰ Ensin-

20 Punainen Risti 2015.

näkin poliittisen, taloudellisen, sosiaalisen, uskonnollisen, rahoitukseen liittyvän tai julkisuuden paineen ei saa antaa vaikuttaa tai määrätä Punaisen Ristin linjaa tai toimintaa. Toiseksi järjestö avustaa viranomaisia, mutta – kolmanneksi – säilyttää kuitenkin itsemääräämisoikeutensa voidakseen toimia peruseriaatteidensa mukaan. Tämä riippumattomuuden periaate on alisteinen tai kuten Punaisen Ristin kansainvälisen komitean johdossa ollut Jean Pictet²¹ asian ilmaisi: ”Punaisen Ristin opissa on inhimillisyyden periaatteen, jonka johdannaisia kaikki muut periaatteet ovat, aina säilyttävä ensimmäisellä sijalla.”

Vaikka inhimillisyyden kehys oli usein nähtävissä ainakin tutkimani vastaanottokeskuksen arjen käytännöissä, karkotusten yhteydessä tuli selkeimmin esille riippumattomuuden ja neutraaliuden kehys. Riippumattomuuden periaate itsessään avaa neuvotteluja merkityksistä, koska riippumattomuuden vaatimus tuottaa ”vastapuolet”. Sotatilanteissa vastapuolten määrittely ei välttämättä tuota vaikeuksia, mutta ketkä ovat ”vastapuolet” turvapaikanhaun kontekstissa? Kenestä ollaan riippumattomia? Vastaanottokeskuksen työntekijät ovat järjestelmässä niitä, jotka oppivat tuntemaan vastaanottokeskuksen asukkaat, koska he ovat eläneet usein vuosia arkea turvapaikanhakijoiden kanssa. He eivät kuulu karkotusten viralliseen käsikirjoitukseen, mutta heitä kohtaan on odotuksia. Esimerkiksi YVV kertoo raportissaan, että on

suositellut poliisia kehittämään yhteistyötä vastaanottokeskusten kanssa. – – Yksikön työntekijät ovat kuitenkin usein työskennelleet palautettavien kanssa pitkiäkin aikoja. Osapuolten välille on syntynyt molemminpuolinen luottamus, jolloin työntekijät olisivat paras taho tukemaan palautettavan orientoitumista lähtöön.²²

21 Pictet 1979.

22 Pimiä 2018, 73.

Tämä lähdön valmistautumisen tavoite on yllättävä, koska poliisi nimenomaan pyrki estämään lähdön ennakoitua, jotta ihmiset eivät lähtisi pakoon ja karkotus jäisi toteuttamatta.²³

Poliisit olivat aikaisemmin informoineet tutkimani vastaanottokeskuksen henkilökuntaa karkotuksista, mutta luopuivat käytännöstä – tai rajoittivat sen johtajaan ja varajohtajaan. Poliisi epäili jonkun henkilökunnasta varoittaneen karkotettavia etukäteen, koska näitä ei tavoitettu vastaanottokeskuksesta, kun poliisit tulivat. Tulkinta, että joku varoitti asukkaita, kertoo keskinäisen luottamuksen kehyksen puuttumisesta. Asukkaat saivat tietoa monin tavoin, ja erityisesti karkotuksissa sosiaalisen median verkostot olivat nopeita. Kuten yksi asukas asian ilmaisi: ”Joka päivä luen Facebookista, että joku on viety takaisin Irakiin.”

Tutkimassani vastaanottokeskuksessa karkotusten yhteydessä keskusteltiin usein, miten riippumattomuus ja neutraalius pitäisi tulkita. Työntekijät ottivat vastaan ilmoittautumisvelvollisten ilmoittautumiset. Joskus poliisi pyysi ennen karkotusta myös asumisveloitteen seuranta eli henkilökuntaa varmistamaan, että asukas nukkuu vastaanottokeskuksessa. SPR oli organisaationa tehnyt selkeän linjanvedon, ettei asumisvelvoitetta voida toteuttaa SPR:n vastaanottokeskuksissa. Päätöstä perusteltiin resurssien niukkuudella ja SPR:n periaatteilla: asumisvelvoite rajoittaa liikaa ihmisten liikkumisvapautta. Esiin nousi myös tilanteita, joissa vastaanottokeskuksen työntekijät ajoivat asukkaiden etua. Kenttätöni ensimmäiset karkotukset tapahtuivat poliisilaitoksella, kun poliisi otti kiinni tapaamiseen tulleet asukkaat. Ihmiset alkoivat pelätä poliisin tapaamisia ja jättivät jopa menemättä. Vastaanottokeskuksen työntekijät pyysivät, ettei tapaamisiin tulleet jatkossa otettaisi kiinni poliisilaitoksella, jotta turvapaikkaprosessit voisi- vat edetä normaalisti. Sen jälkeen karkotettavat haettiin vastaan-

23 Ks. myös Lyytinen tässä teoksessa (luku 10).

ottokeskuksesta aamun tunteina, suoraan unilta.²⁴ Poliisin kanssa sovittiin käytäntöjä, joiden avulla työntekijät voivat ajatella jäävänsä riippumattomiksi karkotustilanteissa. Poliisille toimitettiin kartta asukkaiden huoneista, ja poliisia varten oli valmiina avain, jonka työntekijä antoi poliisin tullessa. Teoriassa vastaanottokeskusten työntekijöiden ei tarvinnut osallistua karkotukseen muuten kuin pysymällä poissa näkyvistä. Toisaalta poliisien ja työntekijöiden yhteistyö näkyi asukkaille muun muassa kummipoliisin ja poliisipartion käynneistä.

Koska lähdöt olivat nopeita, asukkaiden tavarat jäivät huoneisiin. Poliisi ilmoitti, ettei heillä ole resursseja pakata, jolloin pakkaaminen jäi vastaanottokeskuksen huoleksi.²⁵ Joissakin tapauksissa kaverit pakkasivat, toisissa työntekijät. Joskus poliisit hakivat pakatut tavarat, toisinaan työntekijät veivät ne poliisivankilaan. Pakkaustilanteissa tuli joskus yllätyksiä: pakatessa löytyi kerran henkilön tärkeitä asiapapereita, joiden olisi pitänyt olla poliisilla. Työntekijät jäivät miettimään tapahtuman eettisiä puolia: he eivät saisi joutua tuollaisiin valintatilanteisiin, eikä pakkaamisen pitäisi päättyä heille vain siksi, koska poliisi ei ehdi. He kokivat joutuvansa tekemään asioita, jotka sitouttavat heidät karkotusprosessin kumppaneiksi. Karkotukset olivat työntekijöille emotionaalisesti raskaita. Osa karkotettavista oli tullut tutuiksi ja luotettaviksi yhteisön jäseniksi. Turvapaikanhakuprosessien ennustamattomuus ja joskus epäreiluilta tuntuvat päätökset painoivat mieliä. Yksi työntekijä kirosi prosessien mielettömyyttä, toinen kommentoi, että nähtyään poliisien vievän pitkäaikaista asukasta autoon hänen piti tulla toimistoon itkemään. Karkotusten tunnekuorma ja ristiriitaisuus olivat yksi syy erään työntekijän irtisanoutumiseen.

24 Vrt. YVV:n suositus, että ”lähtöajankohta voidaan vain hyvin poikkeuksellisesti jättää kertomatta palautettavalle” ja ”valtuutettu ymmärtää poliisin tavoitteen turvata palautuksen onnistuminen, mutta yllätyksellinen toiminta vähentää luottamusta viranomaisia kohtaan” (Pimiä 2018, 73).

25 Aikaisemmin poliisi oli ilmoittanut vastaanottokeskuksen henkilökunnalle huolehtivansa karkotettavien tavaroiden pakkaamisesta.

Vastaanottokeskuksen työntekijöiden toiminta vaikutti karkotuksiin. Erityisen näkyväksi tämä rooli tuli yhden asukkaan karkotusperusteissa, jotka tulivat ilmi käräjäoikeudessa. Karkotusperusteita oli negatiivisen päätöksen lisäksi kaksi muuta. Ensimmäinen oli, ettei asukas ollut ilmoittautunut vastaanottokeskuksen toimistoon ensimmäisellä kerralla ajoissa. Hän oli unohtanut ja soitti keskustasta videopuhelun vastaanottokeskukseen. Työntekijät näkivät, missä hän oli, mutta myöhästymisen meni tiedoksi poliisille. Poliisin järjestelmissä tämän tyyppiset unohdukset tulkittiin merkiksi siitä, että asukas aikoo lähteä ”omatoimisesti”, ja näin ollen ne nostivat hänen asemaansa karkotettavien listalla. Asukkaat kertoivat, että käytännöt olivat muuttuneet: aikaisemmin työntekijät muistuttivat asukkaita ilmoittautumisvelvollisuudesta.

Toinen syy juonsi puolitoista vuotta aikaisempaan karkotusyritykseen. Poliisit olivat tulleet vastaanottokeskukseen päivällä toteuttaakseen karkotuksen Irakiin. Asukkaat estivät poliisiauton kulun kokoontumalla sen ympärille kyseenalaistaen ja käytännössä estäen karkotuksen. Tilanteen jälkeen poliisi oli keskustellut tulkin välityksellä estämiseen osallistuneiden asukkaiden kanssa ja karkotettava oli mukana. Karkotusperusteena käräjäoikeudessa käytettiin sitä, että poliisin näkökulmasta karkotettava oli johtanut poliisin vastustusta ja sen jälkeen keskustelussa poliisin kanssa uhonnut vihaavansa Suomen poliisia. Asukas sanoi, ettei ole koskaan sanonut sellaista eikä ole ajatellut niin. Hän koki pakottavaa tarvetta toimia karkotustilanteessa, koska pelkäsi karkotettavien puolesta, ja painotti: ”Tiedän, mitä heitä Irakissa odottaa.” Tilanteessa tulkannut työntekijä vahvisti tämän. Hän ei muista, että keskustelussa olisi ollut mitään uhkaavaa tai sellaista, minkä olisi voinut tulkita uhkaavaksi. Hänen muistinsa mukaan keskustelu käytiin rauhallisissa tunnelmissa. Hän ei kuitenkaan neutraaliuden kehykseen vedoten lähtenyt oikeuteen oikaisemaan poliisin ja käräjäoikeuden tulkintaa, joten poliisin määrittely jäi voimaan.

Mihin jäi inhimillisyyden kehys, jonka piti olla ensimmäisellä sijalla? Kiinnostavaa on myös, miksi poliisin tulkinta oli niin erilainen kuin kahden muun tilanteessa olleen. Onko niin, että toimeenpanon kehys on poliisilla niin vahva, että sen kyseenalaistaminen tai estäminen viestii uhasta? Toisin sanoen tulkinnat voivat olla kaukana toisistaan, kun jokaisen osallistujan ensisijainen kehys tilanteessa ohjaa tulkintaa tiettyyn suuntaan. Edellä kuvatussa tilanteessa olevien kohtalot kietoutuivat toisiinsa, vaikka loppuratkaisut olivat erilaiset. Karkotusyrityksen kohteeksi joutuneet saivat aktivistien ja osaavan oikeusavustajan kanssa lopulta usean vuoden ”maan alla” olemisen jälkeen uuden turvapaikkaprosessin. Se päättyi turvapaikan saamiseen Suomesta. Karkotusta vastustamassa ollut mies sen sijaan karkotettiin takaisin Irakiin.

Muut mukanaolijat

Karkotettavien vieminen poliisivankilaan toi näyttämölle karkotettavien rinnalle oikeusavustajan, lääkärin ja joissakin tapauksissa aktivisteja, vapaaehtoisia tai ystäviä. Käsikirjoituksen mukaisesti he toimivat verkostossa yhdessä karkotettavan kohtelun oikeudenmukaisuuden varmistamiseksi, jokainen omasta tehtävästään käsin. Kun karkotuksia seurasi yksittäisten ihmisten näkökulmasta, karkotusesitys näytti sattumanvaraiselta. Seuraavaksi tarkastelen sattumanvaraisuuksia konkreettisten tilanteiden kautta.

Oikeusavustajien käsitykset siitä, mitä heidän tehtäviinsä kuuluu ja kenen kanssa heidän pitäisi tehdä yhteistyötä tai ketä informoida, vaihtelivat suuresti. Tämä on todettu laajemminkin ongelmaksi ja näkyy oikeusapupalveluista tehdyn selvityksen suosituksissa: ”Eri viranomaisten ja avustajien käsitystä siitä, mitä hallintovaiheen oikeusapu pitää sisällään, olisi syytä yhtenäistää.”²⁶ Oikeusavustajien erot tulivat konkreettisesti näkyväksi:

26 Lepola 2018.

siinä missä yksi toimi hyvässä yhteistyön hengessä hoitavan lääkärin tai valtakirjalla karkotettavan puolesta toimivan vapaaehtoisen kanssa, toinen kieltäytyi kategorisesti yhteistyöstä. Valtakirjalla toimiva sai vastauksen pyytämistään asiakirjoista vasta, kun päämies (karkotettava) erikseen pyysi, vaikka hän oli jo valtuuttanut vapaaehtoisen toimimaan puolestaan. Asiakirjat lähetettiin paperipostissa, ja ne tulivat perille vasta viikkoja myöhemmin, kun karkotettava oli jo palautettu Irakiin. Toinen oikeusavustaja tuli käräjäoikeuden istuntoon eikä muistanut karkotettavan nimeä. Karkotettavan ystävä seurasi oikeusavustajan havahtumista, kun poliisi muistutti häntä: ”Etkö sinä ole tämän oikeusavustaja, sinun vuorosi.” Kriittinen kohta seuraamieni oikeusavustajien työssä oli vuorovaikutus karkotettavan kanssa. Jopa muuten erinomaisesti oikeusavustajan roolinsa vetänyt ammattilainen ei informoinut karkotettavaa prosessin vaiheista. Karkotettavat olivat hyvin hädissään prosessista ja kokivat jäävänsä yksin, ilman käsitystä siitä, toimiiko kukaan heidän hyväkseen tai mitä seuraavaksi tapahtuu.

Haastattelemani oikeusavustajat kehystivät työtään juridii-kan kehyksellä. Heidän mielestään oli tärkeää tietää, millaisiin asioihin vedota, miten kirjoittaa ne hakemukseen tai valitukseen ja miten valmistautua Maahanmuuttoviraston (Migri) puhutte- luun. Haastatteluissa osa oikeusavustajina toimivista painotti, ettei ole ”mikään ihmisoikeusasiamies” tai ”mikään kukkahattu- täti”, vaan ”oon niinku puhtaasti juristi”. Tämän voi tulkita siten, että oikeusavustaja tarkastelee omaa ammattikuntaansa eli juris- teja yleisönä ja haluaa tehdä selkeäksi sen, ettei ole erikoistunut ihmisoikeuksiin, vaan tekee tätä, koska juuri nyt tällä alueella on paljon töitä.

Usea haastateltava mainitsi, ettei turvapaikka-asioiden hoito ole juristien kesken arvostettua, vaikka he kokivat sen olevan vaa- tiva juridiiikan osa-alue. Eroa aktivistin roolia ottaviin tehtiin to- teamalla, että ”tarvitaan nimenomaan semmosia juristeja, jotka

osaa kattoo sitä tilannetta sieltä juristin näkökulmasta. Kukaan ei tarvi sitä avustajaa, joka heittäytyy poliisiauton etteen tuolla, koska sillä ei voiteta juttuja.” Usea otti puheeksi myös vaikeuden ennustaa Migrin päätöksiä sekä ajan että sisällön suhteen. Arviointeja tehtiin juridiikan kehyksen kautta: päätöksillä on suositus niihin kuluvasta ajasta, ja päätösten perusteiden pitäisi olla lakiperustaisia. Molempien osalta tilanne koettiin huonona. Kokemuksista heijastui epäluottamus Migrin osaamiseen ja päätöksenteon oikeudenmukaisuuteen. Osa huonoista päätöksistä nähtiin ylitarkastajien kokemattomuuden seurauksina, osa poliitisten ja toiminnanohjauksen muutosten seurauksina. Eräs kokenut oikeusavustaja totesi, että ilman muuta negatiivisia päätöksiä tarvitaan, ja jatkoi:

Tietyllä tavalla tässä niinku on syntyny semmonen käsitys kuitenkin, että ollaan yritetty tehdä kielteisiä myös sellaisille henkilöille, jotka ois aikaisemmin saanu ihan kuule niinku ... et siis semmosia hakijoita on mullakin ollu asiakkaina ... joista ku oon ensimmäisen kerran ne tavannu, ja niinku sillä vanhalla muistilla, niin oon niinku kirjottanu heti, että 'turvapaikka' – itselleni. Että tää on niinku varma, koska niinku kaikki *ticks all the boxes* -tyyppisesti, että ei oo mittään. Sitte sieltä etitään, että on epäuskottava.

Toinen ongelma olivat puutteelliset ja kiireessä tehdyt ensivaiheen puhuttelut sekä niihin pohjautuvat ”laadultaan surkeat asiakirjat”, kuten yksi oikeusavustaja asian ilmaisi. Hän havainnollisti puutteellisen haastattelun seurauksia turvapaikanhakijalle, joka yrittää täydentää kertomustaan jälkikäteen: ”Sit se on ikuisesti epäuskottava asia, oli se syy, miksi ei oo kertonu mikä hyvänsä.” Huonolaatuisuuden syiksi tunnistettiin kokemattomat puhuttelijat ja kiire, huono tulkkaus, luottamuksen puute, uuden toi-

mintaympäristön vieraus ja valmistautumisen heikkous.²⁷ Oikeusavustajan ristiriitainen rooli on perustella päätös asiakkaalleen. Osa päätöksistä jäi pitkäksi aikaa painamaan työntekijän mieltä: ”Teinkö varmasti kaiken minkä pystyin?” Eräs oikeusavustaja kertoi, että mietityttämään jäivät erityisesti tilanteet, joissa ihminen karkotetaan turvapaikkaprosessin ollessa kesken.

Vaikuttaa siltä, että oikeusavustajat olivat järjestelmän hierarkiassa alemmalla portaalla verrattuna esimerkiksi poliisiin. Poliisin tulkinnan ylivertaisuus tuli ilmi muun muassa yhden karkotusprosessin eri vaiheissa, kun karkotettavan oikeusavustaja kertoi turhautuneena tehneensä kaiken mahdollisen, jotta karkotus perutaan, mukaan lukien toimittanut lääkärin lausunnon palauttamisen vahingollisuudesta terveydellisistä syistä. Kokeneen oikeusavustajan näkökulmasta karkotuspäätös oli ”yksiselitteisesti väärä”. Hän kertoi, että erityisesti irakilaiden suhteen mikään ei tunnu riittävän siihen, että täytäntöönpano keskeytetäisiin. Hänen tulkintansa tilanteesta oli, etteivät tuomioistuimet yksinkertaisesti välitä: he kuuntelevat poliisia ja tekevät useimmiten niin kuin poliisi suosittelee, eikä hän juristina pysty vaikuttamaan asiaan. Joissakin tapauksissa hän oli käyttänyt epävirallisia kanavia ja vedonnut suoraan säilön poliisiin tai poliisin avustajaan: ”Ei ole mitään järkeä pitää tällaista kaveria säilössä” (koska säilövuorokaudet ovat kalliita). Hän oli vaikuttanut siihen, että karkotettava oli päässyt säilön ulkopuolelle odottamaan lopullista päätöstä.

Haastateltu lääkäri merkityksellisti omaa työtään eettisen vastuun ja vierellä kulkemisen kehyksillä. Hän painotti kuuntelemisen ja tosissaan ottamisen tärkeyttä. Kokemukset lääkärin vaikutusmahdollisuuksista olivat samantapaisia kuin oikeusavustajalla: ne otetaan huomioon valikoivasti. Lääkärinä hän on ollut tyrmistynyt lääkärintodistusten huomiotta jättämisestä. Hänen

27 Ks. myös Bodström tässä teoksessa (luku 8).

kokemuksensa oli, että niin Migri kuin tuomioistuimetkaan eivät ottaneet lääkärintodistuksia tosissaan – ”ikään kuin me emme kirjoittaisi niitä lääkärin valan alaisina”. Näin on siitä huolimatta, ettei poliisilla ole pääsyä asiakkaan terveystietoihin. Myös poliisin maastapoistamisohjeessa määritellään, että palautettavan terveydentilan arviointi kuuluu terveydenhuoltohenkilöstölle.²⁸

Eräänä päivänä, kun olin menossa vierailuajaksi säilöön, sain karkotettavan lääkäriltä puhelun. Koska oikeusavustaja oli kieltäytynyt yhteistyöstä, lääkäri pyysi minua auttamaan. Hän halusi haastatella karkotettavaa oikeudenkäyntiä varten valmistamaansa lausuntoa silmällä pitäen ja piti tärkeänä, että joku voisi havainnoida samalla, kun hän kysyi karkotettavalta tiettyjä kysymyksiä. Sain ohjeet, mitä kysyä ja mihin kiinnittää huomiota vastauksissa, ja päivitetty lausunto saatiin tehtyä. Oikeusavustaja yritti hiljentää lääkärin kieltäytymällä yhteistyöstä. Lääkäri turvautui epävirallisiin kanaviin tehdäkseen velvollisuutensa – samoin kuin poliisin kanssa epävirallisesti neuvotteleva oikeusavustaja.

Oikeusavustajat ja lääkärit kuvasivat kokemuksiaan vahvoilla ilmaisuilla. Eräs oikeusavustaja kuvasi säilön kärkeä ”kauheina tilaisuuksina”. Yksi lääkäri puolestaan totesi, miten ”oon siitä [pöytäkirjojen ja päätösten laatu sekä pelkät negatiiviset päätökset] niinku tosi tyrmistynyt ollu ja häpeissäni ja harmissani”. Näkemykset herättävät kysymyksen, missä määrin säilökäräjät ovat silkkä *lavastus*. Ne täytyy käsikirjoituksen mukaan pitää, mutta niillä ei ole aitoa oikeudenkäynnin merkitystä. Niillä on vaadittu muoto muttei sisältöä. Lääkärin ja oikeusavustajan tehtävänä on varmistaa karkotettavan näkökulman tuominen esiin, mutta hierarkiassa on tilanteita, joissa nämä näkökulmat jäävät jalkoihin. Poliisi on tehnyt säilökäräjiin mennessä huomattavan paljon työtä, ja kaikki on karkotusta varten valmiina, joten kynnyksensä peruuttaa karkotus näyttää korkealta.

28 Keskitalo ym. 2020, 21.

Rajatyön valta ja vastuu

Rajatyö²⁹ on jakaantunut useille institutionaalisille ja ei-institutionaalisille tahoille. Yhdenmukaisia käytäntöjä ei ole, vaan yksittäisillä toimijoilla on paljon valtaa ja vastuuta. Olen tarkastellut karkotusprosessin käsikirjoitusta sekä erilaisia työn ja toiminnan kehyksiä, joilla karkotusprosessissa mukana olevat perustelevat ja tulkitsevat omaa rooliaan ja tehtäväänsä. Olen havainnollistanut prosessin sisältämiä käsikirjoitettuja kohtauksia ja niiden kullisseissa käytäviä neuvotteluja sekä ristiriitojen ratkaisuja. Olen osoittanut, että kaikissa tehtävissä on erilaisia kehystämisen mahdollisuuksia ja että joskus niitä on vaikea, jopa mahdoton, toteuttaa yhtä aikaa. Jos valitsee neutraaliuden kehyksen, ei voi olla heikomman puolella. Tästä seuraa olennainen huomio, että se, mikä ”kuuluu työhön” tai ”täytyy tehdä”, on tulkinnanvaraista. Osa kehyksistä nousee lain pohjalta, eikä kehyksestä voi neuvotella. Koska laki puhuu toiminnasta yleisellä tasolla, yksittäisissä tilanteissa ja konkreettisissa käytännön teoissa vaikuttaa olevan tulkinnanvara. Näissä tilanteissa ihmiset tekevät tulkintoja ja päätöksiä yhtäältä oman organisaationsa ja työyhteisönsä osoittamin kehyksin mutta myös henkilökohtaisen arvomaailmansa ja uskomustensa pohjalta.

Karkotusprosessia tuskin voidaan saada niin vedenpitäväksi, että tehtävää hoitavien asenteella ja toiminnalla ei olisi merkitystä. Siksi on tärkeää tehdä tilaa keskustelulle, millaisia seurauksia erilaisilla tulkinnoilla ja valinnoilla voi olla yksittäisten ihmisten kannalta – erityisesti turvapaikkaprosesseissa, joissa on kyse ihmisten turvallisuudesta, joskus jopa elämästä. Tällä hetkellä keskustelu tyrehdytetään helposti tyyliin ”luotan kyllä meidän viranomaisiin”. Luottamus toimijoiden kesken on toimivien ja oikeudenmukaisen karkotusprosessien olennainen elementti, koska toimijoiden tehtävänkuvat ketjuuntuvat ja tukeutuvat toisiinsa. Luottamus ei

29 Käsite, jolla viitataan niin kansalaisten kuin ei-kansalaisten rooliin rajojen kuvittelemisessa, rakentamisessa, ylläpitämisessä ja poistamisessa. Ks. Rumfoldt 2008, 2.

kuitenkaan voi olla automaattinen oletus eikä vain joidenkin yksinoikeus. Keskustelun voisi aloittaa esimerkiksi siitä, millaisia johdopäätöksiä pitäisi vetää tosiasiaista, että osa prosessin olennaisista toimijoista – juuri ne, joiden tehtävänä on tuoda ja puolustaa turvapaikanhakijan itsensä näkökulmaa – osoittavat suurta epäluottamusta järjestelmään. Mistä kertoo se, että vaikka sekä poliisin että vastaanottokeskuksen työntekijöiden rooleissa olisi mahdollisuus tukeutua inhimillisyyden kehykseen, kyseiset kehykset vaikuttivat jäävän toissijaisiksi karkotuksen kannalta avaintilanteissa?

Lähteet

- Euroopan raja- ja merivartiostoviraston (Frontex) toimintaa koskevat asetukset (EU) 2016/1624 ja (EU) 2019/1896
- Eräsaari, Leena (1995) *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Tampere: Gaudeamus.
- Foucault, Michael (1972) *The Archeology of knowledge and the discourse on language*. New York: Pantheon Books.
- Goffman, Erving (1971) *Arkielämän roolit. Oikeille jäljille rooliiviidakossa*. Suom. Erkki Puranen. Porvoo: WSOY.
- Goffman, Erving (1974) *Frame analysis*. New York: Harper & Row.
- Keskitalo, Päivi & Maija Koskenoja & Pirjo Kruskopf & Merja Nuutinen & Maria Swanlung (2020) *Maastapoistamisen täytäntöönpanon valvonta – Havaintoja vuosilta 2014–2019*. Yhdenvertaisuusvaltuutettu.
- Laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta 29.9.2006/84
- Lepola, Outi (2018) *Turvapaikanhakijat oikeusavun asiakkaina. Kohti yhdenvertaisia ja laadukkaita oikeusapupalveluita*. Policy Brief 33/2018, valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia
- Paluudirektiivi (2008/115/EY)
- Pictet, Jean (1979) *Fundamental Principles of the Red Cross*. <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/fundamental-principles-commentary-010179.htm> (haettu 3.12.2020).
- Pietikäinen, Sari & Anne Mäntynen (2019) *Uusi kurssi kohti diskursssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pimiä, Kirsi (2018) *Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle*. K6/2018 vp. Poliisilaki 872/2011
- Punainen Risti (2015) *Punaisen Ristin periaatteet 50 vuotta*. https://rednet.punainenristi.fi/system/files/page/Punaisen%20Ristin%20periaatteet%2050%20v_Liiton%20aineisto2.pdf. (haettu 26.8.2022)
- Puroila, Anna-Maija (2002) *Kohtaamisia päiväkotiarjessa. Kehysanalyttinen näkökulma varhaiskasvatustyöhön*. Väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto.
- Rumford, Chris (2008) Introduction: Citizens and borderwork in Europe. *Space and Polity* 12:1, 1–12.
- Ulkomaalaislaki 30.4.2004/301

Turvapaikka-asiakirjat ja karkotus

Erna Bodström

Maahanmuuttovirasto ei ole edellä hyväksynyt tosiseikkana sitä, että olisit vaarassa kotimaassasi. Pelkosi ei siten ole objektiivisesti perusteltua.

Vastaavat lauseet toistuvat lukemattomissa turvapaikkapäätöksissä. Ne tarkoittavat, ettei Maahanmuuttovirasto (Migri) hyväksy uhkaa, jota turvapaikanhakija on kertonut paenneensa. Tähän arvioon virasto päätyy uskottavuusarvioinnin kautta.

Uhka maastapoistamisesta on olennainen osa turvapaikkaprosessia. Se on läsnä turvapaikkaa hakevien peloissa ja mahdollisena prosessin lopputuloksena. Karkotettavuus liittyy erityisesti kielteisiin turvapaikkapäätöksiin, eli sellaisiin päätöksiin, joissa hakijalle ei myönnetä turvapaikkaa tai muuta oleskelulupaa. Yleensä kielteinen turvapaikkapäätös sisältää myös päätöksen maastapoistamisesta. Hakijalle voidaan ehdottaa asettumista uuteen kaupunkiin kotimaansa sisällä eli niin sanottua sisäistä pakoa. Myönteisissä turvapaikkapäätöksissä Migri toteaa, että hakijan maastapoistaminen rikkoisi palautuskieltoa eli asettaisi hänet kuolemanrangaistuksen, kidutuksen, vainon tai muun ihmisarvoa loukkaavan kohtelun vaaraan.¹ Siten palautuksen uhka väistyy ainakin siksi aikaa kun olosuhteissa, esimerkiksi laissa tai hakijan tilanteessa, ei tapahdu muutoksia. Esimerkki tällaisesta lakimuutoksesta oli humanitaarisen suojelun kategorian poistaminen ulkomaalaislaista vuonna 2016.

¹ Ulkomaalaislaki 2004, § 147.

Tarkastelen tässä luvussa, miten karkotettavuutta tuotetaan kielteisissä turvapaikkapäätöksissä. Kun puhun tuottamisesta, taustalla vaikuttaa sosiaalisen konstruktivismin ajatus, jonka mukaan ympäristö, jossa elämme, on yhteisesti ja jaetusti tuotettua. Näin turvapaikkapäätöksetkin ovat paitsi lainsäädännön ja sen tulkinnan myös jaettujen ideaalien ja uskomusten mukaan tuotettuja. Ne eivät ole neutraaleja, vaan ne muodostetaan aktiivisesti siinä yhteiskunnallisessa, poliittisessa ja institutionaalisessa ympäristössä, jossa ne kirjoitetaan. Turvapaikkapäätökset eivät kuitenkaan ole vain mustetta paperilla, vaan ne ovat performatiivisia asiakirjoja.² Ne saavat aikaan konkreettisia lopputuloksia ja muutoksia, kuten turvapaikan tai maastapoistamisen.

Tieteellistä tutkimusta turvapaikkapäätöksistä on tehty Suomessa varsin vähän. Matti Saarelaisen valtiotieteen väitöskirja vuodelta 1996 käsittelee turvapaikkapäätöksiä, samoin vuonna 2018 julkaistu Elsa Saarikkomäen ja kollegojen selvitys. Aivan 2020-luvun vaihteessa aiheesta on alkanut ilmestyä myös vertaisarvioituja artikkeleja.³ Yleisesti turvapaikkaprosessia on tutkittu viranomaisten,⁴ turvapaikkapuhuttelujen⁵ sekä oikeusasteiden⁶ näkökulmista. Tutkimukset ovat osoittaneet muun muassa sen, että vaikka hakija on haavoittuvassa asemassa ja turvapaikkaprosessiin liittyy ongelmia, esimerkiksi käänösvirheitä ja traumaattisten tapahtumien piiloon jäämistä, Migri ei huomioi näitä seikkoja päätöksissään, vaan korostaa ”tosiasioita” ja ”objektiivisuutta”.⁷

Lähestyn turvapaikkapäätöksiä uskottavuuden arvioinnin kautta. Uskottavuuden arviointi on olennainen osa turvapaikkapäätöksentekoa. Siinä viranomaiset arvioivat hakijaan kohdistuvan uhan todennäköisyyttä. Turvapaikka tulee Suomen ulkomaa-

2 Tiililä 2000.

3 Bodström 2020a; 2020b; Määttä ym. 2021.

4 Puumala & Kynsilehto 2015.

5 Kynsilehto & Puumala 2015; Puumala ym. 2018; Skrivfars ym. 2020; Määttä ym. 2021.

6 Staffans 2012; Rautsi 2019.

7 Määttä ym. 2021.

laislain mukaan myöntää ihmiselle, johon kohdistuu vainoa esimerkiksi alkuperän, uskonnon tai poliittisen mielipiteen vuoksi. Vainoksi ymmärretään sellaiset teot, jotka loukkaavat vakavasti hakijan ihmisoikeuksia, eli kyse voi olla esimerkiksi oikeudesta elämään, kidutuksen kiellon rikkomisesta tai muusta epäinhimillisestä kohtelusta.⁸

Hanna Wikströmin ja Thomas Johanssonin mukaan uskottavuuden arviointiin voidaan katsoa kuuluvan kolme osa-aluetta. Ensimmäinen on sisäisen uskottavuuden arviointi. Tämä tarkoittaa sitä, miten omakohtaisesti, yksityiskohtaisesti ja loogisesti turvapaikanhakija kertoo elämästään ja tilanteestaan kotimaassaan sekä häneen siellä kohdistuvasta vainosta. Toinen on ulkoisen uskottavuuden arviointi. Tässä hakijan kertomaa verrataan niin sanottuun ulkoiseen tietoon, erityisesti maatietoon. Kolmas osa-alue on sosiaalisen uskottavuuden arviointi. Se tarkoittaa hakijan tilanteen arviointia hänen yhteiskunnalliseen asemaansa sekä kotimaansa tapoihin ja kulttuuriin nähden.⁹ Lähestyn tässä luvussa näitä osa-alueita askeleina. Ajatuksena on, että mikäli yksikin niistä jää toteutumatta, turvapaikka voidaan evätä.

Kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa on kiinnitetty huomiota uskottavuuden arvioinnin ongelmiin. Sara L. McKinnon väittää, että sisäisen uskottavuuden arvioinnissa on kyse yhtä lailla siitä, mitä hakija kertoo, kuin siitä, miten päätöksentekijä sen kuulee.¹⁰ Sabine Weidlich toteaa viranomaisten vaativan todenmukaiseksi arvioidulta kertomukselta tiettyä länsimaista kerrontatyyliä.¹¹ Ulkoisen uskottavuuden osalta tutkijat ovat havainneet ongelmia esimerkiksi asiantuntijatiedon ja kohdemaan poliittisen kontekstin tulkinnassa.¹² Wikströmin ja Johanssonin mukaan päätöksentekijät eivät huomioi riittävästi hakijoiden lähtömaiden

8 Ulkomaalaislaki 2004, §, 87, § 87 a.

9 Wikström & Johansson 2013.

10 McKinnon 2009.

11 Weidlich 2000.

12 Rousseau ym 2002.

yhteiskunnallisia rakenteita.¹³ Lisäksi useat tutkijat ovat viitanneet päätöksentekijöiden keskuudessa yleisesti vallitsevaan ”epäuskon kultuuriin”, jossa turvapaikanhakijoiden oletetaan lähtökohtaisesti valehtelevan, elleivät he yksiselitteisesti onnistu osoittamaan toisin.¹⁴ Tätä ilmiötä on pidetty siinä määrin laajalle levinneenä paitsi viranomaisissa myös oikeusasteissa, että Jaya Ramji-Nogales ja kollegat ovat nimenneet sen ”pakolaisruletiksi”.¹⁵

Luvun pääasiallinen aineisto koostuu 79 kielteisestä turvapaikkapäätöksestä, jotka Migri teki vuosina 2016–2017.¹⁶ Keskityn kielteisiin turvapaikkapäätöksiin, koska kyseisen ajanjakson myönteiset päätökset ovat uskottavuuden arvioinnin osalta ylimalkaisia. Ne eivät selitä, miksi hakijan tapausta pidetään uskottavana, vaan pelkästään toteavat sen esimerkiksi seuraavasti:

Asiassasi esitettyjen selvitysten sekä kotimaasi tilannetta koskeva yleinen ja ajantasainen maatieto huomioon ottaen Maahanmuuttovirasto katsoo, että sinulla on perustellusti aihetta pelätä joutuvasi kotimaassasi vainotuksi poliittisen mielipiteesi vuoksi ulkomaalaislain 87 §:n 1 momentissa tarkoitettulla tavalla.

Virke kuvaa eräissä kyseisellä ajanjaksolla tehdyssä myönteisessä turvapaikkapäätöksessä esitettyjä perusteluja kokonaisuudessaan.

Vertaan turvapaikkapäätöksiä niihin liittyviin puhuttelupöytäkirjoihin (N=42) sekä viraston käyttämiin, julkisesti saatavilla

13 Wikström & Johansson 2013.

14 Esim. Millbank 2009; Souter 2011; Fingerroos ym. 2016; Halme-Tuomisaari ym. 2018.

15 Ramji-Nogales ym. 2007.

16 Suuri kiitos Faisalille, Ahmedille, Arashille, Kianille, Hawalle, Saidalle, Adelalle ja kaikille muille, jotka antoivat turvapaikka-asiakirjansa tutkimukseen, sekä heille, jotka autoivat keräämään niitä. Kiitän myös kirjan toimittajia Päivi Pirkkalaista, Eveliina Lyytistä ja Saara Pellanderia sekä muita kirjan kirjoittajia. Kiitän Tampereen yliopiston järjestämien ETMU-päivien 2019 Deportations and deportability in Finland -työryhmän osallistujia ja vertaisarvioijia rakentavista kommentteista. Erityisesti kiitän Oskar Öflundin säätiötä artikkelin kirjoittamisen mahdollistaneesta apurahasta.

oleviin maatietolähteisiin. Turvapaikkapäätökset ja puhuttelupöytäkirjat on kerätty Irakista, Afganistanista ja Iranista kotoisin olevilta turvapaikanhakijoilta. Keräys on tehty osana projektia, jonka tarkoituksena oli kartoittaa turvapaikanhakijoiden tilannetta Suomessa. Keräyksen yhteydessä jokaista asiakirjansa luovuttanutta pyydettiin allekirjoittamaan kirjallinen suostumus asiakirjojen tutkimukseen ja julkaisuun. Tutkimuksessa hakijoihin viitataan anonymisti, ja yksityiskohdat, jotka saattaisivat paljastaa heidän henkilöllisyytensä, on salattu.

Analyysimenetelmänäni on intertekstuaalinen tekstianalyysi, joka noudattaa Norman Fairclough'n diskurssianalyysin periaatteita.¹⁷ Analyysi keskittyy erityisesti intertekstuaalisuuteen ja oleuksiin. Intertekstuaalisuus tarkoittaa sitä, miten tekstit toimivat suhteessa toisiinsa: mitä ne ottavat mukaan, mitä ne sulkevat ulos ja mistä näkökulmasta asiat esitetään.¹⁸ Oletukset ovat olennainen osa kieltä ja viestintää, mutta ne eivät ole arvovapaita. Päinvastoin ne viestivät sellaisia arvoja ja käsityksiä, joita pidetään itsestäänselvyyksinä.¹⁹ Olennaista ei toisin sanoen ole se, että valikointia tapahtuu – valikointi on välttämätöntä – vaan se, mitä valikoidaan ja millainen tekstuaalinen lopputulos valintojen seurauksena syntyy. Koska turvapaikka-asiakirjojen tuottaminen on monimutkainen prosessi ja niitä tuotetaan useiden tahojen – muun muassa tulkkien ja poliisin – välityksellä, niistä ei ole mahdollista löytää perimmäistä totuutta vaikkapa hakijoiden kokemuksista, päätöksentekijöiden perusteista tai tarkoituseristä tai päätösten oikeellisuudesta. Näiden sijaan analyysi keskittyykin siihen, miten karkotettavuutta tuotetaan hallinnollisissa asiakirjoissa.

17 Fairclough 1992; 2003.

18 Fairclough 1992, 118–120.

19 Fairclough 2003, 55–58.

Sisäinen uskottavuus ja yleisluontoisuus

Ensimmäinen askel on sisäisen uskottavuuden arviointi. Siinä Migri päättää hakijan kertomuksen perusteella, uskooko se hakijaa. Tämä on ensimmäinen askel, sillä jos hakijan kertomaa ei uskota, ei muita askelmia välttämättä tule. Kielteisissä päätöksissä Migri rakentaa sisäistä uskottavuutta monilla sanoilla, kuten *yleisluontoinen, pintapuolinen, täsmentymätön, epätarkka, suppea* tai *vailla omakohtaisuutta*. Tämä näkyy esimerkiksi Faisalin turvapaikkapäätöksessä: ”Sen sijaan kertomasi [sotilaalliselta ryhmitymältä] saamistasi uhkauksista on pintapuolinen ja vailla omakohtaisuutta. Kertomasi [pakko]avioliitosta on täsmentymätön ja vailla omakohtaisuutta.”

Puhuttelupöytäkirja on Migrin laatima asiakirja, johon kirjaan turvapaikkapuhuttelussa esitetyt kysymykset ja vastaukset. Hakijoiden vainokertomuksen muodostumiseen vaikuttavat lukemattomat tekijät, muun muassa päätöksentekijöiden odotukset ja ennakoasenteet sekä hakijoiden tausta kuten ikä, lukutaito ja traumatisoituminen.²⁰ Faisalin puhuttelupöytäkirjan mukaan hän on kertonut uhkauksista lyhyesti. Hän kertoo saaneensa kaksi uhkausta, toisen puhelimitse ja toisen kirjeitse. Puhuttelupöytäkirjan mukaan kirjeestä käyty keskustelu on edennyt seuraavasti:

Puhuttelija: Ymmärsinkö oikein, että seuraavana aamuna, kun avasit [liiketilasi] oven, sinne oli laitettu paperi?

Faisal: Kyllä.

Puhuttelija: Sitten kerroit, että luit sen paperin ja ihmettelit. Mitä siinä paperissa luki?

Faisal: Kirjeessä kirjoitettiin, että sinä et ole noudattanut meidän käskyjä ja sääntöjä. Näinä aikoina sinä saat teostasi rangaistuksen.

--

20 Fassin & d’Halluin 2005; Herlihy & Turner 2009; Herlihy ym. 2010.

Puhuttelija: Muistatko jotakin erityistä siitä kirjeestä? Oliko se tavallista paperia, oliko se tavallisesti kirjoitettu, vai oliko siinä jotain erityistä? – –

Faisal: Kirje on kirjoitettu ihan tavallisella käsialalla. Mutta siinä oli oma logo ja oli allekirjoitettu ja siinä oli myös leima.

Esimerkki toistaa suurimman osan siitä keskustelusta, jonka Faisal ja puhuttelija uhkauskirjeestä käyvät. Faisal vastaa lyhyesti jokaiseen esitettyyn kysymykseen. Puhuttelijan seuraavat kysymykset eivät viittaa siihen, että hän olisi tyytymätön Faisalin vastauksiin – että kerronta olisi liian ”pintapuolista”, kuten päätöksessä arvioidaan. Tämä näkyy siinä, miten puhuttelija ei edes yritä saada tarkempia vastauksia. Puhuttelija ei esimerkiksi kysy uudelleen paperin laadusta eikä pyydä Faisalila kuvailemaan tarkemmin kirjeessä ollutta logoa tai allekirjoitusta. Sen sijaan puhuttelija siirtyy uuteen aiheeseen.

Olennaista on turvapaikkapuhuttelun konteksti: puhuttelijan ja hakijan välillä on selkeä valtaero. Puhuttelija ohjaa puhuttelua²¹ – hän tietää, miten paljon ja millaista tietoa turvapaikkapäätöksen tekemiseen tarvitaan. Hakija ei tätä voi tietää.²² Tarkentavien kysymysten kysymättä jättäminen on huomionarvoista myös siksi, että hallintolain mukaan suomalaisilla viranomaisilla on selvitysvelvollisuus.²³ Toisin sanoen vaikka Faisalin kerronta voidaan tulkita ”pintapuoliseksi”, tämä liittyy osittain puhuttelijan kysymyksiin ja jatkokysymyksiin – tai niiden puutteeseen. Faisalin tapaus onkin varsin tyypillinen siinä, että hänen kerrontansa todenmukaisuus kyseenalaistetaan kerronnan laadun perusteella, mutta puhuttelija ei tuo näitä mahdollisia laatuongelmia esiin puhuttelussa eikä yritä saada hakijaa kertomaan tarinaansa tarkemmin. Hakija ei siis voi tietää, että hänen kertomustaan tullaan pitämään liian pintapuolisena.

21 Kynsilehto & Puumala 2015.

22 Herlihy ym. 2010.

23 Staffans 2012, 154.

Elsa Saarikkomäen ja kollegoiden selvityksessä havaittiin, että yksityiskohtaisuuden vaatimus on kasvanut turvapaikkapäätöksissä vuosien 2015 ja 2017 välillä.²⁴ Tähän antaa viitteitä myös Faisalin tapaus. Faisalilla oli puhuttelussa oikeusavustaja. Puhuttelupöytäkirjasta näkyy, ettei oikeusavustaja kehota Faisalia yksityiskohtaisempaan kerrontaan. Jos Migri olisi aiemmin vaatinut yhtä yksityiskohtaista kerrontaa, kokenut oikeusavustaja olisi todennäköisesti pystynyt ennakoimaan, ettei Faisalin kerrontaa tulla pitämään riittävän yksityiskohtaisena, ja näin ollen esimerkiksi kysynyt häneltä yksityiskohtaisempia kysymyksiä.

Joskus päätöksentekijän arvio kerronnan sisäisestä uskottavuudesta voi olla ristiriitainen. Tämä näkyy Ahmedin asiakirjoissa. Puhuttelupöytäkirjassa Ahmed kertoo kahdesta ajanjaksosta, joiden välillä on noin viisi vuotta. Ensimmäisen ajanjakson aikana hänen veljensä siepattiin ja hänet itsensä uhattiin tappaa. Toisen ajanjakson aikana hänen veljensä tapettiin ja tappouhkaukset Ahmedia kohtaan alkoivat tauon jälkeen uudestaan. Turvapaikkapäätöksessä Migri hyväksyy Ahmedin ensimmäiseltä ajanjaksolta kertomat tapahtumat. Toisen ajanjakson tapahtumat virasto kuitenkin torjuu sillä perusteella, että Ahmedin kerronta veljensä taposta on ollut liian ”suppeaa” ja syy-seuraussuhde Ahmedin aiemman toiminnan ja veljen kuoleman välillä jää ”pintapuoliseksi”.

Puhuttelupöytäkirjan mukaan Ahmedin kerronta ensimmäisen ja toisen ajanjakson tapahtumista on hyvin samankaltaista. Ahmed kertoo molemmista tapahtumista suunnilleen yhtä paljon ja yhtä yksityiskohtaisesti. Hän kertoo loogisesti ensin veljensä sieppaukseen ja sen jälkeen tappoon johtaneista tapahtumaketjuista. Myös saamiaan uhkauksia hän kuvailee samantyyppisesti molempien ajanjaksojen kohdalla. Kerronnan samankaltaisuudesta huolimatta Migri hyväksyy ensimmäiset tapahtumat, mutta hylkää toiset.

24 Saarikkomäki ym. 2018.

Mahdollinen selitys saattaa piillä tapahtumien ajankohdassa. Ensimmäisen ajanjakson tapahtumista Migri toteaa Ahmedin turvapaikkapäätöksessä seuraavasti:

Ottaen huomioon, että edellä esitetyistä tapahtumista on kulunut jo useampi vuosi – –, Maahanmuuttovirasto ei hyväksy tosiseikkana, että olisit vaarassa näistä tapahtumista johtuen kotimaahan palatessasi.

Migri siis hyväksyy ensimmäisen ajanjakson tapahtumat, mutta väittää, että niistä on kulunut niin kauan aikaa, etteivät ne enää aseta Ahmedia vaaraan. Toisen ajanjakson tapahtumien osalta vastaava väite ei toimisi, koska ne tapahtuivat Ahmedin kertoman mukaan vain muutamia viikkoja ennen kuin hän lähti kotimaastaan.

Migri käyttää yleisluontoisuuden argumenttia päätöksissään paljon ja vaihtelevasti. Toisinaan kerronnan voidaan puhuttelupöytäkirjan perusteella katsoa olleen yleisluontoista, toisinaan ei. Näyttääkin melkein siltä kuin virasto käyttäisi ”yleisluontoisuutta” oikotienä uskottavuuden kieltämiseen. Tästä kertoo se, että virasto saattaa hylätä hakijan kertomuksen uskottavuuden yleisluontoisuuden perusteella myös silloin, kun tarkkaa kerrontaa ei ole hakijalta puhuttelussa vaadittu, ja silloin, kun samantyylinen kerronta osittain hyväksytään riittävän yksityiskohtaiseksi ja osittain hylätään liian yleisluontoisena. Samalla yksityiskohtaisuuden rinnastaminen totuudenmukaiseen kerrontaan on ongelmallista psykologisen tutkimustiedon valossa.²⁵

Ulkoinen uskottavuus ja maatieto

Toinen askel on ulkoisen uskottavuuden arviointi, jossa Migri vertaa hakijan kertomusta hakijasta riippumattomaan ja siksi ob-

25 Herlihy & Turner 2009.

jektiivisena pidettyyn tietoon, esimerkiksi maatietoon. Tämä on toinen askel, sillä vaikka hakijan kertomusta sinänsä voisi pitää uskottavana, sitä ei välttämättä hyväksytä, jos ulkoinen tieto ei tue hakijan kertomaa. Maatieto tarkoittaa tietoa maan turvallisuudesta, elinolosuhteista ja yhteiskunnallisten ryhmien asemasta. Tietoa koostetaan monista raporteista, haastatteluista ja media-aineistoista.²⁶ Turvapaikkapäätöksiin näistä kymmenistä, jopa sadoista sivuista tietoa päättyy ehkä yksi kappale, joskus useampia.

Käytän esimerkkinä kahta maatietokappaletta päätöksistä, joiden saajat Arash ja Kian ovat Iranin kansalaisia ja raportoineet jättäneensä islaminuskon. Turvapaikkapäätökset on tehty muutama kuukauden välein toisistaan, Arashin ensin. Hänen päätöksessään maatietokappale kuuluu seuraavasti:

Islamista luopumista eli apostasiaa ei ole kirjattu Iranin rikoslakiin, mutta apostasiatuomioiden langettaminen on silti mahdollista perustuslain nojalla. Perustuslain 167 pykälän mukaan tuomarin on kirjoitetun lain puuttuessa tuomiossaan turvaututtava islamilaisen oikeuden periaatteisiin. Rikoslain pykälä 220 vahvistaa asian. – – Kristittyjen tilanteessa ei ole ollut havaittavissa kehitystä parempaan presidentti Hassan Rouhanin kaudella. Tyypillisimpiä kristittyihin käännyttäisiin kohdistuvia oikeudenloukkauksia ovat olleet pidätykset, vankeustuomiot ja rikostuomiot. Pidätysten kohteena ovat etenkin epävirallista kotikirkkotoimintaa organisoivat ja lähetystyötä tekevät pastorit – –

Arashin esimerkki kertoo, että islaminuskon jättämisestä eli apostasiasta on mahdollista tuomita ja ettei tilanteessa ole tapahtunut muutosta parempaan edistyksellisempänä pidetyn uuden presidentin astuttua valtaan vuonna 2013. Esimerkki myös kertoo, että oikeudenloukkausten kohteeksi joutuvat etenkin pastorit. Eten-

26 Gibb & Good 2013.

kin-sanan käyttö viittaa siihen, että oikeudenloukkausten kohteeksi voivat joutua myös muut. Maatietoraportit kertovat, että myös tavalliset kristityt voivat joutua pidätyksen tai ahdistelun kohteiksi esimerkiksi, jos heidän perheenjäsenensä antavat heidät ilmi viranomaisille.²⁷

Muutama kuukausi Arashin päätöksen jälkeen tehdyssä Kianin turvapaikkapäätöksessä maatietokappaleen kolme ensimmäistä virkettä ovat samat kuin Arashilla, mutta sen jälkeen kappale muuttuu:

Ainoa islamista luopumisen vuoksi teloitettu on kristinuskoon kääntynyt, Jama'at Rabbani -seurakunnan pastori Hosein Soodmand, joka hirtettiin Mashhadissa vuonna 1990. Soodmandin jälkeen ainoat valitustuomioistuimen vahvistamat apostasiatuomiot on langetettu Mehdi Dijabille vuonna 1994 ja Yusef Nadakhanille vuonna 2010. Nadarkhanin tuomio kuitenkin muuttui myöhemmin kristinuskoon kääntyneille tyypilliseksi tuomioksi valtiollisen turvallisuuden vaarantamisesta, ja Nadarkhani vapautettiin kolmen vuoden vankeuden jälkeen.

Kianin esimerkin sanoma on päinvastainen kuin Arashin. Kianin turvapaikkapäätöksen mukaan ainoastaan kolme ihmistä on tuomittu kuolemaan islamista luopumisen vuoksi ja heistäkin vain yksi on teloitettu. Korostamalla tuomioiden vähyyttä esimerkki antaa ymmärtää, ettei islamista luopuminen aiheuta ongelmia. Syy tähän merkittävään muutokseen maatiedossa on epäselvä. Esimerkkien lähteet ovat pääosin samat, eikä myöskään uusia tai merkittävää uutta tietoa sisältäviä maatietoraportteja julkaistu ajanjaksolla.

Analyysini perusteella Arashin esimerkki heijastaa hyvin lähteissä mainittujen maatietoraporttien sisältöä. Sen sijaan Kianin esimerkin sisältö on valikoitu harhaanjohtavasti. Migri jättää

27 DIS 2014.

mainitsematta esimerkiksi sen, että vaikka tuomioita islamista luopumisesta ei ole annettu, tämä ei johdu tilanteen paranemisesta. Raporttien mukaan se johtuu sen sijaan ainakin osittain apostasiatuomioiden aiheuttamasta kansainvälisestä vastustuksesta. Tämän seurauksena Iran on alkanut tuomita islamista luopuneita ja kristittyjä käännyttäviä uskonnollisen apostasiatuomion sijaan poliittisilla tuomioilla, kuten sisäisen turvallisuuden vaarantamisella tai vakoilulla.²⁸ Arashin ja Kianin päätösten välillä tapahtuukin merkittävä retorinen siirto: Migri lakkaa puhumasta ”Iranin kristittyjen” kohtaamista oikeudenloukkauksista ja siirtyy käsittelemään ainoastaan virallisesti islamista luopumisen vuoksi tapahtuneita oikeudenloukkauksia. Muutos ei siis tapahdu Iranin tilanteessa vaan Migrin retoriikassa. Apostasiatuomioiden vähyyden virasto esittää todisteena siitä, etteivät islamista luopuneet tai kristinuskon kääntyneet kohtaa vainoa. Retorisen siirron seurauksena Migri nostaa ainoaksi merkittäväksi vainon teoksi teloituksen tai vähintään kuolemantuomion. Näin ei kuitenkaan lain mukaan ole, vaan vainon tekoja ovat myös esimerkiksi väkivalta sekä syrjivät pidätykset ja vankeustuomiot.²⁹

Sosiaalinen uskottavuus ja perhe

Kolmas askel on sosiaalisen uskottavuuden arviointi eli hakijan lähtömaan kulttuurin ja yhteiskunnallisten rakenteiden huomioiminen päätöksessä. Siinä voidaan tarkastella esimerkiksi hakijan sukupuolta, luokka-asemaa ja poliittista valtaa.³⁰ Tämä on kolmas askel, sillä vaikka Migri hyväksyisi hakijan kertoman ja ulkoinen tieto tukisi sitä, hakijan pelkoa ei välttämättä pidetä perusteltuna, jos päätöksentekijä ei ymmärrä hakijan lähtömaan kontekstia. Silloin päätöksentekijä saattaa aliarvioida yhteiskunnallisten seikkojen merkitystä hakijan yhteiskunnassa ja arvioida tapausta oman

28 Esim. DIS 2014, 7–8.

29 Ulkomaalaislaki 2004, § 87 A.

30 Wikström & Johansson 2013.

yhteiskuntansa kontekstista käsin. Kyse on siis päätöksentekijän oletuksista.³¹

Yksi tällainen sosiaalisen uskottavuuden arvioinnin kannalta olennainen rakenne on perhe. Ulkomaalaislain mukaan ”perheenjäseneksi katsotaan Suomessa asuvan henkilön aviopuoliso sekä alle 18-vuotias naimaton lapsi”.³² Euroopan unionin (EU) kansallaisen perheenjäseniksi katsotaan myös alle 21-vuotiaat jälkeläiset.³³

Monissa turvapaikkapäätöksissä perheen käsitys on olennainen. Esimerkiksi päätöksentekohetkellä 19-vuotiaan Hawan päätöksessä todetaan:

Olet kertonut, että isääsi on kiristetty ja uhkailtu useita kertoja – –. Olet kertonut isäsi saaneen myös puhelun, jossa sinut ja äitisi uhattiin kaapata raiskata ja tappa. – – Isäsi on muuttanut kertomiesi tapahtumien jälkeen perheineen Suomeen, eikä häntä näin ollen voi jatkossa uhata [kotimaassasi]. Uhkauksien ja kiristyksen kohde on ollut ensisijaisesti isäsi. Sinua ei ole nimetty isäsi saamassa uhkauksessa, vaan sinuun on viitattu isäsi tyttärenä. Maahanmuuttovirasto katsoo uhkaustasi koskevien olosuhteiden muuttuneen olennaisesti [kotikaupungissasi], etkä täten enää ole uhkaajien mielenkiinnon kohteena.

Hawa saapui Suomeen hakemaan turvapaikkaa yhdessä isänsä, äitinsä ja sisarustensa kanssa. Uhka kohdistui ensisijaisesti isään, mutta perhe kertoi myös äitiin ja Hawaan kohdistuneista uhkauksista. Hawan isälle, äidille ja alaikäisille sisaruksille myönnettiin turvapaikka, mutta Hawalle ei. Tätä Migri perustelee sillä, että Hawan isä on ”perheineen” muuttanut Suomeen.

Päätös siis olettaa, että 19-vuotiaana Hawa ei enää ole vanhempiensa perheenjäsen. Tämä heijastelee ulkomaalaislain perheen

31 Fairclough 2003, 55–58.

32 Ulkomaalaislaki 2004, § 37.

33 Ulkomaalaislaki 2004, § 154.

määritelmää, sillä jos Hawa kuuluisi EU-kansalaisen perheeseen, hänet katsottaisiin edelleen perheenjäseneksi.³⁴ Hawan kotimaassa kulttuuri on erilainen: varsinkaan naimattomat naiset eivät asu yksin, vaan lapset asuvat vanhempiensa luona, kunnes he menevät naimisiin.³⁵ Vaikka oletus siitä, ettei Hawa enää ole vanhempiensa ydinperheen jäsen, saattaisi päteä Suomessa, Hawan lähtömaassa se ei pidä paikkaansa.

Myöskään selkeästi ydinperheeseen kuuluminen ei aina näytä riittävän. Tämä käy ilmi Saidan ja Adelan päätöksestä. Saida on mennyt naimisiin Suomessa asuvan miehen kanssa, ja tästä liitosta on syntynyt Adela, joka on päätöksentekohetkellä vielä imeväisikäinen. Saidan ja Adelan päätöksessä Migri ei myönnä heille oleskelulupaa, vaan toteaa, että Adelan on parempi kasvaa äitinsä Saidan kanssa äidin kotimaassa eikä – mitä ei päätöksessä suoraan sanota – Suomessa molempien vanhempiensa kanssa. Lapsen etua arvioivassa kappaleessa Adelan isä ei edes näy mitenkään. Johanna Hiitola ja Saara Pellander toteavatkin, että siinä missä suomalaislapsiin kohdistuvissa päätöksissä lapsen edun arviointi on seikkaperäistä ja lapsen hyvinvointiin kohdentuvaa, ulkomaalaisasioissa lapsen etua arvioidaan toissijaisena ulkomaalaisuuteen nähden. Tämä johtuu mahdollisesti siitä, että perusteellinen lapsen edun arviointi monesti tarkoittaisi, että lapselle tulisi myöntää oleskelulupa.³⁶

Hawan tapauksessa turvapaikan kannalta olennaista on se, että Migri ei pelkästään tulkitse Hawan perhetilannetta Suomen kontekstista vaan olettaa myös kotimaassa olevien vainoajien yhtyvän samaan tulkintaan. Virasto toteaa, että koska vainoajien ensisijainen kohde eli Hawan isä on muuttanut Suomeen, vainoajat eivät enää ole kiinnostuneita Hawastakaan. Tässä vaikuttanee länsimainen ajatus ihmisoikeuksista ja oikeusvaltiosta, jossa jokainen on

34 Ulkomaalaislaki 2004, § 37.

35 Migri 2018a.

36 Hiitola & Pellander 2019.

vastuussa itsestään eikä isien rikoksia kosteta tyttärille. Hawan kotimaassa loukkauksista kannetaan kuitenkin kollektiivista vastuuta, eli isien rikokset kostetaan perheenjäsenille.³⁷

Hawan turvapaikkapäätöksessä sanotaan:

Olet nuori yksinäinen nainen ja ilman sosiaalista turvaverkkoa olisit [kotimaassasi] haavoittuvassa asemassa. Olet kertonut, että sinulla on [kotikaupungissasi] useita setiä, enoja ja tätejä – –. Ottaen huomioon kertomasi [kotikaupungissasi] asuvista sukulaisitasi – – Maahanmuuttovirasto katsoo, että sinulla on riittävä sosiaalinen turvaverkko [kotikaupungissasi].

Migri toteaa, että vaikka Hawa ei voisi yksinäisenä naisena palata kotimaahansa, hänen setänsä, enonsa ja tätinsä muodostavat siellä hänelle turvaverkon. Tämän mahdollisuutta ei kuitenkaan puhuttelupöytäkirjan mukaan ole kysytty Hawalta. Koska Hawan kotimaassa on harvinaista tai suorastaan mahdotonta, että nuori, naimaton nainen asuisi yksin,³⁸ Migri olettaa, että sukulaiset olisivat valmiita ottamaan Hawan hoiviinsa. Toisin kuin päätöksessä aiemmin tämä oletus ei kumpua suomalaisesta ydinperhekontekstista vaan Hawan lähtömaan kontekstista.

Saman päätöksen sisälläkin perheksitystä voidaan siis tulkita sekä suomalaisen lainsäädännön suppeammasta että hakijan yhteiskunnan laajemmasta näkökulmasta. Perheenyhdistämistä tutkineen Pellanderin mukaan päätöksentekijät liikkuvat avioliiton aitoutta arvioidessaan tietoisesti sekä hakijan lähtömaan oletetun kulttuurin että suomalaisen tai länsimaisen kulttuurin välillä.³⁹ Vastaavasti Hawan turvapaikkapäätöksessä päätöksentekijät liikkuvat suomalaisen ja Hawan lähtömaan kulttuurin välillä olettaessaan toisaalta, ettei Hawa täysi-ikäistyttyään enää olisi isänsä

37 Migri 2018b.

38 Migri 2018a.

39 Pellander 2015.

vainoajien mielenkiinnon kohteena, ja toisaalta, että hän kotimaahansa palatessaan voisi turvautua laajennetun perheensä huolenpitoon ja suojeluun.

Kolme askelta karkotettavuuteen

Analyysini osoittaa, että karkotettavuutta voidaan tuottaa millä tahansa uskottavuuden arvioinnin osa-alueella. Wikström ja Johansson esittävät uskottavuuden kolme osa-alueetta eri näkökulmina, joilla arviointia tehdään.⁴⁰ Näin ne on myös mahdollista ymmärtää. Ehdotan kuitenkin, että osa-alueita voidaan tarkastella myös turvapaikka-arvioinnin askeleina. Jos yksikin niistä uupuu, turvapaikka voidaan jättää myöntämättä. Toisin sanoen turvapaikka voidaan evätä, jos hakijan kertomusta vainosta ei hyväksytä uskottavaksi, päätökseen valikoitu maatieto ei tue kertomusta vainosta ja päätöksentekijä arvioi hakijan kertomusta tämän kotimaan kontekstin sijaan Suomen kontekstissa.

Kaikkien kolmen askelman toteutuminen ei myöskään takaa turvapaikkaa, vaan hakijalle voidaan ehdottaa sisäistä pakoa. Sisäisen paon hyödyntäminen on liittynyt länsimaiden tavoitteeseen rajoittaa turvapaikan myöntämistä.⁴¹ Se tarkoittaa, että Migri uskoo hakijan olevan vaarassa omalla kotiseudullaan, mutta arvioi hänen voivan asettua asumaan johonkin toisaalle kotimaassaan. Hänet siis poistetaan maasta sillä perusteella, että hänestä voi tulla oman kotimaansa sisäinen pakolainen.

Perheenyhdistämispäätöksiä tutkineet Miia Halme-Tuomisaari ja kollegat ovatkin tuoneet esille ristiriidan siinä, että vaikka Suomi tunnetaan vahvana oikeusvaltiona ja ihmisoikeuksien mallimaana, oleskelulupapäätökset eivät heijasta tätä. Ennemminkin päätökset näyttäytyvät arvaamattomina ja ennakoimattomina, jolloin ei ole mahdollista löytää yleisiä periaatteita

40 Wikström & Johansson 2013.

41 Hathaway & Foster 2003, 359–360.

siitä, millä perusteilla oleskelulupia myönnetään ja kielletään.⁴² Tässä luvussa esitetyt tutkimuksen voidaan nähdä vahvistavan näitä tuloksia ja viittaavan siihen, että samanlainen ennakoimattomuus ja sattumanvaraisuus koskee myös turvapaikkapäätöksiä. Tämä kyseenalaistaa vakavasti Suomen aseman ihmisoikeuksia kunnioittavana maana, sillä sekä perheenyhdistämisessä että turvapaikkakäsittelystä on kyse olennaisista ihmisoikeuksista – oikeudesta perheeseen ja oikeudesta elämään.

Lähteet

- Bodström, Erna (2020a) "Because Migri says so": Legitimation in negative asylum decision in Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 10:2, 1–15.
- Bodström, Erna (2020b) Asylum decisions as performances: Intertextuality in internal credibility assessment. *International Journal of Refugee Law* 32:4, 623–644.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (2003) *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. Lontoo: Routledge.
- Fassin, Didier & d'Halluin, Estelle (2005) The truth from the body: medical certificates as ultimate evidence for asylum seekers. *American Anthropologist* 107:4, 597–608.
- Fingerroos, Outi & Tapaninen, Anna-Maria & Tiilikainen, Marja (toim.) (2016) *Perheenyhdistäminen. Kuka saa perheen Suomeen, kuka ei ja miksi?* Tampere: Vastapaino.
- Gibb, Robert & Good, Anthony (2013) Do the facts speak for themselves? Country of origin information in French and British refugee status determination procedures. *International Journal of Refugee Law* 25:2, 291–322.
- Halme-Tuomisaari, Miia (2016) Perheenyhdistäminenkö ihmisoikeus? Teoksessa Fingerroos, Outi, Tapaninen, Anna-Maria & Tiilikainen, Marja (toim.) *Perheenyhdistäminen. Kuka saa perheen Suomeen, kuka ei ja miksi?* Tampere: Vastapaino, 179–193.
- Halme-Tuomisaari, Miia & Tapaninen, Anna-Maria & Aunela, Hilja (2018) Where's the well: DNA evidence, personal narratives and unpredictability in Finnish family reunification. *Migration Studies* 7:2, 245–265.
- Hathaway, James C. & Foster, Michelle (2003) Internal protection/relocation/flight alternative as an aspect of refugee status determination. Teoksessa Feller, Erika, Nicholson, Frances & Volker, Türk (toim.) *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*. Cambridge: Cambridge University Press, 357–417.
- Herlihy, Jane & Gleeson, Kate & Turner, Stuart (2010) What assumptions about human behaviour underlie asylum judgments? *International Journal of Refugee Law* 22:3, 351–366.

42 Halme-Tuomisaari ym. 2018; myös Halme-Tuomisaari 2016.

- Herlihy, Jane & Turner, Stuart (2009) The psychology of seeking protection. *International Journal of Refugee Law* 21:2, 171–192.
- Hiitola, Johanna & Pellander, Saara (2019) The alien child's best interest ignored: When notions of gendered parenthood meet tightening immigration policies. *NORA -- Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 27:4, 245–257.
- Kynsilehto, Anitta & Puumala, Eeva (2015) Persecution as experience and knowledge: The ontological dynamics of asylum interviews. *International Studies Perspectives* 16:4, 446–462.
- McKinnon, Sara L. (2009) Citizenship and the performance of credibility: Audiencing gender-based asylum seekers in U.S. Immigration Courts. *Text and Performance Quarterly* 29:3, 205–221.
- Millbank, Jenni (2009) The ring of truth: A case study of credibility assessment in particular social group refugee determinations. *International Journal of Refugee Law* 21:1, 1–33.
- Määttä, Simo K. & Puumala, Eeva & Ylikorni, Riitta (2021) Linguistic, psychological and epistemic vulnerability in asylum procedures: An interdisciplinary approach. *Discourse Studies* 23:1, 46–66.
- Pellander, Saara (2015). "An acceptable marriage": Marriage migration and moral gatekeeping in Finland. *Journal of Family Issues* 36:11, 1472–1489.
- Puumala, Eeva & Kynsilehto, Anitta (2015) Does the body matter? Determining the right to asylum and the corporeality of political communication. *European Journal of Cultural Studies* 19:4, 352–268.
- Puumala, Eeva & Ylikorni, Riitta & Ristimäki, Hanna-Leena (2018) Giving account of persecution: The dynamic formation of asylum narratives. *Journal of Refugee Studies* 31:2, 197–215.
- Ramji-Nogales, Jaya & Schoenholtz, Andrew I. & Schrag, Phillip G. (2007) Refugee roulette: Disparities of asylum adjudication. *Stanford Law Review* 60:2, 295–412.
- Rautsi, Olli (2019) Viranomaisen selvittämisvelvollisuus korkeimman hallinto-oikeuden oikeuskäytännössä turvapaikanhakijan vedotessa turvapaikkaperusteena kristinuskoon kääntymiseen. *Defensor Legis* 5, 754–763
- Saarelainen, Matti (1996) *Perusteltu pelko: Tutkimus turvapaikanhakijan ja valtion kohtaamisesta suomalaisessa turvapaikkaprosessissa*. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- Saarikkomäki, Elsa & Oljakka, Nea & Vanto, Johanna & Pirjatanniemi, Elina & Lavapuro, Juha & Alvesalo-Kuusi, Anne (2018) Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015–2017. Pilottitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä. Turku: Turun yliopisto.
- Skrifvars, Jenny & Korkman, Julia & Sui, Veronica & van Veldhuizen, Tanja & Antfolk, Jan (2020) An analysis of question style and type in official Finnish asylum interview transcripts. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 17:3, 333–348.
- Souter, James (2011) A culture of disbelief or denial? Critiquing refugee status determination in the United Kingdom. *Oxford Monitor of Forced Migration* 1:1, 48–59.
- Staffans, Ida (2012) *Evidence in European asylum procedures*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Tiililä, Ulla (2000) Tapaus päivähoitopäätös. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Hiidenmaa, Pirjo & Tiililä, Ulla (toim.) *Teksti työnä, virka kielenä*. Helsinki: Gaudeamus, 215–266.
- Weidlich, Sabine (2000) First instance asylum proceeding in Europe: Do bona fide refugees find protection? *Georgetown Immigration Law* 14:3, 643–672.
- Wikström, Hanna & Johansson, Thomas (2013) Credibility assessments as "normative leakage": Asylum applications, gender and class. *Social Inclusion* 1:2, 92–101.

Maatieto

- Danish Immigration Service DIS (2014) Update on the situation for Christian converts in Iran: Report from the Danish Immigration Service's fact-finding mission to Istanbul and Ankara, Turkey and London, United Kingdom, 25 March to 2 April 2014 and 10 April 2014. <https://www.refworld.org/docid/53b650394.html> (haettu 12.6.2020).
- Migri (2018a) Katsaus turvaverkottomien naisten asemaan Irakissa. https://migri.fi/documents/5202425/5914056/Katsaus_turvaverkottomien_naisten_asemaan_Irakissa.pdf/ (haettu 6.9.2020).
- Migri (2018b) Heimo-oikeus ja heimosta erottaminen Irakissa. <https://migri.fi/documents/5202425/5914056/Heimo-oikeus+ja+heimosta+erottaminen+Irak.pdf> (haettu 6.9.2020).
- Ulkomaalaislaki (2004/301) <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20040301> (haettu 4.9.2020).

Karkotukset mediassa pakolaisten vastaanottokriisin jälkimainingeissa

Saara Pellander

Suomi on pohjoismainen hyvinvointivaltio, jossa on ristiriita: samaan aikaan kun Suomea pidetään ihmisoikeuksia kunnioittavana ja kansainvälisillä areenoilla puolustavana toimijana, se kuitenkin karkottaa ihmisiä vaarallisiin olosuhteisiin. Monet median käyttäjät törmäävät tähän ristiriitaan uutisia lukiessaan, sillä lehtijutut turvapaikanhakijoiden epäoikeudenmukaisesta kohtelusta eivät vastaa heidän käsitystään oikeudenmukaisesta hyvinvointivaltios-
ta.¹ Tässä luvussa² analysoin karkotuksiin liittyvää media-aineis-
toa, joka on keskeisessä roolissa yleisen mielipiteen muokkaami-
sessa.³ Karkotuksia koskeva uutisointi on tärkeä tutkimuskohde,
sillä karkotuksia toimeenpaneva maahanmuuton hallintakoneisto
pyrkii usein pitämään karkotuksia pois julkisuudesta. Mediakes-
kustelut aiheesta saattavat haastaa käsityksiä Suomen valtion toi-
minnasta.

Tämä luku perustuu *Helsingin Sanomissa* julkaistujen kar-
kotuksia käsittelevien uutisten analyysiin. Vaikka Suomessa on
paljon muitakin tiedotusvälineitä, *Helsingin Sanomilla* on maan
laajalevikkisimpänä sanomalehtenä poikkeuksellisen vahva rooli
julkisen keskustelun muotoutumisessa. Suomalaisessa tiedotus-
välineissä käydyn julkisen keskustelun kontekstissa *Helsingin Sa-
nomat* valikoi keskusteluun nousevia aiheita sekä tutkitsee ja jär-

1 Ks. myös Pirkkalainen tässä teoksessa (luku 14).

2 Luku on käänös Pellanderin englanniksi ilmestyneestä artikkelista ”Gender, emotions and vulnerability: mediated responses to deportations in the aftermath of the refugee reception crisis”, joka on julkaistu Pauli Kettusen, Saara Pellanderin ja Miika Tervosen toimittamassa teoksessa *Nationalism and Democracy in the Welfare State* (2022).

3 McCombs 2014.

jestelee niitä uudelleen. Lehden sivuilla julkaistuja artikkeleita on kirjoitettu osittain poliitikoiden ja viranomaisten, osittain asiantuntijoiden ja osittain toimittajien omien näkemysten pohjalta. Usein nämä näkökulmat sekoittuvat ja limittyvät keskenään.

Analysoin karkotuksiin liittyviä aiheita, joista on kirjoitettu useammin kuin yhden kerran. Aineistoni kuvastaa aiheita, jotka *Helsingin Sanomien* arvion mukaan herättävät lukijoiden kiinnostuksen tai joilla lehti arvioi olevan eniten uutisarvoa. Ne olivat tarpeeksi tärkeitä ja kehittyivät niin pitkän ajan kuluessa, että *Helsingin Sanomat* kirjoitti niistä useita artikkeleita.

Analyysini käsittelee sitä, miten sukupuoli ja ikä ilmenivät karkotuksia koskevassa mediakeskustelussa ja millainen rooli tunteilla oli tässä uutisoinnissa. Analyysini paljastaa, että käsitykset siitä, millainen ”oikea” pakolainen on, liittyvät stereotyyppisiin käsityksiin naisten haavoittuvuudesta ja miesten pystyvyydestä. Vaikka sukupuolitettu tapa puhua pakolaisista joko uhkana tai uhrina toistaa itseään karkotuksista uutisoitaessa, löysin analyysissäni myös tekstejä, joissa miesten kärsimys on keskiössä. Useat tekstit, joiden näkökulma on, miten karkotukset vaikuttavat itse karkotettaviin, käsittelevät karkotettujen tunteiden sijaan niitä tunteita, joita turvapaikanhakijoiden saapuminen ja heidän (mahdollinen) karkotuksensa herättää ympäröivässä yhteiskunnassa. Karkotuksen uutisointi lähtee siis vahvasta kansallisesta katseesta ja nojaa usein pelkästään suomalaisten viranomaisten ja muiden suomalaisten toimijoiden tulkintoihin.

Pohjoismaat sijoittuvat tunnetusti korkealle sukupuolten tasa-arvoa koskevissa kansainvälisissä vertailuissa. Kansainvälisissä diskursseissa pohjoismaista sukupuolimallia pidetään menestystarinana.⁴ Sukupuolten tasa-arvosta on puhuttu ja kirjoitettu jopa niin paljon, että siitä on tullut eräänlainen kansallinen kertomus. Sukupuolten tasa-arvo on Pohjoismaille ylpeyden aihe, ja se on

4 Esping-Andersen 1990; Melby & Carlsson Wetterberg 2009.

edistänyt pohjoismaisen hyvinvointivaltion menestystarinan rakentumista. Tämä tarina jättää kuitenkin huomiotta mallin taustalla olevat ongelmalliset oletukset siitä, kuka on tasa-arvoinen ja miltä tasa-arvon tulisi näyttää. Varsinkin rasisminvastaiset tutkijat ovat kritisoineet narratiivia, jossa sukupuolten tasa-arvo toimii Pohjoismaiden kansallisten identiteettien rakentamisen tukipilarina. Heidän mukaansa sukupuolten tasa-arvosta on tullut ominaisuus, jolla ylläpidetään kansallisen yhtenäisyyden ideaa, jonka perusteella ihmisiä suljetaan kansallisen kuulumisen ulkopuolelle.⁵

Sukupuoli vaikuttaa siihen, miten ihmisten liikkuvuutta jäsenetään. Esimerkiksi Katie E. Oliviero on esittänyt, että ”terrorismin, maahanmuuton, kansallisen haavoittuvuuden ja rotuun sekä sukupuoleen liittyvien erojen välinen yhteys yleisissä mielikuvissa” on lisääntynyt varsinkin syyskuun 11. päivän iskujen jälkeen ja ”sen vuoksi on kiinnitettävä enemmän huomiota tapoihin, joilla nykyinen maahanmuuttopolitiikka liittyy sukupuolta ja etnisiä eroja koskevat narratiivit epätasaisesti käsityksiin kansallisesta hätätilasta ja ulkomaisista uhkista”.⁶

Tästä lähtökohdasta kytken luvussani karkotuksia koskevaan uutisoinnin analyysiin sukupuolta koskevan analyysin. Tapaustutkimukseni syventää ymmärrystä siitä, miten pakolaisten vastaanottokriisin jälkeisiä vuosia on tulkittu sukupuolittuneesta näkökulmasta, ja antaa yleiskatsauksen siitä, miten karkotukset ovat muuttuneet yhä vahvemmin mediävälitteiseksi asiaksi.

Vuonna 2015 Suomeen saapui ennätysmäärä turvapaikanhakijoita. Tarkastelen heidän saapumiseensa keskeisesti liittyvien asioiden välisiä yhteyksiä tutkimalla sitä, miten karkotuksia on kuvattu *Helsingin Sanomissa*. Kiinnostukseni kohdistuu erityisesti siihen, miten haavoittuvuus, sukupuoli ja tunteet kietoutuvat toisiinsa näissä kuvauksissa. Valikoin edellä mainitut kä-

5 Martinsson ym. 2016.

6 Oliviero 2013, 5.

sitteelliset näkökulmat sen jälkeen, kun olin lukenut materiaalin kerran läpi. Näin ne edustavat sekä lähtökohtia että analyysini tuloksia.⁷

Noora Kotilaisen kanssa tehdystä pakolaisuuden mediaku-
vaston analysissamme esitämme, että uhka tai uhri -asetelma sekä
naisiin ja lapsiin liittyvä haavoittuvuus ovat hyvin tuttuja kan-
sainvälisessä median ja pakolaisuuden tutkimuksessa.⁸ Samoin
on huomioitava mediarepresentaatioihin liittyvät historialliset ja
geopoliittiset jatkumot sekä katkokset. Esimerkiksi länsimaalaiset
pakolaiset kuvattiin toisen maailmansodan aikana hyvin aktiivi-
sina toimijoina ja yksilöinä, kun taas myöhemmin lukijat ovat tot-
tuneet globaaliin pakolaiskuvastoon liikkeellä olevista massoista
ja näkkiintyneistä lapsista. Esitämme, että historialliset valoku-
vat vaikuttavat nykypäivän käsityksiin siitä, miltä pakolaisten tulee
näyttää ja miten heidän tulee mediassa esiintyä. Haavoittuvuutta
käytetään herättämään myötätuntoa ja auttamisen halua, mikä nä-
kyy esimerkiksi Afrikan nälänhädän tai Suomessa niin sanottujen
vietnamlaisien venepakolaisten kohdalla.⁹

Haavoittuvuutta käytetään eri tavoin ympäristö-, lääke- ja
oikeustieteissä sekä yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. En
käytä käsitettä valmiiden määrittelyjen kautta, vaan olen kiin-
nostunut siitä, millaisen käsityksen haavoittuvuudesta media tuot-
taa. Millaisia asioita haavoittuvuuteen ja kärsimykseen liitetään
ja miten haavoittuvuus ja kärsimys ovat kytköksissä esimerkiksi
sukupuoleen ja ikään? Sukupuolestakin on enemmän teorioita
ja määritelmiä kuin mitä analyysissani pystyn tarkastelemaan.
Vaikka perinteinen kaksijakoinen tapa käsitellä sukupuolta ei riitä
kuvaamaan sukupuoleen liittyvien identiteettien kirjoa, olen nyt
kiinnostunut lähinnä siitä, miten miehiä ja naisia esitetään me-
diassa. Olen hyvin tietoinen siitä, että ihmisten sukupuoleen liit-

7 Slaby ym. 2019.

8 Kotilainen & Pellander 202a; 2021b.

9 Kotilainen & Pellander 2021a; 2021b.

tyvät identiteetit ovat moninaisempia. Olen kiinnostunut myös siitä, millaisia tunteita artikkeleissa esitetään ja miten ne kuvataan tai tuotetaan mediassa sanoin tai kuvin.

Karkotukset *Helsingin Sanomissa*

Analysoimani *Helsingin Sanomissa* julkaistut karkotuksia käsittelevät artikkelit ovat vuosilta 2015–2019. Kyse on pakolaisten vastaanottokriisin jälkeisistä vuosista tai – lainatakseni Suvi Keskinen¹⁰ ilmausta – ”valkoisuuden hegemonian kriisin” jälkeisistä vuosista. Minua kiinnostivat aiheet, joista raportoitiin useammin kuin kerran – aiheet, jotka nousivat ikään kuin ”tapauksiksi”. Lukumäärällisesti eniten artikkeleita julkaistiin tapauksesta, jossa äiti ja 3-vuotias lapsi aiottiin karkottaa ja samalla erottaa perheen isästä ja vauvasta. Perheen kohtalo nousi julkisuuteen kesäkuussa 2016, ja aiheesta kirjoitettiin yhteensä 12 artikkelia. Samassa kuussa Suomi päätti tiukentaa perheenyhdistämistä. Erityisesti niille, jotka olivat tulleet Suomeen humanitaarisista syistä, tuli entistä vaikeammaksi saada perheenjäseniään Suomeen muun muassa toimeentulovaatimuksen tiukennusten takia. Tapauksen herättämä kiinnostus osui siis samaan aikaan, kun perheenyhdistämisestä käytiin poliittista keskustelua.

Toiseksi eniten huomiota saaneesta aiheesta kirjoitettiin yhteensä kuusi artikkelia. Ne käsittelevät muun muassa turvapaikanhakijoiden tekemää seksuaalista häirintää ja väkivaltaa Kölnissä uudenvuoden yönä 2015/2016, karkotuslentoja Kabuliin (sekä karkotuksia vastustavia mielenilmauksia vuonna 2017) ja presidentti Sauli Niinistön alkuvuonna 2016 pitämää puhetta ihmisoikeusyleissopimusten noudattamisen vaikeudesta silloisissa olosuhteissa. Kaiken kaikkiaan niistä 20 aiheesta, joista *Helsingin Sanomat* raportoi useammin kuin kerran, julkaistiin yhteensä 68 uutista vuosina 2015–2019.

10 Keskinen 2018.

Käyttämäni hakusanat olivat ”karkotus” ja ”käännytys”. Suurin osa artikkeleista käsitteli karkotettujen kohtaloja. Toiseksi eniten käsiteltiin maahanmuuttopolitiikan ja -lainsäädännön aiheita, kolmanneksi yleiseen järjestykseen liittyviä tapauksia ja vähiten karkotusten puolesta tai vastaan järjestettyihin mielenilmauksiin liittyviä tapauksia. Kabulin karkotuslentojen vastustamiseen liittyvä tapaus on laskettu kahdesti, sillä se sopii sekä karkotettujen kohtaloja että karkotuksia vastustavia mielenilmauksia käsittelevään kategoriaan.

Taulukko 1. *Helsingin Sanomissa* vuosina 2015–2019 julkaistujen relevanttien artikkelien määrät, näkökulmat ja piirteet.

	Seuratut tapaukset (väh. 2 artikkelia)	Artikkelien määrä	Keskeiset aiheet
Karkotettujen kohtalo	7	41	Miesten ja naisten haavoittuvuus, mutta suurempi huomio jälkimmäisissä
Maahanmuuttopolitiikka	6	21	Nationalistinen näkökulma, Suomi vs. muu Eurooppa
Yleinen järjestys	5	17	Pelko, pakolaismiehet rikollisina ja muukalaisvihamielinen/rasistinen puhe
Mielenilmaukset	3	17	Julkinen myötätunto ja nuoret naiset, jotka yrittivät estää lentoja

Osassa artikkeleista aiheena olivat yksilöt, osassa suuremmat ryhmät. Edellä mainitun äidin, kolmevuotiaan lapsen ja vauvan tapauksen lisäksi *Helsingin Sanomat* julkaisi artikkeleita Suomesta karkotetusta kiinalaisesta isoisästä sekä EU:n pakolaissopimuksesta Turkin kanssa ja sen vaikutuksista Lesboksen saarella oleviin pakolaisiin (maaliskuussa 2016). *Helsingin Sanomat* julkaisi myös

artikkelisarjan, joka käsitteli karkotuksia Irakiin, tarinan Ruotsissa karkotusuhan alla olleesta 106-vuotiaasta naisesta ja selvityksen Yhdysvaltain politiikasta, jonka seurauksena säilöön otetut lapset oli erotettu vanhemmistaan.

Maahanmuuttopolitiikkaa käsittelevät artikkelit keskittyivät joko Suomeen tai nostivat esiin esimerkkejä Tanskasta, Yhdysvalloista ja Ruotsista. Yleistä järjestystä käsittelevissä artikkeleissa oli kaksi tapausta, jotka liittyivät syytöksiin turvapaikanhakijoiden toteuttamasta seksuaalisesta ahdistelusta Kölnissä tai Saksassa yleisemmin sekä Suomessa. Lisäksi yksi tapaus liittyi Tanskan suunnitelmiin siirtää rikoksista tuomitut ulkomaalaiset saarelle. Artikkeleiden joukossa oli myös yksi Tukholman vuoden 2017 terrori-iskuun sekä yksi venäläiseen moottoripyöräjengiin liittyvä tapaus. Aktivismia käsittelevät uutiset puolestaan kertoivat vihreiden lainsäädäntösihteeristä Aino Pennasesta, joka nousi seisomaan lentokoneessa tarkoituksenaan estää pakkopalautus, monista Kabulin karkotuslentoja vastustavista mielenosoittajista sekä Oikeus elää -mielenilmauksesta vuonna 2017 ja useiden kulttuurilaitosten sille antamasta tuesta.

Haavoittuvuus ja ikä

Aineistossa on kaksi tapausta, joissa on kyse iästä ja vanhuksista: kiinalaisen isoisän tapaus Suomessa ja karkotusuhan alla olleen 106-vuotiaan naisen tapaus Ruotsissa. Isoisän tapauksessa ratkaiseva syy oleskeluluvan myöntämättä jättämiseen oli se, etteivät viranomaiset uskoneet hänen tosiasiansa tulevan töihin tyttärensä perheeseen vaan pitivät hänen hakemuksensa motiivina perhesiteitä. Olen esittänyt toisaalla, miten Suomeen tulon ”todellisena” syynä pidetään usein perhesiteitä ja muut syyt nähdään niitä epäuskottavampina.¹¹ Isoisästä kertovassa jutussa tunteilla on merkittävä rooli. Suurin tunne on suru: uutiskuvassa on isoisän

¹¹ Leinonen & Pellander 2014.

Taulukko 2. Tiivistelmä analyysistä: karkotettujen kohtaloa käsittelevät tapaukset.

Aihe	Päivämäärät	Tunteet ja tunteiden ilmaisu	Sukupuoli
Kiinalainen isoisä	5.3.2015, 6.3.2015, 1.4.2015; 2.4.2015, 27.6.2015	Häpeä Murhe (kyyneleet) Suru	Miespuolinen hoi-vaaja, vastoin sukupuolitettuja oletuksia naisten hoivasta/ huolenpidosta
Sopimus Turkin kanssa ja Lesboksen tilanne	21.3.2016, 22.3.2016, 24.3.2016	Uupumus Epätoivo Kyvyttömyys hymyillä Helpotus (kyyneleet)	Useita kuvia miehistä ja heidän epätoivos- taan, mukaan lukien kyynelehtivä isä, mutta myös kuvia naisista ja lapsista
Äidin ja 3-vuotiaan karkotus	5.6.2016 (3 kpl), 6.6.2016, 7.6.2016 (5 kpl), 11.6.2016 (2 kpl) 25.10.2016	/	Äidin erottaminen lapsesta
106-vuotias Ruotsissa	5.9.2017, 4.10.2017	Myötätunto	Vanhan naisen haavoittuvuus
Karkotus- lento Kabuliin	4.4.2017 (4 kpl), 5.4.2017, 4.7.2017	Paheksunta Huoli Sääli	Raskaana oleva nainen ja pienet lapset erityisen haavoittu- vina samaan aikaan kun suurin osa karko- tetuista on miehiä
Karkotuk- set Irakiin	11.12.2016, 22.12.2016, 16.1.2017, 21.2.2017, 30.3.2017, 14.11.2019	Pelon tunteet	Lähinnä raportointia irakilaismiehistä
Lasten erottami- nen van- hemmista Yhdysval- loissa	22.6.2018, 28.6.2018	/	/

kyynelehtivä tytär, ja hänen vävynsä sanoo kokemuksen olevan surullinen.

Toinen tunne artikkelissa on häpeä. *Helsingin Sanomat* lainaa isoisää He Zhijiana: ”’Tilanne tuntuu vähän häpeälliseltä ja epä-reilulta. Tunnen itseni rikolliseksi, vaikka en ole tehnyt pahaa’, hän sanoi.”¹² Jutun tekstissä käsitellään isoisän tunteita ja kuvassa hänen tyttärensä tunteita. Jutulla pyritään herättämään myös lukijassa ja katsojassa tunteita, nimittäin myötätuntoa.

Myötätunnon ansaitsemisessa on usein kysymys yhdistelmästä, joka koostuu yksilön iästä, rodusta, uskonnosta ja sukupuolesta. Vaikka kiinalaisen isoisän tapaus herätti huomiota julkisuudessa ja *Helsingin Sanomat* uutisoi siitä, hänen oleskelulupansa eteen ei kamppailtu yhtä kiivaasti kuin niin sanotuissa isoäititapauksissa vuonna 2010.¹³ Tuolloin kaksi ikääntynyttä kristittyä valkoista isoäitiä sai runsaasti julkista myötätuntoa ja mediahuomiota, ja heidät esitettiin lastensa ja lastenlastensa hoi-vaa tarvitsevina. Se, mikä yhdistää tapaukset kiinalaisen isoisän tapaukseen, on, että Suomen kristillisdemokraatit kommentoi tapauksia vaatien lainsäädännön muuttamista, jotta ikääntyneiden perheenjäsenten olisi mahdollista asua lastensa kanssa Suomessa. Kiinalaismiehen tapauksen aikaan sisäministerinä toiminut Päivi Räsänen kommentoi asiaa *Helsingin Sanomissa* artikkelissa, joka oli otsikoitu ”Sisäministeri Räsänen isovanhempien käännytyksistä: ’Sotii oikeustajuani vastaan’”. Räsänen totesi artikkelissa

’Jos oma lapseni olisi töissä vaikka Japanissa ja olisin itse vapaa läh-tämään hoitamaan lapsenlapsia sinne työkseni, niin tuntuisi oudolta, jos se kiellettäisiin’, Räsänen sanoo. Räsänen kertoo pyytäneensä vielä lisäselvityksiä asiasta. Hän haluaa ’tarkemman analyysin’ siitä, onko linja todella niin tiukka kuin hänen saamistaan vas-

12 Kerkelä, Lasse (2015) Isoisä sai lähtöpassin Suomesta Kiinaan – ”tuntuu häpeälliseltä ja epä-reilulta”. *Helsingin Sanomat* 5.2.2015.

13 Horsti & Pellander 2014.

tauksista ymmärtää. Räsänen vaatii lisäselvitystä myös siitä, voiko tilannetta korjata lainmuutoksella.¹⁴

Sama oli havaittavissa egyptiläisen ja venäläisen isoäidin tapauksissa vuonna 2010. Silloinkin Päivi Räsänen, kansanedustajan roolissa, kommentoi tapausta eduskunnassa ja julkisuudessa ja peräänkuulutti lakimuutosta, joka mahdollistaisi isovanhempien muuttamisen lastenlastensa luokse Suomeen. Selvä ero tapausten välissä on siinä, että isoäidit olivat itse huolenpidon tarpeessa, kun taas isoisä oli suunnitellut hoitavansa lapsenlapsiaan. Isoäideistä poiketen isoisä esitettiin pystyvänä ja hyväkuntoisena, ja hänen Suomeen tulonsa syynä pidettiin sitä, että hänen läsnäolostaan olisi hyötyä hänen perheelleen ja suomalaiselle yhteiskunnalle.

Naiset ja lapset

Ikääntyneiden lisäksi median huomio kiinnittyi naisten ja lasten karkotuksiin. Yksi tapaus koski irakilaista perhettä, jonka jäsenet olivat vaarassa joutua eroon toisistaan. Perheen isä ja pieni vauva saivat jäädä Suomeen, mutta äiti ja vanhempi lapsi määrättiin lähtemään maasta. Perheen kohtalo sai enemmän huomiota kuin mikään muu yksittäinen tapaus vuosien 2015–2019 välisenä aikana. Tapaus vangitsi ihmisten huomion osaksi sen takia, että se nousi julkisuuteen samaan aikaan, kun Suomi päätti perheenyhdistämispolitiikan tiukentamisesta. Tapaus mainittiin esimerkkinä siitä, miten epäinhimillistä politiikka oli jo valmiiksi ja miten tilanne vain pahenisi, jos tiukennus menisi läpi:

Perheenyhdistämistä koskevat säännökset kiristyvät kohta entisestään. Ehtoja kiristävä lakiesitys on parhaillaan käsittelyssä eduskunnassa. Suunniteltuja muutoksia ovat kritisoineet muun muassa

14 Kerkelä, Lasse (2015) Sisäministeri Räsänen isovanhempien käännetyksistä: ”Sotii oikeustajuani vastaan”. *Helsingin Sanomat* 1.4.2015.

yhdenvertaisuusvaltuutettu ja lapsiasiavaltuutettu sekä 11 lastensuojelu- ja ihmisoikeusjärjestöä. Lapsiasiavaltuutettu Tuomas Kurttilan mukaan perheenyhdistämisestä ollaan tekemässä mahdollonta. Hänen mukaansa Suomi ei ota päätöksissään huomioon lasten etua. ”Lasten oikeuksien sopimuksen yhdeksäs artikla edellyttää, että lasta ei eroteta vanhemmistaan kuin poikkeustapauksissa. Tämä ei enää toteudu Suomessa. Toivon päättäjiltä rehellisyyttä tässä: pitää todeta, että Suomi ei enää noudata tätä artiklaa”, Kurttila sanoo.¹⁵

Nähdäkseni tapauksen saaman valtaisan mediahuomion taustalla oli kuitenkin äidin ja vauvan erottaminen toisistaan. Logiikka on samankaltainen kuin tapauksessa, jossa Kabuliin suuntautunut karkotuslento sai aikaan suuria protesteja vuonna 2017. Huhujen mukaan lennolla oli alaikäisiä lapsia sekä raskaana oleva nainen. Perheenjäsenet noudettiin kodeistaan ja kouluistaan, vaikka useat poliitikot ja julkisuuden henkilöt olivat ilmaisseet paheksuvansa karkotusta. Lopulta karkotus peruttiin, sillä poliisi oli tehnyt virheen. Ajatus raskaana olevan naisen ja pienten lasten karkottamisesta oli tuntunut sietämättömältä monista ihmisistä, ja tilanne oli herättänyt siinä määrin julkista kritiikkiä, että tiedotusvälineet olivat kirjoittaneet tapauksesta moneen otteeseen. Sisäministeriön kansliapäällikkö Päivi Nerg huomautti myöhemmin antamassaan haastattelussa, ettei lasten tai raskaana olevien naisten karkottamisessa ole mitään poikkeuksellista eikä alaikäisyys automaattisesti takaa oleskelulupaa Suomeen. Myös pääministeri Juha Sipilä totesi myöhemmin, että vastaanalaisia palautuslentoja tehdään jatkuvasti. Karkotuskoneisto näyttäytyy julkisuudessa silloin erityisen vaarallisena ja herättää median huomiota ja laajaa julkista vastustusta vasta silloin, kun sen kohteeksi joutuvat naiset ja lapset.

15 Vasantola, Satu (2016) Äiti ja kolmevuotias aiotaan käännäyttää Suomesta – isä ja vauva saavat jäädä. *Helsingin Sanomat* 5.2.2016.

Tätä tunteiden sävyttämää ja protestiksi muuttunutta järkytyksen aaltoa, joka nousi erityisesti sosiaalisessa mediassa, kommentoi myös *Helsingin Sanomien* toimittaja Jussi Pullinen.

Maanantain ja tiistain kohussa ei voinut välttyä ajatukselta, että käännytykset iskivät toden teolla monen tajuntaan vasta nyt.” ja hän jatkaa samassa tekstissä: ”Moni tuntui kysyvän nyt ensimmäistä kertaa itseltään pakolaiskriisin perimmäisiä kysymyksiä: Millä perustalla nyt tehtävät ratkaisut ovat? Minne ja millaisiin oloihin Suomesta käännyttävät ihmiset lopulta päätyvät? Onko oikein, että Suomeen saapunut lapsi haetaan pois kesken koulupäivän? Onko oikein lähettää lapsia Afganistanin kaltaiselle alueelle? Milloin ja millä perustein sinne ylipäänsä voi palauttaa ihmisiä?¹⁶

Myös pääministeri Sipilä oli kommentoinut julkisuuteen, että kyseinen tapaus sotii hänen oikeustajuaan vastaan. Pääministeriltä voisi kuitenkin olettaa, että hän tietää, ettei raskaus tai nuori ikä ole kriteeri karkottamatta jättämiselle ja että ihmisiä siirretään pakkokeinoin pois Suomesta jatkuvasti. Se, oliko hänen järkytyksensä tapauksesta aito vai poliittisten irtopisteiden keräämistä, ei ehkä ole tässä olennaista. Olennaisinta on se, että karkotusten raju todellisuus herätti niin suurta huomiota ja julkista vastustusta, myös poliitikoilta, vasta silloin, kun niiden kohteena oletettiin olevan raskaana oleva nainen ja pieni vauva. Vaikka vauva ja raskaana oleva nainen ovat juridiselta määritelmältään haavoittuvaisempia kuin terve keski-ikäinen mies, on tärkeä muistaa, että karkottaminen repii ihmisiä ympäristöistään, katkaisee heidän elämänsä¹⁷ ja lähettää heidät potentiaalisesti hengenvaaraan iästä ja sukupuolesta riippumatta.

16 Pullinen, Jussi (2017) Some-aalto palautuslennosta Afganistaniin käänsi valon sinne, minne moni ei halua katsoa – ja teki sen tavalla, joka kertoo paljon ajastamme. *Helsingin Sanomat* 5.4.2017.

17 Könönen & Vuolajärvi 2016.

Miesten haavoittuvuus

Moni lehtiaineistosta havaitsemani tapaus käsitteli karkotuksia vastustavaa aktivismia. Vain joitakin vuosia aikaisemmin tiedotusvälineet olivat pääosin jättäneet kahden nuoren afgaanimiehen yli 100 päivää kestäneen nälkälakon huomiotta.¹⁸ Vaikka mielenilmaus kesti pitkään ja tapahtui aivan eduskunnan edessä, tiedotusvälineet huomioivat sen vasta suhteellisen myöhään. Silloinkaan uutisointi ei keskittynyt miesten poliittisiin vaatimuksiin tai Afganistanin tilanteeseen vaan protestin ja nälkälakon terveydelliisiin ja lääketieteellisiin tulkintoihin. Miehet eivät myöskään saaneet kovinkaan paljon julkista tukea. Tutkimieni vuosien aikana tilanne muuttui dramaattisesti. Vuosina 2015–2019 oli kolme tapusta, jotka käsittelivät karkotusten vastaisia mielenilmauksia: Vihreän puolueen lainsäädäntöneuvos Aino Pennanen, joka nousi seisomaan lentokoneessa pysäyttääkseen karkotuslennon, useita ihmisiä protestoimassa karkotuslentoja Kabuliin, sekä Oikeus elää -mielenilmaus, joka sai tukea myös monilta kulttuuri-laitoksilta.¹⁹

Pakolaisten vastaanottokriisin aikana vuonna 2015 ja sen jälkeen suuri osa pakolaisista käydystä julkisesta keskustelusta keskittyi siihen, että enemmistö heistä oli nuoria miehiä. Miesten suojelun tarve kyseenalaistettiin sillä perusteella, että heidän olisi nuoren ikänsä vuoksi pitänyt olla kotimaissaan sotimassa. Näin oli etenkin maahanmuuttovastaisissa ja äärioikeiston kommenteissa, mutta tämä näkyi myös muissa julkisissa yhteyksissä.²⁰ Sen lisäksi, että miehiä kuvattiin pelkureiksi, joiden pitäisi turvapaikan hakemisen sijaan olla kotona suojelemassa naisia ja lapsia, heidät esitettiin erilaisten uhkien kautta. Naiset esitetään ”todellisina” pakolaisina ja uhreina, kun taas miehet esitetään pahantekijöinä.²¹

18 Pellander & Horsti 2018.

19 Ks. Pirkkalainen tässä teoksessa (luku 14).

20 Ks. myös Kotilainen & Pellander 2017.

21 Ks. esimerkiksi Horsti & Pellander 2014; Johnson 2018; Malkki 1996; Razack 2004; Roggeband & Verloo 2007.

Uhkaava ulkomaalainen mies on hyvin tavallinen mediassa tuotettu mielikuva, joka toistuu monessa maassa.

Useat tutkijat ovat huomauttaneet, että maahanmuuttajamiesten eletyt kokemukset ovat usein näkymättömiä sekä mediassa että tutkimuksessa.²² ”Naiset ja lapset ensin” -retoriikka tarkoittaa, että naiset ja lapset kantavat haavoittuvuuden merkkejä. *Men and Masculinities* -julkaisun ”The Invisible (Migrant) Man” -erikoisnumeron toimittajat huomauttavat, että maahanmuuttajamiesten kokemasta haavoittuvuudesta sen sijaan tiedetään todellisuudessa hyvin vähän.²³

Koska maahanmuuttajamiehistä kirjoitetaan lähinnä maahanmuuttolain kiertäjinä ja vaarana omaisilleen tai yhteiskunnalle, johon he muuttavat, ei haavoittuvuuden ja kärsimyksen ilmauksille jää paljon tilaa. Tilanne näytti muuttuvan hieman vuoden 2015 tienoilla julkaistuissa artikkeleissa. Yksi syy oli se, että nuoret miehet toivat tilanteensa ja ahdinkonsa julkisuuteen itse. Tämä pätee muun muassa Oikeus elää -mielenilmaukseen, joka koostui suurimmaksi osaksi miespuolisista turvapaikanhakijoista. Heidän tapauksessaan epätoivon ja pelon tunteet kääntyivät suuttumukseksi ja sitä kautta aktiiviseksi toiminnaksi viranomaisia vastaan.²⁴ Epätoivon tunteesta raportoi myös *Helsingin Sanomat*: ”Noor Jamalín mukaan käännetyt tunnelmat ovat vajonneet epätoivoisiksi.”²⁵ Vaikka epätoivon tunteista kirjoitetaan, keskiössä ovat suomalaisen yhteiskunnan reaktiot sekä leiriin että sen tukemiseen.

Karkotuksista tuli varsin sukupuolittunut ilmiö, koska suurin osa vuonna 2015 saapuneista ihmisistä oli miehiä. *Helsingin Sanomat* seurasi neljää nuorta miestä Irakiin selvittääkseen, mikä heitä

22 Allsopp 2017; Griffiths 2015; Rajaram 2002.

23 Charsley & Wray 2015.

24 Pirkkalainen tässä teoksessa (luku 14).

25 Heikkinen, Mikko Pekka (2017) Teatterinjohtaja vei mielenosoittajille keittoa ja taidemuseoon pääsee maksutta sisään: ”Suomalaiset ovat ystäviämme” – käännetyt pakolaiset kiittelevä. *Helsingin Sanomat* 17.3.2017.

odotti Suomesta karkotuksen jälkeen. Heistä kertovassa artikkelissa kaikki neljä miestä puhuvat pelon tunteista. Myös Lesboksen pakolaisleireillä asuvien nuorten miesten tilanteesta kertovat artikkelit, jotka julkaistiin maaliskuussa 2016, kuvaavat miesten kärsimystä sekä tekstissä että kuvissa. Yhdessä kuvassa on esimerkiksi itkevä isä, joka on suunnattoman helpottunut siitä, ettei menettänyt poikaansa matkalla.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että vaikka naisten kärsimys herättää edelleen enemmän myötätuntoa ja saa enemmän poliittista tukea kuin miesten – mistä esimerkkejä ovat raskaana olevan naisen karkotuksen vastustaminen sekä puuttuminen perheen äidin ja tyttären karkottamiseen ja erottamiseen muista perheenjäsenistä – pakolaisten vastaanottokriisin jälkimainingeissa mediassa näkyy myös miesten kärsimys.

Suomalainen yhteiskunta karkotustarkastelun keskiössä

Vuonna 2015 ja sen jälkeen Eurooppaan saapui poikkeuksellisen paljon turvapaikanhakijoita. Vaikka heistä vain harva pääsi Suomeen saakka, turvapaikanhakijoista käytävä keskustelu oli meillä samankaltaista kuin muuallakin Euroopassa. Mielikuvat ”vaarallisista nuorista miehistä”, joiden pitäisi pakenemisen sijaan puolustaa omaa kotimaataan, sekä viittaukset pakolaisiin seksuaalisen väkivallan tekijöinä tai materiaalsiin seikkoihin perustuvat näemyksiin ”liian hyväosaisista pakolaisista” ja ovat tuttuja muissakin maissa. Vaikka tapa, jolla miespuolisista turvapaikanhakijoista kirjoitettiin julkisuudessa, pysyi analysoimani ajanjakson hyvin samanlaisena, kansalaisten käsitys karkotuksista kuitenkin muuttui. Suuri yleisö ei ollut aiemmin ollut kovinkaan kiinnostunut karkotuksista, vaikka niitä on tapahtunut vuosisatojen ajan. Ihmisten lukitseminen vankilan kaltaisiin säilöönottolaitoksiin, kuin he olisivat syyllistyneet rikoksiin, ja Eurooppaan pyrkivien mutta matkallaan kammottaviin oloihin joutuneiden pakolaisten kohta-

lot eivät ole varsinaisia ylpeilyn aiheita suurelle osalle valtioista. Niinpä ne ovat yksittäistapauksia lukuun ottamatta pysyneet laajalti poissa julkisuudesta. Pakolaisten määrän lisääntyminen ja Suomen maahanmuuttohallintoa kohtaan esitetty julkinen kritiikki lisäsivät kuitenkin kiinnostusta ulkomaalaisten karkotuksia käsitteleviin aiheisiin. Tässä turvapaikanhakijoiden omalla aktiivisuudella oli suuri rooli, sillä se toi asialle ennennäkemättömän paljon julkisuutta.²⁶

Tunteiden osalta analyysini osoittaa, että niissäkin tapauksissa, joissa tekstit aidosti tarkastelevat karkotusten vaikutuksia karkotettaviin, puolet artikkeleista käsittelee karkotettujen tunteiden sijaan niitä tunteita, joita turvapaikanhakijoiden saapuminen ja heidän (mahdollinen) karkotuksensa herättää ympäröivässä yhteiskunnassa. Vaikka Irakiin karkottamista käsittelevät artikkelit kertovat miesten tuntemasta pelosta, kiinalaisen isoisän kerrotaan olevan häpeissään ja hänen vävynsä suruissaan. Lesbokseen saapuvia pakolaisia kuvataan järkyttyneiksi ja kyynelehtiviksi – olipa kyse sitten helpotuksesta tai kauhistuksesta. Huomion keskipisteessä näyttää kuitenkin olevan se, miten pakolaisten saapuminen vaikuttaa suomalaiseen yhteiskuntaan ja miten poliitikot, aktivistit tai suuri yleisö reagoi toisten kärsimykseen ja epätoivoon.

Analyysini paljastaa joukon sukupuolittuneita käsityksiä, jotka liittyvät avun ansaitsemiseen, julkiseen myötätuntoon ja sääliin. Ne ovat hyvin samanlaisia kuin tiedotusvälineiden aiemmin käyttämät tavat, joita on tarkasteltu aiemmassa tutkimuksessa. Erityisen voimakkaasti uutisissa korostuivat (raskaana olevien) naisten ja lasten kärsimykset. Uutta ja huomionarvoista on kuitenkin se, että vuonna 2015 ja sen jälkeen julkaistujen artikkelien ja artikkelien kuvien aiheena on myös miesten henkinen ja fyysinen kärsimys sekä haavoittuvuus. Kertomukset miesten kärsimyksistä haastavat yksipuolista ja vääristynyttä kuvaa, jossa miespuoliset

26 Ks. Pirkkalainen tässä teoksessa (luku 14).

maahanmuuttajat uhkaavat yleistä turvallisuutta ja heikentävät pohjoismaista tasa-arvoa. Yhteenvetona voidaankin todeta, että vaikka vuonna 2015 ja sen jälkimainingeissa julkaistu materiaali toistaa enimmäkseen vanhoja tuttuja sukupuolitettuja käsityksiä uhkasta ja säälistä, nähtävissä on myös uusia ja monitahoisempia tapoja käsitellä Euroopan kiristyvän rajavalvontakoneiston seurauksia.

Lähteet

- Allsopp, Jennifer (2017) Agent, victim, soldier, son: Intersecting masculinities in the European "refugee crisis". Teoksessa Freedman Jane, Zeynep Kivilcim & Nurcan Özgür Baklacioglu (toim.) *A gendered approach to the Syrian refugee crisis*. Lontoo: Routledge, 165–184.
- Charsley, Katherine & Helena Wray (2015) Introduction: The invisible (migrant) man. *Men and masculinities* 18:4, 403–423.
- Esping-Andersen, Gösta (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity.
- Griffiths, Melanie (2015) "Here, man is nothing!" Gender and policy in an asylum context. *Men and masculinities* 18:4, 468–488.
- Horsti, Karina & Saara Pellander (2014) Conditions of cultural citizenship: Intersections of gender, race and age in public debates on family migration. *Citizenship studies* 19:6–7, 751–767.
- Johnson, Heather L. (2018) Refugees. Teoksessa Roland Bleiker (toim.) *Visual Global Politics*. Lontoo: Routledge, 251–257.
- Keskinen, Suvi (2018) The "crisis" of white hegemony, neonationalist femininities and antiracist feminism. *Women's studies international forum* 68 (toukokuu–kesäkuu), 157–163.
- Könönen, Jukka & Niina Vuolajärvi (2016) Karkotuskoneiston keskeyttämät elämät. Teoksessa Kaisa Viitanen & Katja Tähjä (toim.) *Karkotetut*. Kustantamo Schildts & Söderströms, 166–170.
- Kotilainen, Noora & Saara Pellander (2017) (Not) looking like a refugee: Visual memories of refugeeness and the figure of "the iPhone man". Kirjoitus Border criminologies -blogissa 16.6.2017. <http://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2017/06/not-looking> (haettu 28.1.2021).
- Kotilainen, Noora & Saara Pellander (2021a) Väärännäköiset pakolaiset vaarallisina vieraina Pakolaisten mediakuvat ja koettu turvallisuus. Teoksessa Laura Assmuth, Ville-Samuli Haverinen, Eeva-Kaisa Prokkola, Pirjo Pöllänen, Anni Rannikko & Tiina Sotkasiira (toim.) *Arjen muuttoliikkeitä ja turvallisuus*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura. 155–180.
- Kotilainen, Noora & Saara Pellander (2021b) (Not) looking like a refugee. Symbolic borders of habitus in media representations of refugees. *Media History*, 28:2, 278–293.
- Leinonen, Johanna & Saara Pellander (2014) Court decisions over marriage migration in Finland: A problem with transnational family ties. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40:9, 1488–1506.

- Malkki, Leena (1996) Speechless emissaries: Refugees, humanitarianism and dehistoricization. *Cultural Anthropology* 11:3, 337–404.
- Martinsson, Lena & Gabrielle Griffin & Katarina Giritli Nygren (2016) Introduction: Challenging the myth of gender equality in Sweden. Teoksessa Lena Martinsson, Gabrielle Griffin & Katarina Giritli Nygren (toim.) *Challenging the myth of gender equality in Sweden*. Bristol: Bristol University Press, 1–22.
- McCombs, Maxwell (2014) *Setting the agenda: The mass media and public opinion*. Cambridge: Polity Press.
- Melby, Kari & Christina Carlsson Wetterberg (toim.) (2008) *Gender equality and welfare politics in Scandinavia: The limits of political ambition?* Bristol: Polity.
- Oliviero, Katie E. (2013) The immigration state of emergency: Racializing and gendering national vulnerability in twenty-first-century citizenship and deportation regimes. *Feminist Formations* 25:2, 1–29.
- Pellander, Saara & Karina Horsti (2018) Visibility in mediated borderscapes: The hunger strike of asylum seekers as an embodiment of border violence. *Political Geography* 66 (syyskuu), 161–170.
- Rajaram, Prem Kumar (2002) Humanitarianism and representations of the refugee. *Journal of Refugee Studies* 15:3, 247–164.
- Razack, Sherene H. (2004) Imperilled Muslim women, dangerous Muslim men and civilised Europeans: Legal and social responses to forced marriages. *Feminist Legal Studies* 12:2, 129–174.
- Roggeband, Conny & Mieke Verloo (2007) Dutch women are liberated, migrant women are a problem: The evolution of policy frames on gender and migration in the Netherlands, 1995–2005. *Social Policy & Administration* 41:3, 271–288.
- Slaby, Jan & Rainer Mühlhoff & Philipp Wüschner (2019) Concepts as methodology – a plea for arrangement thinking in the study of affect. Teoksessa Anjete Kahl (toim.) *Analyzing affective societies: Methods and methodologies*. Abingdon: Routledge, 27–42.

OSA III

**KARKOTUSTEN JA
KÄÄNNYTYSTEN
KOKEMINEN**

Kengät, joilla on tarina (Rewan Kakil 2021)

Karkotuksen kokemus

Sinun on oltava varma, että kokemasi voidaan nähdä opetuksena,
lyhtynä, joka kajastaa varmuuden valoa:

sydämesi on ainoa vene kaikkien veneiden kadottua

oltuasi saarella jumissa;

vähitellen upoten, yhtä hitaasti kuin itse ymmärsit totuuden ...

Tahtisi kasvaa kun kuljet kohti kuilua,

kun huomaat putoavasi ...

Palaat taas matkaltasi

tähtienvälisen pölyn tahrimana,

ja pimeään aineen;

sinun on täytettävä se kirjaimillasi,

valosta tehdyin kirjaimin.

Se on tilaisuutesi lentää pois palavasta kaupungista,

sinun kannattaa leijaila ilmassa kolmesti ennen kuin lähdet.

Se on tilaisuutesi kulkea kaukaisiin maailmoihin, pestä sielusi

sotien liasta,

hengittää pakokaasut ulos

kaikkia muistojasi pitkin,

järkkyneiden toiveidesi kaasut

odotuksen ruosteisen sillan yllä,

kuin repaleinen sateenkaari lasiesi läpi

ennen kuin linssit räsähtivät neljään osaan, neljään maailmaan,

neljään suuntaan,

harhauttivat sinut uskomaan neljään ratkaisuun, neljään ikku-
naan,

joiden läpi ylität maanpakosi, erakkoutesi

valaisi otsasi tyhjyyteen perustuvilla ideoilla.

Että neljä vartijaa tarkkaili sinua,

mutta riisuttua lasiesi

näit sateenkaaren olevankin puoliruostunut silta,

keskeytetty, kuin puolikas askel,

kuin vuosikymmeniä aivoista roikkuva puolikas idea.
Näit vain yhden vartijan neljän sijaan,
huomasit olevasi yksin kaikkien muiden lähdettyä,
sinä jäit saarelle,
joka oli matkalla alas pilviä päin
yhtä hitaasti, kuin itse ymmärsit totuuden ...
Putoamisnopeus kasvaa kun totuus paljastuu ...
Saatat häilyä hetken,
maapallo saattaa lakata pyörimästä hetkeksi,
ajan joki voi pysähtyä hetkeksi,
jolloin tajuat,
että on oltava totuus,
totuuden on oltava kätkössä,
kuin elämän nuput jääkauden alla.
On oltava turvallinen vyöhyke, tulitauko sielussasi.

(Ahmed Zaidan 2021, suom. Kasper Salonen)

Kokemuksia ja havaintoja lain väkivallasta karkotuksissa

Eveliina Lyytinen

Turvapaikkaprosessi voi olla pitkä, vaikea ja täynnä epävarmuutta. Kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen saattaa alkaa elämä paperittomana, mikä johtaa yhteiskunnan ulkopuolelle jäämiseen. Karkotusuhka konkretisoituu karkotusmatkan alkaessa. Nämä kaikki vaiheet – niin karkotuksen uhka kuin itse karkotusmatka – voivat olla turvapaikanhakijoille täynnä erilaisia aikaan ja paikkaan sidottuja kokemuksia, joita analysoin lain väkivallan käsitteen avulla tässä luvussa.

Karkotuksia on tutkittu erityisesti ihmiskärsimyksen ja maahanmuuttohallinnan rakenteellisen väkivallan muotoina.¹ Alan tutkimuksissa on käytetty erilaisia väkivallan käsitteitä, kuten hallinnollista,² byrokraattista³ ja hidasta⁴ väkivaltaa. Näissä väkivallan käsitteissä tarkastelun pääpaino on väkivallan ajallisuudessa eli eri aikojen tarkastelussa ja usein myös väkivallan piiloon jäämisessä. Haluan kuitenkin korostaa tilan ja tilallisuuden merkitystä karkotusten väkivallan analyysissa, joten sovellan tutkimuksessani oikeusmaantieteellistä *lain väkivallan* (*law's violence, legal violence*) käsitettä. Lain väkivallan analyysissa tarkastelen kriittisesti lain, tilan ja väkivallan suhdetta.⁵

Oikeusmaantieteilijä Nicholas Blomleyn⁶ mukaan väkivalta ja laki ovat keskeisellä tavalla yhteenkietoutuneita. Niiden suhde

1 Kõnõnen & Vuolajärvi 2016.

2 Leinonen & Pellander 2020.

3 Näre 2020.

4 Horsti & Pirkkalainen 2021.

5 Esim. Blomley 2003; Brickell 2016.

6 Blomley 2003.

määrittyä pitkälti erilaisissa tilallisissa konteksteissa. Yhtäältä tila määrittää väkivaltaa, ja toisaalta väkivalta rakentuu tietynlaisen sosiaalisen tilallisuuden ymmärtämisen varaan. Juuri tilallisuuden eli eri tilojen ja tilan ulottuvuuksien tarkastelu on tärkeää, sillä muuttoliike, mukaan lukien pakkoon perustuvat karkotukset, on luonteeltaan maantieteellinen ilmiö, jossa ihmiset liikkuvat eri tiloissa ja erilaisten rajojen yli. Maahanmuuttohallinto kontrolloi juuri ihmisten, tilan ja lain välistä suhdetta.⁷

Blomley⁸ toteaa lain väkivallan olevan sosiaalista väkivaltaa ja koskettavan erityisesti tiettyjä marginalisoituja ihmisryhmiä, kuten turvapaikanhakijoita, paperittomia ja karkotettavia. Lain väkivalta voi olla hyvinkin arkipäiväistä ja rutiininomaista. Se ei välttämättä liity vallan väärinkäyttöön, vaan lain väkivalta on usein luvallista toimintaa. Laki voi aidosti pyrkiä myös estämään väkivaltaa, joka puolestaan voi synnyttää uutta solidaarisuutta ja poliittisen vaikuttamisen keinoja.⁹ Lain väkivalta näyttyy usein epäsuorasti, esimerkiksi lain ja oikeuksien toteuttamatta jättämisinä.¹⁰ Juuri nämä arkipäivän näkymättömät lain väkivallan muodot ovat Blomleyn mukaan erityisen tärkeitä tutkimuskohteita. Käsitelen analyysissäni karkotuksissa yhdistyviä näkyviä (esimerkiksi fyysinen voimankäyttö) ja näkymättömiä (esimerkiksi oikeuksien toteutumattomuus) väkivallan muotoja, joita laki mahdollistaa tai hyväksyy, ja jotka ilmenevät erilaisissa sosiaalisissa ja fyysisissä tiloissa. Ymmärrän lain väkivallan käsitteen edellä kuvulla tavalla, ja kyseinen tulkinta määrittää empiiristä analyysiani.

Katherine Brickell¹¹ erottaa feministisessä väkivallan analyysissaan kaksi lain soveltamisen tapaa: laillisuus- tai oikeusvaltioperiaatteen (*rule of law*) ja lailla hallinnan (*rule by law*). Oikeusvaltioperiaatteen avulla voimme edistää oikeuksien toteutumista,

7 Könönen 2020.

8 Blomley 2003.

9 Vrt. Näre 2020.

10 Blomley 2003.

11 Brickell 2016.

mutta lailla hallinta on vääristynyttä toimintaa, jota ohjaavat valta ja alistaminen. Valtio voi lain soveltamisen muodoin samaan aikaan sekä suojella että loukata ihmisiä. Tämä ilmenee turvapaikanhakijoiden osalta esimerkiksi ulkomaalaislain soveltamisessa: sama laki mahdollistaa sekä ihmisten suojelun että maasta poistamisen tarvittaessa fyysisen voimankäytön avulla.

Tutkin tässä luvussa yhtäältä, miten lain hyväksymä tai mahdollistava väkivalta¹² ilmenee karkotusuhan¹³ alla elävien ihmisten kokemuksissa, ja toisaalta, miten yhdenvertaisuusvaltuutetun (YVV) valvojat ovat havainnoineet poliisin toimintaa suhteessa karkotettaviin, mitä tulkitseen analyttisesti lain väkivaltana. Analyysin tilallisuus, joka on aina kietoutunut yhteen ajallisuuden kanssa,¹⁴ ilmenee etenkin karkotusten eri vaiheiden ja niihin liittyvien eri tasoisten tilojen tutkimuksena. Tarkastelen lain väkivaltaa kolmen laajan aika-tilallisen ulottuvuuden kautta. Ne ovat turvapaikkaprosessi, paperittomuus ja karkotusmatka.

Analyysini kaksi ensimmäistä osaa – turvapaikkaprosessi ja paperittomuus – perustuvat 11 teemahaastatteluun, jotka olen tehnyt sellaisten turvapaikkaa hakeneiden kanssa, joilla on yhdestä yhdeksään kielteistä päätöstä.¹⁵ Haastatteluhetkellä kahdella oli oleskelulupa ja osa haastateltavista eli tai oli aiemmin elänyt paperittomina. Haastateltavat ovat kotoisin Afganistanista ja Irakista. He kaikki tulivat Suomeen vuonna 2015. Haastattelemani kaksi afgaanitaustaista nuorta miestä saapuivat maahan yksin alaikäisinä ja kuuluvat etniseen hazara-vähemmistöön. He ovat eläneet suurimman osan elämästään Iranissa, mutta heitä uhkaa karkotus

12 Blomley 2003.

13 Alan kriittisessä tutkimuskirjallisuudessa karkotettavien kategoriaan voidaan ymmärtää kuuluvat laaja joukko ihmisiä, joten käytän termiä karkotus tässä luvussa tutkimuksellisissa, en hallinnollisissa tai lainopillisissa mielessä.

14 Lyytinen 2019; Griffiths ym. 2013.

15 Käytän luvussani haastateltavieni tapaa laskea päätöksiä, joista ensimmäinen on Maahanmuuttoviraston (Migrin), toinen hallinto-oikeuden (HAO) ja kolmas korkeimman hallinto-oikeuden (KHO), vaikka lainopillisesti puhutaankin vasta ensimmäisestä kielteisestä KHO:n päätöksen kohdalla.

Afganistaniin. Haastattelemastani yhdeksästä irakilaisesta viisi on nuoria naisia, joista neljällä oli lapsia ja aviomies Suomessa. Irakilaisista neljä on nuoria miehiä, joista kaikki ovat eläneet paperittomina. Suojellakseni haasteltavieni yksityisyyttä viittaan heihin käyttäen peitenimiä ja jätän heidän taustojensa tarkemmat kuvaukset pois. Tutkimushankkeeni¹⁶ ”Toimintatutkimusta turvapaikanhakijoiden karkotettavuudesta” (ARADE 2018–2022, Suomen Akatemia 316621) on saanut puoltavan lausunnon Turun yliopiston ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta.

Tavoitin haastateltavat aiempien kontaktieni tai tutkimusapulaiseni kautta. Toteutin haastattelut, jotka kestivät 45–180 minuuttia, vuosina 2019–2020 pääosin toimistollani ja tutkimushankkeeni yhteistyökumppanin toimistolla. Yhden haastattelun tein haastateltavani kotona. Kolme haastattelua pidettiin suomeksi, yksi englanniksi ja loput tutkimusavustajani kanssa englanniksi ja arabiaksi. Yli puolet haastatteluista nauhoitettiin.

Vaikka kyseiset haastattelut mahdollistavat ajallisesti ja toisinaan myös kielellisesti rajallisen kohtaamisen haastateltavien kanssa, olen tehnyt tutkimustani tukevaa osallistavaa havainnointia useissa eri vapaaehtoistyöni konteksteissa. Muutaman haastatellun kanssa olen ollut pidempikestoisesti yhteyksissä. Tutkimusavustajani, jonka kanssa tein noin puolet haastatteluista, tunsu valtaosan haastatteluista jo pidemmältä ajalta ja oli luonut heihin luottamuksellisen suhteen. Lisäksi on tärkeä korostaa, että haastattelut tarjoavat kokemuksellista tietoa karkotusuhan alla elämisestä.¹⁷ Siten ne tulee ymmärtää ihmisten jälkikäteen artikuloimina kertomuksina heidän aiemmista kokemuksistaan. Haastatteluaineisto on kriittisessä maahanmuuttotutkimuksessa tyyppilistä aineistoa, jossa kokemusten faktuaalisuuden pohtiminen ei

16 Haluan kiittää kaikkia tutkimukseeni osallistuneita turvapaikkaa hakeneita ihmisiä, jotka halusivat tuoda kokemuksiaan esille tutkimukseni kautta. Lisäksi kiitän Karina Horstia, Päivi Pirkkalaista ja muita kirjan kirjoittajia sekä Päivi Rannilaa ja teoksen vertaisarvioitsijoita aiemman version kommentoinnista.

17 Karkotusuhan ja -matkan kokemuksista lisää, ks. Lyytinen 2022.

ole oleellista tai aina edes eettisesti suotavaa. Avoimet teemahaastatteluni eivät myöskään käsitelleet suoraan väkivaltaa, vaan esitin laajempia kysymyksiä, kuten ”millaista elämäsi oli paperittomuuden aikana?” Näin jätin haastateltaville mahdollisuuden ohjata keskusteluumme siihen suuntaan kuin he sen kokivat tärkeäksi.

Analyyssini karkotusmatkan aikaisesta lain väkivallasta perustuu YVV:n valvojen havaintoihin poliisin toiminnasta karkotuksissa vuonna 2018. Valvontaraportit sisältävät YVV:n valvojen poliisille antamaa kirjallista palautetta valvotuista karkotusoperaatioista. Analysoimani vuoden 2018 raportit, jotka ovat täysin anonymisoituja, kattavat kuuden lennon kuvaukset Afganistaniin ja kymmenen Irakiin. Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimisto valvoo etenkin eri tavoin riskialttiita poliisin saattamia karkotuksia. Riskiä voi nostaa esimerkiksi karkotettavan haavoittuva asema, karkotettavan suunnittelema vastustus tai haastava kohdema, kuten Afganistan tai Irak. Kyseinen aineisto ei mahdollista karkotettavien kokemusten tutkimusta, sillä se perustuu valvojen havaintoihin. Analyysini perustuu omalle tutkinnalleni, sillä valvojat eivät useinkaan kirjoita suoraan väkivallasta. Olenkin tulkinut tiettyjen tapahtumien kuvauksia lain väkivaltana. Analysoin tutkimusaineistoani laadullisen sisällönanalyysin keinoin.

Turvapaikkaprosessin aikainen lain väkivalta

Kuten Erna Bodström¹⁸ osoittaa, karkotettavuuden tuottaminen alkaa jo turvapaikkaprosessissa. Tämä pitää paikkansa myös 11 haastattelemani henkilön osalta, jotka ovat hakeneet Suomesta turvapaikkaa vuonna 2015. Karkotettavuuden tuottaminen liittyy haastattelemini ihmisten osalta etenkin viiteen eri lain väkivallan muotoon: epäammattimaiset lakimiehet ja tulkit, ikätestien väärät tiedot, uskonnollisen kääntymisen uskottavuusarvioinnin pettäminen, naisten vaikeus kertoa omasta vainostaan ja haavoit-

18 Ks. Bodström tässä teoksessa (luku 8).

tuvuuden huomiotta jättäminen. Turvapaikkaprosessin aikainen lain väkivalta näyttäytyy vähemmän selkeästi, esimerkiksi juuri lain ja oikeuksien toteuttamatta jättämisenä.¹⁹ Monien kokemuksissa on havaittavissa useampi oikeusturvan pettämiseen liittyvä lain väkivallan muoto, joiden selvittäminen on kestänyt kauan ja turvapaikkaprosessi siten venynyt jopa viiteen vuoteen. Prosessien pitkittyminen kertoo osaltaan väkivallan toteutumisesta. Johanna Leinosen ja Saara Pellanderin²⁰ mukaan hallinnollinen väkivalta jättää pakolaiset epävarmuuteen määrittämättömäksi ajaksi ja johtaa kontrollin tunteen menettämiseen suhteessa hallinnollisiin prosesseihin.

Useilla haastateltavilla oli kokemuksia epäammattimaisista lakimiehistä ja tulkeista, etenkin turvapaikkaprosessin alkuvaiheessa vuosina 2015–2017. Esimerkiksi irakilaisella Mohammadilla oli Maahanmuuttoviraston (Migri) ensimmäisessä turvapaikkapuhuttelussa niin huono tulkki, että moni asia tuli hänen mukaansa tulkatuksi täysin väärin. Lisäksi hänen lakimiehensä ei auttanut häntä juuri muussa kuin lausuntojen lähettämisessä Migriin: ”Hän oli vain kuin posti ja sanoi, että ei tule kanssani puhutteluun.” Alirezan kokemus lakimiehen työskentelyssä valitusvaiheessa liittyi niin ikään siihen, ettei häntä kuunneltu ja hänen lakimiehensä teki korkeimmalle hallinto-oikeudelle (KHO) hätäisesti valituspyynnön, joka ei mennyt läpi. Hosseinilla, jolla on yhteensä yhdeksän kielteistä päätöstä, oli prosessin alussa oikeusavustaja, joka oli Hosseinin mukaan epäkohtelias ja kielsi tätä soittamasta. Puhutteluissa hänellä on myös ollut tulkkeja, jotka ovat kotoisin eri arabiankielisistä maista kuin hän, ja ymmärtäminen on ollut vaikeaa.

Ensimmäisessä turvapaikkapuhuttelussa Zainab oli kertomansa mukaan sekaisin ja hermostunut. Hän pelkäsi tulkkia, joka oli niin ikään Irakista. Tämän takia hän pystyi antamaan vain hy-

19 Blomley 2003.

20 Leinonen & Pellander 2020.

vin lyhyitä otsikonomaisia vastauksia esitettyihin kysymyksiin, mistä seurasi kielteinen päätös. Myös Riman oli vaikea luottaa puhuttelussa läsnä olevien henkilöiden, kuten tulkin, vaitiolovelvollisuuteen – ”kysyin koko ajan, eihän kukaan saa tietää tästä”. Lisäksi Riman aviomies oli ainut, joka tapasi heidän yhteistä lakimiestään, ja näin hänen omat turvapaikkaperusteensa sivuutettiin yhteisessä prosessissa täysin.

Yksintulleiden alaikäisten ikätестit ovat johtaneet heidän mukaansa vääriin tuloksiin ja Migrin tulkintaan siitä, että hakija on täysikäinen todellista aikaisemmin. Ikätестin tekeminen ja sen seuraukset ilmentävät väkivaltaa, joka liittyy juuri valtion ennalta-arvaamattomaan ja mielivaltaiseen toimintaan, jolla voi olla laajoja seuraamuksia turvapaikanhakijoiden elämään.²¹ Afganistanista lähtöisin olevilla hazara-taustaisilla nuorilla miehillä, joita haastattelin, oli kokemusta edellä mainituista virheistä. Migri muutti yksin alaikäisenä Suomeen saapuneen Alirezan iän kesken turvapaikkaprosessin ikätестin perusteella. Alirezalla oli oikeusavustaja tukenaan vain ensimmäisessä Migrin haastattelussa. Hän koki turvapaikkaprosessin lain väkivaltaisuuden, erityisesti ikätестin, niin raskaana, että hän omien sanojensa mukaan ”meni sekaisin”:

Passi ja taskira [afganistanilainen henkilökortti], mä menen sekaisin; tulee uusi laki [työnteko-oikeuden rajaamisesta], mä menen sekaisin; mun ikä [vaihdetaan ikätестin perusteella], mä menen sekaisin; Migri sanoo mulle valehtelet [ikäsi] poika, mä sanoin mä en valehtele, te muutatte mun iän. [Migri] sanoo vaan allekirjoita. Olin yksin haastattelussa, ekassa oikeusavustaja oli mukana, sen jälkeen ei ole ollut.

Ikätестit osoittavat, miten valtion ulkomaalaislaki ja sen soveltaminen voivat samaan aikaan sekä suojella että loukata ihmisiä.

21 Näre 2020.

Alaikäisyyden osoittava ikätesti voi suojella alaikäisiä, mutta toisaalta sen epäluotettavuus voi johtaa mielivaltaiseen lailla hallintaan, joka on vääristynyttä toimintaa ja jota ohjaavat valta ja alistaminen.²²

Uskonnolliseen kääntymykseen liittyviä kokemuksia voidaan tulkita lain väkivaltana. Tämä koskee etenkin entisiä muslimeita, jotka ovat kääntyneet turvapaikkaprosessin aikana kristinuskoon. Irakilainen Tariq oli saanut kaikista oikeusasteista kielteiset päätökset. Hän oli laittanut uuden turvapaikkahakemuksen vireille, koska oli kääntynyt kristinuskoon. Hänen mukaansa uusi turvapaikkapuhuttelu Migrissä meni hyvin, mutta Migrin kielteisessä päätöksessä todettiin, ettei hän ole aito kristitty. Tariq kuvaa kokemustaan näin: ”se tuntui pahalta, mutta he päättävät. Se on heidän ongelma. Vain Jumala tietää olenko sydämeistä [kristitty].” Tariq kertoi, ettei hän pelkää, jos hänet palautetaan, vaikka se tietäisikin hänen mukaansa sitä, että hänen sukunsa tappaisi hänet – ”ehkä Hänen [Jumalan] tahto on, että menen Irakiin”.

Myös Mohammad, joka kääntyi kristinuskoon turvapaikkaprosessinsa aikana, on kokenut Irakista tulevan uhan Suomessa asti. Hänen kertomansa mukaan kirkkoon soluttautunut irakilainen otti hänestä ja muista kääntyneistä valokuvia ja lähetti niitä heidän perheilleen Irakiin. Tämän jälkeen Mohammad on saanut perheeltään uhkauksia, joista osan hän myös näytti haastattelun yhteydessä. Jos hänet karkotetaan Irakiin, hän on varma, että hänen perheensä surmaa hänet. Migri ei ole kuitenkaan uskonut hänen kääntymystään. Haastatteluissa tuli ilmi myös erilaisia kuulopuheita, joista yksi koski uskonnollista pakkokääntymystä, joka voidaan tulkita eräänlaiseksi väkivallan muodoksi. Hossein, jonka pikkuveli oli äkillisesti karkotettu, kertoi, kuinka hänen veljensä oli kuullut säilön työntekijältä ja muilta säilöönötetuilta, että säilöstä voi vapautua vain, jos vaihtaa uskontonsa kristinuskoon. Hä-

22 Brickell 2016.

nen kertomansa mukaan säilössä oli myös käynyt ”nunnia”, jotka olivat edistäneet kääntyneiden asioita.

Oikeusturvan pettämiseen liittyvää lain väkivaltaa on ilmennyt useiden haastattelemieni irakilaisten naisten kohdalla, koska naisten omia turvapaikkaperusteita ei ole kuultu puhutteluissa. Tämä voi johtua siitä, että edes aviomies ei tiedä todellisia vaimon syitä tai on kohdellut vaimoaan epäinhimillisesti. Puhuttelijat ja lakimiehet eivät myöskään ole aina kysyneet naisten omista kokemuksista. Fatimah, nuori irakilainen nainen, jolla on lapsi ja aviomies, on ollut turvapaikkaprosessissa yli kolme vuotta. Vuosien aikana hän ei ole omien sanojensa mukaan pystynyt elämään tasapainoisesti tilanteen epävarmuuden takia. Prosessi on ollut erityisen vaikea hänelle, koska hän ei pystynyt pelkonsa takia kertomaan ensimmäisissä puhutteluissa kaikkea haluamaansa. Fatimahin mukaan ”oli asioita, joita kukaan ei tiedä, ei edes oma perheeni”. He odottavat edelleen päätöstä, ja hän pelkää palautusta: ”En edes ajattele paluuta [Irakiin]. Jos minun ei olisi ollut pakko, en olisi lähtenyt [Irakista Suomeen].”

Rima, jolla on useita lapsia ja aviomies Suomessa, sai viiden vuoden odotuksen jälkeen viimein oleskeluluvat koko perheelleen, oman prosessinsa kautta. Lopulta, oikean tuen saatuaan, Rima laittoi oman henkilökohtaisen turvapaikkahakemuksensa vireille. Hänen miehensä ei ole tästä tietoinen. Lisäksi Rima oli aviomiehensä ja lastensa kanssa samassa hakemuksessa mukana. Hän ei ollut omien sanojensa mukaan pystynyt kertomaan omia kansainväliseen suojeluun liittyviä perusteitaan perheen yhteisen hakemuksen yhteydessä. Turvapaikkapuhutteluissa häntä vaivasi myös pelko siitä, etteivät puhuttelijat ymmärrä Irakin kulttuuriin ja heimoihin liittyviä naisia kohdistuvia normeja.

Turvapaikkaprosessin aikaisista kokemuksista heijastuu myös haavoittuvuuden tunnistamattomuus. Haavoittuvuus johtuu usein lähtömaassa koetusta vainosta ja Suomen turvapaikkaprosessin pitkittymisestä sekä haastateltavieni mukaan myös näiden

seurauksena tulleista traumaperäisistä mielenterveyden ja fyysisen terveyden ongelmista. Esimerkiksi Rima, joka perheineen sai hänen oman turvapaikkahakemuksensa kautta viimein oleskeluluvat koko perheelle, kertoi prosessin jättäneen syvät traumat. Hän kärsi vakavista mielenterveysongelmista ja sai kaksi keskenmenoaa, jotka hänen mukaansa johtuivat stressistä. Vaikka hänellä perheineen on nyt lupa jäädä Suomeen, hän pelkää ja kärsii pitkäkestoisen prosessin ja Irakissa tapahtuneet vainon takia.

Myös lapset ovat vanhempiensa kertoman mukaan reagoineet turvapaikkaprosessin aikaiseen epävarmuuteen ja stressiin voimakkaasti. Zainab tuli Suomeen yksin vuonna 2015, avioitui ja sai kaksi lasta. Ensimmäisen negatiivisen päätöksen jälkeen tilanne vaikeutui ja hänelle tuli mielenterveysongelmia, jotka vaativat hänen mukaansa hoitoa ja lääkitystä. Liki viiden vuoden vastaanottokeskusasumisen jälkeen perhe on muuttanut omaan vuokra-asuntoonsa, mikä on ollut muutos parempaan. Zainabin toinen lapsi ei ole halunnut tulla vastaanottokeskukseen edes hakemaan postia muuton jälkeen, sillä lapsi muistaa siellä vietettyjen vuosien vaikeudet.

Karkotusuhka ajaa useat pohtimaan vaihtoehtoisia keinoja saada oleskelulupa Suomeen. Koska osa turvapaikkaa hakeneista on työllistynyt prosessin aikana, heille on luonnollista harkita oleskeluluvan hakemista työnteon perusteella. Kun Alireza sai hallinto-oikeuden (HAO) kielteisen päätöksen, hän alkoi pohtia työperäisen oleskeluluvan mahdollisuutta: ”Mä olin ihan vihainen. [Poliisi] ei puhu, ei ’moi, mitä kuuluu’, vain ’me viemme nyt sinut takaisin kotimaahan’. Miksi? Mä olen kolme vuotta asunut ja olen töissä.” Poliisi kuitenkin lupasi, että Alireza saa odottaa Suomessa KHO:n päätöstä. Alirezasta alkoi tuntua, ettei hän tulisi saamaan turvapaikkaa Suomesta, ja siksi hänen suunnitelmissaan oli hankkia Afganistanin passi ja taskira työperäistä oleskelulupaa varten. Vain ne puuttuivat, hyvä työpaikka oli yhä odottamassa häntä. Kuukausien ajan Alireza kamppaili kahden riskin välillä –

matkustaako Ruotsiin hakemaan dokumentteja, mikä voisi hankaloittaa hänen turvapaikkahakemustaan, vai joutua mahdollisesti karkotetuksi Afganistaniin:

Iso riski ja monet sanovat näin, mutta tämä on mun elämä. Sinun pitää auttaa itseäsi. Pitää tehdä jotain, – ei voi mennä vaan nukkumaan. Elämä on riski. Mä olen tullut Iranista, iso riski. Kaikki on riski, ei ole pieni riski, oli elämästä kysymys. Olin meressä veneellä, kaksi kertaa tulee vettä sisään. Oli mustaa, et nähnyt mitään, mä menin yli laidan kaksi kertaa. Mä luulin, että loppu elämä. Sit mä pääsen tänne, tänne tulo oli jo riski. Haluan, että nyt riskit loppu.

Monen muun tavoin Alirezankin elämää karkotusuhan alla kuvastaa jatkuva kamppailu siitä, mikä riski on pienin ja kannattavin ottaa. Se, ettei Migri myönnä hänelle muukalaispassia, jonka avulla hän voisi hakea työperäistä oleskelulupaa, heijastaa viraston toteuttamaa lain väkivaltaa.²³ Ulkomaalaislain mukaan hänelle voitaisiin myöntää muukalaispassi, mutta Migrin tiukan lain tulkinnan takia tämä ei ole mahdollista. Kyseisen lain tulkinta voidaan nähdä lailla hallintana, mitä ohjaa valta tulkita lakia rajoittaen hakijan mahdollisuuksia.²⁴

Lain väkivalta ja paperittomuus

Kun turvapaikkaprosessi on käyty loppuun eikä muita vaihtoehtoisia oleskelulupia ole mahdollista saada, karkotusuhan alla oleva henkilö ajautuu elämään Suomessa paperittomana. Haastateltavistani erityisesti Hossein, joka on asunut Suomessa jo liki viisi vuotta, kertoi elämästään paperittomana. Hänellä on yhteensä yhdeksän kielteistä päätöstä Migristä ja eri oikeusasteista. Kaikilla muilla Hosseinin perheenjäsenillä on oleskelulupa Suomessa tai

23 Näre 2020.

24 Brickell 2016.

toisessa EU-maassa. Hossein tuli Suomeen alaikäisen veljensä kanssa. Pari päivää Hosseinin pikkuveljen 18-vuotissyntymäpäivän jälkeen poliisi otti tämän yllättäen kiinni tunnistautumiskäynnin yhteydessä ja karkotti Irakiin. Maasta poistamisen täytäntöönpanon turvaamiseksi poliisi voi käyttää ulkomaalaislaissa säädettyjä hallinnollisia turvaamistoimia, kuten ilmoittautumisvelvollisuutta (UlkL § 118) ja säilöönottoa (UlkL § 121). Vaikka nämä ovat lain mahdollistavia toimia, ei niitä tulisi kuitenkaan käyttää yllättäen, esimerkiksi aloittaa karkotusta yhtäkkiä ilmoittautumisen yhteydessä.²⁵ Tämä ilmentää lailla hallintaa eikä vastaa oikeusvaltioperiaattetta.²⁶ Lisäksi säilöönotossa tila määrittää väkivaltaa ja vangitseminen tai säilöönotto perustuu juuri henkilön liikkumisen rajoittamiseen tilassa.²⁷

Veljensä säilöönoton ja karkotuksen yhteydessä Hossein meni piiloon puoleksitoista vuodeksi. Lain väkivalta ja sen herättämä pelko voivat johtaa äärimmäisiin tilallisiin ratkaisuihin, kuten yhteiskunnan ulkopuolella, piilossa elämiseen. Mikäli henkilö piileskelee tai häntä ei tavoiteta, hänet etsintäkuulutetaan maasta poistamispäätöksen täytäntöön panemiseksi. Hossein ei pystynyt ajattelemaan pelon takia selkeästi ja pyrki suojelemaan itseään. Hän tiesi, että hänet tultaisiin karkottamaan, jos hän ilmoittautuisi poliisille. Irakilaisille onkin syntynyt jonkinlainen joukkoisunut väkivallan kokemus suhteessa paperittomuuden uhkaan,²⁸ sillä lokakuussa 2018 Irak päätti, ettei se ota enää vastaan muita pakkopalautettuja kuin rikoksiin syyllistyneitä ja rikoksista syytettyjä. Vaikka useat irakilaiset pelkäsivät pakkopalautusta, he alkoivat myös pelätä paperittomana elämistä Suomessa, mikä tuntui olevan ainut vaihtoehto joillekin heistä.

Paperittomana eläminen Suomessa on ollut kaikkein vaikein ajanjakso Hosseinin elämässä. Hän on omien sanojensa mukaan

25 Keskitalo ym. 2020; Poliisihallitus 2019.

26 Brickell 2016.

27 Blomley 2002.

28 Horsti & Pirkkalainen 2021.

kärsinyt sen aikana paljon. Poliisi pysäyttää hänet usein kadulla. Kun hän elää paperittomana, hänet viedään poliisiasemalle ja hänelle määrätään sakko ”laittomasta maassa oleskelusta”. Hän on kertomansa mukaan joutunut maksamaan 500 euroa sakkoa. Hosseinista tuntuu paperittomana ”kuin rikollisesta tai terroristista”, vaikka hän vain elää maassa ilman oleskelulupaa, johon hän olisi ymmärryksensä mukaan oikeutettu. Koska Irak ei ota vastaan niin sanottuja pakkopalautettavia, ei Suomi voi lähettää Hosseinia takaisin vastoin hänen tahtoaan. Näin ollen hänen ainut vaihtoehtonsa on jäädä Suomeen. Suomen laki kuitenkin rankaisee ja sakottaa häntä ”laittomasta maassaolosta” – paperittomuus on siten elämäntilanne, joka ilmentää lain väkivaltaa.

Turvapaikkaprosessinsa pitkittyessä Hossein yritti kertaalleen asettua toiseen EU-maahan, jossa osa hänen perheestään asuu. Poliisi sai hänet kuitenkin kiinni siellä, ja hänet palautettiin Dublin-asetuksen nojalla takaisin Suomeen. Poliisi piti häntä viikon ajan kiinniotettuna paluun jälkeen. Hossein tiesi, että Suomesta pois lähtemiseen liittyy riskejä, mutta hän päätti silti yrittää. Niin EU:n sisäinen pakkopalautus kuin siihen liittyvä säilöönotto ilmentävät lain mahdollistamaa väkivaltaa ja tiettyyn tilaan – Suomeen ja säilöönottoyksikköön – sulkemista. Tulevaisuudestaan Hossein ei uskalla toivoa paljoa:

Kärsin ja ympärilläni on vain esteitä. En tiedä mitä minulle käy. Karkottavatko he minut minä hetkenä tahansa? Olen masentunut enkä voi tuntea oloani turvalliseksi tai levätä. En tiedä yhtään mitä tapahtuu, mitä seuraava minuutti tuo tullessaan. – – Hallitus tekee ihmisistä rikollisia täällä [paperittomuuden takia]. En tiedä mikä minusta tulee.

Myös korkeasti koulutettu kristinuskoon kääntynyt Mohammad on asunut yhtäjaksoisesti 10 kuukautta paperittomana Suomessa. Tänä aikana hän ei ole saanut juuri mitään virallista tukea. Pape-

rittomuuden alettua hän menetti vastaanottokeskusmajoituksensa ja vastaanottoraha lakkasi. Hän ei myöskään päässyt perusterveydenhoidon piiriin. Kansaneläkelaitoksen tuella hän sai ostettua ruokaa itselleen kupongeilla tietyistä ruokakaupoista. Laki ja sen tiukka tulkinta ovat johtaneet siihen, ettei Mohammad pysty täyttämään perustarpeitaan. Hänen kertomansa kokemukset paperittomuudesta kuvaavat kyseisen elämäntilanteen epäinhimillisyyttä:

He kohtelivat minua kuin eläintä. Olen ollut sairas, mutta lääkäri ei auttanut. Eläinkin menee minun ohitseni – – Olen menettänyt perheeni ja työni. Jotkut päätyvät varastamaan, mutta en voi sitä tehdä, sillä Jeesus sanoi, ei saa varastaa. Neljä ja puoli vuotta olen ollut kunnolla enkä ole joutunut poliisiin kanssa tekemisiin.

Paperittomuuden aikana Mohammadilla on kuitenkin ollut ilmoittautumisvelvollisuus poliisille. Alussa häntä pelotti mennä poliisille, mutta hän alkoi vähitellen tottua käytäntöön. Joka kerta hän kuitenkin toivoo, ettei poliisi ota häntä kiinni ja lähetä Irakiin, jossa hänen mukaansa hänen klaaninsa tappaisi hänet vääräuskoisena. Paperittomuus ja jatkuva karkotusuhka ovat raskaita Mohammadille: ”Olen unohtanut kaikki unelmani – mennä naimisiin, aloittaa uusi elämä. Pyyhin pois kaikki unelmani. Vain Jeesus voi minua auttaa. En pysty luottamaan ihmisiin enää, mutta luotan Jumalaan. Olen koko ajan peloissani.” Karkotusuhan ja paperittomuuden pitkäkestoisuus onkin yksi väkivallan muoto, jota Karina Horsti ja Päivi Pirkkalainen²⁹ kuvaavat erittäin raastavana epätietoisuutena, joka voi jatkua siitäkkin huolimatta, että henkilö saisi oleskeluluvan – vasta Suomen kansalaisuus vie karkotusuhan pois.

29 Horsti & Pirkkalainen 2021.

Havaintoja lain väkivallasta karkotusmatkojen aikana

Poliisihallituksen tilastojen mukaan vuonna 2018 yhteensä 37 afgaania poistettiin Suomesta ja heistä 24 palautettiin Afganistaniin. Samana vuonna Suomesta poistettiin 167 irakilaista, joista 135 palautettiin Irakiin. YVV:n lakisääteisenä tehtävänä on valvoa karkotusten täytäntöönpanoa mahdollisuuksien mukaan kaikissa vaiheissa maastapoistamispuhuttelusta aina karkotettavan luovuttamiseen kohdemaan viranomaisille asti. Koska valvontakapasiteetti on hyvin rajallinen, YVV:n henkilöstö pyrkii valvomaan etenkin saatettuja karkotuksia, joihin voi liittyä erilaisia riskejä. Vuonna 2018 YVV valvoi kuusi lentoa Afganistaniin ja kymmenen lentoa Irakiin. Kiinnitän YVV:n valvontaraporttien analyysissä erityistä huomiota erilaisiin näkymättömiin ja näkyviin lain väkivallan³⁰ muotoihin, kuten perusoikeuksien toteutumattomuuteen, palautuskieltoon ja turvapaikan hakemiseen liittyviin ongelmiin, sekä poliisin fyysiseen voimankäyttöön karkotustilanteissa.

Ensimmäisenä lain väkivallan muotona karkotusmatkoilla on se, ettei karkotettavan perusoikeuksia oteta huomioon riittävällä lain ja ohjeiden edellyttämällä tavalla. Bloomleyn mukaan lain väkivalta näyttää usein vähemmän selkeästi, esimerkiksi lain ja oikeuksien toteuttamatta jättämisenä.³¹ Karkotettavalla ei aina ole tosiasiallisesti aikaa valmistautua lähtöön, hän ei saa pitää yhteyttä läheisiinsä tai avustajaansa, hänelle ei järjestetä mahdollisuutta käyttää WC:tä tai syödä ja juoda, tai hän ei saa asianmukaista tulkkausta ja lääkintää. Tämä on ristiriidassa Poliisihallituksen ohjeen kanssa, jossa todetaan, että ”karkotuksia täytäntöön pantaessa ulkomalaisen oikeuksia ei saa rajoittaa enempää kuin on välttämätöntä, ja karkotettavan oikeuksia voidaan rajoittaa vain tapauskohtaisesti, mikäli ne uhkaisivat karkotuksen täytäntöönpanon onnistumista”.³²

30 Blomley 2003.

31 Blomley 2003.

32 Poliisihallitus 2019, 3–4.

Eräällä kansallisella joukkopalautuslennolla Afganistaniin mukana oli kolme afgaanimestä. Kyseisen karkotusmatkan aikana useat karkotettavien perusoikeudet jäivät huomiotta. Poliisi oli varautunut karkotettavien mahdolliseen vastustukseen liikkumisen estävällä vyöllä (*bodycuff*) ja käsiraudoilla. Lisäksi poliisilla oli viitteitä siitä, että ulkopuoliset saattaisivat pyrkiä vaikeuttamaan operaatiota. Erityisesti vuosina 2017 ja 2018 kansalaisyhteiskunnan jäsenet vastustivat ja joskus myös pyrkivät estämään karkotuksia, joita he pitivät lainvastaisina, sillä useissa turvapaikkaprosesseissa oli oikeusturvan kannalta oleellisia ongelmia. Miehillä oli kerrottu lähdöstä vasta viime hetkellä. YVV:n valvojan mukaan ei riitä, että karkotettaville ilmoitetaan lähdöstä samana päivänä. Käytännön asioiden hoitamiseen liittyvien haittojen lisäksi äkkilähtö on palautettaville henkilöille psykologisesti vaikeaa. Se voi lisätä stressiä ja vastustusta, ja siten voimankäytön tarvetta.

Miehet saivat joukkopalautuslennolle matkatavaransa mukaan, mutta heiltä otettiin puhelimet pois. Poliisin ohjeistuksen mukaan matkapuhelimen hallussapito on lähtökohtaisesti sallittava palautettavalle. Puhelin voidaan ottaa pois vain, jos sen hallussapidon voidaan perustellusti arvioida aiheuttavan vaaraa poliisitehtävän suorittamiselle tai asiakkaalle.³³ YVV:n mukaan poliisin kynnys kerätä puhelimet pois, ainakin osaksi aikaa, on kuitenkin verrattain matala.³⁴ Lentokentälle suuntautuneen kuljetuksen aikana yksi miehistä pyysi särkylääkettä, mutta ei saanut sitä, koska poliisiautossa ei ollut vettä. YVV:n mukaan epäinhimillistä kohtelua voi olla esimerkiksi tilanne, jossa tietyt perustarpeet, kuten ravinnon ja juoman tarjoaminen, laiminlyödään.³⁵

Koneeseen noustessaan yksi miehistä vastusti karkotustaan fyysisesti. Poliisi käytti tilanteessa hallintaotteita ja laittoi miehelle käsiraudat, jotka otettiin pois, kun hän rauhoittui koneessa. Kar-

33 Poliisihallitus 2019.

34 Keskitalo ym. 2020.

35 Keskitalo ym. 2020.

kotuksen aikana käytössä olisi ollut ammattitulkki etänä, mutta poliisi ei ottanut tulkkiin yhteyttä, vaan käytti toisia afgaanimiehiä tulkkina. Tämä on vastoin perusoikeuksia, sillä ammattitulkin läsnäolo vahvistaa palautettavan oikeusturvaa. Kansainvälisten suositusten mukaan tulkin tulisi olla mukana koko palautuksen ajan, mikäli yhteistä kieltä ei ole.³⁶ Kyseinen esimerkki osoittaa, kuinka lain väkivalta voi ilmetä eri tavoin jopa yhden karkotusmatkan aikana. Perusoikeuksien toteutumattomuus on vuoden 2018 raporttien mukaan ollut toistuvaa niin afganistanilaisten kuin irakilaisien kohdalla. Poliisin toiminta ilmentää tietyissä tilanteissa lailla hallintaa³⁷ – poliisi voisi lain mukaan toimia karkotettavien perusoikeuksia kunnoittain, mutta päättää silti rajoittaa ja evätä nämä oikeudet, usein vedoten poliisitekniisiin syihin.

Toisena lain väkivallan muotona karkotusmatkoilla on ilmennyt puutteita siinä, ettei poliisi ole ottanut karkotettavan uutta turvapaikkahakemusta vastaan eikä ole varmistanut riittävällä tavalla sitä, ettei karkotus riko palautuskieltoa. Vakavia oikeudenloukkauksia on kuitenkin tullut YVV:n tietoon vain harvoin, vuosittain keskimäärin yhdestä kolmeen kertaa.³⁸

Vuonna 2018 eräällä niin sanotulla hybridilennolla³⁹ Irakiin oli mukana kaksi irakilaista miestä. Toinen heistä oli otettu kiinni yllättäen poliisin ilmoittautumisvelvollisuuden yhteydessä, ja karkotus oli tarkoitus toteuttaa heti samana päivänä. Näin ollen miehellä ei ollut mitään mahdollisuutta valmistautua lähtöön. Toinen mies ei puolestaan saanut tehdä uutta turvapaikkahakemusta poliisilaitoksella, vaikka hänen avustajansakin oli yhteydessä poliisiin. Vasta kun miehen naisystävä tuli lentokentälle ja kertoi tilanteesta YVV:n valvojalle, asia eteni ja saattopartion johtaja lupasi, että mies saisi tehdä hakemuksen lentokoneessa. Ulkomaalaislain mukaan uusintahakemus on kuitenkin voitava jättää aina viivytyk-

36 Keskitalo ym. 2020, 26.

37 Brickell 2016.

38 Keskitalo ym. 2020.

39 Hybridilento tarkoittaa, että osa matkasta tehdään tilaus- ja osa reittilentona.

settä. Karkotettavan onneksi lento keskeytyi koneen teknisen vian takia, ja hän pystyi tekemään seuraavana päivänä uuden oleskelulupahakemuksen.

Karkotettavilla tulee aina olla myös mahdollisuus kannella, esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehelle poliisin menettelystä jo karkotusoperaation aikana, ja poliisin tulee kertoa selkeästi tämä oikeus karkotettaville.⁴⁰ Kantelun tekeminen on erityisen tärkeää, sillä sen kautta ei-kansalaiset tekevät valtion harjoittaman väkivallan nähdyksi laajalle yleisölle.⁴¹ Eduskunnan oikeusasiamies onkin antanut kyseisestä tai aivan vastaavanlaisesta tilanteesta päätöksen⁴², jonka mukaan oikeusasiamies piti menettelyä lainvastaisena, sillä poliisi ei voi kieltäytyä ottamasta vastaan turvapaikkahakemusta missään tilanteessa. Myös poliisin ohjeissa korostetaan vastuuta ottaa turvapaikkahakemus aina vastaan. Ohjeen mukaan ”poliisilla ei ole toimivaltaa hylätä kansainvälistä suojelua koskevaa hakemusta, vaan turvapaikkahakemus on aina ennen täytäntöönpanon jatkamista saatettava Maahanmuuttoviraston ratkaistavaksi”.⁴³ Poliisin toiminnan lainvastaisuus kuvastaa selkeästi Brickellin⁴⁴ hahmottamaa eroa lain soveltamisessa. Oikeusvaltioperiaatteeseen viittaavan kantelun avulla voimme edistää oikeuksien toteutumista, mutta lailla hallinta, joka liittyy tässä poliisin kieltäytymiseen turvapaikkahakemuksen vastaanottamisessa, on vääristynyttä toimintaa, jota ohjaavat valta ja alistaminen.

Kolmas lain väkivallan muoto karkotustilanteissa on poliisin mahdollisesti liiallinen voimankäyttö suhteessa karkotettavan vastustukseen. Lainsäädäntö antaa poliisille mahdollisuuden käyttää voimakeinoja, mikäli maasta poistettava pyrkii vastarinnalla estämään karkotuksensa:

40 Keskitalo ym. 2020.

41 Näre 2020.

42 Oikeusasiamies 13.6.2019 EOAK/4666/2018

43 Poliisihallitus 2019, 12.

44 Brickell 2016.

Voimakeinoja voidaan käyttää viimesijaisena keinona karkotuksissa, mutta niiden on oltava oikeasuhtaisia, eikä niihin saa liittyä kohtuutonta voimankäyttöä. Voimakäyttötilanteissa korostuvat erityisesti oikeus elämään ja kidutuksen sekä epäinhimillisen kohtelun kieltö.⁴⁵

Vuosina 2017–2018 poliisi käytti voimakeinoja noin 40 prosentissa valvotuista palautuksista.⁴⁶ Muina vuosina voimankäyttö on ollut vähäisempää. Useimmat voimankäyttötapaukset koskivat erityisesti Irakiin ja Afganistaniin suuntautuneita lentoja. Voimankäytön liiallisuudesta valvojiilla oli kuitenkin huomautettavaa vain harvoissa tapauksissa.

Vuonna 2018 muutamassa Afganistaniin suuntautuneessa valvotussa karkotuksessa karkotettava vastusti maastapoistoa voimakkaasti, mikä johti poliisin voimankäyttöön. Karkotukset eivät kuitenkaan keskeytyneet, sillä ne toteutettiin tilauslennoilla, joilla ei ollut mukana muita matkustajia kuin karkotettavat ja poliisisaattue. Lain väkivalta voi ilmetä eri tavoin riippuen lentokonetyyppien tilallisuudesta.⁴⁷ Se joko mahdollistaa karkotuksen täytäntöönpanon voimakeinoja käyttäen tai keskeyttää sen karkotettavan vastustukseen. Esimerkiksi eräällä Afganistaniin lähtevällä kansallisella tilauslennolla oli mukana kolme miestä. Heistä kaksi olivat aluksi Metsälän säilössä. Koska toinen miehistä oli käyttänyt haastavasti, poliisi päätti noutaa miehet Pasilan poliisivankilaan suunniteltua aiemmin. Karkotusta vastustanut mies siirrettiin käsiraudoissa ja Pasilassa hänet laitettiin käsirautavyöhön. Mies kritisoi voimakkaasti poliisin toimintaa ja sitä, että käsirautavyö oli liian tiukalla, minkä jälkeen poliisi löysäsi vyötä. Kehollinen ja tilallinen liikkumisen rajoittaminen ilmentää lain väkivaltaa fyysisessä muodossa.⁴⁸ Miesten puhelimet kerättiin pois, mutta he saivat halutessaan käyttää niitä.

45 Keskitalo ym. 2020, 21.

46 Keskitalo ym. 2020, 22.

47 Blomley 2003.

48 Blomley 2003.

Lentokoneessa kaikki kolme miestä aloittivat suullisen ja fyysisen vastustamisen. Väkivalta voi näin synnyttää myös uutta solidaarisuutta ja vaikuttamisen keinoja,⁴⁹ esimerkiksi karkotettavien joukkovastustamisen. Poliisit estivät karkotettavien pyrkimykset nousta ylös ja painoivat heidät takaisin penkkiin. Poliisit kommunikoivat koko ajan miesten kanssa, ja tilanne rauhoittui ennen koneen nousua. Mikäli vastaavanlainen vastustus olisi tapahtunut reittilennolla, karkotus olisi todennäköisesti keskeytynyt, kuten huomaamme seuraavista irakilaisten karkotuksista.

YVV:n vuoden 2018 valvontaraporteista käy ilmi, että etenkin Irakiin suuntautuissa karkotuksissa poliisi on käyttänyt voimakeinoja. Voimakeinojen käyttö liittyy karkotettavan fyysiseen vastustamiseen tai vastustamisen uhkaan. Kymmenestä valvotusta palautuslennosta Irakiin kuusi keskeytyi. Osa karkotuksista oli keskeytynyt toistuvasti. Valtaosa keskeytyksistä tapahtui lentokoneessa ennen nousua tapahtuneen karkotettavien fyysisen vastustuksen seurauksena. Reittilennoilla, joita pääosin käytetään Irakiin suuntautuissa karkotuksissa, koneen kapteenilla on lain mukaan valta keskeyttää karkotuksen täytäntöönpano. Keskeytymisiä tapahtui myös säilössä uuden turvapaikkahakemuksen myötä, Suomessa lentokentällä lentokoneen teknisen vian takia ja välilaskun lentokentällä täytäntöönpanokiellon seurauksena.

Useissa tapauksista karkotettava oli toiminut rauhallisesti aina lentokoneeseen siirtymiseen asti ja aloittanut vastustuksensa vasta koneessa, kun muut matkustajat olivat tulleet koneeseen sisään. Lain väkivallan vastustaminen on siten myös tilallisesti määrittynyttä,⁵⁰ sillä koneeseen päästyään karkotettavien vastustamisella on ollut niin sanottu yleisö, joka on voinut osaltaan myös vaikuttaa karkotuksen täytäntöönpanon keskeyttämiseen vetoamalla koneen kapteeniin. Karkotus on toisinaan kuitenkin saatu pantua täytäntöön sen takia, että poliisi on ennakoivasti käyttänyt

49 Blomley 2003; Näre 2020.

50 Blomley 2003.

voimaa jo ennen koneeseen nousua tai käyttänyt voimaa tarpeen mukaan koko matkan ajan. Voimankäytön vaihtoehdoista on kuitenkin lain mukaan valittava se, joka vähiten rajoittaa maasta poistettavan henkilön oikeuksia.⁵¹ Vuoden 2018 valvotuissa karkotuksissa Irakiin YVV:n valvojien mukaan poliisin voimankäyttö onkin ollut viimesijaista ja oikeasuhtaista tavoiteltuun päämäärään nähden. Lain väkivalta esimerkiksi oikeusturvapolitiikan muodossa turvapaikkaprosessin aikana saattaa myöhemmin karkotusmatkan yhteydessä johtaa väkivaltaiseen vastustamiseen. Lailla hallittujen ja alistettujen⁵² karkotettavien turvapaikanhakijoiden fyysinen vastustus ja itsetuhoisuus saattavat kuitenkin olla viimeisiä keinoja, joilla he voivat pyrkiä estämään heidän mielestään epäoikeudenmukaisen karkotuksensa ja saada käyntiin uuden turvapaikkaprosessin, jossa heille vielä voitaisiin myöntää kansainvälistä suojelua.

Lain ja väkivallan yhteyksistä

Tutkin tässä luvussa, miten lain hyväksymä tai mahdollistava väkivalta⁵³ ilmenee karkotusuhan alla elävien ihmisten kokemuksissa ja miten YVV:n valvojat ovat havainnoineet poliisin toimintaa, jota tulkitseen lain väkivaltana, suhteessa karkotettaviin. Lain väkivallan analyysissä tarkastelen lain, tilan ja väkivallan suhdetta.⁵⁴ Juuri tilallisuuden eli eri tilojen ja tilallisten ulottuvuuksien analyysi erottaa lain väkivallan käsitteen muista karkotustutkimuksessa käytetyistä väkivallan käsitteistä, jotka liittyvät esimerkiksi rakenteelliseen,⁵⁵ hallinnolliseen,⁵⁶ byrokraattiseen⁵⁷ ja hitaaseen⁵⁸ väkivaltaan, joissa usein korostetaan aikaulottuvuuden tulkintaa.

51 Keskitalo ym. 2020.

52 Brickell 2016.

53 Blomley 2003.

54 Esim. Blomley 2003; Brickell 2016.

55 Könönen & Vuolajärvi 2016.

56 Leinonen & Pellander 2020.

57 Näre 2020.

58 Horsti & Pirkkalainen 2021.

Analyysini tilallisuus, joka on aina kietoutunut yhteen ajallisuuden kanssa,⁵⁹ ilmeni tässä luvussa etenkin karkotusten eri vaiheiden ja niihin liittyvien eri tasoisten sosiaalisten ja fyysisten tilojen tutkimuksena. Tarkastelin lain väkivaltaa kolmen laajan aika-tilallisen ulottuvuuden kautta, jotka ovat turvapaikkaprosessi, paperittomuus ja karkotusmatka.

Ensimmäisessä aika-tilallisessa ulottuvuudessa, turvapaikkaprosessissa, karkotettavuuden tuottaminen liittyy haastattelemillani ihmisillä etenkin viiteen eri lain väkivallan muotoon. Nämä olivat epäammattimaiset lakimiehet ja tulkit, ikätestien väärät tiedot, uskonnollisen kääntymisen uskottavuusarvioinnin petttäminen, naisten vaikeus kertoa omasta vainostaan sekä haavoittuvuuden huomiotta jättäminen. Turvapaikkaprosessin aikainen lain väkivalta näyttäytyi siten epäsuorasti, esimerkiksi juuri lain ja oikeuksien toteuttamatta jättämisenä.⁶⁰

Toisessa ulottuvuudessa, paperittomuudessa, lain väkivalta ja sen herättämä pelko voivat johtaa äärimmäisiin tilallisiin ratkaisuihin, kuten yhteiskunnan ulkopuolella piilossa elämiseen. Etsintäkuulutus ja ”laittomasta maassaolosta” määrätyt sakot ilmentävät lailla hallintaa, johon Brickellin⁶¹ mukaan liittyy alistaminen ja vallan väärinkäyttö. Laki ja sen tiukka tulkinta saattavat johtaa siihen, etteivät paperittomat pysty täyttämään perustarpeitaan. Myös haastateltavani EU:n sisäinen pakkopalautus ja siihen liittyvä säilöönotto ilmentävät lain mahdollistavaa väkivaltaa ja tiettyyn tilaan – Suomeen ja säilöönottoyksikköön – sulkemista.

Karkotusmatka muodosti kolmannen analysoimani aika-tilallisen ulottuvuuden. Kiinnitin YVV:n valvontaraporttien analyysissäni huomiota erilaisiin näkymättömiin ja näkyviin lain väkivallan⁶² muotoihin. Tyypillinen lain väkivallan muoto karkotusmatkoilla on se, ettei karkotettavan perusoikeuksia oteta huomioon

59 Lyytinen 2019; Griffiths ym. 2013.

60 Bloomley 2003.

61 Brickell 2016.

62 Blomley 2003.

riittäväällä lain ja ohjeiden edellyttämällä tavalla. Bloomleyn mukaan lain väkivalta näyttäytyy usein epäsuorasti, esimerkiksi lain ja oikeuksien toteuttamatta jättämisenä.⁶³ Karkotusmatkoilla on toisinaan ilmennyt puutteita lisäksi siinä, ettei poliisi ole ottanut karkotettavan uutta turvapaikkahakemusta vastaan eikä ole varmistanut riittäväällä tavalla sitä, ettei karkotus riko palautuskieltoa. Näissä tilanteissa poliisin toiminnan lainvastaisuus kuvastaa selkeästi Brickellin⁶⁴ hahmottamaa lailla hallintaa, joka on vääristynyt toimintaa.

Poliisin voimankäyttö suhteessa karkotettavan vastustukseen on näkyvin lain väkivallan muoto. Poliisin toteuttama fyysisen liikkumisen rajoittaminen, esimerkiksi käsiraudoin ja hallintaottein, on selkeästi fyysistä lain väkivaltaa, sillä se perustuu henkilön liikkumisen rajoittamiseen tilassa,⁶⁵ mutta on lain sallimaa tiettyyn pisteeseen asti. Eräillä karkotusmatkoilla on nähty, miten väkivalta voi myös synnyttää uutta solidaarisuutta ja vaikuttamisen keinoja,⁶⁶ esimerkiksi karkotettavien joukkovastustamisena. Lain väkivallan vastustaminen on näin myös tilallisesti määrittynyttä, ja fyysinen vastustaminen saattaa olla joillekin karkotettaville viimeinen keino estää epäoikeudenmukainen karkotus ja saada uusi turvapaikkaprosessi vireille.

Lähteet

- Blomley, Nicholas (2003) Law, property, and the geography of violence: The frontier, the survey, and the grid. *Annals of the Association of American Geographers* 93:1, 121–141.
- Brickell, Katherine (2016) Gendered violence and rule of/by law in Cambodia. *Dialogues in Human Geography* 6:2, 182–185.
- Griffiths, Melanie, Ali Rogers & Bridget Anderson (2013) *Migration, time and temporalities*. Oxford: COMPAS.
- Horsti, Karina & Päivi Pirkkalainen (2021) The slow violence of deportability. Teoksessa Marita Hussa, Sanna Karkulehto, Tuija Saresma, Aarno Laitila, Jari Eilola & Heli

63 Blomley 2003.

64 Brickell 2016.

65 Blomley 2003.

66 Blomley 2003; Näre 2020.

- Siltala (toim.) *Violence, gender and affect: interpersonal, institutional and ideological practices*. Cham: Palgrave Macmillan, 181–200.
- Keskitalo, Päivi & Maija Koskenoja & Pirjo Kruskopf & Merja Nuutinen & Maria Swanljung (2020) *Maastapoistamisen täytäntöönpanon valvonta – havaintoja vuosilta 2014–2019*. Helsinki: Yhdenvertaisuusvaltuutettu.
- Könönen, Jukka (2020) Legal geographies of irregular migration: An outlook on immigration detention. *Population, Place and Space* 26:5, 1–11.
- Könönen, Jukka & Niina Vuolajärvi (2016) Karkotuskoneiston keskeyttämät elämät. Teoksessa Kaisa Viitanen & Katja Tähjä (toim.) *Karkotetut*. Helsinki: Schildts & Söderströms, 166–170.
- Leinonen, Johanna & Saara Pellander (2020) Temporality and everyday (in)security in the lives of separated refugee families. Teoksessa Johanna Hiitola, Kati Turtiainen, Sabine Gruber & Marja Tiilikainen (toim.) *Family life in transition. Borders, transnational mobility, and welfare society in Nordic countries*. Lontoo: Routledge, 118–128.
- Lyytinen, Eveliina (toim.) (2019) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Lyytinen, Eveliina (2022) 'I have my everything in here': welcome, unwelcome and rewelcome in asylum seeker's deportability. *Hospitality & Society* 12:2, 145–163.
- Näre, Lena (2020) 'Finland kills with a pen' – Asylum seekers' protest against bureaucratic violence as politics of human rights. *Citizenship Studies* 24:8, 979–993.
- Oikeusasiamies 13.6.2019 EOAK/4666/2018
- Poliisihallitus (2019) Poliisihallituksen ohje Käännyttämistä ja maasta karkottamista koskevan päätöksen täytäntöönpano POL-2019-27213, voimassaoloaika 15.7.2019–14.7.2024. Helsinki: Poliisihallitus.

Maasta poistamisen oikeudelliset edellytykset ja irakilaisten kokemukset Irakiin paluusta

Katri Gadd & Hayder Al-Jouranj & Elina Pirjatanniemi

Lähi-idän levottomuuksien myötä myös Suomeen saapui ennätysmäärä turvapaikanhakijoita vuoden 2015 loppupuoliskolla sekä vuonna 2016. Suuri osa tulijoista oli Irakista.¹ Turvapaikanhakijoiden määrän äkkinäisen kasvun seurauksena Suomen turvapaikkalinjaa tiukennettiin.² Kansainvälistä suojelua koskevien ensivaiheen päätösten muutoksista toteutetun tutkimuksen mukaan keväällä 2015, ennen turvapaikanhakijoiden määrän kasvua, ainoastaan 14 prosenttia turvapaikanhakijoista sai kielteisen päätöksen turvapaikkahakemukseensa ja heidät päätettiin käännättää maasta.³ Vertailuajanjaksolla vuonna 2017, hakemusmäärien tasoittumisen jälkeen, 79 prosenttia hakijoista sai käännetyspäätöksen. Tutkimuksen kohteena olivat erityisesti Irakista Suomeen tulleet turvapaikanhakijat.⁴ Keskeisin syy kielteisten päätösten määrän kasvuille oli se, uskoiko Maahanmuuttovirasto (Migri) hakijan pelon perustelluksi. Vertailuajanjaksolla vuonna 2017 pelko katsottiin perusteettomaksi, mikäli hakija ei osannut kertoa ristiriidattomasti, kuka häntä uhkaa. Hakijan tuli kertoa myös, mistä syystä juuri häntä uhattiin sekä miksi ja miten hakijan tai hänen läheisensä kokema oikeudenloukkaus kytkeytyy vainoa harjoittavaan tahoon. Vuonna 2015 hakijoilta ei edellytetty yhtä tarkkoja ja

1 MIGRI 2018.

2 Saarikkomäki ym. 2018.

3 Saarikkomäki ym. 2018.

4 Saarikkomäki ym. 2018.

ristiriidattomia tietoja.⁵ Tästä syystä pelon ja uhkan käsitteitä on tarpeellista pohtia eri lähtökohdista.

Kansainvälisen oikeuden mukaan kukin valtio päättää siitä, kenet päästää alueelleen. Kaikilla vainon kohteeksi joutuneilla on kuitenkin oikeus hakea kansainvälistä turvapaikkaa.⁶ Kansainvälistä suojelua koskeva oikeudellinen sääntely perustuu Suomea sitoviin kansainvälisiin sopimuksiin, Euroopan unionin perussopimuksiin ja niiden nojalla annettuihin asetuksiin ja direktiiveihin sekä kansalliseen lainsäädäntöön, erityisesti ulkomaalaislakiin.⁷ Suomessa oleskelevalle ulkomaalaiselle myönnetään ulkomaalaislain §:n 87 mukaan turvapaikka,

”jos hän oleskelee kotimaansa tai pysyvän asuinmaansa ulkopuolella sen johdosta, että hänellä on perustellusti aihetta pelätä joutuvansa siellä vainotuksi alkuperän, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumisen tai poliittisen mielipiteen johdosta, ja jos hän pelkonsa vuoksi on haluton turvautumaan sanotun maan suojeluun.”

Jos edellä mainitut turvapaikan myöntämisen edellytykset eivät täyty, mutta asiassa on esitetty ”merkittäviä perusteita uskoa, että jos ulkomaalainen palautetaan kotimaahansa tai pysyvään asuinmaahansa, hän joutuisi todelliseen vaaraan kärsiä vakavaa haittaa”⁸; ulkomaalaiselle myönnetään oleskelulupa toissijaisen suojelun perusteella. Vakavalla haitalla viitataan kuolemanrangastukseen ja teloitukseen sekä kidutukseen tai muuhun epäinhimil-

5 Saarikkomäki ym. 2018, 29. On mahdollista, että myös maan eri alueilla tapahtuneet muutokset ovat jossain määrin vaikuttaneet kielteisten päätösten määrien kasvuun. Maatiedon merkitystä ei tutkimuksessa kuitenkaan voitu lähemmin tarkastella, sillä turvapaikkapäätöksissä ei yleensä selvitetty, miltä alueelta hakija oli. Ks. Saarikkomäki ym. 2018, 38–39.

6 Oikeus turvapaikkaan on vahvistettu Euroopan unionin perusoikeuskirjan 18. artiklassa (Euroopan unionin perusoikeuskirja, EUVL C 326, 26.10.2012, 391–407).

7 UlkL, 301/2004.

8 UlkL § 88 mom. 1.

liseen tai ihmisarvoa loukkaavaan kohteluun tai rangaistukseen. Tämän lisäksi vakavaksi haitaksi katsotaan aseellisen selkkauksen yhteydessä tapahtuvasta mielivaltaisesta väkivallasta johtuva vakava ja henkilökohtainen vaara.

Käsitlemme tässä luvussa Irakiin palaamista sekä empiirisesti Irakiin palanneiden henkilöiden kautta että arvioimalla niitä oikeussääntöjä, jotka sääntelevät maasta poistamista ja vapaaehtoista paluuta. Kuvaamme Irakiin palanneiden kokemuksia käännetyssytöprosessista. Lisäksi selvitämme paluuprosessiin liittyvien viranomaisten roolia ja velvollisuuksia. Keskitymme erityisesti kuvaamaan Irakiin palanneiden – Suomesta turvapaikkaa hakeneiden – kokemuksia maastapoistamisesta ja paluusta Irakiin. Tarkastelemme myös maastapoistamista koskevien päätösten oikeudellisia edellytyksiä pitäen silmällä erityisesti tulevaisuuden uhkan arviointia. Lisäksi analysoimme kriittisesti valtion vastuuta niitä ihmisiä kohtaan, joille se ei myönnä turvapaikkaa, ja arvioimme Irakin sosiopoliittista tilannetta Irakiin käännetytöjen henkilöiden kertomusten valossa.

Haastattelimme tutkimustamme varten 16:ta Irakiin palannutta entistä turvapaikanhakijaa. Haastateltavat olivat hakeneet Suomesta turvapaikkaa vuonna 2015. Tutkimuksemme osallistui 13 miestä ja kolme naista. Haastateltavistamme 15 valitsi vapaaehtoisen avustetun paluun ohjelman ja yksi palautettiin vasten tahtoaan. Haastateltavien löytäminen oli haastavaa. Mitä vaarallisempi henkilön tilanne on, sitä vaikeampi häntä on löytää. Tutkimuksemme valikoituikin enemmän henkilöitä, jotka olivat valinneet vapaaehtoisen avustetun paluun ohjelman ja joiden tilanne oli melko vakaa. Haastattelut toteutettiin arabiaksi. Haastattelimme tutkimusta varten myös viranomaisia ja muita toimijoita (heitä oli seitsemän), joilla on tärkeä rooli irakilaisten Irakiin paluuprosessissa. Haastattelimme Migrin paluuasiantuntijaa sekä vastaanottoyksiköiden ylitarkastajaa. Ylitarkastaja vastaa Suomessa turvapaikanhakijoiden niin kutsutuista avustetuista

vapaaehtoisista paluista. Heidän lisäksi haastattelimme uudelleenkotouttamispalveluja tuottavan European Technology and Training Centerin (ETTC) ohjelmajohtajaa sekä Yhdistyneiden kansakuntien Kansainvälisen siirtolaisuusjärjestön (IOM) edustajia. Kaikki haastattelumme olivat strukturoituja ja tapahtuivat etäyhteyden avulla.

Asiantuntijahaastattelut toivat tutkimukseemme tärkeää taustatietoa sekä laajensivat perspektiiviä. Analysoimme haastattelut sisällönanalyysillä ja syvensimme analyysiä psykologisen stereotypian⁹ käsitteen avulla. Psykologinen stereotypia tarkoittaa suurpiirteisesti vahvaksi muotoutunutta käsitystä jostain asiasta. Psykologisia stereotypioita tarkastelemalla pystymme selvittämään haastateltaviemme kokemusmaailmaa ja käsityksiä, joihin kokemukset perustuvat.

Oikeudellinen analyysimme perustuu voimassa olevaan lainsäädäntöön ja Suomea sitoviin kansainvälisiin velvoitteisiin. Keskeisiä ovat ulkomaalaislaki, EU:n relevantti lainsäädäntö ja Euroopan ihmisoikeussopimus (EIS) sekä näiden soveltamiskäytännöt. Oikeudellinen tarkastelumme keskittyy pääosin voimassa olevan oikeuden systematisointiin ja tulkintaan, eli kyseessä on lainopillinen analyysi. Arvioimme erityisesti, millainen merkitys tulevaisuuden uhkan arvioinnilla on maastapoistamista koskevissa päätöksissä. Tämän lisäksi tarkastelemme, miten pitkälle meneviä velvoitteita palautuskielto asettaa valtiolle maastapoistamisen yhteydessä.

Tutkimuksen tekeminen Lähi-idässä vaatii tällä hetkellä erityistä tarkkuutta, varsinkin Irakissa, jossa turvallisuustilanne on huonontunut 2019 lähtien. Olemme tarkkaan arvioineet eettisiä kysymyksiä tutkimuksessamme, huomioineet Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) ohjeet ja saaneet Åbo Akademin eettiseltä toimikunnalta ulkopuolisen lausunnon tutkimuksemme

9 Froehlic & Schulte 2019.

eettisistä kysymyksistä. Toimikunta puolsi tutkimustamme. Lisäksi olemme itse arvioineet jokaisen tutkimukseen osallistuneen henkilökohtaista tilannetta. TENKin perusohjeiden ohella huomioimme mahdolliset vaaratilanteet, jotka voisivat aiheutua esimerkiksi lähettämistämme sähköposteista, jos tutkimukseemme osallistuvan tietokone joutuisi tietomurron kohteeksi. Emme ole lähettäneet yksityishenkilöille sähköpostia, ellei asiasta ole sovittu heidän kanssaan erikseen. Emme ole myöskään pyytäneet tutkimukseemme osallistuneita allekirjoittamaan suostumusta osoittavaa asiakirjaa. Irakin kontekstissa nimikirjoituksen pyytäminen ja skannaaminen aiheuttaisi aiheetonta huolta nimikirjoituksen väärinkäytöstä. Sen sijaan olemme ensimmäisen yhteydenoton yhteydessä suunnitelleet, miten henkilö haluaa osallistua (Skype, Zoom, Viber, Messenger tai kirjallisesti) ja valinneet haastattelujankohdan. Sovimme, että henkilö ilmaisee halunsa osallistua tutkimukseemme vastaamalla sovittuna aikana yhteydenottoon. Yhteydenpitoon virtuaalisesti liittyy aina tietoturvariski. Keskustelimme mahdollisista riskeistä haastateltaviemme kanssa ennen heidän osallistumistaan tutkimukseen. Meidän puoleltamme yhteys toteutettiin ainoastaan Åbo Akademin verkkoyhteyden ja laitteiden kautta.

Kansainvälistä suojelua ja vapaaehtoista paluuta käsittelevän oikeudellisen osion jälkeen etenemme analyysissämme ajallisesti. Tarkastelemme ensin sitä vaihetta paluuprosessista, jossa Suomeen jääminen laillisesti ei ole enää mahdollista, sekä vaihtoehtoja, joita entisellä turvapaikanhakijalla silloin on ja miten hän on nuo vaihtoehdot kokenut. Tämän jälkeen keskitymme itse paluuseen sekä suomalaisten ja irakilaisien viranomaisten yhteistyöhön paluumuuttoprosessissa. Lopuksi kuvaamme ajallisesti viimeistä vaihetta Irakiin paluussa eli kotoutumista kotimaan yhteiskuntaan uudelleen.

Koska tutkimuksemme perustuu rajattuun määrään haastatteluja ja haastattelujen aikajänne on lyhyt, tutkimuksemme ei mah-

dollista elämäntilanteiden dramaattisten muutosten seuraamista. Näin ollen tutkimuksemme ei pyri olemaan syväluotaava kuvaus liikkuvuudesta sen sisältämine lukemattomine keskinäisriippuvuuksineen (esimerkiksi liikkuvuuden harmaa talous, ihmiskauppa ja ihmissalakuljetus). Sitä vastoin olemme keskittyneet niihin elementteihin, joita haastateltavamme toivat esille, ja toisaalta niihin lainkohtiin, jotka liittyvät kansainväliseen suojeluun. Tutkimuksemme toimiiikin erityisesti päänauvuksena osoittamaan paluuprosessin haasteita.

Kansainvälinen suojelu ja vapaaehtoinen paluu

Kansainvälisen suojelun myöntämisessä keskeisessä roolissa on perusteltu pelko siitä, että henkilö joutuu vainon kohteeksi tai kärsii vakavaa haittaa palatessaan kotimaahansa tai pysyvään asuinmaahansa. Kun kansainvälisen suojelun edellytyksiä arvioidaan, päätöksenteossa paitsi tarkastellaan turvapaikanhakijan menneitä kokemuksia myös arvioidaan tulevaisuuden uhkaa kotimaassa. Jos on osoitettavissa, että kansainvälistä suojelua hakeva on jo joutunut vainotuksi tai kärsinyt vakavaa haittaa tai häntä on suoraan uhattu vainolla tai tällaisella haitalla, sitä on EU:n niin sanotun määritelmädirektiivin mukaan pidettävä vakavana osoituksena hakijan perustellusta pelosta joutua vainotuksi tai todellisesta vaarasta joutua kärsimään vakavaa haittaa. Jotta tämä oletus voidaan kumota, päätöksentekijän on kyettävä näyttämään toteen hakijan tilanteen olennainen muutos, joka poistaisi tulevaisuuden uhkan.¹⁰ Oikeudellinen sääntely lähtee siitä, että hakijan tulee kyetä osoittamaan uskottavasti uhkan olemassaolo. Tämä on kuitenkin monelle haastavaa. Joskus todistus-

10 Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/95/EU, annettu 13 päivänä joulukuuta 2011, vaatimuksista kolmansien maiden kansalaisten ja kansalaisuudettomien henkilöiden määrittelemiseksi kansainvälistä suojelua saaviksi henkilöiksi, pakolaisten ja henkilöiden, jotka voivat saada toissijaista suojelua, yhdenmukaiselle asemalle sekä myönnetyn suojelun sisällölle (määritelmädirektiivi) (EUVL L 337, 20.11.2011, 9–26). Ks. direktiivin 4 artiklan 4 kohta.

aineistoa on vaikea saada. Toisinaan henkilön on vaikea luottaa haastattelijaan tai jopa muodostaa kokemuksistaan jäsenneiltyä, uskottavaa tarinaa¹¹, kuten myös Lyytinen tässä teoksessa kirjoittaa. Hakemuksen arvioijan tulee puolestaan osoittaa tilanteen oleellinen muuttuminen, mikäli henkilölle ei myönnetä kansainvälistä suojelua.

Jos kansainvälistä suojelua koskeva hakemus hylätään, samassa yhteydessä päätetään tavallisesti asianomaisen henkilön käännättämisestä tai maasta karkottamisesta, jollei asiassa ilmene erityisiä syitä, joiden takia maastapoistamispäätös tulisi jättää tekemättä.¹² Jos henkilöllä ei ole oleskelulupaa ja hänen turvapaikka- tai oleskelulupahakemuksensa hylätään, hänelle annetaan käännättämispäätös. Karkottamisesta puolestaan puhutaan silloin, kun henkilöllä on oleskelulupa Suomeen, mutta sitä ei jostain syystä jatketa tai henkilö karkotetaan siksi, että hän on syyllistynyt Suomessa rikoksiin.

Pääsääntönä on, että käännättämistä tai karkottamista koskevassa päätöksessä määrätään vähintään seitsemän ja enintään 30 päivän aika, jonka kuluessa henkilö voi poistua vapaaehtoisesti. Tätä niin kutsuttua vapaaehtoisen paluun mahdollisuutta ei sovelleta henkilöihin, jotka ovat syyllistyneet rikoksiin, jos on olemassa pakenemisen vaara tai henkilön katsotaan olevan vaaraksi yleiselle järjestykselle tai turvallisuudelle. Aikaa vapaaehtoiseen paluuseen ei myönnetä myöskään silloin, kun hakemus on hylätty maahantulosäännösten kiertämisen johdosta tai jos asiassa on kyse ilmeisen perusteettomasta uusintahakemuksesta tai laissa säädetyyn nopeutetun menettelyn soveltamisesta.¹³

11 Gadd & Lehtikunnas 2019.

12 UlkL § 98 mom. 4.

13 UlkL § 147 a. Vapaaehtoisen paluun sääntely perustuu osin EU-lainsäädäntöön, ks. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2008/115/EY, annettu 16 päivänä joulukuuta 2008, jäsenvaltioissa sovellettavista yhteisistä vaatimuksista ja menettelyistä laittomasti oleskelevien kolmansien maiden kansalaisten palauttamiseksi (EUVL L 348, 24.12.2008, 98–107).

Vastaanottopalvelut lakkaavat tietyn ajan kuluttua niiltä, jotka eivät tee hakemusta avustetusta vapaaehtoisesta paluusta.¹⁴ Ennen vuotta 2015 seuranneita ulkomaalaislain kiristyksiä henkilö saattoi saada tilapäisen oleskeluluvan maasta poistumisen estymisen vuoksi sellaisissa tilanteissa, joissa paluu tosiasiaa ei ollut mahdollista. Heinäkuusta 2015 lähtien tällaisia oleskelulupia ei enää myönnetä, jos paluu jää toteutumatta siksi, ettei henkilö suostu palaamaan kotimaahansa tai vaikeuttaa paluunsa järjestelyä.¹⁵ Tällöin henkilö jää useimmiten niin sanotuksi paperittomaksi.

Vapaaehtoista paluuta voidaan myös tukea. Vapaaehtoisen paluun tuki on harkinnanvaraista, ja se on tarkoitettu varattomille kansainvälistä suojelua hakeneille tai kielteisen päätöksen saaneille turvapaikanhakijoille, joiden tarkoituksena on palata lähimmäisensä pysyvästi. Tukea haetaan joko omasta vastaanottokeskuksesta tai Migristä. Paluun tuki voi olla rahaa, hyödykkeitä tai molempia.¹⁶ Vapaaehtoisen paluun järjestelyistä vastaavat vastaanottokeskuksen ja Migrin ohella erilaiset palveluntarjoajat paluumaissa. Näistä keskeisin on IOM, mutta paluumaissa on myös muita kansainvälisiä ja paikallisia palveluntarjoajia. Irakissa niin kutsuttuja uudelleenkotoutumispalveluja tarjoaa ETTC.

Haastattelemamme Migrin ylitarkastajan mukaan vuoden 2017 jälkeen Suomesta on palannut avustetusti Irakiin 1 794 henkilöä. Kotimaahan palaajien luokittelu eri ryhmiin on pahimmillaan yksinkertaistavaa ja jopa stigmatisoivaa.¹⁷ Kategorisoiminen vaikuttaa myös siihen, miten muuttajat itsensä kokevat.¹⁸ Muutto-liiketutkimuksessa on usein erotettu vapaaehtoinen muuttoliike ja pakkomuutto,¹⁹ vaikka käsitteet ovatkin yhteydessä toisiinsa.

14 Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta (VastaanottoL, 746/2011), § 14 a.

15 UlkL § 51.

16 VastaanottoL § 31. Ks. myös sisäministeriön asetus vapaaehtoisen paluun avustuksesta (1382/2019).

17 Bennet 1998.

18 Bennet 1998.

19 Turton 2003.

Kun Suomeen jääminen laillisesti ei ole mahdollista

Maastapoistamiskokemukseen liittyy tiiviisti hetki, jolloin henkilö kuulee, ettei hän saa jäädä maahan, ja ymmärrys, joka tuona hetkenä eri vaihtoehdoista muodostuu. Paluukokemukseen vaikuttavat myös ajankohta, jolloin paluupäätös tehdään, ja henkilökohtaiset olosuhteet, joissa paluu tapahtuu. Tällä kaikella on vaikutusta palaavan henkilön mahdollisuuksiin kotoutua yhteiskuntaan uudelleen.

Tutkimuksessamme tuli ilmi kolme erilaista paluukaavaa. Joukossa on yksi henkilö, joka on palautettu Irakiin käsiraudoissa vasten omaa tahtoa. Osa puolestaan palasi vapaaehtoisesti kotimaahansa ja poistui Suomesta saatuaan kielteisen päätöksen kansainvälistä suojelua koskevaan hakemukseensa, eivätkä viranomaiset ole välttämättä olleet tästä edes tietoisia. Tämän lisäksi tutkimuksessamme on mukana henkilöitä, jotka ovat osallistuneet niin kutsuttuun avustettuun vapaaehtoiseen paluuseen. Kuten edellä totesimme, pakkomuuton ja vapaaehtoisen muuttoliikkeen haarat tulisi erottaa tutkimuksessa toisistaan.²⁰ Tämä näkyy tutkimuksessamme siten, että pakon edessä Irakiin palaavilla on hyvin erilaiset kokemukset paluusta kuin sinne vapaaehtoisesti palaavilla. Aikaisempi tutkimus on osoittanut, että käsitteet, joita muuttajista käytetään, vaikuttavat siihen, miten muuttajat itsensä kokevat.²¹ Tämä on ollut myös meidän tutkimuksessamme ilmeistä, ja moni onkin ollut huolissaan ”karkotetuksi” leimautumisesta. Mikäli henkilö tulisi karkotetuksi, pahimmassa tapauksessa se voisi tarkoittaa, että henkilö on syyllistynyt rikokseen tai on uhka maalle, josta hän on turvapaikkaa hakenut. Tästä ei haastateltaviemme kohdalla kuitenkaan ollut kyse. Lisäksi rikolliseksi leimautumista haluttiin välttää.

Vuodesta 2019 vapaaehtoista avustettua paluuta koskeva neuvonta pyrittiin juurruttamaan vastaanottokeskusten normaaliin

20 Turton 2003.

21 Bennet 1998.

työhön.²² Tämä pohjasi siihen, että turvapaikanhakijoita tiedotetaan aktiivisesti mahdollisuudesta vapaaehtoiseen avustettuun paluuseen. Vastaanottokeskuksissa on näin ollen henkilö, joka esittelee vapaaehtoista paluuta ja opastaa palaajaa prosessissa. Avustajan tulee yhdessä palaajan kanssa suunnitella, miten uudelleenkotoutuminen olisi mahdollista. Tähän sisältyy myös elämän suunnittelu muun muassa sen osalta, aloittaako palaaja uudet opinnot palattuaan kotimaahan vai perustaako hän esimerkiksi yrityksen.

Yleisesti näemme paluuohjauksen ongelmana sen, ettei avustajalta vaadita perehtyneisyyttä sen alueen tilanteeseen, jolle hän avustaa irakilaista palaamaan. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että Suomen Irakista tuottaman maatiedon mukaan määrätty alue Irakissa voi olla hyvin vaarallinen eikä sinne pitäisi palata, mutta samanaikaisesti vapaaehtoisessa avustetussa paluussa avustava henkilö saattaa suunnitella hakijan paluuta juuri tuolle alueelle. IOM toki arvioi eri maiden tilannetta säännöllisesti eikä järjestä paluita erityisen vaarallisille alueille. Turvallisten paluuoolosuhteiden arviointi on kuitenkin Suomen viranomaisen vastuulla. Olennaista on, että kaikissa tilanteissa paluu tapahtuu siten, ettei palautuskieltoa rikota.

YK:n pakolaisjärjestö (UNHCR) asettaa vapaaehtoiselle paluulle kolme kriteeriä. Kansainvälistä suojelua hakeneelle henkilölle on ensinnäkin annettava asianmukaiset ja ajantasaiset tiedot kotimaansa olosuhteista. Päätöksen on myös oltava aidosti vapaaehtoinen, eli siihen ei saa liittyä minkäänlaisia pakon elementtejä. Tältä osin keskeisiä ovat henkilön tosiasialliset vaihtoehdot. Jos vapaaehtoisen paluun vaihtoehto on jäädä ilman oikeudellisesti tunnustettua asemaa, paluupäätöstä ei voida pitää aidosti vapaaehtoisuuteen perustuvana.²³ Jos palaaja tällaisessa tilanteessa jou-

²² Migri 2019.

²³ UNHCR, Handbook, Voluntary Repatriation: International Protection, Geneva 1996. YK:n erityisraportoiija Felipe Gonzáles Morales korostaa samojen kriteerien merkitystä vapaaehtoisuuden edellytyksenä, ks. Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, 4 May 2018, A/HRC/38/41, kohta 30.

tuu vainotuksi tai vakavien ihmisoikeusloukkausten uhriksi, valtio voi joutua vastuuseen palautuskiellon rikkomisesta.²⁴

Yksi haastateltavistamme palautettiin Irakiin vastoin tahtoaan. Käytännössä hän oli siis tehnyt päätöksen, että Suomeen jääminen vailla laillista lupaa maassa oleskeluun oli parempi vaihtoehto kuin Irakiin palaaminen. Ne tutkimukseemme osallistuneet, jotka valitsivat avustetun paluun, jakautuvat karkeasti ottaen kahteen ryhmään: yhtäältä niihin, jotka päättivät palata Irakiin jo ennen kuin heidän vastaanottopalvelunsa loppuivat, ja toisaalta niihin, joiden vastaanottopalvelut olivat jo lakanneet. Moni teki päätöksensä käytännössä sen välillä, jäädäkö Suomeen ilman laillista lupaa vai palatako takaisin Irakiin avustetusti. Aineistostamme käy ilmi, että Suomen turvapaikkapolitiikan kiristynyt linja näkyi myös turvapaikanhakijoiden valinnoissa. Suomen kiristettyä kriteereitään, joilla Suomessa myönnetään kansainvälistä suojelua, osa irakilaisista turvapaikanhakijoista päätti palata ”vapaaehtoisesti” takaisin Irakiin.

Haastateltaviemme mukaan vastaanottokeskuksissa, sosiaalisessa mediassa²⁵ sekä kaduilla levisi kuulopuheita, joiden mukaan Suomi myöntää turvapaikan vain henkilöille, jotka kääntyvät kristinuskoon tai perustelevat hakemustaan seksuaalisella suuntautumisellaan eli sillä, että ovat kiinnostuneita samaa sukupuolta olevasta kumppanista. Tämän takia valtaosa tutkimukseemme osallistuneista tuli siihen tulokseen, että heidän ainoa vaihtoehtonsa oli palata avustettuna Irakiin. Yksi haastateltavistamme vaihtoi uskonnollisen vakaumuksensa kristityksi ja uusi turvapaikkahakemuksensa. Haastateltava ei vakavasti ottaen kääntynyt kristinuskoon mutta uskoi voitavansa jäädä Suomeen vakaamustaan muutettuaan. Haastateltavamme sai uuden päätöksen, joka ei kuitenkaan johtanut turvapaikan saamiseen. Eräs toinen

24 Ks. esim. M.S. vastaan Belgia, nro 50012/08, Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomio 31.1.2012, kohdat 124–125.

25 Ks. esim. Juntunen 2016.

haastateltavamme kertoi, ettei voi elää turvassa missään Irakissa alkuperäisen uskonnollisen vakaumuksensa takia. Haastateltavan tarinaa uskonnollisesta vakaumuksesta ja sen tuomasta uhasta Irakissa ei ollut uskottu. Silti haastateltava suostui palaamaan Irakiin avustetusti tarkoituksenaan niin sanotusti kotoutua uudelleen yhteiskuntaan. Aitoja mahdollisuuksia tähän haastateltavamme ei kuitenkaan koskaan nähnyt.

Noin puolet haastateltavistamme kertoi olevansa kauhuissaan paluustaan Irakiin. Kaikki eivät ymmärtäneet argumentteja, joihin vedoten heidän hakemuksensa oli hylätty. Turvapaikkapuhuttelepöytäkirjoihin jää myös virheitä, joita on haastavaa huomata ennen kuin päätös on annettu.²⁶ Tämän jälkeen esimerkiksi sanamuotojen muuttaminen on vaikeaa, ja niiden muuttaminen voi laskea turvapaikanhakijan kertomuksen uskottavuutta.²⁷ Valtaosassa haastateltaviemme lausunnoissa todettiin, ettei turvapaikanhakijan kokema uhka ollut perusteltu tai että henkilö saattoi asettua asumaan muualle Irakiin. Tarkemmin emme tiedä, miten Migri tätä sisäisen paon mahdollisuutta perusteli.

Jotkut hakijoista olivat olleet siinä (virheellisessä) käsityksessä, että irakilaiset saisivat helposti Suomessa oleskeluluvan. Kun näin ei ollutkaan, osa haastateltavistamme päätti palata vapaaehtoisesti Irakiin jo ennen kuin he olivat saaneet hallinto-oikeuden päätöstä valitukseensa: ”Kun ymmärsimme, ettemme tule saamaan turvapaikkaa, ajattelimme, että on parempi palata takaisin. Minulla on Irakissa oma kauppa, ja päätin palata perheeni kanssa takaisin. Olot vastaanottokeskuksessa eivät myöskään olleet hyvät, joka vaikutti päätökseeni”, eräs haastateltavistamme kuvaili. Toinen haastateltavistamme teki paluupäätöksen perheensä puolesta. Päätöksentekohetkellä prosessiin oli kulunut jo enemmän aikaa kuin haastateltavamme oli olettanut. Hän pelkäsi menettävänsä työnsä Irakissa. Koska turvapaikan saaminen vaikutti

26 Gadd & Lehtikunnas 2019.

27 Koistinen & Jauhiainen 2017.

kiristyneen politiikan takia epätodennäköiseltä, hän päätti palata Irakiin ja vanhaan työhönsä. Eräs haastateltavistamme kuvasi tuntejaan puolestaan näin:

”Sanoivat [vastaanottokeskuksessa] kutsuvansa poliisit, kun vastaanottopalvelut loppuvat, ellen palaa vapaaehtoisesti. Mietin mitä tehdä. Päätös vapaaehtoisesta avustetusta paluusta tuntui pakottamiselta. Mitä muuta olisin voinut? Ulos vastaanottokeskuksesta, eikä lupaa tehdä töitä. Oli pakko palata.”

Marko Juntusen²⁸ mukaan vuoden 2015 irakilaisten muuttoliikkeeseen liittyi erityispiirteenä kommunikaatioteknologian keskeinen rooli irakilaisten kansainvälisen liikkuvuuden motivoijana ja suuntaajana. Tämä on nähtävissä myös meidän tutkimuksesamme. Sosiaalisessa mediassa sekä kuulopuheina levinnyt tieto eri mahdollisuuksista vaikutti yksilöiden valintoihin.

Vuonna 2019 vapaaehtoisesti kotimaahansa palaavan kotoutumiseen tarkoitettu paluuraha kaksinkertaistettiin. Haastatteluisamme kävi ilmi, että tämä johtui osin siitä, että ihmisiä rohkaitiin palaamaan takaisin kotiin, jos edellytykset kansainväliselle suojelulle eivät täyttyneet. Moni palaaja on kuitenkin ollut palatessaan epätietoinen esimerkiksi siitä, että on itseasiassa sitoutunut tapaamaan hänelle osoitettua avustajaa kotimaassaan paluunsa jälkeen. Toisaalta haastateltavistamme harva on koskaan nähnyt avustajaansa kotiinpaluunsa jälkeen, vaikka olisikin tarvinnut apua kotoutumisessaan. Valtaosa haastateltavistamme käytti kotoutumistarkoitukseen myönnetyn tuen lopulta mitä moninain tavoin, esimerkiksi silmäleikkaukseen. Haastattelujemme mukaan moni Irakiin palaava on kertonut jo suunnitellessaan vapaaehtoista paluuta, ettei voi palata takaisin, mutta ottaa rahat ja lähtee uudelle muuttomatkalle. Tällaisissa tapauksissa avustettu

28 Juntunen 2016.

vapaaehtoinen paluu ei luonnollisesti ole henkilön kannalta oikea ratkaisu, mutta sen vaihtoehto olisi jäädä maahan ilman oleskelulupaa ja tulla mahdollisesti joka tapauksessa käännetyksi. Tämä on kuitenkin osa siirtolaisuuden edestakaista liikettä, jossa pako kotimaasta ei näyttäydy kertaluontoisena tapahtumana. Osa henkilöistä palaa kotiseuduilleen, mutta he joutuvat pakenemaan uudelleen.²⁹

Suomen ja Irakin yhteistyö ja paluumatka

Suomen viranomaisilla on ollut haasteita löytää Irakista paikallisia tahoja, joiden kanssa tehdä aktiivista yhteistyötä paluumuuttajiin liittyvissä asioissa. Haastattelumme mukaan Migrillä oli edustaja Suomen Irakin suurlähetystössä, tarkoituksenaan luoda uusia suhteita vauhdittamaan ja selkeyttämään yhteistyötä maiden välillä. Tämä kuitenkin keskeytettiin COVID-19-pandemian vuoksi. Edustajan työn aikana kuitenkin huomattiin yhteistyötahojen löytymisen haastavuus ja se, että Suomen diplomaattisella edustuksella on vielä työsarkaa suhteiden luomisessa.³⁰ Tällä hetkellä Suomi tekee Irakissa yhteistyötä sekä ERRIN-verkoston (European Regions Research & Innovation Network) kautta valikoidun ETTC:n että IOM:n kanssa.

Euroopassa vapaaehtoista avustettua paluuta on järjestetty osin keskitetysti. Suomella on Irakissa vain rajalliset omat yhteistyötahot, joiden kanssa järjestää paluita. Siksi Suomi ostaa uudelleenkotoutumispalvelut Irakissa eurooppalaiselta ETTC-järjestöltä. Itse paluumatkan järjestämisessä Migri tukeutuu yhteistyöhön IOM:n kanssa. Moni niistä haastateltavistamme, jotka päättivät palata Irakiin avustetusti, kuvasi palautusprosessin olleen varsin nopea. Eräs haastateltavamme kertoi sosiaalityöntekijän tehneen vapaaehtoisen avustetun paluun hakemuksen haastateltavan puolesta: ”Nopeasti sain rahat ja lentoliput käteeni. Kah-

29 Juntunen 2016; Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö 2019.

30 Haastattelu Suomen edustajan kanssa heinäkuussa 2020.

den viikon kuluttua olimme jo takaisin Bagdadissa”, hän kuvaili. Usealle haastateltavallamme itse paluumatka oli varsin hämmentävä kokemus. Haastateltavamme, joka tuli palautetuksi Irakiin vasten tahtoaan, kertoi tulleen palautetuksi Bagdadiin käsirau-doissa, vaikka ei ollut tehnyt palautuksen aikana vastarintaa. ”Poliisi sanoi, ettei laita minulle sähkövyötä, jos olen hiljaa”, haastateltavamme kertoi.

Irakissa maahanmuuttopolitiikka ei ole vielä vakiintunutta, ja maan sisäinen muuttoliike on suuri poliittinen haaste. Kun Irakin oman maahanmuuttopolitiikan puuttuminen pakottaa Suomen viranomaiset ottamaan vastuun palaajista, keskeinen kysymys on se, minkä tahon kanssa palaajien kotoutumista voidaan kehittää ja kuka siitä kantaa vastuun. Tämä edellyttää tulevaisuudessa Suomelta diplomaattisia ponnisteluja. Muuttoliikkeiden hallinnan järjestelyistä sopiminen edellyttää usean hallinnonalan yhteistyötä niin Suomessa kuin Irakissakin. Pelkästä takaisinotosta sopiminen ei ole Irakin kannalta riittävää.³¹ Yhteistyön tulisikin perustua ulkoministeriön, Migrin, yhdenvertaisuusvaltuutetun ja poliisin yhteistyöhön siten, että kaikki tahot tuntevat Irakin muuttoliikkeestä, konflikteista ja kehityksestä muodostuvan kokonaisuuden. Esimerkkejä tämänkaltaisesta onnistuneesta yhteistyöstä on esimerkiksi Norjan ja Somalian välillä.³² YK:n maahanmuuttajien ihmisoikeuksien erityisraportoiija on lisäksi korostanut, että vapaaehtoisen paluun ohjelmien suunnittelussa ja hallinnoinnissa on pyrittävä läpinäkyvyyteen ja niiden toimeenpanoa tulisi valvoa sekä evaluoida.³³ Irakin konteksti on kuitenkin hankala. Maassa rehottavan korruption takia Suomen viranomaisten on varmistettava tarkkaan ne tahot, joiden kanssa yhteistyötä voi tehdä.

³¹ Ks. esim. Migri 2019.

³² Migri 2019.

³³ Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, 4 May 2018, A/HRC/38/41, kohta 53.

Takaisin kotimaassa – kokemuksia uudelleen kotoutumisesta Irakiin

Vapaaehtoinen paluu ja uudelleenkotoutumishjelma ovat eri asioita. Tutkimuksemme osallistuneista henkilöistä 15 osallistui avustetun vapaaehtoisen paluun ohjelmaan. Migri on tehnyt avustettuun vapaaehtoiseen paluuseen liittyvää yhteistyötä IOM:n kanssa 2000-luvun alkupuolelta lähtien.³⁴ Lisäksi Migri ostaa uudelleenkotoutumispalveluita ETTC:ltä Irakissa. IOM:n mukaan henkilö on uudelleenkotoutunut, jos hän on taloudellisesti riippumaton, jos hänen tilanteensa omassa välittömässä sosiaalisessa yhteisössään on tasapainoinen ja jos hän voi henkisesti niin hyvin, että hän jaksaa elää niiden tekijöiden kanssa, jotka johtivat hänen muuttoonsa pois maasta.³⁵ Irakin kaltaisessa maassa, jossa olot ovat epävarmat, näiden kriteerien täytyminen on varsin haastavaa.

Kun palaajien kotimaan rooli on uudelleenkotoutumisen osalta epäselvä, voidaan kysyä, mikä Suomen vastuu tässä yhteydessä on. Sama vastuukysymys koskee henkilöitä, jotka kokivat vapaaehtoisen paluunsa tosiasiaa käännettämiseksi. Uudelleenkotoutumisen valvonta on haastavaa. Suomalaisilla viranomaisilla ei ole toimivaltaa vieraan valtion alueella, joten virallisia tiedonsaanti- ja valvontaoikeuksia ei ole sen jälkeen, kun palaajat saapuvat Irakiin. Migrillä ei ole ETTC:ltä saatavien raporttien lisäksi muita mahdollisuuksia saada selville, onko palaaja uudelleenkotoutunut vai ei. Myös IOM on kohdannut vaikeuksia uudelleenkotoutumisen valvomisessa, sillä palaajia on vaikea tavoittaa. IOM:n raportin mukaan kuitenkin ne, jotka on tavoitettu, ovat olleet suhteellisen hyvin uudelleenkotoutuneita.³⁶ Toisaalta kotialueelle palaaminen ei ole mutkatonta, varsinkaan jos palaajalla ei ole tarpeeksi tietoa kotialueensa tilanteesta. Vuonna 2019 Irakissa

34 Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö 2019.

35 Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö 2019.

36 Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö 2019.

maan sisäisesti pakenemaan joutuneista 8,5 prosenttia oli henkilöitä, jotka olivat joutuneet muuttamaan uudelleen epäonnistuneen kotialueelle paluuyrityksen jälkeen.

ETTC:n on ollut tarkoitus tarjota uudelleenkotoutumispalveluita niille Suomesta Irakiin palaaville, joiden oleskelulupaa ei ole uusittu tai joille ei ole koskaan myönnetty oleskeluoikeutta. Nämä palvelut ovat kuitenkin varsin vajavaiset. Henkilöllä on vuosi aikaa uudelleenkotoutua Irakiin. Tämä vuosi perustuu sopimukseen, joka Suomella palvelun ostajana on ETTC:n kanssa. Tuona aikana palaajan tulisi tuetusti aloittaa esimerkiksi elinkeinon harjoittaminen tai kouluttautua uudelleen. Haastateltavamme sekä Migrissä että ETTC:ssä kertoivat, että irakilaiset vain harvoin valitsevat uudelleenkouluttautumisen. Tähän on syynä muun muassa se, että monella on jo olemassa irakilaista keskiarvoa vastaava tai korkeampi koulutus. Haastateltavistamme irakilaisista yksikään ei ollut päättänyt kouluttautua uudelleen. Migrin ja ETTC:n edustajien mukaan Irakiin palattuaan henkilön tulee osoittaa motivoitumista uudelleenkotoutumiseen. Tämä tarkoittaa ETTC:n mukaan osallistumista kahdesta kolmeen tapaamiseen ETTC:n avustustyöntekijän kanssa. Tästä on sovittu palvelunosotosopimuksessa. Mikäli henkilö ei näihin tapaamisiin osallistu, häneltä voidaan evätä Suomen hänelle myöntämä uudelleenkotoutumisavustus. Haastateltavistamme yksikään ei ole tavannut Irakiin palattuaan ketään, joka olisi avustanut heitä uudelleenkotoutumisessa. He olivat tavanneet henkilön, jolta olivat saaneet rahaa, mutta he eivät olleet saaneet muuta ohjeistusta tai tukea. Eräs haastateltavamme kertoi palanneensa Irakiin vuonna 2016 mutta vasta vuonna 2019 ilmoittautuneensa (omien sanojensa mukaan) organisaatiossa ja saaneensa avustusrahan paluutaan varten. Henkilö ei maininnut, mistä organisaatiosta oli kyse. Mikäli palaaja ei ole valinnut niin kutsuttua hyödyketukea lainkaan kotiinpaluunsa tueksi eli henkilöä ei avusteta esimerkiksi ostamalla hänelle tarpeellisia työvälineitä, rahallisen tuen maksaa IOM. Tuolloin hen-

kilö ei osallistu uudelleenkotoutumisohjelmaan eikä häntä veloiteta tapaamaan ketään kuten ETTC:n uudelleenkotoutumisohjelmassa. IOM:n kautta saatu raha on kuitenkin suuruudeltaan pienempi kuin raha, joka maksetaan uudelleenkotoutumisohjelmaan osallistuneille.

Haastateltavistamme valtaosalla on ollut haasteita kotoutua uudelleen irakilaiseen yhteiskuntaan. Karkeasti ottaen ne henkilöt, jotka palasivat edellisiin työpaikkoihinsa, ovat päässeet uuden elämän alkuun takaisin palattuaan. Yksi haastateltavistamme on jo poistunut uudelleen Irakista huomattuaan, ettei voi jäädä maahan. Tämä ei ole yllättävä tieto. IOM:n tutkimuksessa ilmeni, että 92 prosenttia Irakiin avustetusti palanneista koki, että heidän täytyy lähteä uudelleen Irakista.³⁷ Tutkimuksemme mukaan haasteet eivät liity maksettavan avustuksen suuruuteen vaan psykososiaaliisiin tekijöihin. Tutkimuksemme osallistuneet olivat olleet poissa kotimaastaan puolestatoista vuodesta kolmeen vuotta. Heillä on ollut haasteita totutella elämään uudelleen maassa, jossa vedestä on pulaa ja sähkökatkot ovat toistuvia ja pitkiä. Turvallisuustilanne Irakissa on myös monelle tekijä, joka rajoittaa toimintaa. Eräs haastateltavistamme kuvasi tilannetta näin: ”En mene ulos lainkaan. Lupasivat [ETTC:n työntekijät] olla yhteydessä minuun, mutta eivät ole olleet, vaikka en ole vaihtanut puhelinnumeroani.”

Paitsi Suomesta myös muualta Euroopasta Irakiin palanneilla on määrätynlainen käsitys suomalaisesta (ja eurooppalaisesta) turvapaikkapolitiikasta. Haastattelujemme mukaan tiedot, kuulopuheet ja uskomukset siitä, miten ja kenelle Suomi kulloinkin kansainvälistä suojelua myöntää, vaikuttavat irakilaisten motivaatioon pyrkiä kotoutumaan uudelleen Irakiin.³⁸ Uudelleenkotoutumisprosessiin vaikuttavat tutkimuksemme mukaan myös yhteydet Suomeen. Monelle tutkimukseemme osallistuneelle on

37 Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö 2019.

38 Ks. myös Hautaniemi ym. 2013.

jäänyt tuttavii Suomeen. Yksi haastateltavamme kertoi erään seurakunnan työntekijän luvanneen puhua suurlähetystössä haastateltavamme tapauksesta ja yrittäneen järjestää paluuta Suomeen. Toisella haastateltavallamme oli Suomessa kumppani, jonka kanssa hän pohti, miten Suomeen palaaminen olisi mahdollista. Tämänkaltaiset suhteet Suomeen ovat henkilöille itselleen joskus hyvinkin tärkeitä. Osalle ne puolestaan antoivat virheellisen kuvan mahdollisuuksista saada kansainvälistä suojelua Suomesta ja näin myös vaikeuttavat uudelleenkotoutumista Irakiin.

Palaajien kokemuksia muuttoliikkeestä on tässä yhteydessä mielenkiintoista käsitellä psykologisen stereotypian³⁹ käsitteen kautta. Tutkimuksemme mukaan monella irakilaisella oli vahva käsitys, jonka mukaan maahanmuuttajat ovat tervetulleita EU-maihin ja kansainvälistä suojelua on helppo saada – tulevat-han he vaaralliselta konfliktialueelta. Heillä ei ole kuitenkaan ollut ennakkotietoa siitä, millä perusteella kansainvälistä suojelua myönnetään. Todellisuuden osoittauduttua toisenlaiseksi monelle irakilaiselle jäi negatiivinen kuva Suomen turvapaikkapolitiikasta. Moni koki tulleen väärinkohdeksi. Psykologinen stereotypia, käsitys mahdollisuuksista saada turvaa Euroopasta, laskee palaajan motivaatiota pyrkiä uudelleenkotoutumaan Irakiin. Useat suunnittelevatkin uutta muuttomatkaa Eurooppaan.

Ne mahdollisuudet, joita palaajalla on uudelleenkotoutua Irakiin, ovat tiukasti liitoksissa koettuihin uhkiin. Kun turvapaikanhakijan tilannetta on aikanaan arvioitu Suomessa, on arvioitu myös Irakin tilannetta. Arvio perustuu osin niin kutsuttuun maatietoon, jota Suomen viranomaiset keräävät eri lähteistä, erityisesti kansalaisjärjestöjen raporteista, mutta myös suomalaisten tarkkailijoiden paikan päältä tuottamista raporteista sekä kansainvälisistä akateemisista tutkimuksista.⁴⁰ Irakin tilanne on poliittisesti räjähdysherkkä. Uskonlahkojen väliset lukuisat yh-

39 Froehlic & Schulte 2019.

40 Migri 2020.

teenotot vuosien 2005 ja 2009 välillä, Islamilaisen valtion (ISIS) nousu vuonna 2014, kasvavat jännitteet maan hallituksen ja Iranin tukemien miliisoiden välillä sekä mielenosoittajien, kansalaisaktivistien ja tutkijoiden kohtaama väkivalta vaikeuttavat tilannetta.⁴¹ Irakin hallintoa kritisoineita kansalaisaktivisteja tai Irakin tilanteesta raportoineita toimittajia on jopa tapettu. Ajantasaisen tiedon tuottaminen Irakista on tullut entistä haastavammaksi kenelle tahansa. Ajantasaisen maatiedon tuottaminen on vaikeaa, eivätkä kansalaisjärjestöjen työntekijät, toimittajat tai esimerkiksi Suomen tarkkailijat voi liikkua vapaasti ympäri maata. Pelko liikkua maassa ja kertoa objektiivisesti tilanteesta saattaa vaikuttaa siihen, minkälaista tietoa Irakista pystytään tuottamaan, sekä siihen maatietoon, johon suomalaisviranomaiset päätöksiään perustavat. Monien maiden suurlähettiläät sekä asianhoitajat (Suomi mukaan lukien) toivat esiin kesällä 2020 huolensa Irakin turvallisuustilanteen kehityksestä ja toivoivat maan pääministeriltä toimia tilanteen parantamiseksi. Uhkan arvioiminen turvapaikkaprosessin aikana on haastavaa, ja pahimmassa tapauksessa vastakkain ovat turvapaikanhakijan kertomus sekä kansainvälisen suojelun tarpeen arvioijan näkemykset. Kun palaaja on päättänyt palata avustetusti takaisin Irakiin, hän ei välttämättä ole ollut lainkaan tietoinen siitä, mikä maan tai määrätyn alueen tilanne on. Se korostaa turvapaikanhakuprosessin alussa tehdyn turvapaikanhakijan kokeman uhkan arvioinnin tärkeyttä ja oikeellisuutta. Uhkasta paljolti riippuu viime kädessä se, mitkä palaajan realistiset mahdollisuudet ovat uudelleenkotoutua irakilaiseen yhteiskuntaan.

Osalle haastateltavistamme vapaaehtoinen avustettu kotiinpaluu on ollut hyvä vaihtoehto. Eräs haastateltavistamme koki olevansa onnekas tällä hetkellä. Hänellä on työpaikka, jossa hän viihtyy. Joillain haastateltavillamme ei ollut mitään mahdollisuuksia palata normaaliin elämään Irakissa tai kotoutua uudelleen yhteis-

41 Ezzine & Noun 2020; Cordesman 2019.

kuntaan. Tutkimuksemme valossa herää huoli tuetun uudelleen-
kotoutumisen strategioista. Näin ollen voidaan kysyä, tähtäävätkö
vapaaehtoisen avustetun paluun mekanismit yhdessä kiristyneen
turvapaikkapolitiikan kanssa palaajan parhaaseen ja perustuvatko
tukemisen keinot tutkimustietoon siitä, mikä uudelleenkotoutu-
misessa auttaisi.

Turvapaikkaprosessissa tapahtuvan uhka-arvion merkityksellisyys

Tässä luvussa olemme käsitelleet Irakiin palaamista empiirisesti
Irakiin palanneiden henkilöiden kokemuksien kautta ja arvioi-
malla oikeussääntöjä, jotka sääntelevät maasta poistamista ja va-
paaehtoista paluuta. Analyysimme osoittaa turvapaikkaproses-
sissa tapahtuvan uhka-arvion olevan äärimmäisen merkitykselli-
nen. Kun turvapaikanhakija saa kansainvälistä suojelua koskevaan
hakemukseensa kielteisen päätöksen, lähtökohtana on, että hänen
tulee poistua maasta. Haastatteluistamme kävi ilmi, etteivät kaikki
olleet ymmärtäneet perusteluja, joihin vedoten heidän hakemuk-
sensa oli hylätty. Moni haastateltavamme koki omakohtaisesti tur-
vapaikkapolitiikan kiristyneen, eivätkä he uskoneet, että tulisivat
saamaan Suomesta turvapaikkaa, Irakissa kokemastaan uhkasta
huolimatta.

Turvapaikkapäätöksissä arvioidaan, onko turvapaikanhakijan
pelko vainon kohteeksi joutumisesta perusteltu tai kohdistuuko
häneen jokin sellainen vakava ja henkilökohtainen vaara, jonka
vuoksi hän ei voi palata kotimaahansa. Näissä arvioinneissa on
keskeisellä sijalla hakijan oma kertomus. Sen lisäksi päätöksente-
ossa tukeudutaan käsillä olevasta maasta koottuun tietoon. Tähän
liittyy kuitenkin epävarmuustekijöitä ja tulkinnanvaraa. Hakija ei
välttämättä kykene osoittamaan uhkaa uskottavasti, mutta myös
kotimaasta saatavat tiedot voivat olla puutteelliset. Pahimmassa
tapauksessa vastakkain ovat hakijan ja kansainvälisen suojelun tar-
vetta arvioivan sanat.

Maastapoistamisen ensisijaisena vaihtoehtona on avustettu vapaaehtoinen paluu, jonka haastateltavistamme suurin osa oli valinnut. Ilman oleskelulupaa oleva henkilö voidaan toisaalta poistaa maasta vasten tahtoaan. Maastapoistamisen oikeudelliset reunaehdot ovat periaatteessa selkeät, mutta palaajien kokemusten valossa epäselvät. Tämä on johtanut uusintahakemuksiin sellaisin perustein, jotka esimerkiksi kuulopuheiden mukaan johtaisivat turvapaikan myöntämiseen.

Maastapoistumiseen liittyvän vapaaehtoisuuden ja pakon kategoriat menevät käytännössä limittäin. Kategoriat muodostavat kuvainnollisesti skaalan, jonka toisessa ääripäässä on todelliseen vapaaehtoisuuteen perustuva kotiinpaluu. Tästä esimerkkinä toimii haastateltavamme, joka palasi vanhaan työpaikkaansa ja koki olevansa onnekas. Toisessa ääripäässä on käsiraudoissa ja poliisin saattamana tapahtunut tahdonvastainen paluu. Skaalan ääripäiden väliin mahtuu harmaa alue eriasteista vapaaehtoisuutta. YK:n pakolaisjärjestö on määritellyt kriteerit tälle häilyvälle alueelle. Palaajan vapaaehtoisuuden tulee perustua asianmukaiseen ja ajantasaiseen tietoon kotimaansa olosuhteista, eikä päätöksessä saisi olla minkäänlaisia pakon elementtejä. Nämä kriteerit hivuttavat valtaosan niin sanotusti vapaaehtoisesti kotiin palanneista haastateltavistamme skaalan ”ei vapaaehtoisuuden” -puolelle. Moni haastateltavistamme koki, ettei tilanteessa ollut muuta vaihtoehtoa. Jos he eivät olisi valinneet paluuta kotimaahansa, he olisivat jääneet Suomeen ilman oikeudellisesti tunnustettua asemaa. Tällöin kotiin palaamista ei voida YK:n pakolaisjärjestön mukaan pitää aidosti vapaaehtoisena. Moni kertoikin vapaaehtoisen paluun tuntuvan pakolta.

Palasipa turvapaikanhakija kotimaahansa tahtonsa vastaisesti tai avustetun vapaaehtoisen paluun turvin palauttavalla maalla ei ole juuri lainkaan mahdollisuuksia valvoa sitä, mitä henkilölle tämän jälkeen tapahtuu. Valtioilla ei ole toimivaltaa toistensa alueilla. Tämä korostaa turvapaikkaprosessissa tapahtuvan uhka-ar-

vion merkitystä. Toisaalta se korostaa hyvien, luottamuksellisten suhteiden luomista eri tasojen sekä hallinnonalojen toimijoihin Irakissa. Tämä auttaisi suomalaisia viranomaisia muodostamaan Irakin eri alueiden tilanteista mahdollisimman ajantasaisen sekä kokonaisvaltaisen kuvan.

Lähteet

- Bennett, Jon (1998) Preface. Teoksessa Wendy Davies (toim.) *Rights have no borders. Internal Displacement Worldwide*. Oslo: Norwegian Refugee Council/Global IDP Survey.
- Cordesman, Anthony (2019) *Iraq as a failed state*. Working paper: November 18. Washington DC: Center for Strategic and International Studies.
- Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2008/115/EY, annettu 16 päivänä joulukuuta 2008, jäsenvaltioissa sovellettavista yhteisistä vaatimuksista ja menettelyistä laittomasti oleskelevien kolmansien maiden kansalaisten palauttamiseksi, EUVL L 348, 24.12.2008, 98–107.
- Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/95/EU, annettu 13 päivänä joulukuuta 2011, vaatimuksista kolmansien maiden kansalaisten ja kansalaisuudettomien henkilöiden määrittelemiseksi kansainvälistä suojelua saaviksi henkilöiksi, pakolaisten ja henkilöiden, jotka voivat saada toissijaista suojelua, yhdenmukaiselle asemalle sekä myönnetyn suojelun sisällölle (määritelmädirektiivi), EUVL L 337, 20.11.2011, 9–26.
- Euroopan unionin perusoikeuskirja, EUVL C 326, 26.10.2012, 391–407.
- Froehlic, Laura & Isabel Schulte (2019) *Warmth and competence stereotypes about immigrant groups in Germany*. PLoSONE 14:9, 1–17.
- Ezzeddine, Nancy & Noun Beatrice (2020) *Iraq and Lebanon's tortuous paths to reform*. The Haag: Netherlands Institute of International Relations.
- Gadd, Katri & Laura Lehtikunnas (2019) Asylum interview as a fork on the road – From asylum seeker to irregular migrant. Teoksessa Clara Pracana & Michael Wnag (toim.) *International psychological applications conference and trends InPACT conference proceeding*. Lissabon: InScience Press. Järjestetty 4.–6. toukokuuta 2019 Zagrebissa, Kroatiaassa, 212–216.
- Hautaniemi, Petri & Marko Juntunen & Mariko Sato (2013) *Return migration and vulnerability: Case studies from Somaliland and Iraqi Kurdistan*. Interkont Books, Development Studies, Department of Political and Economic Studies, Faculty of Social Sciences. Helsinki: University of Helsinki.
- Juntunen, Marko (2016) *Poikkeustilan sukupolvet – Irakilaispakolaisuus Suomessa*. Helsinki: Työministeriö.
- Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö (2019) *Report on a reintegration sustainability survey among voluntary returnees from Finland*. IOM Finland-sivusto. https://migri.fi/documents/5202425/0/2019-10-29+IOM+Finland_Monitoring+Report_Auda.pdf/4e072ae6-0bbf-4014-3079-3386efe4a086/2019-10-29+IOM+Finland_Monitoring+Report_Auda.pdf (haettu 4.2.2021).
- Koistinen Lotta & Jussi Jauhiainen (2017) Turvapaikanhakijoiden hallinta. Teoksessa Jussi Jauhiainen (toim.) *Turvapaikka Suomesta? Vuoden 2015 turvapaikanhakijat ja*

- turvapaikkaprosessit Suomessa* Turku: Publications of the department of geography and geology of University of Turku, 31–48.
- Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta 746/2011.
- Migri (2018) *Maahanmuuttoviraston selvitys sisäministerille turvapaikkapäätöksentekoon ja -menettelyyn liittyen*. Maahanmuuttovirasto-sivusto. [Http://www.migri.fi/tietoa_virastosta/tilastot/turvapaikka-_ja_pakolaistilastot_64990_tphakijat_2015.pdf](http://www.migri.fi/tietoa_virastosta/tilastot/turvapaikka-_ja_pakolaistilastot_64990_tphakijat_2015.pdf) (haettu 16.12.2020).
- Migri (2019) *Loppuraportti: Auda-hanke, vapaaehtoinen paluu Irakiin, Afganistaniin ja Somaliaan*. Helsinki: Maahanmuuttovirasto.
- Migri (2020) *Irakin tilanne kesäkuussa 2020*. Maahanmuuttovirasto, Maatietopalvelu-sivusto. <https://migri.fi/documents/5202425/5914056/Irakin+tilanne+kes%C3%A4kuu+2020.pdf/35dbb84b-7aa4-79d5-a0402f7b5024bb8a/Irakin+tilanne+kes%C3%A4kuu+2020.pdf?t=1593695087812> (haettu 4.2.2021).
- M.S. vastaan Belgia, nro 50012/08, Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomio 31.1.2012.
- Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, 4 May 2018, A/HRC/38/41.
- Saarikkomäki, Elsa & Nea Oljakka & Johanna Vanto & Elina Pirjatanniemi & Juha Lavapuro & Anne Alvesalo-Kuusi (2018) *Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015–2017, Pilottitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä*. Turku: Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia 1/2018.
- Sisäministeriön asetus vapaaehtoisen paluun avustuksesta 1382/2019.
- Turton, David (2003) *Refugees, forced resettlers and "other forced migrants": Towards a unitary forced migration*. Geneva: UNHCR. *New Issues in Refugee research*. Working Paper No. 94, September.
- UNHCR (1996) *Handbook, Voluntary Repatriation: International Protection*, Geneva 1996.
- Ulkomaalaislaki 301/2004.

Karkotuksiin liittyvä kärsimys ja byrokraattinen väkivalta afganistanilaisten mohajerien kokemana

Lena Näre & Anna Knappe & Amir Jan

Iranissa syntynyt ja kasvanut afganistanilainen Shirali¹ tuli Suomeen 17-vuotiaana vuonna 2015. Hänet lähetettiin alaikäisten turvapaikanhakijoiden yksikköön, jossa hän tapasi kahta hänelle määrättyä edustajaa kerran ja asianajajansa kerran. Yhdeksän kuukautta myöhemmin, vielä alaikäisenä, hänet kutsuttiin turvapaikkapuhutteluun Maahanmuuttovirastoon (Migri). Vuosi saapumisensa jälkeen hänelle tehtiin ikätesti, jossa hänet todettiin aikuiseksi. Shirali olikin jo ehtinyt täyttää 18 vuotta. Hänet siirrettiin aikuisten vastaanottokeskukseen toiselle paikkakunnalle. Päätöksen odottamisen aikana hän ahdistui ja hänelle määrättiin vahvoja masennus- ja kipulääkkeitä. Hän sai kielteisen päätöksen turvapaikkahakemukseensa. Mielenferveysongelmien takia hänet siirrettiin jälleen uuteen vastaanottokeskukseen tehostetun tuen osastolle. Poliisi haki hänet sieltä säilöönottokeskukseen, josta hänet karkotettiin vuonna 2019 Afganistaniin. Hän ei tiedä tarkkaa syytä, miksi hänet karkotettiin, mutta hän kuvaa karkotuksen mahdollistavaa epäonnistunutta turvapaikkaprosessia seuraavasti:

Sain kielteisen päätöksen, koska olin tietämätön. En ottanut taustani tarpeeksi vakavasti, en pyrkinyt vaikuttamaan tapaukseeni. – – Lääkkeiden takia en pystynyt liikkumaan edes yhtä kilo-

¹ Shiralin kuten kaikkien tässä luvussa esiintyvien tutkimukseen osallistujien nimet on vaihdettu heidän henkilöllisyytensä suojaamiseksi.

metriä, en ollut täysin tietoinen. En käynyt ulkona, olin sisällä
[vastaanottokeskuksessa] koko ajan.²

Kutsumme Shiralia *mohajeriksi*, sillä vaikka hänet karkotettiin Afganistaniin, hän ei ole aiemmin käynyt maassa. Sana *mohajer* on lainattu arabiasta, ja se on erityisesti Iranissa kasvaneiden afganistanilaisten itse valitsema sana kuvaamaan heidän ylisukupolvista kokemustaan syntyä ja asua muualla kuin Afganistanissa.³ Mohajer on kunnioitusta osoittava sana, joka viittaa uskonnollista sortoa pakeneviin muslimeihin. Sana sisältää myös oletuksen siitä, että mohajer on tervetullut siellä, minne hän pakenee.⁴

Kuten tuhansilla muilla vuonna 2015 Suomeen tulleilla turvapaikanhakijoilla Shiralillakaan ei ollut riittävää tietämystä, kykyä tai henkistä vahvuutta ajaa omaa asiaansa ja vaatia oikeuksiaan. Turvapaikkaprosessi saattaa jäädä sen päähenkilölle, hakijalle itselleen, läpinäkymättömäksi samalla, kun päätöksen odottamiseen liittyvä ahdistus voi sairastuttaa.⁵ Shiralin tarina korostaa sitä, ettei karkotuksessa ole kyse yksittäisestä tapahtumasta, jossa henkilö poistetaan maasta. Se on prosessi, joka alkaa paljon ennen itse käännytystä, jatkuu sen jälkeen ja koskettaa paitsi käännyttävää myös hänen lähimmäisiään sekä aktivisteja ja viranomaisia.⁶

Shiralin tapaus tuo myös selvästi esiin sen, että karkotuksen prosessiin liittyy globaalin maahanmuuton ja ei-toivottujen maahanmuuttajien liikkuvuuden hallintaa. Keinoina ovat karkottamisen lisäksi leirit, säilöönnotto- ja vastaanottokeskukset sekä ilmoittautumisvelvollisuuden kaltaiset järjestelmät.⁷ Karkotus ja säilöönnotto eivät ole valtion uusia keinoja pyrkiä hallitsemaan maahanmuuttoa tai pakolaisuutta, erityisesti rodullistettuja ja

2 Shiralin puhelinhaastattelu Suomesta Iraniin syyskuussa 2019.

3 Yarbakhsh 2021, 19–21.

4 Centlivres & Centlivres-Demont 1988.

5 Ks. Näre 2018.

6 Coutin 2015; Drotbohm & Hasselberg 2015.

7 Bloch & Schuster 2005; Khosravi 2018; Abourahme 2020.

taloudellisesti marginalisoituja ryhmiä, vaan niillä on pitkä historia.⁸ Kyseessä ei ole poikkeuksellinen vaan tavanomainen, rangaistusvallan muoto aikana, jolloin kansainvälinen liikkuvuus näyttäytyy potentiaalisena uhkana ja maahanmuutosta puhutaan enenevästi ”kriisin” kehyksessä.

Käytämme käsitettä *karkotus* analyttisena – emme juridisena – terminä vastineena vakiintuneelle englannin kielen termille *deportation*. Se kuvaa prosessia, johon liittyy henkilön fyysinen poistaminen valtion alueelta toiseen valtioon. Suomesta karkotukseen riittää pelkkä rikosepäily, esimerkiksi epäily siitä, että ulkomaalainen työskentelee seksityössä,⁹ ja oleskeluluvattomuus tilanteessa, jossa palaaminen voi olla mahdollista. Iranissa riittää puolestaan se, ettei ihmisellä ole oleskelulupaa, jonka saaminen ja uusiminen voi pakolaiselle olla käytännössä mahdotonta. Tämän vuoksi emme tässä kirjan luvussa ota kantaa siihen, mikä karkotuksen syy valtion näkökulmasta on. Karkotuksen yhdistäminen rikollisuuteen on kuitenkin maallikkoajattelussa tavanomaista, ja niinpä myös haastattelemamme mohajerit toivat ihmetellen esiin sen, miksi heidät karkotettiin, vaikka he eivät olleet syyllistyneet rikoksiin Suomessa.

Karkotuksesta puhutaan myös käännättämisenä tai palauttamisena. Afganistanin vuosikymmeniä jatkuneen, pitkittyneen konfliktin takia termit eivät kuvaa hyvin mohajerien karkotuksen kokemusta, sillä moni heistä on syntynyt tai kasvanut pakolaisuuteen Iranissa tai Pakistanissa. He eivät, Shiralin tavoin, ole välttämättä edes käyneet Afganistanissa. Afganistanin kansainvälisen siirtolaisuuden juurisyyt liittyvät lähes 50 vuotta kestäneeseen konfliktien, sotien ja sisällissotien aikaan. Siirtolaisuudesta on tullut afganistanilaisten keskeinen selviytymisstrategia erityisesti vuoden 1978 vallankaappauksesta, sitä seuranneesta

8 Walters 2002; Fekete 2005; Golash-Bola 2015; Gündogdu 2015; ks. myös Tervonen tässä teoksessa (luku 2); Rekonen tässä teoksessa (luku 3).

9 Diatlova & Näre 2018.

Neuvostoliiton miehityksestä ja kymmenen vuotta kestäneestä sisällissodasta lähtien.¹⁰

Sisällissodan päättymisen aiheuttaman valtatyhjiön täytti ääri-islamistinen Taleban-hallinto 1990-luvun puolivälissä. Kansainvälinen koalitio Yhdysvaltojen johdolla kaatoi Taleban-hallinnon kostoksi vuoden 2001 syyskuun 11. päivän terrori-iskusta.¹¹ Kansainvälisen koalition tukeman hallinnon myötä Afganistaniin palasi 2000-luvun alkupuolella miljoonia pakolaisia, kunnes vuodesta 2005 lähtien maan turvallisuustilanne jälleen romahti sisäisen terrorin myötä.¹² Tutkimuksemme aikoihin afganistanilaisia pakolaisia oli syyrialalaisten jälkeen toiseksi eniten maailmassa, vuonna 2020 venezuelalaisten pakolaisten jälkeen kolmanneksi eniten.¹³ Vuonna 2021 Talebanin ja Yhdysvaltojen välisen konfliktin, Yhdysvaltojen vetäytymisen ja Talebanin valtaan nousun myötä lähes 700 000 ihmistä on joutunut pakenemaan kodeistaan.¹⁴ Arviolta yli 3,5 miljoonaa afganistanilaista elää maan sisäisinä pakolaisina.¹⁵ Tätä kirjoitettaessa maassa on käynnissä laajamittainen humanitaarinen kriisi: yli puolet Afganistanin 41,7 miljoonasta asukkaasta elää köyhyysrajan alapuolella ja kärsii akuutista elintarviketurvan puutteesta.¹⁶

Afganistanilaiset ovat palestiinalaisten ohella eläneet pisimpään ja laajimmin pitkittyneessä pakolaistilanteessa, johon viitataan kun yli 25 000 tietyn maan kansalaista elää yli viisi peräkkäistä vuotta pakolaisena toisessa maassa.¹⁷ Esimerkiksi Iranissa arvioidaan asuvan jopa 4,5 miljoonaa afganistanilaista, joista noin miljoona on virallisesti rekisteröityneitä.¹⁸ Kansainvälisen siirto-

10 Monsutti 2008; Oeppen 2009; van Houte 2016.

11 Rashid 1999; Monsutti 2008.

12 Monsutti 2008.

13 UNHCR 2021.

14 OCHA 2022.

15 UNCHR 2022.

16 WFP 2022.

17 UNHCR 2020a.

18 UNHCR 2020b.

laisuusjärjestö IOM:n vapaaehtoisen paluun ohjelma on myös maahanmuuttohallinnon fiktio,¹⁹ sillä harvoin maahanmuuttajalla on todellista valinnanvapautta kahden tasavertaisen vaihtoehdon välillä. Käytännössä valinta tehdään epävirallisena siirtolaisena ”laittomuuden” tilassa elämisen tai taloudellisesti kannustetun ”paluun” välillä.

Vuonna 2015 ”pitkän siirtolaisuuden kesän”²⁰ aikana Euroopan unionin alueelle saapuneista turvapaikanhakijoista afganistanilaisia oli toiseksi eniten (193 025) syyrialaisien jälkeen (377 940).²¹ Syksyllä 2015 Suomesta turvapaikkaa haki 5 214 afganistanilaista, mikä oli toiseksi eniten irakilaisten jälkeen.²² Vuosien 2015–2020 aikana kansainvälistä suojelua Suomesta on hakenut 9 785 afganistanilaista, ja samana aikana myönteisiä päätöksiä (ei välttämättä samana aikana jätettyihin hakemuksiin) on tehty 4 225 eli alle puolet. Euroopan unionin maiden välillä afganistanilaisten turvapaikkahakemusten hyväksymisprosentti vaihtelee muihin kansalaisuuksiin verrattuna eniten: vuonna 2018 vaihtelua eri EU-maiden välillä oli kuudesta prosentista 98 prosenttiin, vuonna 2019 vaihtelua oli Unkarin kahdesta prosentista Italian 93 prosenttiin, ilman että hakijoiden tapausten luonteessa olisi erityistä vaihtelua.²³

Alhaisten ja vaihtelevien hyväksymisprosenttien myötä afganistanilaisten mohajerien palautukset Euroopan unionin alueelta takaisin Afganistaniin ovat myös kasvaneet selvästi: vuonna 2015 paluupäätöksen saaneiden palautuksia tehtiin 28 EU-maasta Afganistaniin 1 515, vuonna 2016 vastaava luku oli 8 335.²⁴ Myös palautukset Suomesta lisääntyivät selvästi vuoden 2015 kymmenestä palautuksesta 130 afganistanilaisen palautukseen seuraavana vuon-

19 Vrt. Näre 2016.

20 Kasperek & Speer 2015.

21 Eurostat 2021a.

22 Migri 2020.

23 ECRE 2019, 1; Eurostat 2021c.

24 Eurostat 2021b.

na.²⁵ Keväällä 2016 Maahanmuuttovirasto päivitti turvallisuuskatsaukset, joiden mukaan ”Afganistaniin, Irakiin ja Somaliaan on turvallista palata ilman, että siellä esiintyvät aseelliset selkkaukset sinänsä aiheuttavat vaaraa henkilölle hänen pelkän läsnäolonsa takia.”²⁶ Myöhemmin samana vuonna Suomi allekirjoitti vapaaehtoista paluuta koskevan yhteistyöpöytäkirjan Afganistanissa, mikä mahdollisti palautukset Suomesta Afganistaniin. Palautusten lisääntyminen ei johdu Afganistanin turvallisuustilanteen paranemisesta vaan suomalaisen turvapaikkapolitiikan linjan yleisemmästä kiristymisestä.²⁷ Vuodesta 2014 lähtien Afganistanissa on YK:n virallisten lukujen mukaan haavoittunut ja kuollut vuosittain yli kymmentuhatta siviiliä.²⁸ Afganistan oli vuonna 2019 toistamiseen maailman rauhattomin maa ennen Syyriaa.²⁹

Shiralin tapaus tuo esiin myös karkotusprosessiin liittyvän kärsimyksen ja väkivallan. Ymmärrämme karkotukset valtiovallan vallan ja väkivallan käyttönä suhteessa yksilöön. Mbembe on kehittänyt nekropolitiikan käsitteen Foucault’n biopolitiikan rinnalle kuvaamaan sitä, kuinka valtion suvereniteetti ei ainoastaan hallitse elämää vaan myös kuolemaa.³⁰ Hän käyttää nekropolitiikan käsitettä korostaakseen siirtomaajärjestelmissä luotuja kuoleman ja terrorin keinoja hallita alamaisia. Mbemben mukaan, erotuksena Agambenin ja Arendtin analysoimiin tuhoamisleireihin, siirtomaiden ihmisiä ja orjia ei tapettu vaan heidät pidettiin hengissä mutta haavoittuneisuuden tilassa (*state of injury*), jonka käänämme tässä kärsimyksen tilaksi.³¹

Nekropolitiikan käsite auttaa ymmärtämään valtiovallan hallinnan muotojen laajuutta ja sitä, ettei hallinta kytkedy vain biovaltaan vaan myös nekrovaltaan – toisin sanoen valtaan määrätä

25 Eurostat 2021b.

26 Lyytinen 2019, 20.

27 Näre 2018; Saarikkomäki ym. 2018.

28 UNAMA 2020.

29 Institute for Economics and Peace 2020.

30 Mbembe 2003, 12.

31 Mbembe 2003, 21.

sekä elämästä että kuolemasta ja myös kärsimyksestä. Ymmärrämme bio- ja nekropolitiikan käsitteet toisiinsa kytkettyinä käsitteinä. Nekropolitiikan käsite auttaa ymmärtämään maahanmuutto- ja turvapaikkajärjestelmään ja erityisesti karkotuksiin liittyvää byrokraattista väkivaltaa.³²

Byrokraattisen väkivallan käsite on sukua Galtungin rakenteellisen väkivallan käsitteelle. Galtungin mukaan rakenteellinen väkivalta on yhteiskunnan rakenteisiin liittyvää väkivaltaa, joka näkyy epätasa-arvoisena vallankäyttönä ja siitä seuraavina epätasa-arvoisina elämän mahdollisuuksina.³³ Galtungin käsite rakenteellisesta väkivallasta tulisi ymmärtää prosessina eikä järjestelmän tai rakenteena, kuten Confortini ehdottaa.³⁴ Rakenteellinen väkivalta eroaa suorasta väkivallasta siinä, ettei sillä ole selkeää yksittäistä toimijaa. Rakenteellista väkivaltaa voi ilmetä byrokraattisissa prosesseissa, joilla on väkivaltaisia seurauksia. Käytämme byrokraattisen väkivallan käsitettä viittaamaan byrokraattisten prosessien väkivaltaisiin tuloksiin. Byrokraattinen väkivalta vaikuttaa ihmisiin tavalla, joka estää heitä realisoimasta potentiaalian tilanteissa, joissa väkivaltaiset seuraukset voitaisiin välttää.

Byrokraattisessa väkivallassa on kyse laajemmasta ilmiöstä kuin pelkästä oikeuksien riistosta. Ymmärrämme karkotusuhan alla elämisen rakenteellisen väkivallan ilmentymäksi ja karkotukset byrokraattisena väkivallan käyttönä, joka on lähellä lain väkivallan käsitettä.³⁵ Byrokraattisen väkivallan käsite korostaa maahanmuuton hallintaan liittyvien prosessien läpinäkymättömyyttä. Byrokraatia, kuten Weber muistuttaa, on ”auktoriteettisuhteiden rationalisoinnin väline”. Se on vallan väline, joka kuuluu ”niihin sosiaalisten rakenteiden joukkoon, joita on vaikeinta kumota”.³⁶ Byrokraattisen väkivallan kokemukseen kuuluu usein kafka-

32 Näre 2020a; 2020b.

33 Galtung 1969, 168.

34 Confortini 2006.

35 Ks. Lyytinen tässä teoksessa (luku 10).

36 Weber 1978, 987, oma käännös englannista.

maisuus: kuten Kafkan *Oikeusjutun* päähenkilölle, Josef K:lle, ei koskaan selviä, mistä rikoksesta häntä syytetään, myöskään karkotukseen johtaneet syyt eivät välttämättä ole karkotettavan tiedossa.

Lukumme perustuu monipaikkaiseen laadulliseen ja etnografiseen tutkimukseen mohajerien parissa Suomessa, Ateenassa, Istanbulissa ja Teheranissa. Näre on tehnyt pitkäkestoista etnografista kenttätöitä Suomessa asuvien afganistanilaisten ja irakilaisien pakolaisten parissa vuodesta 2017 lähtien.³⁷ Knappe ja Jan ovat monialaisessa taiteellisessa tuotannossaan käsitelleet afganistanilaisten kokemuksia siirtolaisuudesta, kotimaasta ja karkotuksista.³⁸ Heidän työskentelynsä pohjautuu etnografiseen kenttätööhön afganistanilaisten mohajerien parissa, minkä lisäksi Janilla on omakohtaisia kokemuksia mohajerina elämisestä, karkotuksesta ja säilöönotosta, joita hän on käsitellyt taiteessaan. Etnografisen tutkimuksen ja taiteellisen työskentelyn lisäksi olemme haastatelleet kymmentä mohajeria (kahdeksaa miestä ja kahta naista) Suomessa ja Iranissa erityisesti karkotusten kokemuksista.

Haastatteluista neljä on tehty Teheranissa Iranissa, kolme puhelimen välityksellä Suomesta käsin Afganistaniin tai Iraniin ja kolme Suomessa. Haastattelut on tehty pääosin darin ja farsin kielellä, ja Jan on tulkannut haastattelutilanteessa haastateltavan puhetta Näreelle. Yksi haastateltava oli oppinut suomen kielen niin hyvin, että suuri osa haastattelusta käytiin suomeksi. Haastattelut kestivät 1–2 tuntia, ja ne keskittyivät erityisesti karkotuksen kokemuksiin. Haastateltavat kertoivat karkotuksistaan Suomesta Afganistaniin ja Iranista Afganistaniin. Lisäksi olemme tehneet yhdessä osallistuvaa havainnointia ja haastatteluja Ateenassa toukokuussa 2019 ja Istanbulissa lokakuussa 2019. Ateenassa haastatelimme kahdeksaa mohajeria (kuutta miestä ja kahta naista), Istanbulissa puolestaan yhdeksää mohajer-perhettä, joihin kuului yhteensä 16 aikuista (yhdeksän naista ja seitsemän miestä) ja 21

37 Ks. Näre 2018.

38 Ks. Knappe 2015; Böök, Jan & Knappe 2016; 2019; Jan, Knappe & Niskanen 2017.

lasta. Istanbulin ja Ateenan haastatteluiden fokus oli laajasti matkassa ja pakolaisuuden taustoissa, mutta karkotuskokemukset nousivat niissäkin yhdeksi keskeiseksi teemaksi.

Karkotus nekropoliitiikan tuottamana kärsimyksen tilana

Nekropoliitiikan tuottama kärsimyksen tila saa karkotuksessa monia muotoja. Yksi niistä liittyy karkotuksen pelkoon ja karkotusuhan alaisena elämiseen. Sitä De Genova kutsuu karkotettavuudeksi (*deportability*).³⁹ Haastattelemiemme mohajerien karkotukseen liittyvä kärsimyksen tila on usein ylisukupolvista, vanhemmilta opittua ja siten lapsuudesta asti elämää värittänyt kokemus. Iranissa syntynyt ja kasvanut 22-vuotias Samir kertoo Suomessa, että hän on oppinut käännytyksen pelon vanhemmiltaan ja siihen kietoutuu pelko joutua eroon omasta perheestä.

Valtiovallan tuottaman nekropoliitiikan aiheuttama kärsimyksen tila perustuu jatkuvan stressin alla elämiseen. Siihen liittyy kokemus, että kontrolli omasta arjesta ja elämästä ei ole ihmisellä itsellään, sillä karkotus voi keskeyttää arjen yllättäen ja odottamatta, minä hetkenä tahansa. Karkotus käynnistyy usein kadulla poliisin ratsiassa, jossa tarkistetaan henkilöllisyystodistuksia ja oleskelulupapapereita. Istanbulissa lokakuussa 2019 havainnoimme Zeytinburnun kaupunginosassa, kun poliisi pysäytti ja pidätti kadulla nuoria miehiä iltaisin. Mohajerit, jotka poliisi oli aiemmin ottanut kiinni, kertoivat meille, että oleskeluluvan puuttuessa poliisi otti heidät säilöön. Sen jälkeen heidät joko karkotettiin Afganistaniin tai vapautettiin, mikäli karkotusta ei jostain syystä ollut mahdollista järjestää.

Iranissa kasvaneet afganistanilaiset kutsuvat Iranin poliisin pidätyksiä ”afgaaniotoiksi” (farsiksi *afghani begir*). Istanbulissa lokakuussa tapaamamme mohajer-perheet kertoivat afgaaniottojen

39 De Genova 2002.

lisääntyneen sitä mukaa kun oleskelulupien saaminen byrokraattisissa prosesseissa on tullut vaikeammaksi. Yksi perheenisistä, Fayaz, kertoo, että oleskelulupaa voi hakea ja siitä saa maksaa, mutta sitä ei välttämättä myönnetä eikä syytä kertoa: ”Kun [Iranin viranomaiset] ottivat ihmisten kortteja, he ottivat rahat ihmisiltä kortteja varten, mutta he eivät antaneet ihmisille kortteja silloin kun he olivat luvanneet antavansa kortit, he sanoivat että menkää [pois].”⁴⁰

Iranin oleskelulupabyrokrazia näyttäytyy mohajerien näkökulmasta mielivaltaisena ja läpinäkymättömänä – hyvin samankaltaisena kuin Suomen turvapaikkaprosessit.⁴¹ Oleskelulupiin liittyvän byrokraattisen väkivallan avulla tuotetaan ”laittomia”, karkotettavia ihmisiä.⁴² Iranissa kasvaneille mohajereille karkotusuhan alaisena eläminen on vain yksi nekropolitiiikan muoto, muita ovat laajamittainen arkinen ja institutionaalinen rasismi.

Istanbulissa haastattelemamme perheet kertovat, että Iranissa on viime aikoina tehty afganistanilaisten lasten koulunkäynnistä yhä vaikeampaa. 13-vuotiaan Najelan äiti, Yagana, kertoo, että tärkein syy perheen lähtöön Iranista oli se, että heidän lapsensa lähetettiin koulusta kotiin päivittäin: ”Joka päivä hänelle annettiin koulusta todistus ja tiedosto ja he sanoivat hänelle että mene vanhempiesi luo ja tuo meille asiakirjat [oleskelulupa, henkilökortti], me emme ota sinua.”⁴³ Lapsen koulunkäynnin epäminen on vastoin Iraninkin allekirjoittamaa ja ratifioimaa YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 28. artiklaa, joka takaa lapsen oikeuden saada maksutonta perusopetusta riippumatta lapsen tai tämän perheen oleskeluluvasta.⁴⁴ Najela itse kertoo lähdön syyksi halun päästä kouluun ja opiskelemaan: ”[ettemme] joutuisi pakenemaan poliisia – – että meillä olisi rauhallinen elämä.”⁴⁵

40 Fayazin haastattelu lokakuussa 2019 Istanbulissa.

41 Näre 2018; 2020a; 2020b.

42 Schuster 2011.

43 Yaganan haastattelu Istanbulissa lokakuussa 2019.

44 UN 2009.

45 Najelan haastattelu Istanbulissa lokakuussa 2019.

Myös Suomessa haastattelemamme Samir kertoo Iranissa lapsuudessaan kokemastaan rasismista ja siitä, että hänet erotettiin koulusta sen takia, että hän oli saanut parempia pisteitä kuin iranilaiset luokkatoverinsa. Samir on haastatteluhetkellä asunut Suomessa jo neljä vuotta, joista kaksi töitä tehden. Samir kertoo turvapaikkapuhuttelunsa epäonnistuneen Suomessa stressin ja masennuksen takia. Hän kertoo, ettei ennen haastattelua ollut nukkunut kunnolla eikä osannut puhua ja kertoa tarinaansa oikein. Maahanmuuttoviraston (Migri) puhuttelussa turvapaikanhakijoiden täytyy pystyä kertomaan koherentti, omakohtainen ja lineaarisesti etenevä narratiivi henkilökohtaisesta vainosta institutionaalisessa kontekstissa, jota määrittää vahva epäilyksen kulttuuri.⁴⁶

Kahden kielteisen päätöksen jälkeen Samir oli löytänyt työpaikan ja muuttanut Helsinkiin. Saatuaan vielä kolmannen kielteisen päätöksen hakemukseensa hän masentui.⁴⁷ Hän ei pystynyt nukkumaan ja joutui syömään lääkkeitä. Haastattelun aikana Samir pelkää käännytystä Afganistaniin. Hän on saanut poliisilta kutsun saapua kuultavaksi mutta on päättänyt olla menemättä tapaamiseen. Hän on lähtenyt vastaanottokeskuksesta kaksi kuukautta aiemmin ja kadonnut kavereidensa luokse, jotta poliisi ei löytäisi häntä, kun käännytyspäivä koittaa. Hän aikoo olla piilossa, kunnes tilanne ratkeaa, ja harmittelee, ettei voi käydä töissä, sillä suomalainen työnantaja on aiemmin auttanut häntä. Iranista hän sanoo, ettei siellä ole hänelle elämän mahdollisuuksia, mahdollisuutta kouluttautua tai tehdä töitä. Samir pelkää karkotusta Afganistaniin, sillä hänellä on traumaattisia kokemuksia karkotuk-

46 Esim. Jacquemet 2011; Vogl 2013; Bohmer & Shuman 2017; Puumala ym. 2019.

47 Haastateltavat viittaavat kahdella kielteisellä päätöksellä Migriin ja sen jälkeen hallinto-oikeuden (HAO) antamiin päätöksiin, jotka ovat samaan hakemukseen liittyviä päätöksiä. Hakijan näkökulmasta ne tuntuvat kahdelta eri kielteiseltä päätökseltä, vaikka hallinnon näkökulmasta ne ovat päätöksiä yhteen samaan hakemukseen. Kolmas kielteinen liittyy korkeimman hallinto-oikeuden (KHO) tekemään päätökseen, joka yleensä on päätös olla ottamatta HAO:n päätöksestä tehtyä valitusta käsitteilyyn.

sista Iranissa. Hänet on käännytetty Iranista Afganistaniin kolme kertaa. Samir kuvaile kokemusta ensimmäisestä pidätyksestään Iranissa. Hänet vietiin orduga-leirille eli säilöönottoleirille, jonne afganistanilaisia Iranissa kerätään käännytystä varten:

Kerran meidät pidätettiin Iranissa, otettiin kiinni ja vietiin orduga-leiriin. Leirissä oli melkein 300 ihmistä. Olimme yhdessä salissa, se oli iso muttei niin iso. Sinne ei mahtunut 300 ihmistä. Vessa oli meidän vieressämme, se oikeasti oli tosi likainen vessa, jossa ei ollut ovea. Salissa ei ollut yhtään ikkunaa, että ilma vaihtuisi ja ainoa ikkuna oli siellä vessassa. – – Siellä oli yksi ikkuna, ikkunassa oli metalliristikko ja siinä ei ollut lasia. Sieltä tuli tuuli salin puolelle, että me saisimme ilmaa. Ja samaan aikaan kaikki pahat hajut tulivat saliin ja kiersivät siellä. Jotkut ihmiset leirillä olivat sairaita ja tarvitsivat raitista ilmaa. He menivät pyytämään vartijalta, että pääsisivät vain 10 minuutiksi ulos haukkaamaan happea. Vartija vastasi, että: ”ei, te olette afgaaneja ja te ette saa tulla ulos. Teidän pitäisi mennä omaan kotimaahanne.” Oli oikeasti tosi vaikeaa olla siellä leirissä. He eivät välittäneet yhtään meistä. Sanoimme, että tuokaa meille kylmää vettä, mutta ne eivät antaneet kylmää vettä vaan toivat lämmintä vettä. Oli kesä, ilma oli tosi lämmin. Iranissa on tosi kuuma ilma. Meidät laitettiin kärsimään tosi paljon siellä. Kun menimme sisään, he ottivat kaikki meidän tavaramme ja lähettivät meidät sisään. Jotkut ihmiset, jotka tupakoivat ja halusivat ottaa tupakkaa mukaan, eivät saaneet lupaa. Tapasin 7 tai 8 ihmistä siellä leirissä, yksi heistä sanoi, että olen ollut täällä 20 päivää ja toinen sanoi, että kuukauden. Hän oli sairas ja voi huonosti. Ei ollut lääkäreitä, joka voisi hoitaa heitä. Heille ei annettu mitään lääkkeitä. Ei annettu lupaa edes mennä ulos hengittämään raikasta ilmaa ja tulla sisään. Se oli sellaista, että meitä ei laskettu edes ihmisiksi.⁴⁸

48 Samirin haastattelu Suomessa elokuussa 2019.

Samirin kuvaus korostaa karkotusten väkivaltaa ja nekropolitiikkaa. Leirin olosuhteet ovat epäinhimilliset. Väkivaltaisen ja epäinhimillisen kohtelun avulla valtiovalta osoittaa afganistanilaisille, ettei heitä pidetä edes ihmisinä. Tällä ensimmäisellä kerralla Samiria ei lopulta jostain syystä viety Afganistaniin vaan hänet päästettiin leiriltä vapaaksi. Seuraavalla kerralla hänet otettiin kiinni ja vietiin bussilla Afganistanin rajalle:

Silloin kun olimme rajalla, Iranin poliisi ei välittänyt, että kuka kuolee tai kuka jää henkiin, oliko hän nainen tai lapsi, ei mikään ollut heille tärkeää. Olen jopa kuullut, en ole itse nähnyt sitä omin silmin, mutta kuulin, että he ampuivat ja tappoivat ihmisiä ja ruumiit jäivät aavikolle. Se ei merkinnyt heille mitään. Jopa minun ystävänä, tunsin hänet hyvin, kerran hänet käännytetään Afganistaniin, ja sieltä hän halusi tulla takaisin, mutta hänet ammuttiin ja tapettiin. Eli Iranin poliisi ampui ja tappoi hänet. Heille ei ollut yhtään väliä, että kuka hän on tai mitä tekee. Tai onko hän edes ihminen, heille hän ei ollut. Ei mitään. Se ei merkinnyt mitään. He vain sanoivat, että älkää tulko meidän maahamme.⁴⁹

Samirin kokemat karkotukset Iranista Afganistaniin ovat olleet väkivaltaisia, ja niihin on liittynyt vahva kuolemanpelko. Samirin kuvaus vastaa muiden Iranissa haastateltujen kuvausta karkotuksesta Iranista Afganistaniin. Haastateltavat kertoivat Samirin tavoin raa'asta väkivallasta ja kuolemantuottamuksista leireillä. Samir kertoo, ettei hän oikeasti ole nähnyt Afganistania juuri ollenkaan, sillä hän palasi joka kerta lähes saman tien rajan yli joutumisen jälkeen takaisin Iraniin. Hän kertoo, ettei halunnut edes nähdä Afganistania, koska pelkäsi, millaista siellä on sodan takia.

Poliisin karkotusten yhteydessä käyttämä väkivalta ei rajoitu ainoastaan Iraniin. Vuosien 1991–2017 aikana Euroopassa rapor-

49 Samirin haastattelu Suomessa elokuussa 2019.

toitiin 18 maastapoistamisen yhteydessä tapahtunutta kuolemantapausta, muun muassa Isossa-Britanniassa, Saksassa, Ranskassa, Ruotsissa ja Tanskassa.⁵⁰ Valtaosa kuolemantapauksista johtui virheellisestä voimakeinojen käytöstä. Suomessa ei ole tähän mennessä raportoitu palautuksissa tapahtuneita kuolemantapauksia eikä vakavia vammautumisia, vaikka poliisi käyttääkin voimakeinoja palautuksissa. Yhdenvertaisuusvaltuutetun vuosina 2017–2018 valvomilla lennoilla kahdessa tapauksessa ”palautettavan henkilön mahdollisuus hengittää normaalisti vaarantui”, kuten raportissa eufemistisesti ilmaistaan.⁵¹ Myös haastattelemamme Suomesta Afganistaniin karkotetut mohajerit kertoivat poliisin voimakeinoista. Mirzae kertoo, että kun hänet vietiin Suomesta Afganistaniin, lennolla oli viisi afganistanilaista, joita vartioi 15 poliisia eli kolme poliisia yhtä karkotettavaa kohden. Mirzaen mukaan yksi karkotetuista pyrki vastustelemaan viime hetkellä lentokoneessa karkotusta ja poliisit pitivät miehen päätä alaspäin painettuna koko matkan ajan.⁵²

Karkotus kansallisen järjestyksen tuottamisena: mitä karkotuksen jälkeen?

Hallinnon näkökulmasta karkotuksessa ja käännättämisessä henkilö palautetaan kotimaahansa. Iranissa asuvia mohajereja ei kuitenkaan karkoteta kotimaahansa vaan Afganistaniin. Karkotuksessa ei siis välttämättä ”palauteta” ihmistä lähtömaahansa vaan maahan, johon hänen kansalaisuutensa sijoitetaan. Karkotuksen voi näin ollen ymmärtää pyrkimyksenä palauttaa asioiden kansallinen järjestys – ihmisten sijaan.⁵³

Kukaan haastattelemamme mohajer ei kuitenkaan ollut jäänyt Afganistaniin, ja ne harvat, jotka eivät vielä olleet järjestäneet matkaa pois, aikoivat lähteä maasta mahdollisimman pian. Istan-

50 Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2018.

51 Keskitalo ym. 2020, 22.

52 Mirzaen haastattelu Suomessa syyskuussa 2019.

53 Malkki 1995.

bulissa tapaamamme Fayaz oli karkotettu kaksi kertaa Iranista Afganistaniin, ja kummallakin kerralla hän palasi alle kuukauden kuluttua: ”Ei ole vaihtoehtoa, on pakko palata [Iraniin].”⁵⁴ Mikäli Afganistaniin karkotetulla mohajerilla ei ole matkustusasiakirjoja, ainoa vaihtoehto on maksaa salakuljettajille, jotka järjestävät matkan rajan yli. Karkotukset johtavatkin paitsi uuteen liikkuvuuteen myös tukevat tuottoisaa ihmissalakuljetusbisnestä Afganistanin rajoilla. Karkotuksen kokeneista ja toista kertaa matkalle lähteneistä tulee usein myös itsekin salakuljettajia.

Ateenassa mohajerit, jotka etsivät salakuljettajia, ja salakuljettajat, jotka etsivät asiakkaita, tapaavat Viktoria-puistoksi kutsutulla aukiolla samannimisen metroaseman yläpuolella. Tapaamme aukiolla salakuljettajiksi ryhtyneitä mohajereja, jotka oli karkotettu aiemmin jostain Euroopan maasta ja jotka ovat lähteneet uudelleen matkaan. Koska he tuntevat reitin ja salakuljettajien käytännöt, heidän on helpompi järjestellä myös muiden matkoja tai ohjata asiakkaita eteenpäin muille salakuljettajille palkkiota vastaan.⁵⁵ Karkotukset ovat tuottavia prosesseja: ne tuottavat inhimillisen kärsimyksen lisäksi uutta liikkuvuutta ja ylläpitävät salakuljetustoimintaa, joka on välttämätöntä rajojen ylittämiseksi nykyisessä rajajärjestelmässä. Karkotukset voidaan ymmärtää osana globaalia maahanmuuttoteollisuutta ja maahanmuuton kaupallistumista.⁵⁶

Kansainvälisen siirtolaisjärjestön, IOM:n, vapaaehtoisen paluun järjestelmää markkinoidaan turvapaikanhakijoille mahdollisuutena saada pääomaa ja tukea uuden elämän aloittamiselle kotimaassa. Haastatteluista piirtyvä kuva ei kuitenkaan tue ajatusta paluusta uutena mahdollisuutena. Teheranissa haastattelemallemme Hamedille oli Ruotsissa kerrottu, että rahallisen korvauksen lisäksi häntä tuettaisiin löytämään työtä tai aloittamaan omaa

54 Fayazin haastattelu Istanbulissa lokakuussa 2019.

55 Havainnointimuistiinpanot Ateena toukokuu 2019.

56 Gammeltoft-Hansen & Sørensen 2013.

yrittöystoimintaa Afganistanista. Hänelle annettiin 30 000 Ruotsin kruunua eli noin 3 000 euroa vapaaehtoisen paluun tukea, mutta Afganistanissa hän ei saanut muuta tukea. Hän päätyi käyttämään tuen rahat uuteen passiin ja lentolippuun Iraniin.⁵⁷

Suomesta Afganistaniin karkotetut saivat vaihtelevasti tukea. Osa haastateltavista kertoi saaneensa Kabuliläisten lentokentällä heitä saattaneilta poliiseilta 200 dollaria tukea maan sisäisiin matkoihin sekä mahdollisuuden yöpyä kaksi viikkoa IOM:n järjestämässä hotellimajoituksessa. Osa haastateltavista ei kuitenkaan ollut saanut rahaa vaan todistuksen, jonka perusteella he ajattelivat saavansa apua IOM:n toimistosta. Toimistosta heille kuitenkin kerrottiin avun koskevan vain vapaaehtoisen paluun järjestelmässä palautettuja. Kenelläkään haastateltavista ei ollut vanhempia tai läheisiä perheenjäseniä Afganistanissa. Kabuliin saavuttuaan jotkut haastateltavista päätyivät asumaan kadulla, ja kun he onnistuivat järjestämään paikan, jossa asua, he pelkäsivät mennä ulos.

Oleskelu Afganistanissa oli pelottavaa paitsi maan rauhatonmuuden takia myös siksi, että karkotus itsessään ja sen merkittävä aikaisempi maahanmuutto leimaavat mohajerit ulkomaalaisiksi. Suomesta Afganistaniin karkotetut haastatellut pelkäsivät mennä ulos, sillä ulkomaalainen olemus, vaatteet ja ulkonäkö, esimerkiksi parrattomuus ja länsimaalaistyylinen hiustyyli, merkitsevät mohajerit mahdollisiksi kidnappauksen ja ryöstön kohteiksi Afganistanissa. Hadi kuvaa kokemustaan Kabulissa seuraavasti:

Elämä Kabulissa oli vaikeaa. Et kuulu sinne. Pelkäsin ihmisiä, että he saisivat selville, että olin tullut Euroopasta. Kabulissa ihmiset voivat tappaa sinut 100 dollarista. Jos näytät siltä, että olet Euroopasta, ihmiset ajattelevat, että sinulla on rahaa tai että sinulla on joku joka voi maksaa lunnaita sinusta. En halunnut mennä ulos.

57 Hamedin haastattelu Teheranissa heinäkuussa 2019.

Afganistan ei tunnuttu kodilta lainkaan. Nykyisin vihaan Afganistania.⁵⁸

Hadi ei ollut koskaan asunut Afganistanissa, mutta hänellä oli tietynlainen mielikuva maasta diasporisena kotimaana. Karkotuksen myötä tämä mielikuva rikkoutui ja hänen suhtautumisensa vanhempiensa kotimaahan muuttui. Karkotus on monin tavoin traumaattinen prosessi. Paitsi että Afganistan on maailman vaarallisin maa, se on sitä erityisesti ulkopuolisille, kuten länsimaissa pitkään asuneille. Lisääntyneiden terrori-iskujen lisäksi länsimainen ulkonäkö altistaa palautetut kidnappaukselle. Ensimmäinen asia, jonka haastateltavat paluun jälkeen tekivät, oli parran kasvattaminen, jotta he sulautuisivat paremmin joukkoon. Osa kuitenkin pelkäsi niin paljon, etteivät he uskaltaneet mennä lainkaan ulos. He kutsuivat elämäänsä Afganistanissa kuin vankilassa elämiseksi.

Karkotus on itsessään usein stigmatisoiva prosessi, mutta se voi johtaa myös karkotetun sosiaaliseen ja kulttuuriseen eristäytymiseen, erityisesti niille karkotetuille, joita ei karkoteta kotimaahansa.⁵⁹ Uutta matkaa odottaessa eläminen Afganistanissa oli karkotetuille äärimmäisen vaarallista. Luvun alussa kohdattu Shirali kuvaa karkotuksen jälkeistä aikaa:

Minut vietiin pakkopalautettavaksi suoraan sairaalasta Suomessa. Käytin rauhoittavia ja kipulääkkeitä [Suomessa]. Kun menin Kabuliin, lääkitykseni loppui. Kabulissa minulla ei ollut kotia, tai elämää, tai rahaa. Joinakin päivinä kerjäsinkin rahaa ruokaan. Ihmiset ajattelevat, että pakkopalautuksen jälkeen ongelmasi loppuvat, mutta silloin ne vasta alkavat. Nyt olen Iranissa. Minulla ei ole kotia, asun eri paikoissa, työpaikalla, kavereiden luona. Olen opiskellut suomen kieltä. Iranissa minulla ei ole oikeuksia. Minulla ei ole paikkaa Afganistanissa tai Iranissa. En kadu lähtemistä [Euroop-

58 Hadin puhelinhaastattelu Suomesta Afganistaniin marraskuussa 2019.

59 Shuster & Majidi 2013; 2015; Turnbull 2018.

paan]. Minulla ei ole suunnitelmia. Yritän uudelleen, jotta pääsisin jonnekin paikkaan.⁶⁰

Karkotus katkaisee tai ainakin vaikeuttaa karkotetun sosiaalisia suhteita. Lisäksi se katkaisee muutkin suhteet, kuten Shiralin kohdalla hoitosuhteen. Shiralin tilanne Afganistanissa heti karkotuksen jälkeen oli erittäin vaikea, eikä hänellä ollut perheen tukea Iranissakaan. Suomalaisten tukijoiden avulla hän sai järjestettyä matkan salakuljettajien kautta Afganistanista Iraniin, jossa hänellä oli ystäviä. Kun puhuimme syyskuussa 2019, Shiral kertoi tekevänsä raskasta, prekaaria työtä Iranissa, kaipaavansa Suomeen ja toivovansa, että hän pääsisi pian uudelleen matkalle.

Vaikka karkotukset ovat väkivallan ilmentymiä, karkotetut eivät ole uhreja. He voivat käyttää palautusjärjestelmää myös liikumisen ja matkustamisen keinona. Iranissa haastattelemamme Hamed oli käyttänyt vapaaehtoista paluuta palatakseen Ruotsista Afganistanin kautta Iraniin, koska hänen äitinsä oli hyvin sairas ja tarvitsi Hamedia kotona. Mojtaba oli myös hyödyntänyt karkotusta ilmaisena mutta vaarallisena keinona palata Afganistaniin. Mojtaba oli karkotettu Suomesta Afganistaniin, vaikka hänellä oli työpaikka ja työperäisen oleskeluluvan hakemus vireillä vuonna 2017. Syynä karkotukselle oli merkintä rikosepäilystä, joka oli perustunut perättömään ilmiantoon. Mojtaba oli palautettu Afganistaniin, jossa hän oli maksanut salakuljettajille päästäkseen takaisin Iraniin siskonsa luokse. Mojtaba asui Teheranissa sen aikaa, kun hänen työnantajansa laittoi vireille työperäisen oleskelulupaprosessin.

Oleskelulupaa varten Mojtaban piti matkustaa Afganistaniin hakemaan passia ja Intiaan viisumia, sillä Kabulin Suomen edustusto ei hoitanut Schengen-viisumeita. Hän joutui matkustamaan Intiaan kolme kertaa: ensiksi laittamaan hakemuksen vireille ja

60 Shiralin puhelinhaastattelu Suomesta Iraniin syyskuussa 2019.

toiseksi haastattelua varten. Toisin kuin normaalisti työperäisissä luvissa Delhin affiliaatti on päättänyt haastatella kaikki Schengen-viisumia hakevat afganistanilaiset. Kolmanneksi Mojtaban piti matkustaa Delhiin hakemaan viisumi. Koska Mojtaballa ei ollut rahaa salakuljettajiin tai lentolippuun, hänellä ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin ilmiantaa itsensä Iranissa ja karkottaa itsensä Afganistaniin siihen liittyvästä väkivallan riskistä huolimatta. Iranissa Mojtaba asui siskonsa ja tämän perheen luona ja teki ruumiillisesti raskasta työtä nahkavaatteita valmistavassa hikipajassa. Työnantaja ei usein maksanut Mojtaballe tehdystä työstä ja saattoi hakata tätä, mikäli tämä uskalsi vaatia korvausta. Mojtaban ja hänen suomalaisten tukijoidensa kamppailu byrokratiaa vastaan kuitenkin palkittiin, kun hän vihdoin vuonna 2020 sai työperäisen oleskeluluvan ja saapui Suomeen.⁶¹

Karkotus valtion nekropolitiikkana

Olemme tässä luvussa tarkastelleet maastapoistamista karkotettujen mohajerien näkökulmasta. Toisin kuin maahanmuuttohallinnon fiktiivisessä ymmärryksessä esitetään, karkotuksessa ei ole niinkään kyse yksittäisen henkilön palauttamisesta kotimaahan vaan laajemmasta prosessista, jonka kohteena on kansallisvaltiollisen järjestyksen palauttaminen poistamalla ei-toivottu henkilö maasta. Karkotetun ja hänen lähimmäistensä näkökulmasta prosessi on valtion nekropolitiikan ilmentymä. Siihen liittyy niin rakenteellista, byrokraattista kuin suoraakin väkivaltaa ja väkivallan uhkaa prosessin kaikissa vaiheissa: odottaessa karkotusta, sen aikana ja sen jälkeen. Karkotuksilla harvoin pystytään palauttamaan kansallisvaltion järjestystä, sillä se tuottaa uusia muuttoliikkeitä ja salakuljetusbisnestä myös niin, että karkotetut saattavat ryhtyä itse salakuljettajiksi. Vaikka karkotus on traumaattinen ja väkivaltainen kokemus, se ei tee karkotetuista uhreja ilman toimijuutta.

61 Mojtaban haastattelu Teheranissa heinäkuussa 2019 ja havainnointipäiväkirjat 2019–2020.

Karkotusta voi hyödyntää riskialttiina keinona rajojen yli liikkumiseen.

Älypuhelimien ja digitaalisten yhteyksien parantumisen myötä tutkijoiden ja aktivistien on nykyisin mahdollista pitää yhteyttä ja saada tietoa karkotettujen kokemuksista maastapoistamisen jälkeen. Tällainen tutkimus parhaassa tapauksessa haastaa neutraalia hallinnollista näkökulmaa, jossa karkotuksiin liittyvää väkivaltaa vähätellään.

Lähteet

- Abourahme, Nasser (2020) The camp. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 40:1, 35–42.
- Bloch, Alice & Liza Schuster (2005) At the extremes of exclusion: Deportation, detention and dispersal. *Ethnic and Racial Studies* 28:3, 491–512.
- Bohmer, Carol & Amy Shuman (2017) *Political asylum deceptions: The culture suspicion*. Cham: Palgrave Macmillan/Springer.
- Böök, Laura & Amir Jan & Anna Knappe (2016) *Mohajer (Camp-e-forsat)*. HD video. <http://annaknappe.com/mohajer-camp-e-forsat/>.
- Centlivres, Pierre & Micheline Centlivres-Demont (1988) The Afghan refugee in Pakistan: An ambiguous identity. *Journal of Refugee Studies* 1:2, 141–52.
- Confortini, Catia C. (2006) Galtung, violence, and gender: The case for a peace studies/feminism alliance. *Peace & Change* 31:3, 333–367.
- De Genova, Nicholas (2002) Migrant "illegality" and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology* 31:1, 419–447.
- Diatlova, Anastasia & Lena Näre (2018) Living the perpetual border: Bordering practices in the lives of Russian-speaking women engaged in commercial sex in Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 8:3, 151–158.
- Drotbohm, Heike & Ines Hasselberg (2015) Deportation, anxiety, justice: New ethnographic perspectives. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41:4, 551–562.
- ECRE (2019) No reason for returns to Afghanistan. European Council on Refugees and Exiles-sivusto. <https://www.ecre.org/wp-content/uploads/2019/02/Policy-Note-17.pdf> (haettu 25.1.2021).
- Eurostat (2021a) Asylum and first-time asylum applicants by citizenship, age and sex – annual aggregated data (rounded). European Commission, Eurostat-sivusto. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYAPPCTZA_custom_492352/default/table?lang=en (haettu 25.1.2021).
- Eurostat (2021b) Third country nationals returned following an order to leave – annual data (rounded). European Commission, Eurostat-sivusto. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_EIRTN_custom_492923/default/table?lang=en (haettu 25.1.2021).
- Eurostat (2021c) Statistics on migration to Europe. European Commission-sivusto. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en#asylum (haettu 25.1.2021).

- Fekete Liz (2005) The deportation machine: Europe, asylum and human rights. *Race & Class* 47:1, 64–78.
- Galtung, Johan (1969) Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research* 6:3, 167–191.
- Gammeltoft-Hansen, Thomas & Ninna Nyberg Sørensen (toim.) (2013) *The migration industry and the commercialization of international migration*. Lontoo: Routledge.
- Institute for Economics and Peace (2020) Global peace index 2020: Measuring peace in a complex world, Sydney, June 2020. Vision of Humanity -sivusto. <http://visionofhumanity.org/reports> (haettu 1.2.2021).
- Jacquemet, Marco (2011) Crosstalk 2.0: asylum and communicative breakdowns. *Text & Talk* 31:4, 475–497.
- Jan, Amir & Anna Knappe (2019) A Camp is a Wall in a Forest. *Journal of Anthropological Films* 3:02. <https://boap.uib.no/index.php/jaf/article/view/2697> (haettu 7.1.2022).
- Jan, Amir & Anna Knappe (2019) *Warland*. <https://www.av-arkki.fi/works/jangestan/> (haettu 7.1.2022).
- Jan, Amir & Anna Knappe & Pekka Niskanen (2017) *Mobile Diaspora*. Videoinstallaatio. <http://annaknappe.com/mobile-diaspora-2017/>
- Kasperek, Bernd & Marc Speer (2015) Of hope. Hungary and the long summer of migration. Bordermonitoring.eu-sivusto. <http://bordermonitoring.eu/ungarn/2015/09/of-hope-en/> (haettu 21.10.2019).
- Keskitalo, Päivi & Maija Koskenoja & Pirjo Kruskopf & Merja Nuutinen & Maria Swanlung (2020) *Maastapoistamisen täytäntöönpanon valvonta – havaintoja vuosilta 2014–2019*. Helsinki: Yhdenvertaisuusvaltuutettu.
- Khosravi, Shahram (2018) Introduction. Teoksessa Shahram Khosravi (toim.) *After deportation. Ethnographic perspectives*. Cham: Palgrave Macmillan/Springer, 1–14.
- Knappe, Anna (2015). *Immigrant Birds & Welcome to Finland*. <https://www.kansallissivusto.fi/object/645823> (haettu 7.1.2022).
- Lyytinen, Eveliina (2019) Johdanto. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 15–35.
- Malkki, Liisa (1995) Refugees and exile: From "refugee studies" to the national order of things. *Annual Review of Anthropology* 24, 495–523.
- Mbembe, Achille (2003) *Necropolitics* (käänt. L. Meintjes). *Public Culture* 15:1, 11–40.
- Migri (2020) Tilastot. Hakemukset. Kansainvälinen suojele. <https://tilastot.migri.fi/#applications/23330?start=540&end=551> (haettu 27.10.2020).
- Monsutti, Alessandro (2008) Afghan migratory strategies and the three solutions to the refugee problem. *Refugee survey quarterly* 27:1, 58–73.
- Näre, Lena (2016) Työperäisen maahanmuuton illuusio ja työn uudet hierarkiat. Maassamuutto ja siirtolaisuus kehityksen moottoreina? Teoksessa Elli Heikkilä & Tuomas Martikainen (toim.) *Maassamuutto ja siirtolaisuus kehityksen moottoreina*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 42–55.
- Näre, Lena (2018) 'Olemme täällä näyttämässä, että olemme ihmisiä siinä missä muutkin' - Etnografinen tutkimus turvapaikanhakijoiden protestista Helsingissä. *Sosiologia* 54:4, 350–365.
- Näre, Lena (2020a) 'Finland kills with a pen' – asylum seekers' protest against bureaucratic violence. *Citizenship Studies* 24:8, 979–993.
- Näre, Lena (2020b) Family lives on hold: Bureaucratic bordering in male refugees' struggles for transnational care. *Journal of Family Research* 32:3, 435–454.
- Oeppen, Ceri (2009) *A stranger at home: Integration, transnationalism and the Afghan Elite*. Julkaisematon väitöskirja. Brighton: University of Sussex.
- Puumala, Eeva & Hanna-Leena Ristimäki & Riitta Ylikomi (2019) Kokemus, kertominen ja tieto turvapaikkamenettelyssä. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 137–159.

- Rashid, Ahmed (1999) The Taliban: Exporting extremism. *Foreign Affairs* 78:6, 22–35.
- Saarikko, Mäki, Elsa & Nea Oljakka & Johanna Vanto & Elina Pirjatanniemi & Juha Lavapuro & Anne Alvesalo-Kuus (2018) *Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015–2017: Pilottitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä*. Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia 1/2018. Turku: Turun yliopisto.
- Schuster, Liza (2011) Turning refugees into 'illegal migrants': Afghan asylum seekers in Europe. *Ethnic and Racial Studies* 34:8, 1392–1407.
- UN (2009) Convention on the rights of the Child. United Nations-sivusto. https://www.un.org/esa/socdev/unpfi/docume<nts/CRC.GC.C.11_EN.pdf (haettu 4.2.2021).
- UNAMA (2020) Afghanistan. Protection of civilians in armed conflict. United Nations Assistance Mission in Afghanistan -sivusto. https://unama.unmissions.org/sites/default/files/afghanistan_protection_of_civilians_annual_report_2019.pdf (haettu 1.2.2021).
- UNHCR (2015) Global Trends 2015. UNHCR-sivusto. <https://www.unhcr.org/576408cd7.pdf> (haettu 25.1.2021).
- UNHCR (2020a) Protracted refugee situations explained. UNHCR-sivusto. <https://www.unrefugees.org/news/protracted-refugee-situations-explained/> (haettu 25.1.2021).
- UNHCR (2020b) Refugees in Iran. UNHCR-sivusto. <https://www.unhcr.org/ir/refugees-in-iran/> (haettu 25.1.2021).
- UNHCR (2021) Refugee data finder. UNHCR-sivusto. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> (haettu 25.1.2021).
- Yarbaksh, Elisabeth (2021) *Iranian hospitality, Afghan marginality. Spaces of refuge and belonging in the city of Shiraz*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Yhdenvertaisuusvaltuutettu (2018) Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kertomus/Documents/K_6+2018.pdf (haettu 4.2.2021)
- Weber, Max (1958,1978) *Economy and society: An outline of interpretative sociology volume 2*. Berkeley: University of California Press.
- Van Houte, Marieke (2016) *Return migration to Afghanistan. Moving back or moving forward?* Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Vogl, Anthea (2013) Telling stories from start to finish: Exploring the demand for a narrative in refugee testimony. *Griffith Law Review* 22:1, 63–86.

Koulu turvallisena tilana karkotusuhan alla¹

Karina Horsti & Hasan Khademi

Hasan Khademi tuli Suomeen Afganistanista Euroopan läpi alakäisenä ilman vanhempiaan vuonna 2015, opiskeli suomen kielen ja suoritti peruskoulun. Valtaosaa kolmen vuoden lukioajasta Tampereella (2017–2019) leimasi uhka maasta poistamisesta. Turvapaikkahakemukseen oli tullut kielteinen vastaus, ja Hasan oli valittanut hallinto-oikeuteen. Lukion alkaessa hän ei tiennyt, milloin päätös hallinto-oikeudesta tulisi, eikä hän ollut varma, voisiko kielteisen päätöksen toimeenpanoa estää vai poistettaisiinko hänet Suomesta. Vuosina 2016–2018 Suomi palautti 265 ihmistä Afganistaniin² – Hasan olisi voinut olla yksi heistä.

Hasanin kohtalon muuttui kiirastorstaina vuonna 2019, kun hän historian oppitunnilla huomasi puhelimessaan vastaamattoman puhelun. Soitto oli tullut vastaanottokeskuksesta, eikä hän malttanut odottaa välituntiin saakka vaan poistui käytävään kesken tunnin. Luokassa Hasan kuiskasi vieruskaverilleen, että oleskelulupapäätös on ehkä tullut, sillä postissa odottaa kirjattu kirje. Kaveri toivoi parasta, mutta varoitti, ettei kannata odottaa mitään, ettei pety. Myöhemmin iltapäivällä Hasan ja hänen afganistanilaistaustainen kaverinsa riemuitsivat ääneen Tullintorin K-marketin lähipostissa. Hasan oli saanut oleskeluluvan!

-
- 1 Kiitämme tutkimukseen osallistuneita Kalevan lukion opettajia. Tutkimus rahoitettiin Suomen Akatemian Media ja yhteiskunta -ohjelman hankkeesta Karkotus mediavälitteisessä yhteiskunnassa (DEMESO).
 - 2 Afganistanilaisten pakkopalautukset mahdollistaa Euroopan unionin ja Afganistanin yhteinen etenemissuunnitelma muuttoliikeasioissa vuodelta 2016, EU:n ja Afganistanin yhteistyösopimus kumppanuudesta ja kehityksestä vuodelta 2017 sekä Suomen ja Afganistanin välinen kumppanuussopimus vuodelta 2014 (Euroopan unioni 2014).

Ylioppilaskirjoitusten jälkeen, koronakeväänä 2020, Hasan palaa hiljenneseen Kalevan lukioon ja sitä reunustavaan Sor-sapuistoon pohtimaan kanssani koulun ja opiskelun merkitystä karkotusuhan alla selviytymisessä. Yksin tulleiden turvapaikanhakijoiden kokemuksia tarkastelevissa tutkimuksissa korostuu maahanmuuttoprosessien hitaudesta ja jäykkyydestä aiheutuva paine lapsille ja nuorille. Koulutusjärjestelmä ja sosiaalipalvelut eivät Suomessa useinkaan tunnista yksin tulleiden turvapaikanhakijoiden erityistarpeita, eikä ammattilaisilla ole riittävästi tietoa näiden asemasta.³

Olen tavannut Hasanin kanssa useita kertoja aikaisemmin karkotettavuutta käsittelevän tutkimushankeeni vuoksi. Eri suuntiin rönsynneissä keskusteluissamme Hasan on muutaman kerran maininnut, että ”koulu oli turvallinen tila” karkotusuhan aikana. Hän saattoi tulla kouluun aikaisin aamulla, jo reilusti ennen ensimmäisen oppitunnin alkua. Lomilla, kun kouluun ei päässyt, hän usein ahdistui. Kyse ei kuitenkaan ollut pelkämästä paikasta, rakennuksesta, joka suojeli seinillään. ”En odottanut, että opettajat estäisivät poliisia viemästä minua, pelastaisivat minut sellaisesta tilanteesta. Turvallisuus ei ole sitä. Koulu oli turvallinen tila karkotusuhan alla, mutta en tarkoita, että olisin linnoittautunut kouluun”, Hasan painotti.

Jos koulun turva ei ollut sitä, että rakennus olisi linnoituksen tavoin suojannut fyysiseltä maasta poistamiselta, mitä turvallisuus ja ”tila” Hasanille tarkoittivat? Mistä elementeistä turvallisuuden tunne rakentui? Tässä artikkelissa avaamme tarkemmin sitä, miten koulusta tuli turvallinen tila karkotusuhan alla ja miten tämä

3 Vuonna 2015 Suomeen tuli yli 3 000 alaikäistä turvapaikanhakijaa ilman vanhempiaan. Aiempiä vuosina heitä on ollut noin 100–200 vuosittain. Ilman huoltajaa tulleiden alaikäisten (*unaccompanied minors*) turvapaikanhakijoiden kokemusten tutkiminen on yhä tärkeämpi alue muuttoliiketutkimuksessa myös maahanmuuttohallinnon, koulujärjestelmän ja sosiaalipalveluiden kehittämisen näkökulmasta. Viime vuosina Suomessa tutkimusta onkin edistetty (esim. Korjonen-Kuusipuro ym. 2018; Kuusisto-Arponen & Gilmartin 2019; Kaukko ym. 2019).

tunne auttoi Hasania selviytymään. Pohdimme turvallisuutta tunteena, joka muotoutuu vuorovaikutussuhteissa. Turvallisuuden tunne ja kuuluvuus kietoutuvat yhteen. Yksin tulleiden alaikäisten turvapaikanhakijoiden kokemuksia tutkineet Kuusisto-Arponen ja Gilmartin⁴ korostavat, että ylikulttuurisen ja ylijarajaisen kuulumisen tunteen tunnistaminen ja tunnustaminen on erityisen tärkeää selviytymisen kannalta. Lapset ja nuoret kuuluvat samanaikaisesti sinne, tuonne ja tänne, mutta tätä monipaikkaisuutta järjestelmä saattaa pitää jopa uhkana kotoutumiselle.

Wetherellin⁵ mukaan tunteet eivät ole yksilöiden sisäsyntyisiä purkauksia vaan kulttuurissa ja tilannekontekstissa muodostuvia, muuttuvia ja jatkuvasti vaihtuvia vuorovaikutuksen elementtejä. Tunteet syntyvät vuorovaikutuksessa muiden kanssa, ja ne muovaavat yksilön toimintaa, ihmissuhteita ja laajemmin yhteiskuntaa. Pohdimme, millaiset paikat, tilanteet ja käytännöt koulussa rakensivat vuorovaikutusta, joka lisäsi Hasanin turvallisuuden tunnetta. Tarkastelemme myös sitä, miten Hasanin oma toiminta ja ajattelu tässä paikan, ajan ja vuorovaikutuksen konstellaatiossa tuotti turvallisuutta. Tutkimme tätä ”kansalaisuuden teon” käsitteen avulla.

Isin & Nielsenin⁶ ajatus kansalaisuudesta tekoina kyseenalaisee sen totutun näkemyksen, että kansalaisuus olisi yksinomaan ulkopuolelta annettu asema tai paperi. Kansalaisuus on (myös) toimintaa yhteisössä – Hasan toimi kuten kansalainen, ilman virallista oleskelulupaa. Kuten hän sanoi minulle, turvallisuudessa kyse ei ole fyysisestä linnoituksesta tai fyysisestä paikasta vaan sosiaalisesta tilasta. Siinä yhdistyvät materiaallinen maailma, käytännöt, historia sekä ihmisten tapa olla ja toimia suhteessa muihin.

Olemme pohtineet näitä kysymyksiä kuljeskelemalla ja keskustelemalla koululla ja sen läheisessä Sorsapuistossa. Nauhoitin

4 Kuusisto-Arponen & Gilmartin 2019, 82–83.

5 Wetherell 2012; 2015.

6 Nielsen 2008.

ja litteroin keskustelumme. Analysoin yhdessä Hasanin kanssa aineistoa, ja erittelimme elementtejä, joista turvallisuuden tunne rakentui. Kirjoitin luonnoksen, minkä jälkeen luimme ja pohdimme tekstiä yhdessä ja täsmensimme ja muokkasimme sitä. Yhdessä kehitelty näkökulmamme keskittyy kokemukseen – siihen, mitkä elementit loivat turvallisuuden tunteen ja auttoivat Hasania selviytymään epävarmuuden ajasta.

Näkökulmamme kytkeytyy humanistisessa ja poliittisessa maantieteessä yleistyneeseen paikkakokemuksen tutkimukseen.⁷ Paikka voidaan ymmärtää paitsi sijaintina myös sosiaalisen vuorovaikutuksen tilana ja kokemuksena.⁸ Puhutaan paikan tai tilan tajuusta tai tunnusta, eletystä tilasta, paikkakokemuksesta, paikkaan kuulumisesta sekä siteistä ihmisten ja paikkojen välillä. Paikan ja tilan tuntu eivät silti ole täysin erillisiä, vaan ne muodostuvat rihmastomaisista ihmisten, tapahtumien ja muiden paikkojen välisistä yhteyksistä.⁹

Tulkitsemme paikan ja tilan käsitteet kolmella tavalla: materiaalisena maailmana, sosiaalisena vuorovaikutuksena ja kokemuksena. Ensinnäkin ymmärrämme koulun fyysisenä tapahtumapaikkana, jossa Hasanin selviytyminen karkotusuhan alla keikeisesti tapahtui. Kun kuljimme keväällä 2020 läpi tyhjien käytävien ja luokkien, tietyt esineet, fyysiset tilat ja maisemat herättävät Hasanin muistot parin vuoden takaisista kokemuksista. Hasan johdatteli kulkuamme tilasta toiseen, pysähtyi ja kertoi minulle muistojaan tapahtumista ja karkotusuhan ajan kokemuksistaan. Hasanin kohdatessa tietyn tilan siihen assosioituvat muistot aktivoituivat. Aivan kuin muistot ja kokemukset olisivat kiinnittyneitä tiloihin. Tämä tulee esiin siinä, miten Hasan puhui paikkojen ja muistojen suhteesta: hän pysäytti meidät välillä sanoen, että ”tässä on tarina”.

7 Esim. Agnew 1987; Massey 2005; Kymäläinen 2005; Kuusisto-Arponen 2010; Askins 2016.

8 Agnew 1987.

9 Massey 2005.

Toiseksi ymmärrämme koulun tilana, jota määrittävät tietyt käytännöt, säännöt, historia ja tottumukset sekä niihin perustuvat oletukset. Sosiaalinen vuorovaikutus rakentuu tietyissä puitteissa – tilassa ei olla ihan miten vain. Toisaalta sosiaalinen vuorovaikutus elää ja muuttuu jatkuvasti muokaten tilaa ja tilan tuntua. Tunnekokemukset ja tunteet eivät ole vain subjektiivisia, vaan ne muovaavat myös koulua ja sen ihmisiä. Kalevan lukio siis muovaa Hasania, mutta myös Hasan muovaa Kalevan lukiota. Koulun rihmastot kulkeutuvat myös opetussuunnitelmaan, koulun menneisyyteen, alumneihin sekä opettajien ja oppilaiden koulun ulkopuoliseen elämään. Tilan luomisessa keskeisiä ovat ihmiset ja heidän suhteensa – se, miten he toimivat sosiaalisesti keskenään ja vuorovaikutuksessa muiden tilan ulkopuolisten ihmisten kanssa. Englannin kielen opettaja Anni Lampinen kuvasi tutkimushaastattelussa Kalevan lukion henkeä sellaiseksi, että oppilaita tuetaan vaikeissa vaiheissa.¹⁰ Tätä henkeä koulussa vaalitaan, ja opettajat punnitsevat toimintaansa suhteessa siihen.

Kolmantena paikan ulottuvuutena on subjektiivinen kokemus paikasta ja tilasta. Erilaiset keholliset aisti- ja tunnekokemukset sekä mieleen jääneet muistot paikoista tekevät niistä merkityksellisiä yksilöille.¹¹ Kalevan lukio turvallisena tilana on emotionaalinen ja kehollinen kokemus, joka vaikuttaa identiteettiin niin, että siitä tulee osa yksilön omaa minuutta. Paikoissa kulkeminen ja niihin palaaminen paljastavat kehollisen ja emotionaalisen suhteen paikkoihin sekä niissä koettuihin tilanteisiin ja ihmissuhteisiin.¹² Tässä merkityksessä keskeiseksi nousee myös kuuluvuuden tunne eli se, miten tullaan osaksi paikkaa tai tilaa sekä niiden vuorovaikutussuhteita. Lukumme keskittyy erityisesti tähän kolmanteen ulottuvuuteen paikan teoretisoinnissa – Hasanin koke-

¹⁰ Lampinen 2019.

¹¹ Kuusisto-Arponen 2010.

¹² O'Neill & Hubbard 2010.

mukseen koulusta turvallisena tilana ja niihin käytäntöihin, jotka muovasivat tätä kokemusta.

Yhdessä kulkemisen menetelmä

Kokemuksen ymmärtämisen ja tutkimuksen tekee hankalaksi se, että kokemus on subjektiivinen. Toisen puolesta ei voi kokea, eikä kokemusta voi siirtää toiselle ihmiselle koettavaksi tai tutkittavaksi sellaisenaan. Kokemus muodostuu kunkin omasta yksilöllisestä tavasta olla maailmassa – taustasta, kulttuurista ja historiasta. Kokemuksesta voi kuitenkin kertoa toiselle. Sen voi artikuloida tarinaksi tai muotoilla visuaalisuuden, äänen tai liikkeen avulla näkyväksi. Kerrottu kokemus on kuitenkin erillinen itse kokemuksesta. Muiden kokemusta voi lähestyä vain välitteisesti kerronnan tai esittämisen, representaation, avulla.

Tutkiaksemme Hasanin kokemusta kehitimme menetelmää, jota kutsumme yhdessä kulkemisen menetelmäksi soveltamalla aistielämäkerrallista kävelyä.¹³ Kiersimme lähes kolme tuntia koululla ja toisena päivänä kuljimme läheisessä Sorsapuistossa, pysähtyen paikkoihin, joissa oli tarinoita kerrottavaksi. Menetelmämme pohjautuu fenomenologiasta ammentavaan psykomaantieteeseen,¹⁴ jossa tutkitaan paikkoja ja tiloja kokemuksen ja aistimusten avulla. Debordin menetelmän tavoin ajelehdimme tiloista toiseen ilman etenemissuunnitelmaa, rajoina vain koulurakennus ja Sorsapuisto. Liikuimme sattuman ja muistoista nousseiden assosiaatioiden ja tarinoiden ohjaamina. Olimme päättäneet keskittyä turvallisuuden tunteeseen karkotusuhan aikana, mutta välillä jouduimme muistuttamaan itseämme tästä tehtävästä, sillä keskustelumme ja pohdintamme lähtivät muihin suuntiin. Kulkemisestamme muodostui selviytymisen kokemuksellinen kartografia – esitys, jossa aika, muistot, kokemukset, paikat ja tilallisuus kietoutuivat merkitykselliseksi kokonaisuudeksi.

13 Ks. Uimonen 2020.

14 Debord 1955/2006.

Vastaavaa menetelmää on käytetty muualla siirtolaisten kokemuksiin keskittyvillä opastetuilla kävelykierroksilla.¹⁵ Näissä hankkeissa tarkoituksena on ollut vastavalottaa kaupunkitilaa siirtolaisten kokemusten kautta tavalla, joka tuo näkyväksi paikan kokemusten moninaisuuden, kerrostumat ja tilojen poliittiset merkityskamppailut. Kaupungin pitkäaikaisille asukkaille tutut maisemat ja paikat voivat paljastua toisenlaisiksi toisenlaisen kokemuksen valossa. Näin voidaan ymmärtää paikkoja, ihmisiä ja oman kaupungin muutosta uudella tavalla.

Kuljeskelumme koulussa ja puistossa nosti esiin läsnäolon merkityksen tiedon muodostumisessa. Koska toisen kokemusta eivät voi muut kokea eikä jo tapahtuneessa voi olla jälkikäteen silminnäkijänä, läsnäolo toisen kertoessa kokemuksestaan avaa mahdollisuuden sen ymmärtämiseen. Kuulija voi myötäelää tunteita, jotka kertojan muisteleva tapahtuma on alun perin laittanut liikkeelle. Kokemuksellisen tiedon tuottamisessa olennaista on läsnäolo, kuuntelu ja vuorovaikutus.¹⁶

Performanssitutkija Diana Taylor¹⁷ puhuu läsnäolosta verbi-muodossa *läsnäolla*, espanjaksi *presenciar*. Läsnäoleminen tarkoittaa vierellä tai mukana olemista, kuuntelemista sekä toisen subjektiivisuuden kohtaamista ja sen tunnustamista. Toinen ja hänen kokemuksensa ovat sellaisinaan, omina itseinään, kuulemisen ja tunnustuksen saamisen arvoisia. Analysoidessaan väkivaltaisen terrorin kokemuksen esittämistä yleisölle silminnäkijätodistuksen muodossa Taylor huomauttaa, ettei yleisö voi olla läsnä samassa alkuperäisessä tilanteessa, jota kertoja muistelee. Yleisö voi kuitenkin olla läsnä tilanteessa, jossa kokija kertoo muistoistaan. Yhdessä kulkieksamme minä olin yleisönä Hasanin muistoille ja tarinoille. Myös Hasanin historian opettaja Juha Heinonen liittyi välillä seuraamme. Juha ja minä kuuntelimme ja läsnäolimme

15 Esim. O'Neill & Hubbard 2010; Myers 2011.

16 Esim. Taylor 2011; Pink 2009.

17 Taylor 2011.

Hasanin kahden vuoden takaisia muistoja selviytymisestä, mutta tästä kuuntelun hetkestä syntyi meille yhteinen kokemus. Myös Juha kertoi omista muistoistaan ajalta, jona Hasanilla ei ollut oleskelulupaa. Sanallistettu kertomus on keskeisin muoto, jonka avulla tutkimme kokemusta tässä luvussa. Myös kehollisuus ja paikassa oleminen muovaavat kokemuksellisen tiedon rakentumista. Lisäksi kiinnitimme huomiota siihen, miltä tietyt tilanteet tuntuivat kehossa ja miten ihmiset olivat asettautuneet tilaan.

Pelosta kertominen

Hasan kuvasi Juhalle ja minulle karkotusuhan kirveenä, joka roikkui hänen päällään. Tieto sen olemassaolosta oli aina taustalla, mutta välillä se valtasi mielen kokonaan. Pahinta oli, ettei Hasan tiennyt, iskeekö kirves vai ei, ja jos iskee, milloin. Vastaavat kokemukset odottamisen piinaavuudesta, hitaasta väkivallasta,¹⁸ toistuvat kielteisen päätöksen saaneiden turvapaikanhakijoiden kertomuksissa.¹⁹ Pelkoa lisäsi myös tieto siitä, mitä muille vuonna 2015 tulleille afganistanilaisille tapahtui ja miten he reagoivat epävarmuuteen. Itsemurhayritykset, säilöönotot ja maastapoistamiset, jotka kohdistuivat muihin, vaikuttivat myös Hasaniin. Kyse ei ollut siitä, että sama voisi tapahtua hänelle itselleen, vaan enemmänkin ahdistus johtui muiden epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. Hän suri ja pelkäsi toisten puolesta.

Maastapoistamisen uhka ei ollut ainoa pelon lähde, vaan se kietoutui moneen muuhun epävarmuutta aiheuttaneeseen asiaan. Oleskeluluvan ja henkilötunnuksen puuttuminen muistuttivat Hasania jatkuvasti ulkopuolisuudesta. Huoli asunnosta vaivasi alussa, kun vastaanottokeskuspaikkaa ei sallittu vaihtaa Lappeenrannasta Tampereelle. Yksinäisyys ja ikävä, huoli perheen selviytymisestä toisaalla ja epävarmuus oman tulevaisuuden suunnasta

18 Nixon 2011; Horsti & Pirkkalainen 2020.

19 Ks. tässä teoksessa Lyytinen (luku 10), Gadd ym. (luku 11), Näre ym. (luku 12), Pirkkalainen (luku 14).

jatkuivat oleskeluluvan saamisen jälkeenkin. Nämä epävarmuudet kulminoituivat alussa kytevään pelkoon siitä, että ”joku voi ottaa kaiken tämän multa pois”, että hän ei jostakin syystä saisikaan jatkaa opiskeluaan lukiossa.

Aluksi Hasan ei kertonut opettajille, ettei hänellä ollut oleskelulupaa tai että hän oli turvapaikanhakija. Epävarmuudesta kertomiselle tuli kuitenkin tilaa pikkuhiljaa – ensin opon tunnilla, kun muualta kotoisin olevat yksin asuvat oppilaat saivat kutsun oppilaanohjaukseen. Silloin Hasanille iski pikkupelko: ”Opo sanoi, että mennään vararehtorille, kun tuli ilmi, että olen turvapaikanhakija. Ja silloin olin, että tshhh, tuleekohan nyt jotain, että mulla ei ole henkilötunnusta, henkilöllisyystodistusta tai oleskelulupaa tai riittävää kielitaitoa.”

Englannin opettajalle, Annille, Hasanin täytyi paljastaa koko epävarmuuden vyyhti, koska hän ei tiennyt, mikä on essee, ja jätti siksi vastaamatta yhteen tehtävään kokeessa. Hasan ei uskaltanut kertoa peloistaan kasvoitusten vaan lähetti Wilma-viestin otsikolla ”Selitys”. Kun seisoi koulun eteisaulassa naulakoilla, Hasan luki opettajan kanssa käydyin viestinvaihdon puhelimestaan minulle ääneen. Hän kertoi Wilmassa opettajalle elämäntilanteestaan, ”ajatuksista, jotka eivät anna minun opiskella”. Silti hän ei tuolloin halunnut antaa periksi. ”Tämä opiskelu on minun koko maailmani”, Hasan kirjoitti. Opettaja sanoi ymmärtävänsä Hasanin tunteita ja ehdotti tapaamista, jolloin hän voisi neuvoa esseen kirjoittamisessa. Hän muistutti, että Hasanilla on oikeus pyytää tukiopetusta.

Nämä muistot kuvaavat sitä, miten koulun rakenteet ja toimintatavat vaikuttavat tilaan, jossa pelot ja epävarmuudet voivat tulla artikuloituksi. Hasan oli Kalevan lukion ensimmäinen oppilas, jolla ei ollut oleskelulupaa, joten monet juuri tähän epävarmuuteen ja odottamiseen kietoutuvat tunteet ja kysymykset tulivat vastaan lukion opettajille ensimmäistä kertaa. Järjestelmässä oli siitä huolimatta paikkoja, joissa myös nämä epävarmuudet voitiin

ottaa puheeksi ja käsiteltäviksi. Oppilaanohjauksessa kohdattiin rutiininomaisesti viiteryhmä ”muualta tulleet” eli oppilaat, jotka olivat Tampereen ulkopuolelta ja kenties asuivat yksin. Vaikka Hasanin muualta tulleen ”muukalaisuus” ja yksinäisyys olivat erilaisia kuin lähikunnista tulleiden, tämän viiteryhmän olemassaolo muovasi tilan, jossa myös oleskelulupaani liittyvä epävarmuus saattoi tulla käsitellyksi. Se ei jäänyt näkymättömäksi, vaan se nostettiin esiin asiaksi, jolle voi ja pitää tehdä jotakin.

Wilma-järjestelmän mahdollistama kirjallinen yhteydenotto oli aluksi Hasanille puhumista helpompi muoto tuoda esiin pelko ja epävarmuus. Kun jatkoimme kierrostamme naulakoilta rappukäytävään, Hasan pysähtyi ja osoitti kohdan, jossa opettaja pysäytti hänet ja kysyi, miksi hän ei ollut vastannut englannin esetehtävään. Kehollinen tunnemuisto siitä hetkestä oli lukkiutuminen. Hasan ei pystynyt sanomaan ääneen todellista syytä vaan ohitti tilanteen nopeasti sanoen, että ”en keksinyt siihen mitään”. Tilanne opettajan kanssa tuli eteen yhtäkkiä, ja käytävässä vilisi oppilaita ja opettajia. Paikka ja vilinä eivät mahdollistaneet epävarmuuden esiin tuomista. Vasta myöhemmin samana päivänä Hasan kirjoitti viestinsä.

Opintomenestys tunnustuksena

Pelko siitä, että Hasan ”menettäisi kaiken” pieneni ensimmäisen koeviikon jälkeen:

Ensimmäiseen koeviikkoon asti mulla oli vahva pelko siitä, että joku heittää mut koulusta pois, jostain syystä – kielitaidon tai oleskeluluvan puutteen takia tai siitä syystä, että olen maahanmuuttaja. Koeviikon ensimmäisenä päivänä oli matikka. Kotona ajattelin, että mää en mitenkään voi muistaa 150 sivua matikkaa. Tää on nyt loppu, en mitenkään voi muistaa. Sitten siellä kokeessa olin, että tähän on helppo. Sain siitä ysin. Ja kaikki muutkin kurssit menivät läpi. Silloin helpotti, kun tiesin, että pärjään. Se poisti sen pa-

himman pelon. Ainakaan opiskelun takia kukaan ei voi väittää, että sää et pärjää tai kuulu tänne. Se inspiroi mua.

Monessa yhteydessä kierroksemme aikana Hasan palasi opintomenestykseensä ja sen merkitykseen selviytymisessä. Hän näytti minulle eturivin pulpetin historian luokassa – paikan, jossa hän ensimmäisen kerran viittasi. Hän kertoi tyytyväisyyden tunteesta, kun hän avasi Wilman ja siellä näkyi 75 suoritettua kurssia – ja niistä Matikan kursseja 15! Pärjääminen opinnoissa tuo iloa – ”se inspiroi”. Se luo toivoa siitä, että tulevaisuudessa on vaihtoehtoja.

Hasan oli jo Itä-Suomessa vastaanottojärjestelmän tarjoamassa asuntolassa asuessaan lukenut Maahanmuuttoviraston verkkosivut tarkkaan ja tiesi turvapaikan myöntämisen perusteet. Lukiolla ja opiskelumենestyksellä ei ollut turvapaikan suhteen mitään merkitystä, eivätkä lukio-opinnot olisi edes riittäneet syyksi oleskelulupaan opiskelun perusteella. Hän ei opiskellut välineellisesti oleskelulupaa varten vaan itseään ja omaa elämäänsä varten:

Tiesin, että jos mulle tulee negatiivinen päätös, mää saan valittaa siitä, ja siihen menee aikaa. Oleskelulupa-asia oli taustalla, mutta ajattelin, että en pysty sille tekemään mitään. Välttelin sen ajattelemista. Elin niin, että whatever, opiskelen nyt, koska voin. Oli niin cool, että olin oppilaana tässä koulussa. Olisi kamalaa, jos joutuisin Afganistaniin, mutta sitä mitä opin ei voi kukaan ottaa minulta pois.

Hasan sieti epävarmuutta etsimällä tietoa karkotuksen ja turvapaikan perusteista sekä selittämällä itselleen rationaalisesti, mitä ei kannattanut pelätä. Hän pyrki kärsivällisyyteen ja koetti olla ajattelemta oleskelulupa-asiaa. Nämä selviytymiskeinot ovat tyyppillisiä myös muunlaisen epävarmuuden kanssa kamppaileville.

Hasselberg²⁰ löysi vastaavia strategioita tutkiessaan Isosta-Britanniasta karkotettavia ja heidän läheisiään. Hasselberg viittaa lisäksi tanskalaistutkimukseen,²¹ jossa tehohoitopotilaiden läheiset käsittelevät epävarmuutta samalla tavalla. Yhtäältä he etsivät tietoa ja toisaalta pyrkivät rajaamaan sairauden ajattelun ja käsittelyn tiettyyn tilaan ja aikaan. Hasselberg havaitsi myös, että erilaisten tulevaisuusvaihtoehtojen pohdinta helpotti epävarmuuden sietämistä. Hasanin kohdalla ajatus siitä, että opittuja asioita ja yhteisöön kuulumista – hänen uutta identiteettiään – ei voinut viedä pois, loi toivoa tulevaisuuteen.

Lukiassa pärjääminen antoi Hasanille muodollisen tunnustuksen: hän kuului kiistatta koulu yhteisöön. Hänen suorituksensa tallentuivat Wilmaan, ja hänen nimensä oli oppilasluettelossa. Hän ei ollut ulkopuolinen missään tilanteessa. ”Mulla oli täällä samat asiat kuin muillakin”, Hasan sanoi. Koulun ulkopuolella asiat olivat usein toisin. Muistutuksia ulkopuolisuudesta tuli jatkuvasti: hänellä ei ollut henkilöllisyystodistusta. Edes opiskelija-asuntoa ei voinut hakea, kun ei ollut oleskelulupaa.²² Jotkut ihmiset kuitenkin auttoivat myös lukion ulkopuolella, kun he saivat kuulla Hasanin tilanteesta julkisuuden kautta. Hasan sai tukea esimerkiksi aktivisteilta, koulun entisiltä oppilailta ja opettajien tuttavilta. Huoneen hän sai yksittäisten ihmisten lahjoituksena. Koulu yhteisön turvallisuus kuitenkin korostui sen ulkopuolella vallitsevaa turvattomuutta vasten. Kouluun hän kuului kuten muutkin. ”Tämä koulu on mun valtakunta, mää tunnen sen niin”, Hasan sanoi ja katsoi ulos kuvataiteen luokasta. ”Tuolla on Tammerkosken lukio, se on niiden valtakuntaa.”

20 Hasselberg 2016.

21 Ågård & Harder 2007.

22 Kuusisto-Arponen & Gilmartin (2019, 83) nostavat esiin tämän henkilöllisyydellä hallinnoinnin (*identification governance*) yhtenä käytäntönä, jolla yksin tulleet turvapaikanhakijat erityisesti asetetaan jatkuvaan epävarmuuden ja ulkopuolisuuden tilaan.

Osallisuus kouluyhteisössä auttoi Hasania työntämään pelon karkotusuhasta pääosin toisaalle. Hän sai kouluyhteisöstä inspiiraatiota ja voimaa ajatella itsestään ja osallisuudestaan toisin. Hän pyrki ajattelemaan ja elämään vastakarvaan sitä, mitä hänen virallisesti oletettiin olevan ja tekevän. Turvapaikanhakijoiden ei oletettu menevän lukioon, Hasan painotti useissa kohdin. Hän pärjäsi lukiossa, vaikka vastaanottojärjestelmä työnsi häntä passiivisuuteen tai korkeintaan ammattiopintoihin. Hän opiskeli kuin kansalainen, vaikka hänellä ei ollut kansalaisuutta. Hän oli ja otti paikkansa, ”oleskeli” ja tuli osalliseksi Kalevan lukion yhteisöä, ilman oleskelulupaa.

Merkityksellisyys yhteisössä

Olimme kuvataiteen luokassa, kun kysyin, pelkäsikö Hasan koskaan, että poliisi voisi tulla hakemaan häntä poistaakseen hänet maasta. Hasan tähdensi, ettei koulu suojellut häntä karkotukselta seinillään, eikä hän odottanut opettajien estävän karkotusta. Kyse oli toisenlaisesta turvallisuuden tunteesta – merkityksellisyydestä. Jos hänet todellakin olisi viety pois tai jos hän ei olisi tullut enää kouluun jonain aamuna, se ei olisi jäänyt huomaamatta tai ohittamatta.

Karkotus ja karkotettavuus – karkotuksen mahdollisuus – koetaan usein äärimmäisenä ulossulkemisen keinona: eristämisenä, hiljentämisenä ja ihmisen näkymättömäksi tekemisenä.²³ Hasanin karkotus ei olisi käynyt huomaamatta, hiljaa tai näkymättömästi. Hasan oli osa kouluyhteisöä, ja hänen maastapoistamisensa olisi tuntunut siinä. Hän oli merkityksellinen, ja hänen poissaolonsa, tyhjä pulpetti ja puuttuva läsnäolo, olisivat näkyneet. Vaikka maastapoistaminen olisi erottanut Hasanin fyysisesti kouluyhteisöstä, hänen yhteytensä kouluun ei olisi todennäköisesti katkennut. Opettajat olisivat pitäneet yhteyttä ja tukeneet. Opettajat, Juha

23 Peutz & De Genova 2010, 23; Peutz 2006, 231; Hinger ym. 2018, 164.

ja Anni, kertoivat tutkimushaastatteluissa, miten he keskustelivat mahdollisista varasuunnitelmista opettajien kesken.²⁴

Kun Hasan ei vuoden 2019 hiihtoloman jälkeen tullut kouluun, opettajat huolestuivat ja soittivat hänelle useita kertoja sekä lähettivät WhatsApp-viestejä. Loman aikana Hasanin luottamus tulevaisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen oli romahtanut. Viimeinen pisara oli oikeusaputoimiston asianajajan tekemä huolimattomuusvirhe, joka lykkäsi puhuttelua Maahanmuuttovirastossa. Hasan tuli kuitenkin koululle tapaamaan opettajia yhteiseen kokoukseen, jossa hän kertoi epävarmuuden aiheuttamasta painolastista. ”Tuntui siltä, että opettajat eivät halua päästä musta eroon. He haluavat oikeasti auttaa”, Hasan totesi.

Tämä luottamuksen tunne opettajiin oli alkanut kehittyä jo ensimmäisestä syksystä lähtien, jolloin englannin opettaja otti puheeksi tyhjän esseevastauksen. Hasan oli vastannut opettajan ehdotukseen tukiopetuksesta, että ”jutellaan, jos sinulla on aikaa”. Wilma-viestissään opettaja kirjoitti: ”Minulla on aikaa sinulle.” Nämä sanat vakuuttivat Hasanin siitä, että hän oli osa kouluyhteisöä. Kalevan lukiossa hän ei ole ylimääräinen, ulkopuolinen eikä vähemmän kansalainen.

Kuvataiteen luokassa ollessamme Hasanille tuli mieleen myös kolmas esimerkki luottamuksellisesta suhteesta opettajiin. Ensimmäisen syksyn toisen jakson aikana Hasan oli jo luottavaisempi sen suhteen, ettei oleskeluluvan puute estäisi häntä kuulumasta kouluun. Kukin oppilas teki omassa rauhassa piirustuksiaan, kun kuvataiteen opettaja Sari Heikkilä kysyi hiljaa Hasanilta: ”Voisinko kysyä, mistä sun juuret on?”

Hasan: Afganistanista.

Opettaja: Milloin olette muuttaneet tänne?

Hasan: Tulin yksin, vuonna 2015.

24 Heinonen 2019; Lampinen 2019.

Opettaja pyysi Hasania jäämään tunnin jälkeen juttelemaan. ”Mulla oli turvallinen olo silloin. Ensimmäinen koeviikko oli ohi, ja olin päässyt kurseista läpi. Sillä kertaa mulle oli helppoa avautua opettajalle.” Hasan jatkoi:

”Olin selittämässä tilannettani, ja opettaja alkoi yhtäkkiä itkemään. Mua rupesi hävettämään, että, hei älä itke. Mitä, jos joku olisi nähnyt ja ihmetellyt. Myöhemmin, kun ajattelin sitä tilannetta, niin mietin, että ’siis miten kilttejä ihmisiä nämä opettajat ovat!’”

Opettaja ilmaisi tunteellaan, että hän välitti Hasanista. Itkeminen loi alkuihmetyksen jälkeen luottamuksellisen ja läheisen suhteen opettajan ja Hasanin välille. Myöhemmin Sari kysyi Hasanilta, voisiko hän puhua oleskelulupa-asiasta naapuriluokan historian opettajalle Juha Heinoselle. Sari halusi pohtia, miten he voisivat tukea ja auttaa Hasania epävarmuudessa ja lupa-asioissa konkreettisesti. Sarin tunnereaktio käynnisti yhteydenoton toiseen opettajaan, mikä eteni opettajien tukiverkoston perustamiseen. Siinä kullakin oli oma roolinsa, ja opettajat myös tukivat toisiaan. Tunne, joka syntyi Sarin ja Hasanin välisessä kanssakäymisessä, mobilisoi opettajat toimintaan. Karkotusuhan käynnistämät tunteet, kuten pelko ja suru, eivät olleet siten pelkästään Hasanin subjektiivisia tunteita, vaan ne nousivat myös opettajien ja kouluyhteisön tunnemaailmassa. Niistä tuli yhteisiä ja jaettuja tunnekokemuksia, mikä loi turvallisuuden tunnetta Hasanissa ja edisti selviytymistä.²⁵

Hasanin oli aluksi helpompi puhua opettajille kuin oppilaille. Hän oli muita lukion aloittaneita oppilaita kolme vuotta vanhempi, mikä erotti hänet alkuun luokkakavereistaan. Silti hetki, jolloin yksi luokkakavereista ensimmäisen kerran pyysi Hasania istumaan viereensä terveystiedon tunnilla, oli mieleenpainuva

25 Ks. myös Horsti & Pirkkalainen (2021) karkotuksen vaikutuksesta lähellä oleviin ihmisiin.

kokemus. ”Hän sanoi, että Hasan, istutaan me tähän. Se oli viimeinen vaihe, jolloin musta oikeasti tuntui siltä, että olen tämän koulun oppilas.”

Kansalaisuuden teot

Opettajat keskustelivat konkreettisista toimista tukiverkostossaan. Juha ehdotti Hasanille poliitikkojen ja toimittajien tapaamista. Hasan painotti minulle, ettei hän hakenut julkisuutta itsensä vuoksi, eikä ajatellut, että julkisuus tai poliitikkoihin tutustuminen pelastaisi hänet karkotukselta. Julkisuudella oli Hasanille laajempi merkitys. ”Mää olin vähän niin kuin outo ilmiö, joka puhuu teille, uusi ilmiö, joka kuitenkin osaa puhua. Olin turvapaikanhakija, juuri se ilmiö, mikä monia ihmisiä niin pelottaa”, hän sanoi.

Hasan koki, että hänen yksittäinen tarinansa voisi avata suomalaisille sitä, että jokainen turvapaikanhakija on yksilö. Turvapaikanhakijoita ei tulisi käsitellä kategorisesti yhtenäisenä ryhmänä. Lisäksi olisi hyvä kuunnella, keitä he ovat ja miten he näkevät maailman. Hasan myös tunnisti oman positionsa suhteessa muihin turvapaikanhakijoihin – sen, että hän oli oppinut suomen kielen nopeammin kuin suurin osa muista samaan aikaan tulleista ja hän ymmärsi Suomessa asiat nopeasti. Hän koki velvollisuudekseen puhua kohtaamistaan epäkohdista ja eriarvoisuudesta muiden puolesta:

Kun opettaja ensimmäisen kerran ehdotti, että puhuisin toimittajalle tai poliitikolle niin ajattelin, että mulla on tämä mahdollisuus puhua niiden puolesta, jotka eivät osaa puhua. Ajattelin muita ihmisiä ja sitä, että mää voin puhua. Mää oon tässä tilanteessa, jossa osaan puhua ja mulla on tää tilaisuus.

Muiden turvapaikanhakijoiden auttaminen motivoi Hasania puhumaan julkisesti tilanteestaan. Tämä askel yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen vaikutti myös Hasaniin ja hänen selviytymiseensä.

Lisäksi se muutti hänen kokemustaan kuulumisesta kouluuyhteisöön ja laajemmin suomalaiseen yhteiskuntaan. Hasanin poikkeuksellinen koulumenestys sai vaikuttamistyön kautta laajeman yhteiskunnallisen merkityksen.

Me istuttiin pöydässä ruokalassa: Tiina Elovaara (Sinisen eduskuntaryhmän jäsen, Kalevan lukion entinen oppilas) oli tossa, rehtori oli tossa, Juha-opettaja oli tossa. Mää puhuin tosi paljon. Yhtäkkiä tuli sekunnin pysähdyshetki. Mua alkoi huvittamaan, että kaksi vuotta sitten mä en osannut aakkosia ja nyt mää pidän puhetta näin korkeasti koulutetuille ihmisille. Yksi on kansanedustaja, toinen opettaja ja kolmas rehtori – unelmani koulun rehtori! Ja ne vaan kuuntelee mua! Se oli tosi inspiroivaa! Se oli niin voimakas tunne, että mulla on tää voima, voimavara ja mahdollisuus puhua. Ja mää osaan, mikä olisi tätä hienompaa! Sen kokemuksen jälkeen myös se tunne voimistui, että mää kuulun tähän kouluun. Tämä on minun kouluni, osa minua.

Hasan tuli osaksi kouluuyhteisöä yhä vahvemmin omalla toiminnallaan ja teoillaan. Hän toimi, kuten kansalainen toimii – osallistuu maailmaan ympärillään. Hän osallistui oman yhteisönsä toimintaan ja sitä kautta laajemmin yhteiskuntaan. Hän pyrki vaikuttamaan poliittisen, sosiaalisen ja eettisen toiminnan kautta. Hän ei odottanut virallista oleskelulupaa, joka antaa mahdollisuuden edetä kohti muodollista kansalaisuutta. Hän teki ”kansalaisuuden tekoja” (*acts of citizenship*)²⁶ huolimatta statuksestaan ja tuli siten aiempaa vahvemmin osalliseksi kouluuyhteisöä ja laajemmin suomalaista yhteiskuntaa.

Kansalaisuuden ymmärtäminen tekoina ja toimintana painottaa osallisuutta ja kuulumista. Se ei kuitenkaan poista eriarvoisuutta – sitä, että joidenkin ihmisten kansalaisuuden teot näh-

26 Isin & Nielsen 2008.

dään arvokkaampina kuin toisten tai että joillekin kansalaisuuden teot ovat mahdollisempia kuin toisille. Kansalaisuuden teot voivat olla poliittisia vaatimuksia, esimerkiksi protesteja, mutta ne voivat olla myös sosiaalisia, eettisiä tai kulttuurisia osallisuuden tekoja. Hasanin toiminnassa painottuu nimenomaan sosiaalinen ja eettinen kansalaisuus. Hän tuli osaksi ja merkitykselliseksi jäseneksi yhteisöä erityisesti sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta. Julkinen vaikuttamistyö kuitenkin rakensi yhteyden, joka pyrki nostamaan yksityisen ja yhden yhteisön – yksittäistapauksen – yleiseksi. Hasanin esimerkki julkisuudessa toimimisesta muistuttaa siitä, että turvapaikanhakijoiden kohteleva yhtenäisenä kategoriana hukuttaa alleen yksilöt ja heidän toiveensa, taitonsa ja persoonansa.

Hasanin motiivi julkisuudelle, tarve nyrjäyttää käsitystä turvapaikanhakijoista yhtenäisenä ja toistensa tekemisistä vastuussa olevana yksikkönä, on kuitenkin kaksiteräinen miekka. Ensimmäisissä julkisuuteen nostetuissa jutuissa korostuu toimittajan ja opettajien ihmettely siitä, miksi lahjakasta oppilasta uhkaa karkotus. Esimerkiksi *Aamulehti* kysyi Maahanmuuttovirastolta ”Miksi lahjakkaita opiskelijoita palautetaan kotimaahansa?” *Hufvudstadsbladet* puolestaan otsikoi uutisensa: ”Superlahjakasta Hasania uhkaa karkotus – opettajat vetoavat”.²⁷ Hasan kehystettiin journalismissa ”hyvänä” turvapaikanhakijana, joka ansaitsee myötätunnon ja kamppailun. Tämän kehyksen vastapuolella on oletus ”huonosta” turvapaikanhakijasta. Luin Hasanin kanssa hänestä kirjoitettuja uutisia jälkepäin, ja pohdimme, mihin ihmis-käsitys ”hyvästä turvapaikanhakijasta” perustuu. Mitä jos Hasan olisi ollut hitaampi oppimaan? Olisiko silloin ollut oikein lähettää hänet Kabuliin?

Kaksijakoisuus on noussut esiin useissa tutkimuksissa tyyppilisenä tapana puhua turvapaikanhakijoista. Hyväksyvyyttä tuotetaan usein häivyttämällä erilaisuutta ja etnisyyttä, esittämällä

27 ”Superbegävade Hasan hotas av utvisning – lärarna vädjar”, Lundberg 2018.

toinen mahdollisimman samanlaisena kuin ”me”. Hyvän puolella oleminen tuottaa mielikuvaa paitsi turvapaikanhakijoista myös heistä, jotka hyvää puolustavat.²⁸ Analysoidessaan yksittäisen karkotustapauksen vastustamista Tanskan julkisuudessa Nielsen ja Myong²⁹ erottelevat kaksi rakkauden tunteen suuntaa. Ensinnäkin ”affektiivinen interventio” eli tunteikas yhden henkilön karkottamisen vastustaminen tuottaa rakastettavan objektin. Toiseksi rakastava ”valkoinen” yleisö (*public*) tuottaa mielikuvan itsestään ja kansakunnastaan hyvyyteen kykenevänä yhteisönä. Nielsenin ja Myongin mukaan kansalaiset palauttavat julkisen affektiivisen intervention avulla epäoikeudenmukaisiksi koettujen karkotusuu-
tisten runteleman omakuvan ideaalista kansakunnasta.

Julkisuuden kaksiteräisessä miekassa on kiistämättä kansakuntaa kiillottava politiikkansa, mutta tunteisiin vetoavien ja yksilöön keskittyvien interventioiden tulkitseminen vain tästä näkökulmasta olisi toisenlainen yksinkertaistus. Pienet solidaarisuuden teot voivat muuttaa ja haastaa yksilöitä ja yhteisöjä eivätkä välttämättä vahvistaa niiden jo olemassa olevaa käsitystä itsestään. Myös niistä tietoiseksi tuleminen median välityksellä voi käynnistää prosessin, jossa maailmaan asennoituminen muuttuu perustavalla tavalla. Julkisuuden tarinat voivat liikuttaa ihmisiä toimintaan, joka laajenee yksittäistapauksesta yhteiskunnallisemmaksi.³⁰ Nikunen³¹ korostaa median mahdollistamassa solidaarisuudessa ja toivossa kiireettömyyttä. Median rytmi on intensiivinen, mutta mielikuvien politiikka on myös hidasta. Median välityksellä koettu tunne saattaa itää ja kasvaa toiminnaksi vasta myöhemmin.

Hasanin tapauksessa julkisuus ei jäänyt ensimmäisiin juttuihin, joissa opettajat pääasiassa puhuivat hänestä. Hän jatkoi puhumista ja julkisuudessa olemisen tutkimista – tämä artikkeli on

28 Ks. esim. suomalaisesta tutkimuksesta Horsti 2013; Horsti & Pellander 2015; Hellman & Lerkanen 2017.

29 Nielsen & Myong 2019.

30 Ks. tässä teoksessa esim. Pirkkalainen (luku 14).

31 Nikunen 2019, 158–159.

siitä yhtenä esimerkkinä. Kun keskustelin Hasanin kanssa hänen julkisuudestaan, hän tiivistäi yksittäistapauksen potentiaalin näin:

Yksittäistapaukset vaikuttavat ihmisiin enemmän kuin yleistyksen.
En ole julkisuudessa siksi, että se auttaisi minua, eikä se välttämättä muuta politiikkaa, mutta se voi vaikuttaa tavallisiin ihmisiin, että he näkisivät ja kokisivat, että on tällaisiakin turvapaikanhakijoita kuin minä.

Yksittäistapaus voi laajentaa ihmisten käsitystä turvapaikanhakijoista ja haastaa mediassa tyyppillisen kehystyksen turvapaikanhakijoista joko autettavina uhreina tai uhkaavina toisina.³² Kategorisen ajattelun sijaan voidaan nähdä yksilöllisyys ja ihmisyyys. Hasanin julkista roolia ajoi toive muutoksen siemenen kasvusta jonkin satunnaisen lukijan tai television katsojan elämässä. Hän näki mahdollisuuden yhteyden luomiseen – siihen, että joku voi kokea ja kuvitella kuuluvansa samaan maailmaan hänen kanssaan.

Kansalaisuuden teot selviytymisen keinoina

Kävin Hasanin kanssa yhdessä läpi hänen eri paikoissa kertomaan kokemuksia, ja hahmotimme neljän tyyppisiä tekijöitä, jotka rakensivat koulusta turvallista tilaa ja auttoivat selviytymään karkotusuhasta. Ensinnäkin Hasan torjui pelkoa ja epätietoisuutta omalla suhtautumisellaan ja ajattelutavallaan. Toiseksi hän toimi, kuten kansalainen toimii, huolimatta virallisesta statuksestaan maassa. Kansalaisuuden teot, kuten opiskelu, ystävyys, ihmissuhteet, yhteisössä toimiminen ja yhteiskuntaan vaikuttaminen esimerkiksi julkisuuden kautta, lisäsivät turvallisuuden tunnetta. Elämä kiinnittyi koulun ”tilaan” ja tuli merkitykselliseksi sen kautta. Kolmanneksi epävarmuuden sietäminen ja kansalaisen

32 Ks. esim. Horsti 2013.

tavoin toimiminen olivat mahdollisia, koska ihmiset koulussa tukivat häntä ja avautuivat itsekin muutokselle omissa toimintatavoissaan. Karkotusuhka ei enää ollut pelkästään Hasanin ongelma, vaan siitä tuli jaettu ongelma, johon tartuttiin yhdessä. Neljänneksi koulun rakenteissa ja tavoissa oli elementtejä, jotka tukivat Hasanin kuulumisuuden tunnetta. Wilma-viestijärjestelmä, tukiopetus, kuvataiteen tuntien yksilöllinen ohjaaminen ja yksin asuvien oppilaiden viiteryhmä ottivat kiinni jossain määrin myös Hasanin haasteista.

Tämä kirjoitusprojektimme on tuonut näkyväksi yhden paikan tunnun ja muutoksen pääosin yhden ihmisen näkökulmasta. Kirjasimme ylös muistumia eri kohdissa koulua ja erittelimme muistumista elementtejä, joista turvallisen tilan tuntu muodostui karkotusuhan aikana. Olemme tehneet näkyväksi yhden paikkakokemuksen esimerkkinä yhdestä merkittävästä aikakaudesta – vuoden 2015 jälkimainingeista, jolloin Suomi vastaanotti 32 000 turvapaikanhakijaa. Paikka ei ole pysyvä sijainti tilassa vaan muuttuva prosessi. Kun Hasan kasvoi ristiriitaisissa tunnelmissa kansalaisuuteen Kalevan lukiossa, myös Kalevan lukio ja ihmiset siellä muuttuivat omien kansalaisuuden tekojensa seurauksena.

Yhdessä kirjoittamalla olemme hahmottaneet selviytymisen prosessia, jossa yhdistyvät ihmissuhteet, välittävä kohtaaminen, ajattelu, muutokseen tähtäävä toiminta sekä tilallisuus ja materiaalisuus. Olemme tuoneet Hasanin yksilölliset muistot osaksi julkista muistia – siten työmme nivoutuu osaksi kriittistä muistin politiikkaa, joka pyrkii ravistelemaan käsityksiä suomalaisesta kansallisesta muistista. Selviytymisen kartografia, joka tässä luvussa hahmottuu, on osa Kalevan lukion, Tampereen, Suomen ja Euroopan historiaa.

Lähteet

- Agnew, John A. (1987) *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Lontoo: Allen and Unwin.
- Askins, Kye (2016) Emotional citizenry: Everyday geographies of befriending, belonging and intercultural encounter. *Transactions* 41:4, 515–527.
- Debord, Guy (1955/2006) Introduction to a critique of urban geography. Teoksessa Ken Knabb (toim.) *Situationist International Anthology*. Berkley: Bureau of Public Secrets, 8–11. <http://www.bopsecrets.org/SI/> (haettu 18.2.2021).
- Euroopan Unioni (2014) Joint Way Forward on migration issues between Afghanistan and the EU. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_afghanistan_joint_way_forward_on_migration_issues.pdf (haettu 18.2.2021).
- Hasselberg, Ines (2016) *Enduring uncertainty: Deportation, punishment and everyday life*. New York: Berghahn.
- Hellman, Matilda & Tuulia Lerkkanen (2019) Construing oppositions, demarcating a we-ness: The dramaturgy of a live TV debate on the refugee crisis. *European Journal of Cultural Studies* 22:1, 37–59.
- Hinger, Sophie & Maren Kirchhoff & Ricard Wiese (2018) "We belong together!" Collective anti-deportation protests in Osnabruck. Teoksessa Sieglinde Rosenberger, Verena Stern & Nina Merhaut (toim.) *Protest movements in asylum and deportation*. New York, NY: Springer, 163–185.
- Horsti, Karina (2013) De-ethnicized victims: Mediatized advocacy for asylum seekers. *Journalism: Theory, Practice and Criticism* 14:1, 78–95.
- Horsti, Karina & Saara Pellander (2015) Conditions of cultural citizenship: intersections of gender, race and age in public debates on family migration. *Citizenship Studies* 19:6–7, 751–767.
- Horsti, Karina & Päivi Pirkkalainen (2021) The slow violence of deportability. Teoksessa Marita Husso, Sanna Karkulehto, Tuija Saresma, Aarno Laitila, Jari Eilola & Heli Siltala (toim.) *Violence, gender, and affect*. Cham: Palgrave Studies in Victims and Victimology, 181–200.
- Isin, Engin, F. (2008) Theorizing acts of citizenship. Teoksessa Isin F. Engin & Greg M. Nielsen (toim.) *Acts of citizenship*. Lontoo: Zed Books, 15–43.
- Kaukko, Mervi & Riikka Korkiamäki & Anna-Kaisa Kuusisto (2019) Normatiivisesta etiikasta elettyyn kohtaamiseen – tutkimuksellista hengailua yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten kanssa. Teoksessa Niina Rutanen & Kaisa Vehkalahti (toim.) *Tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen: Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka II*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 86–102.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Anna-Kaisa Kuusisto & Jaakko Tuominen (2019) Everyday negotiations of belonging – making Mexican masks together with unaccompanied minors in Finland. *Journal of Youth Studies* 22:4, 551–567.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Mary Gilmartin (2019) Embodied migration and the geographies of care: the worlds of unaccompanied refugee minors. Teoksessa Katharyne Mitchell, Reece Jones & Jennifer L. Fluri (toim.) *Handbook on Critical Geographies of Migration*. Cheltenham: Edward Elgar, 80–91.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2010) Paikkakokemus ja matkalla olon rytmit Kyllikki Villan matkapäivä-kirjoissa. *Alue ja Ympäristö* 39:2, 79–82.
- Kymäläinen, Päivi (2005) *Geographies in writing. Re-imagining place*. Oulu: Nordia Geographical Publications.
- Massey, Doreen (2005) *For space*. Lontoo: Sage.
- Myers, Misha (2011) Walking again lively: Towards an ambulant and conservative methodology of performance and research. *Mobilities* 6:2, 183–201.

- Nielsen, Asta S. & Lene Myong (2019) White Danish love as affective intervention: Studying media representations of family reunification involving children. *Nordic Journal of Migration Research* 9:4, 497–514.
- Nikunen, Kaarina (2019) *Media solidarities: Emotions, power and justice in the digital age*. Lontoo: Sage.
- Nixon, Rob (2011) *Slow violence and the environmentalism of the poor*. Cambridge: Harvard University Press.
- O'Neill, Maggie & Phil Hubbard (2010) Walking, sensing, belonging: Ethno-mimesis as performative praxis. *Visual Studies* 25:1, 46–58.
- Peutz, Natalie (2006) Embarking on an anthropology of removal. *Current Anthropology* 47:2, 217–241.
- Peutz, Natalie & Nicholas De Genova (2010) *The deportation regime*. Durham: Duke University Press.
- Taylor, Diana (2011) Trauma as durational performance: A return to dark sites. Teoksessa Marianne Hirsch & Nancy K. Miller (toim.) *Rites of return: Diaspora poetics and the politics of memory*. New York: Columbia University Press, 268–79.
- Uimonen, Heikki (2020) Kertojien kaupungit: Aistielämäkerrallinen kävely ympäristön ja muistamisen tutkimusmenetelmänä. *Alue ja ympäristö* 49:1, 19–35.
- Wetherell, Margaret (2012) *Affect and emotion: A new social science understanding*. Lontoo: Sage.
- Wetherell, Margaret (2015) Trends in the turn to affect: A social psychological critique. *Body & Society* 21:2, 13–166.
- Ågård Anne Sophie & Harder Ingegerd (2007) Relatives' experiences in intensive care: Finding a place in a world of uncertainty. *Intensive and Critical Care Nursing* 23:3, 170–177.

OSA IV

**KARKOTUSTEN JA
KÄÄNNYTYSTEN
VASTUSTAMINEN**

*Me olemme yhteiskunta ja yhdessä voimme tehdä
siitä humanin (Rewan Kakil 2021)*

Karkotuksen vastustaminen

Hänen sydämensä on osa pitkää ketjua, kivusta ruostunutta,
tunteuttoman maailman ympärille kiedottua;
samalla häntä pitelevät hongan aliset juuret.
Suomalaiset kansanlaulut pitelevät häntä,
lukemattomat kirjat väsyneessä hyllyssä pitelevät häntä,
hänen ensimmäiset Punaiselta Ristiltä saamansa saappaat pitelevät
häntä,
hänen työpukunsa pitelee häntä,
kaupungin kebab-ravintolat, joissa hän työskenteli pitelevät häntä,
keskiyön jälkeen hoipertelevien vakkareiden kasvat pitelevät
häntä,
hänen tyttöystävänsä ”Sanna” pitelee häntä.
Hänen syntymäpäivälahjansa seisovat rivissä estääkseen häntä
ylittämästä
viimeistä kääntymispistettä.
Koneeseen nouseminen on alkanut ja lentokoneet ulottavat kär-
siään
kuin nälkäiset muurahaiskarhut
tai ärsyyntyneet norsut.
Kun hänet haluttiin karkottaa
hän ryntäsi poliisiasemalle,
mutta kukaan ei nähnyt häntä;
hänellä oli yllään Suomen järvet ja toukokuun kiiltävä taivas,
hän puhui, mutta kukaan ei kuullut;
hän hankki lintujen hymnit ja lahden hiljaisuuden,
hän osaa kiroilla suomalaisittain,
kuin maalaiskoira, jolla on totuudenkaltainen kolkko ääni;
totuus kuin piristävät kynnet, jotka raapivat monoliittia mielikui-
tuksen aavikolla.
Kun hän yskäisee, kaikki kavahtavat;
kun tuuli ulvoo

verhot heiluvat.

Lentokentällä

hän kävelee laihoilla jaloillaan raahaten viittä vuotta takanansa
kuin tuhkaista sateenkaarta;

hän raahasi viisivuotiasta poikaa takanaan, joka ei suostunut lähtemään;

hän raahasi matkalaukkuvuoria täynnä pettymyksiä;

hän raahasi keskeneräistä rakkaustarinaa.

Menit sitten itään tai länteen,

rakkaus elää uponneena laivana sydämen pohjalla.

Rakkaus kuoriutuu riippumatta siitä, mihin puuhun pesä rakennettiin.

Hän tarrautui avantouintiin, saunaan, Karhu-olueeseen, ja vieruskoivun oksaan.

Hänen laukkunsa tähystäneille rajavartiomiehille oli selvää, että kokonaista maata nimeltä ”Suomi”

oltiin karkottamassa.

(Ahmed Zaidan, suom. Kasper Salonen)

Toimijat ja tunteet Oikeus elää -protestissa¹

Päivi Pirkkalainen

”Vaadimme oikeutta elää!” oli vuonna 2017 karkotusuhan² alla elävien turvapaikanhakijoiden järjestämän mielenilmauksen slogan. Keskellä Suomen kylmintä talvea, 10. helmikuuta, perustettu mielenilmaus sai alkunsa lukuisien vuodesta 2015 lähtien Suomen hallituksen ja viranomaisten ulkomaalaislakiin, turvapaikkapolitiikkaan ja prosesseihin tekemien kiristysten vuoksi. Kiristysten nähtiin systemaattisesti heikentävän turvapaikanhakijoiden asemaa. Mielenilmaus sai alkunsa konfliktimaihien tehtävien pakkopalautusten vastustamisesta ja vaati niiden lopettamista siihen saakka, kunnes virheelliset turvapaikkapäätökset on käsitelty uudelleen. Hieman myöhemmin mielenilmaus laajeni puolustamaan turvapaikanhakijoiden oikeuksia yleisemmin. Siinä vaadittiin turvapaikanhakijoiden oikeusturvan takaamista ja virheellisten turvapaikkapäätösten uudelleenkäsitelyä sekä vastustettiin ihmisten vastaanottokeskuksesta poistamista ilman, että heille on järjestetty majoitus ja välttämätön toimeentulo.³ Kyseinen mielenilmaus on Suomessa tähän saakka pitkäkestoisin turvapaikanhakijoiden julkinen mielenosoitus ja kautta aikojen toiseksi pisimpään kestänyt

- 1 Luku perustuu kirjoittajan englanninkieliseen artikkeliin Pirkkalainen, Päivi (2021) 'We hugged each other during the cold nights': the role of affect in an anti-deportation protest network in Finland. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*. <https://doi.org/10.1080/14742837.2021.1989292>.
- 2 Käytän tekstissä karkotusta ja karkotusuhkaa tutkimuksellisisina yleistermeinä, vaikka hallinnollisesti osa turvapaikanhakijoista käännytetään. Karkotus kuvaa paremmin tutkimukseni turvapaikanhakijoiden tilannetta, sillä he ovat vuosia kestäneiden turvapaikkaprosessien aikana solmineet siteitä Suomeen ja osa heistä on saanut työluvan Suomeen.
- 3 Oikeus elää -mielenilmauksen flyer.

mielenilmaus kahdeksan kuukautta kestäneen Occupy Helsinki-mielenilmauksen jälkeen.⁴

Nicholas De Genova ja Nathalie Peutz⁵ ovat todenneet, että karkotus usein eristää sen kohteeksi joutuneita ihmisiä yhteiskunnasta ja jopa omista yhteisöistään. Aiempi tutkimus on havainnut, että karkotusuhan alla olevat ihmiset ovat erityisen haavoittuvassa asemassa. Ilman resursseja ja verkostoja he eivät tavallisesti pysty protestoimaan julkisesti.⁶ Kansallisvaltion näkökulmasta katsottuna turvapaikanhakijoita ei yleensä nähdä poliittisina toimijoina vaan ennen kaikkea vastaanotto toiminnan passiivisina kohteina.⁷ Vaikka turvapaikanhakijoilla ei ole virallisen oleskeluluvan tuomia poliittisia oikeuksia, kuten oikeutta äänestää, heillä on yleisiin ihmisoikeuksiin kuuluvien kokoontumis- ja sananvapauden turvin oikeus järjestää mielenilmauksia julkisella paikalla ilmoittamalla siitä etukäteen poliisille.

Yleisistä ihmisoikeuksista ja kokoontumisen vapaudesta huolimatta käännäytys- tai karkotuspäätöksen saaneiden asettuminen julkiseen tilaan on haasteellista. Epävarmaan asemaan liittyy pelkoa oman karkotuksen toteutumisesta ja poliisiin suorittamasta kiinniottamisesta sekä toisaalta maahanmuuttoa vastustavien tahojen hyökkäyksistä. Karkotusuhan alla eläminen on tila, johon liittyy pelkoa, epävarmuutta ja epätoivoa. Useissa tapauksissa pitkään karkotusuhan alla eläminen tuottaa apaattisuutta, passiivisuutta ja epävarmuuden pitkittyessä myös erilaisia mielenterveysongelmia. Vuonna 2017 osa Suomeen saapuneista turvapaikanhakijoista kuitenkin onnistui astumaan ulos vastaanottokeskusten apaattisesta ja lamaannuttavasta ilmapiiristä julkiseen tilaan, huolimatta siitä, ettei heillä ollut oleskeluluvan tai kansallisuuden tuomaa suojaa.

Tässä luvussa tarkastelen sitä, miten karkotusuhan alla olevat turvapaikanhakijat onnistuivat tulemaan julkiseen tilaan tuomaan

4 Näre 2018.

5 De Genova & Peutz 2010.

6 Esim. Chimienti 2011.

7 Esim. Seppälä ym. 2020.

esiin uudessa maassa kohtaamiaan epäkohtia. Osoitan luvussa, että päästäkseen ulos karkotusuhan tuottamasta passiivisuudesta turvapaikanhakijat tarvitsivat sosiaalista ja emotionaalista tukea. Tunteet ja affektit eivät vain käynnistä protesteja, vaan ne kuuluvat kaikkeen poliittiseen toimintaan, vaikka tutkimuksen kohteena on useimmiten ollutkin niiden merkitys protesteissa eikä niinkään puoluepolitiikassa.⁸ Kansainvälisessä yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimuksissa tunteita on tarkasteltu runsaasti.⁹ Vähemmälle huomiolle on kuitenkin jäänyt tunteiden merkitys haavoittuvassa asemassa olevien ei-kansalaisten protesteissa, vaikka karkotusprotesteja on tutkittu ympäri maailmaa.¹⁰

Suomessa Oikeus elää -mielenilmausta etnografisesti tutkinut Lena Näre¹¹ huomasi tunteiden ja affektien tärkeän merkityksen mielenilmauksen perustana. Hän nimittää tätä protestin *affektii-viseksi infrastruktuuriksi*. Avaan tässä luvussa mielenilmauksen avaintoimijoiden haastattelujen kautta mielenilmauksen affektii-visistä infrastruktuuria selvittämällä, mitä erilaisia tunteita protestointiin liittyi, miten tunteet ja affektit¹² vaikuttivat turvapaikanhakijoiden mobilisoitumiseen ja mistä suomalaisten tukijoukkojen tunnepitoinen osallistuminen kumpusi. Tarkastelen näitä kysymyksiä affektiteorian avulla yhdistämällä Sara Ahmedin¹³ ajatuksen tunteiden ja affektien kiertämisestä (*circulation of affect*) ja sen kautta syntyvästä lisäarvosta sekä Margaret Wetherellin¹⁴ affektii-visien käytänteiden (*affective practices*) käsitteen. Paikannan luvussa turvapaikanhakijoiden ja heidän tukijoidensa kohtaamisia ja niissä ilmeneviä tunteita ja affekteja aikajanelle ennen protestia,

8 Ost 2004.

9 Esim. Flam 2015; Gould 2009; Jasper 2018; Kleres & Wettergren 2017.

10 Esim. McGregor 2011; Patler & Gonzales 2015; Rosenberger & Winkler 2014; Rosenberger ym. 2018.

11 Näre 2018.

12 Affektit ymmärretään tässä luvussa ihmisten elämään vaikuttavina voimina tai energioina, jotka voivat esiintyä paitsi ruumiillisina tuntemuksina myös kognitiivisesti käsiteltyinä ja nimettyinä tunteina, ks. Wetherell 2012.

13 Ahmed 2004a; 2004b.

14 Wetherell 2012.

sen aikana ja sen jälkeen. Lisäksi analysoin, miten tunteet ja affektit kiertävät ja muuntuvat solidaarisuustoimijoiden ja turvapaikanhakijoiden välisissä kohtaamisissa sekä millaisia vaikutuksia niillä on protestiliikkeen syntyyn ja jatkuvuuteen.

Affektiteoria auttaa avaamaan protestiliikkeen syntyyn ja jatkuvuuteen vaikuttavia syitä huomioimalla affektien, tunteiden ja toiminnan yhteenkietoutumisen ja vastavuoroisuuden laajemmin kuin listaamalla yksittäisiä tunteita. Esitän tässä luvussa, että turvapaikanhakijoiden kokemat pelot ja toivottomuuden tunteet, jotka ilmenivät paikoin myös fyysisinä tuntemuksina, eivät missään vaiheessa täysin kadonneet. Niiden rinnalle nousi kuitenkin halu toimia koettuja vääryyksiä vastaan. Mielenilmauksen tueksi asettuneet toimijat puolestaan loivat toivoa turvapaikanhakijoiden muuten toivottomiksi kokemuksiin tilanteisiin. Motivaatio asettua turvapaikanhakijoiden tueksi ei kummunnut pelkästään empatiasta yksittäisten turvapaikanhakijoiden tilanteita kohtaan, vaan laajemmasta muuttuneesta affektiivisesta suhteesta omaan maahan: pettymyksestä ja luottamuksen rikkoontumisesta, kun ilmeni, ettei Suomi toteuta lupauksiaan olla ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa kunnioittava maa.¹⁵

Luku perustuu kymmeneen teemahaastatteluun Irakista ja Afganistanista tulleiden turvapaikanhakijoiden kanssa, jotka olivat keskeisiä toimijoita Oikeus elää -mielenilmauksessa, sekä yhteentoista teemahaastatteluun kymmeneen mielenilmaukseen liittyneen solidaarisuustoimijan kanssa. Haastattelin kolmea aktivistia kaksi kertaa: ensimmäisessä haastattelussa teemat kietoutuivat aktivistin omaan toimintaan, ja toinen haastattelu sisälsi yleisempiä kysymyksiä turvapaikkapolitiikasta, ihmisoikeuksista ja karkotuksista. Nämä kolme aktivistia – yksi Suomen kansalainen, toinen Irakista kotoisin oleva ja kolmas Afganistanista tullut – toimivat siten niin kutsuttuina avaininformantteina, joiden kautta muut

15 Ks. myös Pirkkalainen, Näre & Lyytinen 2022.

haastateltavat löytyivät. Nauhoitin kaikki 21 haastattelua haastateltavien luvalla, ja myöhemmin yhteensä noin 30 tuntia haastattelunauhoja litteroitiin. Keräsin haastattelut joulukuun 2017 ja tammikuun 2019 välisenä aikana pääkaupunkiseudulla ja Jyväskylässä.

Haastatteluja kerätessä kiinnitin erityistä huomioita eettisiin kysymyksiin. Arkaluonteisessa aiheessa ja haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten haastatteluissa eettiset kysymykset ja luottamuksen rakentaminen tutkittavien ja tutkijan välillä nousevat erityisen tärkeiksi. Koko tutkimuksen ajan ohjenuorana ”älä tee harmia”-periaatteen lisäksi on ollut täydellisen anonymiteetin säilyttäminen ja haastateltavien haavoittuvan aseman suojaaminen. Kaikki haastattelulainauksien yhteydessä esiintyvät nimet ovat peitenimiä, jotta kenenkään haastateltavan henkilöllisyys ei paljastuisi. Näiden periaatteiden lisäksi tutkimusta ja sen tulosten esittämistä on ohjannut sensitiivisyys siitä, millaisia representatioita turvapaikanhakijoista ja pakolaisista rakennetaan.¹⁶

Analysoin haastattelut sijoittamalla turvapaikanhakijoiden ja solidaarisuustoimijoiden kohtaamisia ja tunteiden ilmaisuja ajanjalle: ennen protestia, sen aikana ja sen jälkeen. Näin pystyin hahmottamaan kohtaamisia, jotka ovat olleet merkityksellisiä protestin syntymiselle ja jatkumiselle, sekä näihin kohtaamisiin liittyvää toiminnan affektiivisuutta. Analysoin affektiivisuutta kiinnittämällä huomiota niihin merkityksiin, joita haastateltavat antavat kuvaillessaan kohtaamisia, sekä erittelemällä tunteita, joita haastateltavat nimeävät. Analyysissäni kiinnitin huomioita haastatteluissa myös epäsuorasti ilmi tuleviin tunteisiin ja affekteihin, esimerkiksi tunnepitoisiin ilmaisuihin, kuten ”viimeinkin” ja ”elämäni vaikeinta aikaa”, sekä kirosanoihin. Litteroitujen haastattelujen lukemisen lisäksi kuuntelin haastatteluja ja huomioin niistä intonaatioita, puheen rytmiä ja äänenpainoja, joista ilmeni erilaisia, ei suoraan nimettyjä tunteita.¹⁷

16 Sigona 2014.

17 Kleres 2010, 195.

Aika ennen mielenilmausta

Vuonna 2015 Suomeen saapui 32 476 turvapaikanhakijaa, pääosin Irakista ja Afganistanista. Valtion virallisen vastaanotto toiminnan kapasiteetin riittämättömyys ja uusien tulijoiden suuri määrä motivoivat suomalaisia vapaaehtoisia organisoitumaan vastaanotto toimintaan. Vapaaehtoistoiminnan kautta syntyi kohtaamisia, jotka vielä vuonna 2015 olivat täynnä toivoa tulevasta. Suomalaiset vapaaehtoiset toimivat uskoen siihen, että valtio on kykeneväinen hoitamaan pakolaisten vastaanoton ja turvapaikkaprosessit oikeudenmukaisesti. Toiveet alkoivat kuitenkin hiipua, kun negatiivisia turvapaikkapäätöksiä alkoi tulla enenevässä määrin.

Turvapaikanhakijat alkoivat jakaa Maahanmuuttovirastolta ja eri oikeusasteista saamia päätöspapereita ja kokemuksiaan turvapaikkaprosesseista erilaisten sosiaalisen median sovellusten kautta. Näin tieto vaihtui syrjäisimpienkin vastaanottokeskusten asukkaiden kanssa. Verkostot laajenivat pian suomalaisiin, usein alun perin pakolaisten vastaanotto toimintaan organisoituneisiin vapaaehtoisiin. Näiden – muutoin salassa pidettävien päätösten – näkeminen, avasi haastattelemieni vapaaehtoisten silmät epäoikeudenmukaisille ja jopa virheellisille päätöksille. He alkoivat asettua tukijoukoiksi turvapaikanhakijoille ottamalla yksittäisiä virheellisiksi nähtyjä turvapaikkapäätöksiä käsittelyyn hankkimalla turvapaikanhakijoille muun muassa oikeusapua valituksiin. Avustaminen turvapaikkaprosesseissa on esimerkki affektiivisesta käytänteestä eli toiminnasta, joka syntyi suomalaisten keskuudessa tunteellisista reaktioista heidän kohdatessa epäoikeudenmukaisuutta ja joka edelleen vaikutti turvapaikanhakijoiden tunteisiin luomalla heille toivoa muuten toivottomalta tuntuvassa tilanteessa.

Tukijoiden työ yksittäisten turvapaikkapäätösten parissa keriytti kokemuksia kohdatuista epäoikeudenmukaisuuksista ja sai monet huomaamaan vuonna 2015 keskustan, kokoomuksen ja perussuomalaisten muodostaman hallituksen turvapaikkapolitiin

kan ja ulkomaalaislakien kiristysten karut inhimilliset seuraukset. Tämä aiheutti ”moraalishokkeja” eli tyrmistystä odottamattomien tapahtumien seurauksena, mikä saa ihmiset aloittamaan poliittisen toiminnan.¹⁸ Jotkut haastateltavista, kuten Saara, kuvasivat tunteneensa jopa raivoa valtion turvapaikkapolitiikkaa kohtaan.¹⁹ Hän kuvaa oman aktivisminsa alkuaikoja seuraavasti:

Me tutustuttiin niihin ihmisiin ja heistä tuli ystäviä. Mitä et tekisi ystäväsi eteen, siitä se lähti sellaiselle kelalle, että sitä ei voi jättää kesken. Sitten tuli vaalit ja tuli nämä ensimmäiset lakimuutokset ja kiristykset, oikeusturvakeinojen kiristäminen ja sitten oikeusapu-uudistus. Kaikki nämä, jotka kohdistuivat suoraan näihin kaikkein haavoittuvaisimmassa asemassa oleviin turvapaikkahakijoihin. Se herätti semmoisen raivon, että ei helvetti sentään, että ette te voi näin tehdä, että tämä on ihan mahdotonta.

Apu turvapaikkaprosesseissa ja käännytysten vastustamisessa alkoi muotoutua vallitsevaa maahanmuuttopolitiikkaa haastavaksi solidaarisuustoiminnaksi. Solidaarisuustoimijat ja turvapaikanhakijat kävivät läpi erilaisia tunteita. Kuten Saara edellä olevassa lainauksessa kuvaa, turvapaikanhakijoiden tukijat eivät pelkästään pelänneet tai murehtineet ystäviensä puolesta vaan tunsivat Suomen valtion pettäneen heidät koska se ei suojele haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä. Tässä prosessissa, jossa vapaaehtoistoiminta muuntui solidaarisuustoiminnaksi, oli kyse vapaaehtoisten pelon tunteiden muuntumisesta vihaksi ja jopa raivoksi syylliseksi nähtyä valtiota kohtaan.

Epäoikeudenmukaisiksi ja jopa virheellisiksi nähtyjä turvapaikkapäätöksiä vietiin eteenpäin tekemällä valituksia hallinto-oikeuksiin. Pitkät hallinnolliset prosessit olivat raskaita, ja hallinto-oikeuksien kielteiset päätökset, jotka johtivat käännytyspää-

18 Jasper 1998.

19 Ks. myös Abdou & Rosenberger 2019.

töksiin, olivat lannistavia. Afganistanista Suomeen tullut Sakhi kuvaa saamiaan negatiivisia päätöksiä niin Maahanmuuttovirastolta kuin hallinto-oikeudeltakin hylkäämiseksi ja torjumiseksi (*reject*). Hän kertoo ajastaan hallinto-oikeuden päätöksen jälkeen. Tuolloin poliisi olisi voinut hakea hänet milloin tahansa ja palauttaa Afganistaniin: ”Silloin itkin paljon, ja mietin mitä tekisin, jos poliisi tulee ja vie minut? Koska tiesin, että minulla ei ole mitään mahdollisuuksia elää Afganistanissa. Itkin ja itkin, koska tiesin, että tästä ei ole ulospääsyä.”

Kuten Sakhin kokemukset osoittavat, turvapaikanhakijat ottivat vastaan negatiivisia päätöksiä pelon ja epätoivon tunteiden sekamelskassa. Pitkiin odotuksiin ja negatiivisiin oleskelulupapäätöksiin liittyi erityisesti vähittäinen tulevaisuuden näkymien mureneminen, mikä johti turhautumiseen ja toivottomuuteen.²⁰ Yksinjääminen tällaisissa haavoittuvissa tilanteissa voi johtaa – ja on johtanut – mielenterveysongelmiin ja jopa itsemurhayrityksiin useammin kuin julkisuuteen astumiseen, saati protestointiin.

Turvapaikanhakijoiden haavoittuvissa tilanteissa tuki tahoilta, joilla on kansalaisuuden tuoma turva, tuottaa tunteiden risteämän, jossa pelko astuu taka-alalle ja tahto taistella epäoikeudenmukaisuutta vastaan nousee. Tukiverkostoissa tunteet kiersivät ja muuntuivat toiminnan kautta. Niiden avulla mielenilmausta ideoineet turvapaikanhakijat pikkuhiljaa pystyivät käsittelemään negatiivisia ja lannistavia tunteita, kuten pelkoa ja toivottomuutta, tavalla, joka auttoi heitä toimimaan. Yksi Oikeus elää -mielenilmauksen perustajista, irakilainen Aran, kuvaa aikaa, jolloin he ”eivät enää istuneet surullisina paikoillaan” vaan alkoivat toimia itsensä ja muiden karkotusuhan alla olevien pelastamiseksi:

Näin 2016 kun paljon ystäviäni joutuivat säilöönottokeskukseen, ja moni heistä karkotettiin. Minä ja monet ympärilläni saimme nega-

20 Ks. myös Seppälä ym. 2020, 97.

tiivisia päätöksiä. Näin, kun perheitä hajotettiin karkotuksissa niin, että vanhemmat palautettiin ja lapset jäivät tänne. Vanhoja ihmisiä karkotettiin. Se oli kamalaa aikaa, koska koko ajan vain kuulumme tosi huonoja uutisia. Mutta me tavallaan totuimme näihin huonoihin uutisiin ja aloimme kerätä energiaa enemmän ja enemmän. Me ei enää ajateltu, että nämä ovat masentavia uutisia, ei, me tiedämme, että pahaa tapahtuu, mutta meidän pitää tehdä enemmän. Meidän pitää vapauttaa ihmisiä, auttaa heitä, niin että emme vain istu paikollamme ja ole surullisia. Okei, olemme surullisia, mutta me teemme enemmän. Me yritämme auttaa itseämme ja muita.

Mielenilmaus sai alkunsa irakilaisten turvapaikanhakijoiden aloitteesta, ja se liittyi aiempaan pienimuotoisempaan karkotusten vastaiseen mielenilmaukseen. Hieman myöhemmin heidän joukkoonsa liittyi afganistanilaisia turvapaikanhakijoita. Yhteiseen protestoimiseen vaikutti yhteinen kokemus haavoittuvuudesta negatiivisen päätöksen saaneena turvapaikanhakijana ja toisaalta näkemys siitä, että he edustavat syrjäisillä seuduilla ympäri Suomen vastaanottokeskuksissa asuvia sekä englannin ja suomen kieliä taitamattomia turvapaikanhakijoita. Näitä yhdistäviä asioita haluttiin tuoda esiin sen sijaan, että olisi keskitytty ryhmän sisäisiin erilaisiin näkemyksiin tai ristiriitatilanteisiin.²¹

Seitsemän mielenilmauksen kuukautta

Suuren Oikeus elää -mielenilmauksen taustalla oli sekä turvapaikanhakijoiden että suomalaisten solidaarisuustoimijoiden affektien ja tunteiden kiertämisen synnyttämiä risteämiä, joissa pelon ja epätoivon rinnalle hiljalleen nousivat suuttumus, viha ja jopa raivo valtion toimintaa kohtaan. Turvapaikanhakijat tunsivat, että suomalainen oikeusvaltio on pettänyt heidät antamalla heille käännytyspäätöksen turvapaikan sijaan. Suomalaiset tukijoukot

21 Ks. myös Haavisto 2020.

puolestaan tunsivat, että suomalainen oikeusvaltio on pettänyt heidät, koska se ei oikeusvaltioperiaatteista huolimatta suojele haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä ja näin ollen kunnioita ihmisoikeuksia.

Tässä tunneilmapiirissä, solidaarisuustoimijoiden tuella, turvapaikanhakijat aloittivat protestinsa 10. helmikuuta 2017 Helsingin keskustassa – ensin Kiasman edustalla, josta se sai viranomaispäätöksellä siirron Rautatientorille. Suomalaisilla solidaarisuustoimijoilla, kuten Vapaa liikkuvuus -verkostolla, oli tärkeä rooli protestin alkuvaiheessa, kun ne neuvottelivat lupa-asioista viranomaisten kanssa ja auttoivat tarvittavien tavaroiden, kuten teltan ja megafonin, hankinnassa. Tavaroiden hankkiminen ja viranomaisten kanssa neuvottelu eivät olleet pelkästään konkreettista apua, vaan niihin liittyi tunneperäinen, affektiivinen ulottuvuus. Solidaarisuustoimijoiden tuki protestin alkuvaiheessa on esimerkki affektiivisesta käytänteestä, joka satoi solidaarisuustoimijoita ja turvapaikanhakijoita yhteen. Ennen kaikkea nämä affektiiviset käytänteet loivat henkisiä turvaverkkoja muuten haavoittuvassa asemassa olevien mielenosoittajien ympärille.

Käännytyshuhan alla olevat turvapaikanhakijat ottavat suuren riskin julkiseen tilaan astuessaan. Heillä ei ole kansalaisuuden ja kodin tarjoamaa suojaa, johon palata, mikäli asiat eivät suju tai protestointi uuvuttaa. Vapaa liikkuvuus -verkostoa edustava Mikko kuvaa protestin tukijoiden toimintaa turvapaikanhakijoiden suojana: ”He tekevät kaikki päätökset, se on heidän protesti ja kyseessä on heidän oikeus elää, mutta jos jotain menee pieleen, me Suomen kansalaiset, meillä on passi ja me voimme mennä koteihimme, jos olemme väsyneitä.” Solidaarisuustoimijoiden asettuminen taka-alalle ja turvapaikanhakijoiden yhteisen äänen vaaliminen ristiriitojen ohi ja yli oli strategista toimintaa, jolla pyrittiin saamaan turvapaikanhakijoiden oma ääni kuuluviin.²²

22 Ks. myös Haavisto 2020.

Protestin alkuperäisenä tavoitteena ei ollut pitkäkestoisuus vaan lähinnä turvapaikkapäätöksiin liittyvien epäkohtien nostaminen julkisuuteen sekä viranomaisten ja poliitikkojen tietoon ja näiden epäkohtien muuttaminen. Protestin ensimmäisinä päivinä mielenilmauksessa vieraili poliitikkoja, kuten Ville Niinistö ja Paula Risikko, ja mediakin alkoi pikkuhiljaa kiinnostua mielenilmauksesta. Mediahuomio keskittyi kuitenkin lähinnä protestoijien kannalta sivuseikkoihin, kuten protestissa vierailleisiin poliitikkoihin tai samalle paikalle perustettuun Suomi ensin -vastamielenosoitukseen, eikä protestin varsinaisiin vaatimuksiin. Niinpä mielenilmausta päätettiin jatkaa, vaikka oli kylmin aika vuodesta.

Ympäri vuorokautinen protestointi pakkasöinä vaati sitkeyttä. Protestin jatkuvuuden kannalta olennaisimpia asioita olivat solidaarisuuden osoitukset suomalaisen yhteiskunnan puolelta. Jotkin Rautatientorin ympäristössä olevat yritykset asettuivat tukemaan mielenosoittajia erilaisin hiljaisiin tavoin, kuten tarjoamalla heille wc-tiloja käyttöön. Seurakunnat osoittivat tukeaan mielenilmaukselle tarjoamalla muun muassa tilojaan mielenosoittajien ruoansäilytykseen. Kantaa otettiin myös näkyvästi: Ateneumin taidemuseo ripusti julkisivulleen suuren graffititaitelijoiden rajaa kriittisesti kommentoivan teoksen, ja Kansallisteatteri pyörittä julkisivunsa näyttörudulla ”Refugees welcome” -tekstiä. Ohikulkijat poikkesivat teltalle, ja joskus kauempaa varta vasten mielenosoitukseen tulijat toivat protestoijille syötävää ja juotavaa. Nämä pienet, yksittäiset tuen osoitukset affektiivisina käytänteinä loivat mielenosoittajille toivoa ja antoivat syyn jatkaa mielenilmausta keskellä kylmintä Suomen talvea. Kuten Raheem Afganistanista kuvasi:

Se, että ihmiset liittyivät meidän joukkoomme, se auttoi meitä jatkamaan. Jos olet yksin kylmässä säässä, helposti ajattelet, että se oli tässä, tämä on loppu. Mutta suomalaiset tulivat ja tukivat meitä.

Jos sinulla on huonoja tunteita, ja näet että ihmiset tulevat ja tukevat sinua, se on iso asia.

Lena Näre²³ kuvaa Oikeus elää -protestia käsittelevässään artikkelissa mielenilmauksen affektiivista infrastruktuuria ja toteaa sen olleen olennainen osa mielenilmauksen perustaa, minkä vuoksi mielenilmaus laajeni avoimeksi kohtauspaijaksi. Mielenilmauksen teltasta tuli paikka, jonne kokoontuivat niin mielenosoittajat, heitä tukeneet solidaarisuustoimijat kuin vastaanottokeskuksista poistetut turvapaikanhakijat, joilla ei ollut muuta paikkaa kuin katu. Lahjoitusten turvin teltalle hankittiin keitin, jonka avulla pystytettiin katukeittiö tarjoamaan ruokaa tarvitseville. Mielenilmauksen teltasta tuli poliittisten vaatimusten lisäksi turvallinen tila, jossa paperittomat turvapaikanhakijat saivat ruokaa, suojaa ja opastusta. Toisaalta mielenilmauksen irakilaiset ja afganistanilaiset aktivistit, jotka olivat aktiivisia asiasta myös sosiaalisessa mediassa, loivat toivoa syrjäisillä seuduilla asuville, negatiivisia päätöksiä saaneille turvapaikanhakijoille, jotka kamppailivat turvapaikkaprosessissaan eri viranomaisten kanssa ja pelkäsivät karkotusta.²⁴

Vaikka mielenilmauksen syntyyn johtivat ennen kaikkea vihan ja jopa raivon tunteet valtion turvapaikkapolitiikkaa kohtaan, mielenilmaus oli täydellisen rauhanomainen. Tässä kontekstissa Oikeus elää -mielenilmauksesta näköetäisyydelle perustettu Suomi ensin -vastamielenilmaus sekä jatkuva häirintä ja väkivallalla uhkailu heidän taholtaan oli Oikeus elää -protestoijille shokki. Tunne jatkuvasta yhteisestä uhasta yhdisti edelleen turvapaikanhakija-aktivisteja ja solidaarisuustoimijoita. Vastamielenosoittajat uhkailivat Oikeus elää -mielenosoittajia muun muassa särkyneillä lasipulloilla ja heittämällä polttopullon teltaan. Nämä kokemukset johtivat täydellisen turvattomuuden tunteisiin vii-

23 Näre 2018, 19.

24 Ks. myös Haavisto 2020, 177.

meistään siinä vaiheessa, kun mielenosoittajat näkivät, miten välinpitämättömästi poliisi suhtautui uhkailuihin. Irakista kotoisin oleva Omar muistelee, miten hän oli joinain päivinä niin uupunut ja peloissaan jatkuvasta vihapostista ja uhkailuista, että kuvitteli aina kävellessään jonkun seuraavan häntä. Omar kuvailee näitä kokiessaan alkaneensa ajatella, että ”elää Irakissa, eikä suinkaan Suomessa”. Moni suomalainen protestiin liittynyt kuvasi, miten heidän silmänsä avautuivat rakenteelliselle rasismille, kun he näkivät, miten poliisi kohtelee turvapaikanhakijoita ja jättää reagoimatta näihin kohdistuneita uhkauksia. Siiri kertoo menettäneensä luottamuksensa poliisiin viimeistään siinä vaiheessa, kun hän näki ”miten poliisi vain katseli auton ikkunasta ilman puuttumista asiaan, kun vastamielenosoittaja tuli uhkailemaan meitä rikkinäisen pullon kanssa”.

Näiden ja muiden shokeeraavien tapahtumien jakaminen yhdessä turvapaikanhakijoiden kanssa johti monen solidaarisuustoimijan kohdalla epäluottamukseen ja jopa häpeään omaa maata kohtaan, jonka oli ennen ajatellut suojelevan heikommassa asemassa olevia ja puolustavan ihmisoikeuksia. Epäluottamuksesta valtiota kohtaan ja häpeästä omaa maata kohtaan tuli aktivismia edelleen motivoivia tunteita.²⁵

Jo ennen protestia syntyneet tunteet karkotuksen pelosta, pettymyksestä ja jopa vihasta valtion turvapaikkapolitiikkaa kohtaan kiersivät mielenosoittajien piirissä koko protestin ajan. Näitä jo ennen protestia olemassa olevia tunteita vahvistivat yhdessä kohdatut vaikeudet protestin kuluessa vastamielenosoittajien ja poliisiin kanssa. Protestiteltassa aktiivisesti olleiden suomalaisten ja turvapaikanhakijoiden välille muodostui vähitellen tunnepitoisia suhteita, joita pidettiin yllä affektiivisen käytänteiden kautta, kuten aterioimalla yhdessä, jakamalla henkilökohtaisia asioita ja halaamalla kylminä öinä, kuten Irakista kotoisin oleva Arif kuvaa:

25 Ks. myös Pirkkalainen ym. 2022.

”Me saimme ystäviä, minulla, joka on uusi täällä, on nyt paljon suomalaisia ystäviä. Tämä ei ole pelkästään verkosto, työryhmä tai vapaaehtoisryhmä, vaan ennemmin me olemme kuin perhe.” Myös suomalainen Suvi kuvaa kuuluvansa laajennettuun perheeseen, joka auttaa jaksamaan rankkaa taistelua ihmisoikeuksien puolesta.

Tiiviissä ja haastavissa olosuhteissa pitkään kestäneessä protestissa ei toki välttytty erimielisyyksiltä tai sisäisiltä ristiriidoilta. Irakilaisten ja afgaanien omat diasporayhteisöt ovat jo itsessään moniäänisiä. Erilaisia sisäisiä jakolinjoja on olemassa esimerkiksi etnisyyden ja uskonnon tulkinnan pohjalta.²⁶ Eri ryhmien sisäisiä ja välisiä ristiriitoja pyrittiin kuitenkin tarkoituksella jättämään sivuun ja niiden merkitystä pienentämään keskittymällä yhteiseen tavoitteeseen ja toisaalta yhteisiin vastustajiin: väärintoimineisiin viranomaisiin ja protestileiriä jatkuvasti uhanneisiin vastamielenosoittajiin.²⁷ Yhteisten vastustajien tuottamien vaikeuksien ja vaikeiden tunteiden jakaminen turvapaikanhakijoiden ja solidarisuustoimijoiden välillä sekä affektiiviset käytänteet niiden ”voittamiseksi” tuottivat affektiivista lisäarvoa.²⁸ Ne loivat mielenosoittajista yhteisön, joka turvasi toiminnan jatkumisen varsinaisen konkreettisen protestin loppumisen jälkeen.

Protestiverkoston toiminnan jatkuminen

Protestileiri toimi vuorokauden ympäri Helsingin keskustassa helmikuusta kesäkuuhun saakka, yhteensä yli seitsemän kuukautta. Kesäkuussa 2017 poliisi määräsi protestin purettavaksi vedoten mahdollisiin turvallisuusriskeihin Helsinki Pride -marssin järjestämisen takia. Noin viikon tauon jälkeen mielenilmaus jatkui päivisin Kiasman edustalla, ja viimeisin konkreettinen protesti syntyi kahdeksi viikoksi installaationa syyskuussa 2017 osana Helsinki Design

²⁶ Ks. esim. irakilaisten sisäisistä jakolinjoista Juntunen 2016.

²⁷ Ks. myös Haavisto 2020, 176; Laaksonen ym. 2021.

²⁸ Ahmed 2004a.

Week -tapahtumaa. Huolimatta konkreettisen protestin loppumisesta turvapaikanhakijoiden oikeuksia puolustava ja karkotuksia vastustava verkosto jatkaa aktiivista toimintaansa edelleen.

Toimintansa alusta saakka verkosto, joka tunnetaan kutsumanimellä Seis karkotuksille!, on avustanut konkreettisesti karkotusuhan alla olevia ihmisiä. Osa verkoston aktivisteista vieraillee säännöllisesti säilöönottokeskuksissa Helsingin Metsälässä ja Joutsenossa. Avustustoiminnassa pyritään hankkimaan säilöön otetuille heidän tarvitsemaansa apua, joka voi olla niin lääkinällistä kuin lainopillistakin. Aktivistit, yhteistyössä lakimiesten kanssa, tekevät valituspyyntöjä korkeimpaan hallinto-oikeuteen epäoikeudenmukaisiksi katsomistaan karkotus- ja käännytyspäätöksistä vedoten muun muassa palautuskieltoon. Verkosto myös järjestää pienimuotoisia mielenilmauksia ja tiedottaa säännöllisesti sosiaalisen median kanaviensa kautta toiminnastaan karkotusten ja käännytysten vastustamisessa.

Protestin jälkeen toiminnan ydinjoukon ovat muodostaneet ennen kaikkea suomalaiset solidaarisuustoimijat. Osa protestin alussa avainhenkilöinä olleista turvapaikanhakija-aktivisteista on vetäytynyt toiminnasta, osa toimii edelleen tulkkeina kohtaamisissa suomalaisten ja karkotusuhan alla olevien turvapaikanhakijoiden välillä. Tämä heijastelee eriarvoisia valtarakenteita. Osa turvapaikanhakija-aktivisteista on vetäytynyt toiminnasta väsytyään vuosia kestäneissä omissa turvapaikka- tai perheenyhdistämiskamppailuissaan. Toisaalta sellaiset henkilöt, jotka ovat saaneet pakolaisstatuksen Suomessa, haluavat aikaa ja energiaa vievän aktivismin sijaan rakentaa omaa elämää Suomessa opiskellen, työskennellen ja perheellisten tapauksessa keskittyen erityisesti lasten kotoutumiseen. Protestileirissä syntynyt pääosin suomalaisten solidaarisuustoimijoiden ydinjoukko pitää yllä verkoston toimintoja, kuten tiedotusta sosiaalisen median kautta, sekä tapahtumien järjestämistä, mutta verkostolla ei ole formaalia rakenetta eikä johtajaa.

Sosiaalisen median aktiivinen käyttö ja uutisten jakaminen ovat tärkeitä tämänkaltaisen verkostomaisen, ilman keskusjohtoa toimivan aktivismin jatkumisessa. Avoimen Facebook-profiilin, jota seuraa yli 15 000 ihmistä, kautta julkaistaan tiedotteita muun muassa karkotusvaarassa olevista henkilöistä ja keskeytetyistä tai peruutetuista karkotuksista. Lisäksi sivustolla julkaistaan live feedejä järjestetyistä mielenilmauksista. Osin verkostomaiseen aktivismiin liittyvän joustavan toimintalogiikan vuoksi Seis karkotuksille! -verkostolla ei ole vahvaa poliittista ideologiaa karkotuksia vastaan, ja haastateltavien näkemykset esimerkiksi rikoksista epäiltyjen tai tuomittujen karkotuksista vaihtelevat. Useimmiten verkoston aktivismi kohdistuu turvapaikanhakijana Suomeen tulleiden karkotuksiin nimenomaan koskien konfliktimaihin palauttamista. Joustavan toimintalogiikan ja ideologian vuoksi tämänkaltaisen aktivistiverkosto pystyy saamaan tukea monelta eri taholta. Tuki perustuu usein vahvoihin tunteisiin, joita erityisesti karkotukset konfliktimaihin, mahdollisesti kuolemanvaaraan, ja palautuskiellon rikkominen, oikeusvaltiossa herättävät. Kuvien ja uutisten jakaminen sosiaalisen median kautta mahdollistaa affektien kiertämisen seuraajien kesken edelleen ja pitää yllä affektivista sitoutumista protestiverkoston.

Karkotusprotestin affektiiviset ulottuvuudet

Eri maissa on erityisesti viime vuosina nähty paljon karkotusten vastaisia mielenosoituksia, joita on myös tutkittu laajasti. Tutkimukset eivät kuitenkaan ole perusteellisesti analysoineet mielenosoituksiin liittyviä tunteita ja affekteja, vaikka karkotukset, erityisesti pakkopalautukset, ovat hyvin tunnepitoinen aihe. Affektien ja tunteiden merkitystä on käsitelty yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimuksessa runsaasti, mutta huomio on usein kiinnittynyt protestoijiin, joilla on kansalaisuus siinä maassa, jossa he protestoivat. Osoitin tässä luvussa, että tunteiden ja affektien rooli ja niiden kautta saatu tuki karkotusuhan alla oleville turvapaikanhakijoille,

joilla ei ole oleskeluluvan, saati kansalaisuuden tuomaa turvaa, on erityisen tärkeää, jotta protestointi on ylipäänsä mahdollista.

Tarkastelin luvussa Suomessa ensimmäisen laajan ja pitkäkestoisien turvapaikanhakijoiden alulle paneman protestin syntyä ja muovautumista affektiteorian avulla. Analysoin, millaisten, usein tunnepitoisten prosessien kautta aiemmin marginaaliin jääneet karkotusuhan alla eläneet turvapaikanhakijat onnistuivat astumaan huolineen ja vaatimuksineen julkiseen tilaan Helsingin keskustaan. Affektien ja tunteiden kiertäminen turvapaikanhakijoiden ja heitä tukeneiden solidaarisuustoimijoiden kesken vaikutti olennaisesti protestin syntyyn ja pitkään keston sekä protestiverkoston muovautumiseen. Ne tuottivat, Ahmedin sanoin, affektiivista lisäarvoa. Wetherellin affektiivisten käytänteiden käsitteen avulla paikansin toiminnan, affektien ja tunteiden yhteen kietoutumista keskittymällä turvapaikanhakijoiden ja solidaarisuustoimijoiden välisiin kohtaamisiin ja niissä jaettuihin tunteisiin ja affekteihin.

Ilman tukea, jossa sosiaalinen, materiaallinen ja emotionaalinen tuki yhdistyvät, turvapaikanhakijoiden haavoittuva asema karkotusuhan alla johtaa helposti pelon, surun ja epätoivon tunteiden valtaan joutumiseen, mistä voi olla seurauksena apaattisuutta, passiivisuutta ja pitkään jatkuessaan mielenterveysongelmia. Suomalaiset tukijoukot puolestaan tulivat osaksi protestia affektiivisen moraalishokin kautta, omaa maata kohtaan muuttuneen tunnepitoisen suhteen motivoimana. Affektit ja tunteet eivät siis liittyneet pelkästään yksilöiden surullisten tilanteiden, jotka osaltaan toki pitivät yllä surun, epätoivon ja pelon tunteita, todistamiseen. Ne liittyivät myös tunnepitoisiin siteisiin omaa maata kohtaan. Suomi, jonka on nähty ja uskottu kunnioittavan ihmisoikeuksia ja oikeusvaltioperiaatteita, on pettänyt heidät. Pettymyksestä kumpuaa häpeää omaa maata kohtaan, joka puolestaan motivoi toimimaan turvapaikanhakijoiden oikeuksien puolesta.

Tunteilla ja affekteilla oli Oikeus elää -protestiverkoston syntymisessä ihmisiä yhdistävä vaikutus, vaikka verkoston aktiiveilla onkin erilaisia näkemyksiä esimerkiksi siitä, vastustetaanko karkotuksia rakenteellisenä järjestelmänä vai vain tiettyjen ihmisten, kuten konfliktimaista tulleiden turvapaikanhakijoiden, kohdalla. Vahvoihin tunteisiin ja affekteihin perustuvat verkostot eivät kuitenkaan voi poistaa rakenteellista epätasa-arvoa tai pitkään, jopa vuosia jatkuvan karkotusuhan tuottamaa uupumusta. Tällä hetkellä lähinnä sosiaalisen median varassa pyörivän verkoston aktiivisimmassa roolissa ovat solidaarisuustoimijat. Protestileirin aikana pääroolissa olleet turvapaikanhakijat ja pakolaiset ovat lähinnä verkoston taustajoukoissa, tulkkeina ja sosiaalisen median aktiivisina käyttäjinä. Monet protestileirin perustamisessa mukana olleet turvapaikanhakijataustaiset aktivistit ovat joko uupuneet jatkuvan karkotusuhan alla, tai toisaalta pakolaisstatuksen saaneet ovat halunneet aikaa ja energiaa vievän aktivismin sijaan keskittyä rakentamaan omaa elämäänsä Suomessa.

Ymmärtämällä mielenilmausten affektiivisia ulottuvuuksia ja huomioimalla niissä toimivien ihmisten välisiä suhteita ja valta-asetelmia pystymme käsittämään aiempaa kokonaisvaltaisemmin karkotuksia ja pakkopalautuksia haastamaan syntyneitä yhteiskunnallista liikehdintää. Syvälinen ymmärrys protesteista on erityisen tärkeää aikana, jolloin käännytykset ja karkotukset nousevat maahanmuuttopolitiikan keskiöön, ja jonka vuoksi myös niiden haastaminen tulee jatkumaan ja oletettavasti saamaan uusia muotoja. Mikäli kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden ihmisten palautuksia korostavan EU-komission ehdotus uudesta EU:n turvapaikkapolitiikasta²⁹ menee jäsenmaissa läpi, protestointi aihepiirin tiimoilta tuskin tulevaisuudessa on ainakaan vähenemässä.

29 Euroopan komissio 2020.

Lähteet

- Abdou, Leila Hadj & Sieglinde Rosenberger (2019) Contesting the deportation state? Political change aspirations in protests against forced returns. *Ethnic and Racial Studies* 42:16, 102–119.
- Ahmed, Sara (2004a) Affective economies. *Social Text* 22:2, 117–139.
- Ahmed, Sara (2004b) *The cultural politics of emotions*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Anderson, Bridget & Matthew J. Gibney & Emanuela Paoletti (2011) Citizenship, deportation and the boundaries of belonging. *Citizenship Studies* 15:5, 547–563.
- Chimienti, Milena (2011) Mobilization of irregular migrants in Europe: A comparative analysis. *Ethnic and Racial Studies* 34:8, 1338–1356.
- De Genova, Nicholas & Natalie Peutz (toim.) (2010) *The deportation regime: Sovereignty, space, and the freedom of movement*. Durham, NC: Duke University Press.
- Euroopan komissio (2020) *Uusi muuttoliike- ja turvapaikkasopimus*. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_fi (haettu 25.1.2022).
- Haavisto, Camilla (2020) "Impossible" activism and the right to be understood: The emergent refugee rights movement in Finland. Teoksessa Ov Cristian Norocel & Anders Hellström & Martin Bak Jørgensen (toim.) *Nostalgia and Hope: Intersections between Politics of Culture, Welfare, and Migration in Europe*. Cham: Springer, 169–184.
- Jasper, James, M. (2018) *The emotions of protest*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Juntunen, Marko (2016) *Poikkeustilan sukupolvet – Irakilaispakolaisuus Suomessa*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Alueiden kehittäminen 31/2016. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Kleres, Jochen (2010) Emotions and narrative analysis: A methodological approach. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 41:2, 182–202.
- McGregor, JoAnn (2011) Contestations and consequences of deportability: Hunger strikes and the political agency of non-citizens. *Citizenship Studies* 15:5, 597–611.
- Nyers, Peter (2003) Abject cosmopolitanism: The politics of protection in the anti-deportation movement. *Third World Quarterly* 24:6, 1069–1093.
- Näre, Lena (2018) Olemme täällä näyttämässä, että olemme ihmisiä siinä missä muutkin – Etnografinen tutkimus turvapaikanhakijoiden protestista Helsingissä. *Sociologia* 55:4, 350–365.
- Näre, Lena (2020) 'Finland kills with a pen' – asylum seekers' protest against bureaucratic violence as politics of human rights. *Citizenship Studies*, 24:8, 979–993.
- Ost, David (2004) Politics as the mobilization of anger: Emotions in movements and in power. *European Journal of Social Theory* 7, 229–244.
- Patler, Caitlin & Roberto G. Gonzales (2015) Framing citizenship: Media coverage of anti-deportation cases led by undocumented immigrant youth organizations. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41:9, 1453–1474.
- Pirkkalainen, Päivi & Lena Näre & Eveliina Lyytinen (2022) 'I Do Not Trust Any of Them Anymore': Institutional Distrust in Pro-Asylum Activism in Finland. *Current Sociology*. <https://doi.org/10.1177/00113921221129313>.
- Rosenberger, Sieglinde & Verena Stern & Nina Merhaut (2018) (toim.) *Protest movements in asylum and deportation*. New York, NY: Springer.
- Seppälä, Tiina & Tapio Nykänen & Saara Koikkalainen & Enni Mikkonen & Minna Rainio (2020) In-between space/time: Affective exceptionality during the 'Refugee crisis' in Northern Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 10:1, 87–105.

- Sigona, Nando (2014) The politics of refugee voices: Representations, narratives and memories. Teoksessa Elena Fiddian-Qasmiyeh, Gil Loescher, Katy Long & Nando Sigona (toim.) *The Oxford handbook of refugee and forced migration studies*. Oxford: Oxford University Press, 369–382.
- Wetherell, Margaret (2012) *Affect and emotion: A new social science understanding*. Lontoo: Sage.

Kukaan ei ole laitton -kampanja viranomaispuhetta haastamassa¹

Tiina Seppälä

Suomalaiset viranomaistahot ovat aktiivisesti pyrkineet kehystämään niin paperittomat kuin pakkopalautuksia vastustavan aktivismin laittomaksi. Laittomuuden korostaminen tulee ymmärtää sosiaalisena konstruktiona ja luonteeltaan poliittisena. Jonkin asian tai henkilön määrittelemisen lailliseksi tai laittomaksi on poliittinen teko samaan tapaan kuin esimerkiksi normaaliksi tai epänormaaliksi nimittäminen.² Lailliseksi tai laittomaksi määrittelemisen tavoitteena on jaotella ihmiset oikeisiin, ”kunnollisiin” kansalaisiin ja ei-toivottuihin ei-kansalaisiin. Kyse on vallankäytöstä, jonka kautta osa ihmisistä esitetään kansallisvaltion kuulumattomina ”toisina”, jotka voidaan karkottaa.

Suomalainen laittomuuspuhe ei ole irrallinen ilmiö vaan kytköksissä laajempaan retoriikkaan, jossa Eurooppaan Lähi-idän ja Afrikan maista suuntautunutta muuttoliikettä on luonnehdittu vakavaksi kriisiksi ja jopa poikkeuksellisia toimia vaativaksi hätätilaksi. Tällaisessa kontekstissa tiettyjen ihmisryhmien määrittelemisen laittomiksi viranomaisten taholta ei olekaan sinänsä yllättävää. Ilmiö ei ole ainoastaan diskursiivinen, vaan laittomuuspuhe on vahvasti sidoksissa muutoksiin turvapaikanhakijoita koskevassa lainsäädännössä. Vuoden 2015 jälkeen Euroopan valtiot ovat ottaneet laajasti käyttöön turvapaikanhakuun liittyviä rajoituksia. Monissa maissa turvapaikanhakijoiden sosiaalisia ja taloudellisia

1 Luku perustuu englanninkieliseen artikkeliini ”‘No one is illegal’ as a reverse discourse against deportability”, joka on julkaistu *Global Society* -lehdessä (Seppälä 2022). Tutkimusta on rahoittanut Suomen Akatemia (rahoituspäätös 316443).

2 Foucault 2007.

etuksia on huomattavasti heikennetty ja pysyvän oleskeluoikeuden saamisen kriteerejä tiukennettu.

Koska viranomaisten laittomuuspuhe kytkeytyy tiiviisti lainsäädännön tiukennuksiin, näitä kahta eri tasoa – puhetta ja käytäntöä – on vaikeaa analysoida toisistaan täysin erillään. Tässä luvussa kuitenkin keskityn enemmän diskursiiviseen puoleen. Tarkastelen yhtäältä, kuinka muutokset lainsäädännössä ja viranomaisten käytännöissä osaltaan loivat ja vahvistivat paperittomiin liittyvää laittomuusdiskurssia, ja toisaalta, kuinka sitä haastamaan syntyi erilaisia vastadiskursseja.

Kaikkein näkyvin ja pitkäaikaisin turvapaikanhakijoiden oikeuksia puolustava ja karkotuksia vastustava kampanja on ollut Oikeus elää -protesti, jota on tutkittu useista näkökulmista.³ Tässä luvussa suuntaan huomion Kukaan ei ole laitton -kampanjaan ja sen yhteydessä esitettyyn argumentaatioon. Kampanjan lanseerasi Vasemmistonuoret keväällä 2018, ja se oli aktiivinen helmikuusta joulukuuhun. Aineistoni koostuu kampanjan [www-sivulla](#) ja Facebook-sivustolla julkaistuihin kannanotoista ja tapahtumaraaportteista sekä uutismateriaalista, jossa kampanjaan osallistuneita henkilöitä on haastateltu (verkkoaineisto N=55). Keräsin aineiston vuosien 2019–2020 aikana ja analysoin sen laadullisen tekstianalyysin keinoin. Kävin ensin systemaattisesti läpi koko materiaalin ja jaottelin sen teemoihin pääasiallisen sisällön perusteella. Sen jälkeen jaoin kunkin teeman vielä pienempiin sisältöihin, joita analysoin suhteessa tutkimuskysymyksiin teoreettisen viitekehyksen avulla.

Tutkimukseni lähtökohta on, että paperittomuuden kriminalisointi, pakkopalautukset ja karkotettavuus ovat modernia valtiokeskeistä suvereniteettia ja kansallismielisyyttä tukevia kansalaisuuden hallinnan teknologioita, jotka ylläpitävät perinteistä poliittisen osallisuuden ja osattomuuden logiikkaa.⁴ Karkotet-

3 Esim. Näre 2018; 2020; Pirkkalainen tässä teoksessa (luku 14).

4 Khosravi 2018; 2019; Walters 2002.

tavuutta on käsitteenä määritelty monin tavoin. Se voidaan ymmärtää tilana, jossa ihminen voidaan karkottaa valtiosta toiseen hetkellä millä hyvänsä.⁵ Karkotettavuuteen prosessina sisältyy Karina Horstin ja Päivi Pirkkalaisen⁶ mukaan julmuutta, jota ei käsitteellistetä väkivallaksi siinä mielessä kuin väkivalta on perinteisesti ymmärretty. He puhuvatkin karkotettavuuteen liittyvästä hitaasta väkivallasta.⁷

Karkotettavuuden käsite on merkityksellinen, koska se kytkeytyy erottamattomasti viranomaisten laittomuusdiskurssiin. Väitän, että karkotettavuuden tuottamista eli karkottamisen helpottamista ja sen julkisen hyväksyttävyyden lisäämistä voidaan pitää viranomaisten laittomuusdiskurssin keskeisimpänä tavoitteena, vaikka sitä ei avoimesti myönnettäisikään.⁸ Lukuni perustuu ajatukselle, että sekä laittomuutta että karkotettavuutta rakennetaan ja ylläpidetään materiaalisten käytäntöjen lisäksi diskursiivisesti. Tämä pätee myös laittomuutta ja karkotettavuutta tuottavien käytäntöjen vastustamiseen – niitäkin voidaan haastaa diskursiivisesti.

Tämän vuoksi valitsin aineiston analyysiin teoreettiseksi näkökulmaksi foucault'laisen käänteisdiskurssin (*reverse discourse*). Michel Foucault'n⁹ mukaan käänteisdiskurssi mahdollistuu, aktivoituu ja rakentuu hyvin läheisessä suhteessa alkuperäiseen diskurssiin – se ei ole siitä riippumaton tai itsenäinen. Foucault puhuu diskursseista samaan tapaan kuin vallasta ja vastarinnasta ylipäänsä.¹⁰ Hänen mukaansa vallan diskurssia ja sitä vastustavaa diskurssia ei voida erottaa, vaan ne kietoutuvat tiiviisti toisiinsa. Käänteisdiskurssit hyödyntävät usein samaa terminologiaa ja perustuvat samoille tai samankaltaisille kategorioille, joille niiden haastamat diskurssit pohjautuvat. Yhtäältä diskursseja voidaan

5 De Genova 2002.

6 Horsti & Pirkkalainen 2021, 182.

7 Horsti & Pirkkalainen 2021.

8 Ks. myös Anderson ym. 2011; De Genova 2002; Hasselberg 2016; Peutz & De Genova 2010; Jansen ym. 2014; Khosravi 2018.

9 Foucault 1978, 100.

10 Foucault 1978, 95–96.

pitää taktisina elementteinä, jotka toimivat erilaisissa valtasuhteiden verkostoissa. Niitä voi olla yhtäaikaisesti useita, ja ne voivat olla sisäisesti ristiriitaisia jopa saman strategian osana. Toisaalta ne voivat kulkeutua aivan päinvastaiseen strategiaan muuttamatta muotoaan.¹¹ Koska diskursiivisissa strategioissa voi ilmetä samanaikaisesti monia, myös keskenään jännitteisiä elementtejä, diskursseja ei voi mustavalkoisesti jakaa hyväksytyihin ja ei-hyväksytyihin tai hallitseviin ja hallittaviin.¹² Diskurssit toimivat monimutkaisissa prosesseissa paitsi vallan myös vastarinnan välineinä. Ne yhtäältä välittävät, tuottavat ja vahvistavat valtaa ja toisaalta paljastavat ja nakertavat sitä tehden sen alttiiksi vastustukselle.¹³

Käytännössä tämä tarkoittaa, että asia, joka alkuperäisessä diskurssissa tehdään nimeämisen kautta olemassa olevaksi (esimerkiksi ”laittomuus”), luo samalla mahdollisuuden sen vastustamiselle. Käänteisdiskurssi haastaa alkuperäisen diskurssin normalisoivaa valtaa, jonka olemassaolon vuoksi se on alun perin saanut alkunsa. Judith Butlerin mukaan¹⁴ tätä ei tule ymmärtää puhtaana vastakkainasetteluna, koska asiaa käytetään ensin normalisoivana käsitteenä ja vasta sen jälkeen haastavana elementtinä. Kyse ei ole siten ”taantumuksellisen” ja ”edistyksellisen” käytön vastakkainasettelusta vaan edistyksellistä käytöstä, joka toistaa taantumuksellisen merkityksen voidakseen haastaa sitä.¹⁵ Tällöin kiinnostavaa ei ole niinkään se, millaisesta strategiasta diskurssit ovat lähtöisin tai millaisia ideologioita ja moraalisia lähtökohtia ne edustavat, vaan niitä on arvioitava kriittisesti siitä näkökulmasta, millaisia tiedon ja vallan vaikutuksia ne tuottavat (taktinen taso) ja millainen valtasuhde tekee niiden hyödyntämisestä välttämättömää (strateginen taso).¹⁶ Tulkitsen tätä niin, että näitä eri tasoja

11 Foucault 1978, 100–101; ks. myös Butler 1997, 91–96.

12 Foucault 1978, 100.

13 Foucault 1978, 100–101.

14 Butler 1997, 93.

15 Butler 1997, 100; ks. myös Butler 1995, 236–237.

16 Foucault 1978, 102.

tarkastelemalla on mahdollista analysoida, millaisesta vallankäytöstä on kyse ja miten hallitsemaan ja vastustamiseen pyrkivät voimat toimivat vuorovaikutuksessa keskenään.

Analysin tässä luvussa, miten Kukaan ei ole laitton -kampanjassa esitettyjä argumentteja voidaan tulkita käänteisdiskurssin näkökulmasta ja miten käänteisdiskurssi käytännössä toimii paperittomuuden, pakkopalautusten ja karkotettavuuden kontekstissa. Vastaan seuraaviin kysymyksiin: Miten laittomuusdiskurssi ja käänteisdiskurssi syntyivät ja rakentuivat? Mitkä olivat niiden keskeiset argumentit? Miten käänteisdiskurssi asemoitui suhteessa laittomuusdiskurssiin? Liittyikö käänteisdiskurssiin mahdollisesti joitakin jännitteitä?

Laittomuusdiskurssi ja sen rakentuminen

Kuten mainitsin alussa, laittomuusdiskussin rakentumista ei voida tarkastella huomioimatta lainsäädännöllisiä ja muita turvapaikanhakijoiden asemaan vaikuttavia toimia. Vuonna 2016 Juha Sipilän hallituksen johdolla ulkomaalaislakiin tehtiin useita tiukennuksia. Toukokuussa 2016 astui voimaan muutos, joka poisti kansainvälisen suojelun kategoriasta humanitaarisen suojelun. Sitä oli aiemmin käytetty oleskeluluvan perusteena tapauksissa, joissa turvapaikan myöntämisen tai toissijaisen suojelun perusteet eivät täyttyneet, mutta henkilöä ei voitu turvallisesti palauttaa kotimaahansa. Lisäksi toisen kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneilta poistettiin mahdollisuus saada tilapäinen oleskelulupa. Kun aiemmin kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneille turvapaikanhakijoille oli voitu myöntää tilapäinen oleskelulupa maastapoistamisen estymisen vuoksi, lakimuutoksen jälkeen heistä tuli paperittomia. Myös turvapaikanhakijoille tarjottavaa oikeudellista apua rajoitettiin.¹⁷

17 Laki ulkomaalaislain muuttamisesta 2016; laki oikeusapulain muuttamisesta 2016; Migri 2016a; 2016b.

Sipilän hallituksen eduskunnalle tekemässä esityksessä¹⁸ tiukennuksia perusteltiin seuraavasti:

tavoitteena on *hallita maahanmuuttoa, vähentää maahanmuuton kustannuksia*, edistää kansainvälistä tai tilapäistä suojelua saavien perheenkokoajien kykyä vastata perheensä toimeentulosta, helpottaa perheenjäsenten yhteiskuntaan asettumista sekä *varmistaa, ettei Suomi näyttäydy erityisen houkuttelevana turvapaikanhakumaana*.¹⁹

Lakimuutosten ja uusien rajoitusten täytäntöön panemisesta huolehti Maahanmuuttovirasto (Migri), joka lisäksi tiukensi omaa tulkintaansa. Se muutti Irakin, Afganistanin ja Somalian maatioja: tiettyjä alueita määriteltiin turvallisiksi palaamiselle.²⁰ Migri kiristi myös tulkintaansa henkilön perustellusta pelosta joutua vainon kohteeksi tai kärsiä vakavaa haittaa palatessaan kotimaahansa tai pysyvään asuinmaahansa.²¹

Tiukennukset vaikeuttivat turvapaikanhakijoiden tilannetta merkittävästi. Kuten Lena Näre²² toteaa, muutosten jälkeen turvapaikanhakijat eivät olleet enää lain edessä tasa-arvoisia. Ari Hirvosen²³ mukaan paperittomien kriminalisointi rapautti suomalaisen oikeusvaltion perusteita ”riistämällä heikompiosaisilta yhdenvertaisen oikeusturvan ja perus- ja ihmisoikeuksien turvan”. Käännäytyksiä ja karkotuksia alettiin tehdä ennennäkemättömässä mittakaavassa.²⁴ Myös niin sanottujen uuspaperittomien määrä alkoi nopeasti kasvaa.²⁵ Sisäministeriön²⁶ laittoman maahantulon

18 Hallituksen esitys HE 43/2016 vp, kurssiivit kirjoittajan.

19 Myöhemmin tiukennuksia perusteltiin tarpeella yhtenäistää turvapaikkakäytäntöjä muiden EU-maiden, erityisesti Ruotsin, kanssa (Sisäministeriö 2018). Samankaltaisia perusteluja käytettiin muissa Pohjoismaissa (Hagelund 2020).

20 Migri 2016c; ks. myös Horsti & Pirkkalainen 2021, 183.

21 Saarikkomäki ym. 2018.

22 Näre 2020.

23 Hirvonen 2017.

24 Horsti & Pirkkalainen 2021, 183.

25 Nieminen 2016.

26 Sisäministeriö n.d.

ehkäisyä käsittelevä julkaisu painotti, että ”jokaisella ihmisellä tulee olla selvä asema yhteiskunnassa eikä kenenkään tulisi oleskella maassa laittomasti”, jolloin kielteisen päätöksen saaneet turvapaikanhakijat määrittyivät laittomasti maassa oleskeleviksi. Paperiton-termiä ei kuitenkaan suositeltu käytettäväksi: ”Lainvalvonnan näkökulmasta termin paperiton käyttö ei ole suotavaa. Sen sijaan tulisi puhua siitä, oleskeleeko henkilö maassa laillisesti vai laittomasti.”²⁷ Maahanmuuton ministeriöryhmän hyväksymässä laittoiman maassa oleskelun ehkäisyn ja hallinnan toimenpidesuunnitelmassa paperiton-termiä suoranaisesti kehoitettiin välttämään.²⁸

Ulkomaalaislakiin perustuvassa viranomaiskielessä paperittomista henkilöistä puhuttiin siis laittomina oleskelijoina tai laittomina maahantulijoina. Kuitenkaan sellainen henkilö, joka hakee turvapaikkaa Suomesta, ei oleskele maassa laittomasti.²⁹ Kuten Elina Nieminen³⁰ mainitsee, maassa laittomasti *tavattavat* henkilöt voivat ”olla paitsi paperittomia, myös myöhemmin turvapaikanhakijoiksi rekisteröityviä henkilöitä, jolloin heidän oleskelunsa Suomessa muuttuu lailliseksi ulkomaalaislain (301/2004) 40.3 pykälän mukaisesti”. Onkin arvioitu, että suuri osa paperittomiksi päätyvistä tulee maahan laillisin keinoin ja ajautuu paperittomaksi vasta myöhemmin.³¹

Paperittomuuden eri ulottuvuuksia ei julkisessa keskustelussa viranomaisten taholta pyritty selventämään vaan pikemminkin häivyttämään. Tätä kritisoitiin Paperittomat-hankkeen, Pakolaisneuvonta ry:n ja muiden järjestöjen kannanotossa:

Suunnitelman mukaan termin ’paperiton’ käyttöä tulee välttää. Me allekirjoittajatohot tulemme myös jatkossa käyttämään paperi-

27 Marinin hallituksen aikana ohjeistusta on päivitetty niin, että ulkomaalaisen kerrotaan voivan oleskella maassa laillisesti oleskelulupa- ja turvapaikkahakemuksen käsittelyn ajan (Sisäministeriö n.d.).

28 Sisäministeriö 2016; ks. myös Hirvonen 2017.

29 Pakolaisapu 2019; Pakolaisneuvonta n.d.

30 Nieminen 2016.

31 PICUM n.d.

ton-termiä, koska se kuvaa laajaa aihetta paremmin kuin mikään muu termi. Uuspaperittomat, joita toimenpidesuunnitelma koskee, ovat vain yksi ryhmä paperittomien joukossa. Emme ylipäättään erottele ihmisiä heidän maassaolostatuksensa takia emmekä hyväksy perusoikeuksien rajoittamista minkään ihmisryhmän osalta.³²

Hirvosen³³ mukaan aiheellisesta kritiikistä huolimatta Suomessa alettiin määrätietoisesti puhua laittomasti maassa oleskelevista. Pro-Tukipisteen kampanjassa oli jo vuonna 2014 huomautettu laittomista siirtolaisista puhumisen vahvistavan käsitystä, ettei paperittomilla siirtolaisilla ole oikeuksia, vaikka heille kuuluvat samat ihmisoikeudet kuin kaikille muillekin. Tuolloin viitattiin paperittomien asemaa Euroopassa seuraavaan PICUM-järjestön Words Matter -kampanjaan, jossa suositeltiin termin ”paperiton siirtolainen” käyttämistä. Sekään ei tosin riitä kuvaamaan kaikkien sellaisten siirtolaisten tilannetta, jotka jäävät virallisten järjestelmien ulkopuolelle. Kaikissa tilanteissa kyse ei myöskään ole paperittomuudesta, koska oleskelun luvallisuudesta huolimatta siirtolainen voi joutua oikeudettomaan asemaan.³⁴

Käyttöön valituilla termeillä on suurta yhteiskunnallista merkitystä. Ulkomaalaislain tiukennusten vuoksi nopeasti kasvaneen paperittomien määrän johdosta paperittomuuden käsite alkoi hämärtyä myös julkisessa keskustelussa – paperittomuudesta alettiin yhä useammin puhua laittomana maassa oleskeluna. Vaikka paperittomuus ei sinällään mitenkään liity rikolliseen toimintaan vaan tarkoittaa hallinnollisen oleskelustatuksen puutetta, paperittomuus alkoi sekä viranomaispuheessa että laajemmassa julkisessa keskustelussa kytkeytyä yhä vahvemmin laittomaan maassa oleskeluun, johon liitetään kielteisiä ilmiöitä, kuten rikollisuutta.³⁵

32 Paperittomat.fi 2016.

33 Hirvonen 2017.

34 PICUM n.d.; Pro-Tukipiste 2014.

35 Nieminen 2016; Hirvonen 2017; ks. myös Näre ym. tässä teoksessa (luku 12).

Laittomuuden terminologia luo vahvoja mielikuvia tarpeesta suojella valtion turvallisuutta ja ylläpitää sisäistä järjestystä.³⁶ Poliittikatieteissä tähän viitataan turvallistamisen käsitteellä, jolla tarkoitetaan, että jokin ilmiö irrotetaan alkuperäisestä kontekstistaan ja määritellään turvallisuuskysymykseksi. Kuten Emma Holkeri kollegoineen³⁷ toteaa, ”turvallistettujen ilmiöiden avulla voidaan oikeuttaa poikkeuksellisia toimia ilmiön kontrolloimiseksi”. Näiden toimien vastustaminen on vaikeaa, koska ”toimia ei hahmoteta poikkeukselliseksi juuri turvallisuudella kehystämisestä johtuen”. Turvapaikanhakijoiden kontekstissa tämä voi tarkoittaa, että heidät määritellään yhtenäiseksi, suoranaista uhkaa tai vähintään huolta aiheuttavaksi joukoksi, mikä johtaa kansallisen turvallisuuden ja hallinnan perspektiivien korostumiseen ihmisoikeuksien sijaan.³⁸ Koska laittomaksi määrittelemineen ”jo itsessään sulkee kielteisen oleskelulupapäätöksen saaneet yhteiskunnasta osattomuuteen”, sitä voidaan pitää eriarvoisuutta tietoisesti lisäävänä vallankäytön muotona ja ensimmäisenä askeleena kohti paperittomuuden kriminalisointia.³⁹ Se ei vaikuta pelkästään paperittomiin vaan leimaa kaikki turvapaikanhakijat – heistä jokaisesta tulee ”potentiaalinen laittomasti maassa oleskeleva, tarkailun, kontrollin ja rangaistuksen kohde”.⁴⁰

Alun perin laittomuusdiskurssin synnyttivät suomalaiset viranomaistahot,⁴¹ mutta terminologia levisi myös laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Ensin se otettiin käyttöön niin sanottujen maahanmuuttokriittisten poliittisten ryhmittymien keskuudessa, minkä jälkeen se yleistyi mediassa ja kansalaisten ar-

36 Nieminen 2016; ks. myös Näre ym. tässä teoksessa (luku 12).

37 Holkeri ym. 2018.

38 Ks. esim. Huysmans 1995; Bello 2020.

39 Hirvonen 2017.

40 Hirvonen 2017.

41 On syytä mainita, että oma vaikutuksensa viranomaisten laittomuusdiskurssin muotoutumiseen saattoi olla myös sillä, että ”pakolaiskriisin” alkuvaiheessa eri diasporayhteisöistä käsin oltiin runsaasti yhteydessä rikospoliisiin, joka sai lukuisia ilmoituksia maahan saapuvien aiheuttamista turvallisuusuhkista (ks. esim. Juntunen 2016).

kipäiväisessä kielenkäytössä. Tätä kautta laittomuusdiskurssi ei ainoastaan tukenut ja oikeuttanut jo olemassa olevia maahanmuuttovastaisia mielipiteitä vaan synnytti myös uudenlaisia ennakkoluuloja. Viranomaisten puhe laittomista ihmisistä loi tehokkaasti mielikuvaa ei-toivotusta ja mahdollisesti vaarallisesta siirtolaisten joukosta, joka ei ole turvapaikan arvoinen tai suojelun tarpeessa.

Käänteisdiskurssin syntyminen ja sisältö

Vasemmistonuorten Kukaan ei ole laitton -kampanja avattiin 20.2.2018. Sen tavoitteeksi määriteltiin turvapaikanhakijoiden tukeminen ja pakkopalautusten vastustaminen. Samalla kerättiin varoja Vapaa liikkuvuus -verkostolle turvapaikanhakijoiden auttamiseksi.⁴² Kukaan ei ole laitton -kampanja on itsessään kansainvälinen. Se sai alkunsa Saksassa vuonna 1997 otsikon Kein Mensch ist illegal alla, minkä jälkeen se on levinnyt ympäri maailmaa. Saksan ja Ranskan lisäksi se on ollut erityisen suosittu Kanadassa. Se toimii löyhänä verkostona, joka kokoaa yhteen turvapaikanhakijoiden, eri syistä paperittomiksi ajautuneiden ja karkotusuhan alla olevien ihmisten oikeuksia puolustavia ryhmittymiä. Tavoitteena on tukea turvapaikanhakijoita, paperittomia ja karkotusuhan alla eläviä työn saantiin, terveydenhuoltoon, koulutukseen ja asumiseen liittyvissä haasteissa riippumatta heidän oleskelustatuksesta. Useat suomalaiset järjestöt ovat vuosien varrella tehneet yhteistyötä verkoston kanssa.

Varsinaisesti Kukaan ei ole laitton -nimeä kantavan kampanjan lanseerasi Suomessa kuitenkin vasta vuonna 2018 Vasemmistonuoret.⁴³ Kampanja rakentui pitkäaikaisen turvapaikka-aktivismiin, aiemman toiminnan ja verkostojen varaan. Yksi tärkeimmistä oli Oikeus elää, joka oli ensimmäinen laaja ei-kansalaisten poliittinen protesti Suomessa ja toiseksi suurin koskaan maassa

42 Vasemmistonuoret 2018a.

43 Se ei ollut ainoa taho, joka toimi kyseisen otsikon alla. Esimerkiksi Vihreät nuoret (2018) julkaisi kannanottoja ja vaati pakkopalautusten keskeyttämistä, kunnes turvapaikkajärjestelmän puutteet on korjattu.

järjestetty mielenilmaus.⁴⁴ Näre⁴⁵ on analysoinut sitä turvapaikanhakijoiden keinona tehdä näkyväksi valtion rakenteellista ja byrokraattista väkivaltaa, joka rikkoo heidän perustavanlaatuisia ihmisoikeuksiaan. Hän tulkitsee laittomaksi määriteltyjen, karkotusuhalla olevien ei-kansalaisten mielenilmauksen aktiivisena osallistumisena ihmisoikeuksien politiikkaan. Hirvosen⁴⁶ mukaan aktivistit tekivät näkyväksi, kuinka turvapaikanhakijat suljetaan ulos poliittisen päätöksenteon, lainsäädännön ja hallinnon käytännöistä. Lisäksi protesti osoitti, ettei ihmisoikeuksiin liittyvissä kamppailuissa ole kyse vain olemassa olevista oikeuksista vaan myös sellaista ”uusista” oikeuksista, joista ei ole vielä alettu vakavasti edes keskustella.⁴⁷

Oikeus elää -aktivistit korostivat oikeuden elämään olevan kaikkein perustavanlaatuisin ihmisoikeus. He vaativat pakkopalautusten lopettamista ja pitivät Migrin turvapaikkapäätöksiä virheellisinä, epäoikeudenmukaisina ja henkeä uhkaaviin karkotuksiin johtavina.⁴⁸ Kukaan ei ole laiton -kampanja jatkoi tätä kritiikkiä ja hyödynsi hyvin samantyyppistä argumentaatiota. Erona oli se, että siinä, missä Oikeus elää -protesti oli turvapaikanhakijoiden itsensä suunnittelema ja heidän ehdoillaan etenevä,⁴⁹ Kukaan ei ole laiton -kampanjassa solidaarisuustoimijat olivat keskeisemmässä asemassa.⁵⁰ Sillä oli myös tiiviit kytkökset puoluepolitiikan kenttään silloisen oppositiopuolueen vasemmistoliiton kautta. Kampanjassa Sipilän hallitusta kohtaan esitetty vahva kritiikki tuleekin ymmärtää osana laajempaa oppositio–hallitus-vastakainasettelua. Yksi kampanjan perustajista, Hämeen Vasemmis-

44 Näre 2020; ks. myös Hirvonen 2019; Pirkkalainen tässä teoksessa (luku 14).

45 Näre 2020.

46 Hirvonen 2019.

47 Hirvonen 2019; ks. myös Näre 2020.

48 Hirvonen 2019.

49 Ks. Pirkkalainen tässä teoksessa (luku 14).

50 Oikeus elää -protestin yhteydessä alkoi syntyä uudenlaista yhteiskunnallista yhteistoimijutta ja poliittista vastavuoroisuutta ei-kansalaisten ja kansalaisten välille (Oudejans 2014, 14).

tonuorten varapuheenjohtaja Noora Tapio avasi asetelmaa eräässä haastattelussa: ”Myös turvapaikanhakijat, pakolaiset ja paperittomat ansaitsevat oikeusturvan. Tämänhetkinen tilanne on täysin kestävä. Hallituksen toimet eivät kestä päivänvaloa, vaan rikovat henkensä edestä Suomeen pakenevien ihmisoikeuksia karulla tavalla.”⁵¹

Kukaan ei ole laitton -kampanjassa kritisoitiin suorasanaisesti hallitusta epäinhimillisestä turvapaikkapolitiikasta, pakolaisten ihmisoikeuksien polkemisesta ja ihmisten lähettämistä kuolemaan.⁵² Lisäksi vaadittiin riippumatonta selvitystä Migrin toiminnasta ja hallituksen ulkomaalaislakiin tekemien tiukennusten vaikutuksista.⁵³ Erityisesti kampanjassa arvosteltiin hallituksen päätöstä poistaa humanitaarisen suojelun kategoria turvapaikan myöntämisen perusteista tapauksissa, joissa turvapaikan tai toisijaisen suojelun perusteet eivät täyty. Yksi keskeisimmistä vaatimuksista oli suunnattu suoraan hallitukselle: humanitaarisen suojelun palauttaminen oleskeluluvan perusteeksi.⁵⁴ Kampanja korosti, että aiemmin humanitaarinen suojelu oli vastannut tilanteeseen, jossa turvapaikkaperusteet eivät täyttyneet mutta henkilön oli mahdotonta palata kotimaahansa tai aiempaan oleskelumaahansa muiden olosuhteiden, esimerkiksi huonon turvallisuus- tai ihmisoikeustilanteen, aseellisen konfliktin tai luonnonkatastrofin, vuoksi.⁵⁵

Kampanja esitti myös humanitaarisen viisumin käyttöönottoa. Vasemmistonuorten puheenjohtaja Hanna-Marilla Zidan vaati *Kansan Uutisten* haastattelussa, että Suomen tulisi olla edelläkävijä, kun etsitään ratkaisuja humanitaarisiin kriiseihin: ”Meidän tulee jälleen ottaa vahva rooli rauhanvälityksessä ja pyrkiä oikeasti

51 Vasen Kaista 2018.

52 Vasemmistonuoret 2018a; Vasen Kaista 2018; Libero 2018.

53 Vasemmistonuoret 2018d; 2018e; 2018f; Kukaan ei ole laitton, postaukset 21.3.2018, 23.8.2018, 1.10.2018; ks. myös *Kansan Uutiset* 2018; Vasen Kaista 2018.

54 Vasemmistonuoret 2018a–e.

55 Vasemmistonuoret 2018a.

käyttämään 0,7 prosenttia bruttokansantulosta kehitys yhteistyöhön. Pään puskaan työntämisen aika on ohi.”⁵⁶ Näkemys liittyy Vasemmistonuorten laajempiin tavoitteisiin, joihin lukeutuu maahanmuuton ja ihmisten vapaan liikkuvuuden helpottaminen viisumien ja oleskelulupien kriteereitä keventämällä. Vasemmistonuoret on ehdottanut myös turvapaikkaprosessien helpottamista siten, että turvapaikan hakeminen ja saaminen olisi mahdollista jo lähtömaassa. Se on myös vaatinut paperittomille pääsyä julkisen terveydenhuollon piiriin ja kaikille lapsille oikeutta koulutukseen.⁵⁷ Kukaan ei ole laitton -kampanja rakentui lähtökohdalle, ettei pakolaistatuksen tulisi olla ainoa keino saada turvaa: ”Henkilökohtainen vaino tai tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuuluminen eivät ole ainoita syitä, joiden vuoksi henkilö voi joutua pakenemaan kotimaastaan. Silloin mahdollisuus turvapaikan hakemiseen ei riitä.”⁵⁸

Kampanjan aikana järjestettiin useita toimintapäiviä Suomen suurimmissa kaupungeissa, kuten Helsingissä, Tampereella, Joensuussa, Turussa, Oulussa ja Jyväskylässä. Valtakunnallisena toimintapäivänä 7.4.2018 Tampereella vaadittiin pakkopalautusten lopettamista – ettei Suomen valtio läheta ihmisiä sota-alueelle kuolemaan. Vasemmistonuoret toisti aiemmin esitetyn vaatimuksensa humanitaarisen suojelun palauttamiseksi oleskeluluvan perusteeksi sekä vaati humanitaarisen viisumin käyttöönottoa ja riippumattoman selvityksen tekemistä Migrin toiminnasta ja kiristyneen lainsäädännön vaikutuksista turvapaikanhakijoiden oikeuksien näkökulmasta. Myös Hämeen Vasemmistonuoret järjesti mielenosoituksen turvapaikanhakijoiden ja pakkopalautuksen uhan alla olevien tueksi ja hallituksen epäinhimillistä turvapaikkapolitiikkaa vastaan. Mielenosoittajat toivat esiin, kuinka Sipilän hallitus oli kiristänyt turvapaikkaperusteita,

56 Kansan Uutiset 2018.

57 Vasemmistonuoret 2015.

58 Vasemmistonuoret 2018a; ks. myös 2018d; 2018e; 2018f.

rajoittanut pääsyä oikeusavun piiriin, lyhentänyt valitusaikoja sekä heikentänyt turvapaikanhakijoiden oikeutta tulla kuulluiksi. Hämeen Vasemmistonuorten puheenjohtaja Silja Nieminen puhui Suomen globaalista vastuusta *Vasen Kaista* -lehden⁵⁹ haastattelussa:

Suomen kaltaiselta varakkaalta yhteiskunnalta täytyy löytyä resursseja hädänalaisille. Suomeen hakeutuvat turvapaikanhakijat ovat vain murto-osa kaikista Eurooppaan saapuvista turvaa hakevista ihmisistä, konfliktialueiden miljoonista puhumattakaan. Jokaisen kansainvälistä suojelua hakevan asia pitää tutkia huolellisesti oikeusvaltion periaatteiden mukaisesti.

Omien tapahtumiensa lisäksi kampanja osallistui vetoomusten ja yhteisten mielenilmausten järjestämiseen muiden toimijoiden kanssa, kuten afganistanilaisten turvapaikanhakijoiden pakkopalauteksia vastustavaan Don't Send Afghans Back -protestiin,⁶⁰ Loivisassa asuvan irakilaisperheen karkottamista vastustavaan *Lov is an asylum* -mielenilmaukseen⁶¹ sekä kurdiaktivisti Bedhadin⁶² ja irakilaisen turvapaikanhakija Mostafan⁶³ karkottamista vastustaviin mielenosoituksiin. Kaikissa yhteyksissä korostettiin, että hallituksen tulisi noudattaa sekä kansainvälistä lainsäädäntöä että omaa perustuslakiaan eikä palauttaa hengenvaarassa olevia ihmisiä entisiin koti- tai asuinmaihinsa. Joissakin tapauksissa, kuten Mostafan kohdalla, painotettiin, että Suomessa vuosia asuneen ja tänne kotiutuneen ihmisen turvapaikkahakemus tulisi ottaa uudelleen käsittelyyn, koska hänellä on oikeus elää Suomessa joutumatta kuolemanvaaraan.⁶⁴

59 *Vasen Kaista* 2018.

60 Kukaan ei ole laitton, postaus 26.2.2018.

61 Kukaan ei ole laitton, postaukset 1.2.2018, 27.2.2018.

62 Kukaan ei ole laitton, postaukset 23.5.2018, 26.5.2018, 1.6.2018, 3.6.2018, 16.7.2018.

63 Kukaan ei ole laitton, postaukset 11.6.2018, 13.6.2018, 14.6.2018.

64 Kukaan ei ole laitton, postaus 11.6.2018.

Kampanjassa annettiin myös käytännön ohjeita kansalaistotelemattomuuteen tilanteissa, joissa viranomaiset ovat karkottamassa turvapaikanhakijoita.⁶⁵ Kampanja jakoi esimerkiksi Stop Deportations -verkoston laatimat ohjeet siitä, miten pakkopalautettavaa henkilöä voi auttaa lentokoneessa. Tämä liittyi suurta huomiota julkisuudessa herättäneeseen tapaukseen, jossa vihreiden eduskuntaryhmän lainsäädäntösihteeri Aino Pennanen yritti estää irakilaisen miehen pakkopalautuksen Finnairin lennolla Helsingistä Berliiniin. Koneen valmistautuessa lähtöön Pennanen kieltäytyi istuutumasta paikalleen, minkä jälkeen poliisi poisti hänet koneesta ja antoi huomautuksen lievistä ilmailurikkomuksesta. Tapahtunutta kommentoitiin Kukaan ei ole laiton -kampanjan Facebook-sivuilla Finnairin mainosta satiirisesti jäljittelevän From HEL to hell -kuvan yhteydessä:

Finnair on päättänyt osallistua pakkopalautuksiin. Toiminnallaan yhtiö tietoisesti vaarantaa ihmisten henkiä. Toisin kuin Finnair, monet lentoyhtiöt ja kapteenit ovat päättäneet kieltäytyä toteuttamasta pakkopalautuksia lennoillaan. Suomen hallituksen turvapaikkapolitiikka rikkoo järjestelmällisesti perustuslakia. Perustuslaki kieltää ihmisten lähettämisen maahan missä heitä uhkaa kidutus, vaino tai kuolema. Poistamalla lennolta lippunsa maksaneen asiakkaan sujuvan pakkopalautuksen toteuttamiseksi Finnair näyttää todellisen arvomaailmansa.⁶⁶

Kampanja kritisoi lentoyhtiötä hallituksen perustuslain vastaisten linjausten toimeenpanosta ja kehotti sitä lopettamaan osallisuutensa laittomaan toimintaan. Lisäksi Vasemmistonuoret suositteli kaikkia lentomatkestajia ilmaisemaan näkyvästi kantansa, mikäli he sattuvat lennolle yhtä aikaa pakkopalautettavien ihmisten kanssa.⁶⁷

⁶⁵ Kukaan ei ole laiton, postaukset 23.7.2018, 25.7.2018, 31.7.2018.

⁶⁶ Kukaan ei ole laiton, postaus 31.7.2018.

⁶⁷ Kukaan ei ole laiton, postaus 31.7.2018.

Käänteisdiskurssin jännitteisyys

Viranomaisten synnyttämä, ylläpitämä ja julkista keskustelua hallitseva laittomuusdiskurssi perustui ajatukselle, että vain osa meistä (tai pikemminkin *heistä*) on ”laillisia”, mikä tarkoittaa, että osa meistä tai heistä on laittomia. Tätä ”osa heistä on laittomia” -näkemystä vastaan suunnatusta Kukaan ei ole laiton -kampanjasta muotoutui laittomuusdiskurssille käänteisdiskurssi, joka rakentui näkemykselle, että kukaan meistä tai heistä ei ole laiton eli kaikki meistä tai heistä ovat laillisia. Yhtäältä käänteisdiskurssi toimi laittomuusdiskurssin ennalta määrittelemän laiton–laillinen-kahtiajaon sisällä, eli käänteisdiskurssin rakentuminen perustui lähtökohtaisesti tälle jaottelulle eikä siksi voi paeta sitä. Toisaalta voidaan kuitenkin väittää, että tarkasteltaessa käänteisdiskussia laajemmassa ja nimenomaan strategisessa mielessä se samanaikaisesti pyrki myös aktiivisesti haastamaan tätä jaottelua. Kampanjan keskeisin sanoma oli, ettei yksikään ihminen ole laiton ja ettei valtion (tai muunkaan viranomaistahon) pitäisi voida julistaa ihmisiä laittomaksi – mikä tarkoittaa, ettei niillä pitäisi olla myöskään valtaa julistaa ketään lailliseksi.

Kun argumenttia, jonka mukaan kukaan meistä tai heistä ei ole laiton, tulkitaan ylätasolla, käy selväksi, että se perustuu jaettulle ihmisyydelle kaikille yhteisenä kategoriana. Kuten Näre⁶⁸ on huomauttanut tutkiessaan Oikeus elää -protestia, tällaisiin poliittisiin vaatimuksiin sisältyy myös kuitenkin ristiriitoja. Jännitteisyyttä syntyy ensinnäkin siitä, että yhtäältä turvapaikka-aktivismi kyseenalaistaa näkemystä, että kansalaisuus on edellytys poliittiselle osallistumiselle, mutta samalla se on riippuvainen tästä logiikasta.⁶⁹ Toiseksi vaatimus oikeudesta elää perustuu tasa-arvoisiin ja jakamattomiin ihmis- ja perusoikeuksiin, mutta tämä vaatimus voidaan esittää ainoastaan kansallisvaltiolle,

68 Näre 2020.

69 Näre 2020; vrt. Ataç ym. 2016; McNevin 2013; Tyler & Marciniak 2013; ks. turvapaikka- ja karkotusaktivismista myös Della Porta 2018; Nyers 2003; McGregor 2011; Rosenberger ym. 2018.

jonka toiminnasta niiden toteutuminen viime kädessä riippuu. Pohdinnassaan Näre⁷⁰ kuitenkin laajentaa tätä arendtilaista⁷¹ näkemystä muiden tutkijoiden esittämän kritiikin⁷² kautta siten, että ihmisoikeudet ymmärretään eksistentiaalisen näkökulman sijaan strategisesta näkökulmasta, jolloin mahdollistuu puhuminen ihmisoikeuksien politisoitumisesta ja ihmisoikeuksien politiikasta.

Näre⁷³ väittääkin, että turvapaikanhakijoiden aktivismi Suomessa on tehnyt tehokkaasti näkyväksi kansallisvaltion turvapaikkaprosessiin sisäänrakennettua rakenteellista ja byrokraattista väkivaltaa ja mahdollistanut ihmis- ja perusoikeuksiin liittyvien vaatimusten esittämisen Suomen valtiolle, jota velvoittaa kansainvälisen ihmisoikeuslainsäädäntö. Oikeus elää -protestin yhteydessä tämä tarkoitti myös niiden mekanismien haastamista, jotka tekevät turvapaikanhakijoista laittomia, kieltävät heiltä mahdollisuuden peruspalveluihin ja saattavat heidät epätasa-arvoiseen asemaan.⁷⁴ Näre⁷⁵ arvioi asian merkitystä niin, että vetoamalla jaettuun ihmisyyteen turvapaikanhakijoiden vaatimus ylitti tavanomaisen kansalaisuuden logiikan, joka perustuu ajatukselle kansallisvaltiosta universaalien ihmisoikeuksien viimekätisenä turvaajana. Hän tulkitsee, että turvapaikanhakijoiden on mahdollista ohittaa kansallisvaltio ja tehdä ihmisoikeuksiin liittyviä vaatimuksia ylikansallisella tasolla, mikä tosin vaatii politiikan ja oikeuksien käsitteellistämistä uudella tavalla.⁷⁶

Tarkasteltaessa Kukaan ei ole laitton -kampanjan argumentteja selviää, että kampanja perustuu hyvin samankaltaiselle lähtökohdalle. Käänteisdiskurssina sen on kuitenkin aktiivisesti pyrittävä haastamaan laittomuusdiskurssin normalisoitunut asema kan-

70 Näre 2020.

71 Arendt 1968.

72 Esim. Ingram 2008; Rancière 2004; Schaap 2011.

73 Näre 2020.

74 Näre 2020.

75 Näre 2020; vrt. Arendt 1968; Ataç ym. 2016; McNevin 2013; Tyler & Marciniak 2013.

76 Näre 2020.

sallisvaltion sisällä, joka pidättää oikeuden paperittomien yhteiskunnalliseen, poliittiseen ja fyysiseen ulossulkemiseen maahanmuuton hallinnan nimissä. Lisäksi on huomioitava, että vaikka käänteisdiskurssi suunnattiin selkeästi viranomaisten laittomuusdiskurssia vastaan, se on monella tapaa rajallinen ja alisteinen suhteessa siihen, koska se ei kykene radikaalisti haastamaan niitä perustavanlaatuisia jaotteluja, joille laittomuusdiskurssi perustuu. Usein käänteisdiskurssin onkin mahdotonta ”voittaa” alkuperäistä diskurssia. Se voi kuitenkin onnistua muuttamaan alkuperäiselle diskurssille annettuja merkityksiä ja tätä kautta murentaa myös sen arvovaltaa.⁷⁷

Käänteisdiskurssin merkitys ja rajoitteet

Käsittelin tässä luvussa Vasemmistonuorten vuonna 2018 lanseeraamaa Kukaan ei ole laitton -kampanjaa, jossa puolustettiin turvapaikanhakijoiden oikeuksia sekä vastustettiin karkotuksia ja pakkopalautuksia. Tavoitteenani oli tarkastella, kuinka kampanjan yhteydessä esitettyjä argumentteja voidaan tulkita foucault’laisen käänteisdiskurssin näkökulmasta ja miten käänteisdiskurssi on käytännössä toiminut paperittomuuden, pakkopalautusten ja karkotettavuuden kontekstissa.

Kuvailin, miten tiukennukset lainsäädännössä ja viranomaisten käytännöissä omalta osaltaan loivat ja tukivat laittomuusdiskurssia, jonka kautta paperittomat henkilöt määriteltiin laitto-miksi. Terminologia levisi myös laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Näin laittomuusdiskurssi ei ainoastaan tukenut ja oikeuttanut jo olemassa olevia maahanmuuttovastaisia mielipiteitä vaan synnytti myös uudenlaisia ennakkoluuloja. Viranomais-tahojen puhe laittomista ihmisistä loi tehokkaasti mielikuvaa ei-toivotusta ja mahdollisesti vaarallisesta siirtolaisten joukosta, joka ei ole turvapaikan arvoinen tai suojelun tarpeessa.

77 Tilsen & Nylund 2010.

Foucault’laisittain ajateltuna laittomuusdiskurssi toimi valankäytön välineenä suunnatessaan vallan kiertoa suuntaan, joka palveli Suomen valtion intressejä. Käänteisdiskurssi puolestaan pyrki haastamaan tätä vallan kiertoa ja ohjaamaan sitä eri suuntaan. Analysoin Kukaan ei ole laiton -kampanjaa käänteisdiskursseina, joka haastoi laittomuusdiskurssia väittämällä, että kukaan meistä tai heistä ei ole laiton, mikä käänteisesti tarkoittaa, että kaikki ovat laillisia. Vaikka käänteisdiskurssia voidaan pitää alisteisena laittomuusdiskurssille, koska se toimii viranomaispuheen ennalta määräämässä laillinen–laiton-kahtiajaossa, samaan aikaan se kuitenkin pyrki strategisella tasolla myös haastamaan tätä jaoteltua. Alkuperäistä diskurssia ei ollut mahdollista kumota, mutta käänteisdiskurssi onnistui kyseenalaistamaan laittomuusdiskurssissa asioille annettuja merkityksiä ja jossain määrin uudelleen suuntaamaan vallan virtausta kritisoidessaan sen keskeisiä argumentteja. Tässä hyödynnettiin ihmis- ja perusoikeuksiin liittyviä argumentteja ja vedottiin erityisesti jaettuun ihmisyyteen kaikille yhteisenä kategoriana.

Osoitin luvussa, että valtion laittomuusdiskurssi on yhtäältä tuottanut vahvaa yhteiskunnallista kontrollia mutta toisaalta mahdollistanut käänteisdiskurssin syntymisen. Sen kautta turvapaikanhakijoiden vaatimukset ja oikeudellinen asema ovat artikuloituneet uudella tavalla ja heidän poliittinen toimijuutensa on tullut näkyviin. Käänteisdiskurssin laajempia ja pidempiaikaisia vaikutuksia olisi kuitenkin syytä tutkia huomattavasti syvällisemmin. Tämä on tärkeää ottaen huomioon, kuinka suuria materiaalisia vaikutuksia viranomaisten laittomuusdiskurssilla, yhdistettynä tiukennuksiin lainsäädännössä ja käytännöissä, oli turvapaikanhakijoiden elämään Suomessa. Paperittomien ja turvapaikanhakijoiden aseman parantamiseen sekä ihmisoikeuksiin ja yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen liittyvät kamppailut jatkuvat monissa muodoissa. Erialaisten kampanjoiden ja mielenosoitusten konkreettisia vaikutuksia on vaikeaa arvioida yksittäisinä ilmiöinä

– niiden yhteiskunnallinen merkitys rakentuu kollektiivisesti pitkällä aikavälillä.

Toinen tärkeä jatkotutkimuksen aihe on se, millaisia eroja ja mahdollisia jännitteitä ilmenee tavoissa, joilla ei-kansalaiset ja kansalaiset osallistuvat normalisoituneiden diskurssien haastamiseen ja käänteisdiskurssien rakentamiseen. Tutkimusaineistoni rajallisuuden vuoksi luvussa ei ollut mahdollista tarkastella jännitteitä, joita toimijoiden erilainen positio suhteessa valtioon (paperittomat, kielteisen päätöksen saaneet turvapaikanhakijat, päätöstä vielä odottavat turvapaikanhakijat ja näitä tukevat solidaarisuustoimijat) voi aiheuttaa. Tutkimusta tulisi laajentaa myös sen pohtimiseen, miten solidaarisuustoimijat voivat entistä strategisemmin hyödyntää kansalaisuuteen perustuvaa etuoikeutettua asemaansa paljastaakseen ja haastaakseen karkotettavuuden yhteydessä näkymättömiin jäävää hidasta väkivaltaa, josta Horsti ja Pirkkalainen⁷⁸ ovat kirjoittaneet.

Lähteet

- Anderson, Bridget & Matthey J. Gibney & Emanuela Paoletti (2011) Citizenship, deportation and the boundaries of belonging. *Citizenship Studies* 15:5, 547–563.
- Arendt, Hannah (1968) *The origins of totalitarianism*. San Diego: Harcourt.
- Ataç, Ilker & Kim Rygiel & Maurice Stierl (2016) Introduction: The contentious politics of refugee and migrant protest and solidarity movements: Remaking citizenship from the margins. *Citizenship Studies* 20:5, 527–544.
- Bello, Valerie (2020) The spiralling of the securitisation of migration in the EU: from the management of a "crisis" to a governance of human mobility? *Journal of Ethnic and Migration Studies* 48:6, 1327–1344.
- Butler, Judith (1997) *The psychic life of power: Theories in subjection*. Stanford, California: Stanford University Press.
- De Genova, Nicholas, P. (2002) Migrant "illegality" and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology* 31:1, 419–447.
- Della Porta, Donatella (2018) (toim.) *Solidarity mobilizations in the "refugee crisis": Contentious moves*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Foucault, Michel (1978) *The history of sexuality*. Volume I: An introduction. Käännös Robert Hurley. New York: Pantheon Books.

78 Horsti & Pirkkalainen 2021, 196–197; ks. myös Della Porta 2018; Rosenberger ym. 2018.

- Foucault, Michel (2007) *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977–78*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Hagelund, Anniken (2020) After the refugee crisis: Public discourse and policy change in Denmark, Norway and Sweden. *Comparative Migration Studies* 8:13, DOI: <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0169-8>.
- Hallituksen esitys HE 43/2016 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi ulkomaalaislain muuttamisesta.
- Hasselberg, Ines (2016) *Enduring uncertainty: Deportation, punishment and everyday life*. New York: Berghahn.
- Hirvonen, Ari (2017) Kukaan ei ole laitton. Kirjoitus HAASTE-aikakausilehdessä 29.9.2017.
- Hirvonen, Ari (2019) Refugee struggles: From Helsinki to Paris. Kirjoitus Critical Legal Thinking: Law and the Political -blogissa 8.12.2019. <https://criticallegalthinking.com/2019/12/08/refugee-struggles-from-helsinki-to-paris/> (haettu 12.11.2020).
- Holkeri, Emma & Neea Peltoniemi & Anne Alvesalo-Kuusi (2018) Turvallisuuspuhe lisääntynyt lainsäädäntötyössä. Kirjoitus HAASTE-aikakausilehdessä 14.12.2018.
- Horsti, Karina & Päivi Pirkkalainen (2021) The slow violence of deportability. Teoksessa Marita Husso, Sanna Karkulehto, Tuija Saresma, Aarno Laitila, Jari Eilola & Heli Siltala (toim.) *Violence, gender and affect: Interpersonal, institutional and ideological practices*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 181–200.
- Huysmans, Jef (1995) Migrants as a security problem: Dangers of "securitizing" societal issues. Teoksessa Robert Miles & Dietrich Thränhardt (toim.) *Migration and European integration: The dynamics of inclusion and exclusion*. Lontoo: Pinter Publishers, 53–72.
- Ingram, James D. (2008) What is a "right to have rights"? Three images of the politics of human rights. *American Political Science Review* 102:4, 401–416.
- Jansen, Yolande & Robin Celikates & Joost de Bloois (2014) (toim.) *The irregularization of migration in contemporary Europe: Detention, deportation, drowning*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Juntunen, Marko (2016) *Poikkeustilan sukupolvet: Irakilaispakolaisuus Suomessa*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Alueiden kehittäminen 31/2016. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Kansan Uutiset (2018) "Kukaan ei ole laitton" – Vasemmistonuoret avasi maahanmuuttokampanjan. Kirjoitus *Kansan Uutiset* -lehdessä 21.8.2018.
- Khosravi, Shahram (2018) (toim.) *After deportations: Ethnographic perspectives*. Cham: Palgrave MacMillan.
- Kukaan ei ole laitton (n.d.) Facebook-sivut.
- Laki oikeusapulain muuttamisesta (2016) 650/2016, 12.8.2016.
- Laki ulkomaalaislain muuttamisesta (2016) 332/2016, 29.4.2016.
- Libero (2018) Työpajoja turvapaikanhakijoille ja painetta poliitikoille – Vasemmistonuoret avasi maahanmuuttopoliittisen kampanjan. Kirjoitus *Libero*-lehdessä 20.2.2018.
- McGregor, Jo-Ann (2011) Contestations and consequences of deportability: Hunger strikes and the political agency of non-citizens. *Citizenship Studies* 15:5, 597–611.
- McNevin, Anne (2013) Ambivalence and citizenship: Theorising the political claims of irregular migrants. *Millennium: Journal of International Studies* 41:2, 182–200.
- Migri (2016a) Humanitaarista suojelua ei myönnetä enää 16.5.2016 alkaen, jatkoluvalle oltava muu peruste. <https://migri.fi/-/humanitaarista-suojelua-ei-myonneta-ena-16-5-2016-alkaen-jatkoluvalle-oltava-muu-peruste> (haettu 11.10.2020).
- Migri (2016b) Vastanottopalvelujen lakkaaminen vastaanottolain 14 A §:n nojalla. <http://www.paperittomat.fi/wp-content/uploads/2016/09/>

- Maahanmuuttovirasto_-vastaanottopalveluiden_lakkaamisesta.pdf (haettu 11.10.2020).
- Migri (2016c) Humanitaarista suojelua ei myönnetä enää, uudet maalinjaukset Afganistanista, Irakista ja Somaliasta. <https://migri.fi/-/humanitaarista-suojelua-ei-myonnetta-ena-uudet-maalinjaukset-afganistanista-irakista-ja-somaliasta> (haettu 11.10.2020).
- Nieminen, Elina (2016) Paperittomuuden määrittelystä. Kirjoitus Poliitikasta.fi-blogissa 23.2.2020. <https://politiikasta.fi/paperittomuuden-maarittelysta/> (haettu 11.10.2020).
- Nyers, Peter (2003) Abject cosmopolitanism: The politics of protection in the anti-deportation movement. *Third World Quarterly* 24:6, 1069–1093.
- Näre, Lena (2020) "Finland kills with a pen" – asylum seekers' protest against bureaucratic violence as politics of human rights. *Citizenship Studies* 24:8, 979–993.
- Oudejans, Nanda (2014) The right to have rights as the right to asylum. *Netherlands Journal of Legal Philosophy* 43:1, 7–26.
- Pakolaisapu (2019) Pakolaisuus Suomessa ja maailmalla. Pakolaisapu-sivusto <https://pakolaisapu.fi/wp-content/uploads/2019/03/Pakolaisuus-Suomessa-ja-maailmalla-opas.pdf> (haettu 11.10.2020)
- Pakolaisneuvonta (n.d.) Paperittomat. <https://www.pakolaisneuvonta.fi/asiantuntijajarjesto/tietoa-pakolais-ja-ulkomaalaisoikeudesta/paperittomat/> (haettu 11.10.2020)
- Paperittomat.fi (2016) Oikeuksien rajoittaminen ja valvonnan lisääminen eivät ratkaise paperittomuutta. Kirjoitus Paperittomat-sivulla 22.12.2016. <http://www.paperittomat.fi/?p=1850> (haettu 11.10.2020).
- Peutz, Nathalia & Nicholas P. De Genova (2010) *The deportation regime*. Durham: Duke University Press.
- PICUM (n.d.) Words matter. Kirjoitus PICUM-sivustolla. <https://picum.org/words-matter/> (haettu 11.10.2020).
- Pro-Tukipiste (2014) Kukaan ei ole laitton. Kirjoitus Pro-Tukipiste-blogissa 6.7.2014. <https://pro-tukipiste.fi/kampanja-muistuttaa-kukaan-ei-ole-laitton/> (haettu 11.10.2020).
- Rancière, Jacques (2004) Who is the subject of the rights of man? *South Atlantic Quarterly* 103:2–3, 297–310.
- Rosenberger, Sieglinde & Verena Stern & Nina Merhaut (2018) (toim.) *Protest movements in asylum and deportation*. New York: Springer.
- Saarikkomäki, Elsa & Nea Oljakka & Johanna Vanto & Elina Pirjatanniemi & Juha Lavapuro & Anne Alvesalo-Kuusi (2018) *Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015–2017. Pilotitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä*. Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia 1/2018. Turku: Turun yliopisto.
- Schaap, Andrew (2011) Enacting the right to have rights: Jacques Rancière's critique of Hannah Arendt. *European Journal of Political Theory* 10:1, 22–45.
- Seppälä, Tiina (2022) "No one is illegal" as a reverse discourse against deportability. *Global Society* 36:3, 391–408.
- Sisäministeriö (n.d.) Laitonta maahantuloa ehkäistään viranomaisyhteistyöllä. <https://intermin.fi/maahanmuutto/laittoman-maahanmuuton-torjunta> (haettu 11.10.2020)
- Sisäministeriö (2016) Toimenpidesuunnitelma laittonan maassa oleskelun ehkäisyyn ja hallintaan. Tiedote 557/2016, 16.12.2016.
- Sisäministeriö (2004/2021) Ulkomaalaislaki 301/2004.
- Sisäministeriö (2018) Turvapaikkakäytäntöjä on yhtenäistetty muiden EU-maiden kanssa. Tiedote 33/2018, 22.3.2018.

- Tilsen, Julie & David Nylund (2010) Homonormativity & queer youth resistance: Reversing the reverse discourse. Teoksessa Lyndsey Moon (toim.) *Counselling ideologies: Queer challenges to heteronormativity*. Surrey: Ashgate Publishers, 93–104.
- Tyler, Imogen & Katarzyna Marciniak (2013) Immigrant protest: An introduction. *Citizenship Studies* 17:2, 143–156.
- Vasen Kaista (2018) Kukaan ei ole laitton. Kirjoitus *Vasen Kaista* -verkkokehässä 7.4.2018. <https://vasenkaista.fi/2018/04/kukaan-ei-ole-laitton/> (haettu 11.10.2020).
- Vasemmistonuoret (2015) The Political Programme 2015–2019. Kirjoitus Vasemmistonuoret-sivustolla. <https://vasemmistonuoret.fi/> (haettu 10.11.2020).
- Vasemmistonuoret (2018a) Kukaan ei ole laitton – Vasemmistonuorten kampanja alkoi. Kirjoitus Vasemmistonuoret-sivustolla 20.2.2018. <https://vasemmistonuoret.fi/> (haettu 11.10.2020).
- Vasemmistonuoret (2018b) Loviisalaista perhettä uhkaa palautus Suomesta Irakiin. Kirjoitus Vasemmistonuoret-sivustolla 27.2.2018. <https://vasemmistonuoret.fi/> (haettu 5.8.2020).
- Vasemmistonuoret (2018c) Lov is an Asylum -mielenosoitus Loviisan torilla. Kirjoitus Vasemmistonuoret-sivustolla 1.3.2018. <https://vasemmistonuoret.fi/> (haettu 5.8.2020).
- Vasemmistonuoret (2018d) Turvapaikanhakijoita ei saa asettaa keskenään eriarvoiseen asemaan. Kirjoitus Vasemmistonuoret-sivustolla 5.3.2018. <https://vasemmistonuoret.fi/> (haettu 5.8.2020).
- Vasemmistonuoret (2018e) Maahanmuuttoviraston toiminnasta on tehtävä riippumaton selvitys. Kirjoitus Vasemmistonuoret-sivustolla 21.3.2018. <https://vasemmistonuoret.fi/> (haettu 5.8.2020).
- Vasemmistonuoret (2018f) Pakkopalautukset on keskeytettävä riippumattoman selvityksen tekemiseen asti! Kirjoitus Vasemmistonuoret-sivustolla 1.10.2018. <https://vasemmistonuoret.fi/> (haettu 5.8.2020).
- Vihreät nuoret (2018) Vihreät nuoret: Pakkopalautukset on keskeytettävä, kunnes turvapaikkajärjestelmän järkyttävät puutteet on korjattu. Kirjoitus Vihreä nuoret -sivustolla 2.8.2018. <https://www.vihreatnuoret.fi/> (haettu 11.10.2020).

Kirjoittajat

Hayder Al-Jouranj (PhD) on irakilainen psykososiaalisen alan postdoc-tutkija, joka työskenteli Åbo Akademin ihmisoikeusinstituutissa. Hän on työskennellyt Irakissa ja Suomessa eri tahoilla, ja hänellä pitkä kokemus maahanmuuttopolitiikan ja Lähi-idän politiikan asiantuntijana.

Erna Bodström (VTI) toimii postdoc-tutkijana etnisten suhteiden ja nationalismin tutkimuskeskuksessa CERENissä Helsingin yliopiston Svenska social- och kommunalhögskolanissa. Hänen väitöstutkimuksensa vuonna 2020 käsitteli kotoutumista. Postdoc-tutkimuksessaan hän tarkastelee turvapaikkakysymyksiä, erityisesti turvapaikka-asiakirjoja. Bodström on kiinnostunut hallinnollisten rajojen rakentamisesta, ja hänen tutkimuksensa ammentaa rajojen, kansalaisuuden ja diskurssien teorioista. Hän on myös turvapaikka-asioiden asiantuntija ja ihmisoikeusaktivisti. Hän on ollut mukana esimerkiksi turvapaikanhakijoiden oikeuksia tukeneessa Oikeus elää -liikkeessä.

Katri Gadd (FT) on ihmismaantieteilijä. Hän kirjoitti vuonna 2016 väitöskirjansa Turun yliopistossa aiheenaan Brasilian katulapset ja heidän suhteensa ympäristöönsä. Väitöstutkimuksensa jälkeen Gadd on osallistunut muuttoliiketutkimukseen ja tarkastellut tutkimuksissaan mm. paperittomia Suomessa. 2019–2022 Gadd työskenteli Åbo Akademin Ihmisoikeusinstituutissa, Horizon2020-hankkeessa ”RECONNECT”, jossa hän tutki Euroopan unionin maahanmuuttopolitiikkaa.

Karina Horsti (YTT, dosentti) tutkii kansainvälisiä muuttoliikkeitä media- ja kulttuurintutkimuksen näkökulmista. Hän toimii kulttuuripolitiikan yliopistonlehtorina Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella. Horsti johtaa Suomen Akatemian hanketta ”Karkotukset mediavälitteisessä yhteiskunnassa” (DEMESO, 2019–2022). Hän tekee yhteistyötä museoiden, taiteilijoiden, aktivistien ja pakolaisten kanssa sekä kehittää luovia tutkimusmenetelmiä.

Eila Isotalus (FM) tekee sosiolingvistiikan väitöskirjaa Fribourgin yliopistossa Sveitsissä. Hän tutkii väitöskirjassaan vastaanottokeskuksen arkisten käytänteiden kautta kielen, vallan ja oikeudenmukaisuuden risteymiä. Häntä kiinnostavat liikkuvuus, yhdessä eläminen ja rajat sekä erityisesti kysymykset vallitsevien poliittisten, taloudellisten ja yhteiskunnallisten näkökulmien kietoutumisesta siihen, miten eri tavoin eri ihmisiä luokitellaan, kontrolloidaan ja valvotaan. Työssään yrittäjänä (Unidos Oy) hän kouluttaa eri alan ammattilaisia kulttuurienvälisen osaamisen kehittämiseen, antirasistiseen pedagogiikkaan sekä kieli- ja kulttuuritietoisuuteen liittyvissä kysymyksissä.

Aikaisemmin hän on työskennellyt kulttuurienvälisen viestinnän vastaavana opettajana Aalto-yliopistossa ja suunnittelijana Helsingin yliopistossa.

Anna Knappe (MFA) ja *Amir Jan* (sosionomi) ovat kuvataiteilijoita, jotka ovat työskennelleet taiteilijaparina vuodesta 2010. He ovat toteuttaneet elokuvallisia teoksia, mediainstallaatioita ja valokuvallisia teoksia. Heidän teoksensa käsittelevät sanoja ja kieltä identiteettien rakentajina, afganistanilaisten siirtolaisten mohajer-identiteettiä, päättymätöntä siirtolaisuutta, elämää leireissä ja kotimaattomien kertomuksia kodeista. Knappe ja Jan työskentelivät Koneen Säätiön rahoittamassa tutkimusta ja taidetta yhdistävässä hankkeessa ”Kodin ja kansalaisuuden kamppailut – Naapurisolidaarisuus vastauksena turvapaikkakriisiin”.

Hasan Khademi opiskelee matematiikkaa ja data-analyysiä Tampereen yliopistossa. Hän tuli Suomeen vuonna 2015 turvapaikanhakijana Afganistanista. Hän kirjoitti ylioppilaaksi Kalevan lukiosta Tampereella vuonna 2020. Khademin kokemuksiin perustuva Aiju Salmisen sarjakuva Oleskelulupa ilmestyi *Kuti*-lehdessä #59 vuonna 2021.

Jukka Könönen (YTT, dosentti) työskentelee yliopistotutkijana Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutissa Helsingin yliopistossa. Hän on tehnyt yli kymmenen vuotta tutkimusta siirtolaisten oikeudellisesta asemasta, rajajärjestelmästä ja muuttoliikkeiden hallinnasta. Hänen väitöstutkimuksensa käsitteli oleskelulupajärjestelmää prekaarin siirtolaistyövoiman tuottamisen mekanismina ja maahanmuuton hallinnollisten kategorioiden ongelmallisuutta. Könösen väitöksenjälkeinen tutkimus on keskittynyt ulkomaalaisten säilöönotto- ja maastapoistamisjärjestelmään Suomessa ja pohjautunut laajaan monipaikkaiseen etnografiseen tutkimukseen säilöönottokeskuksissa ja käräjäoikeudessa sekä lainsäädännön ja hallinnollisten päätösaineistojen analyysiin. Viime vuosina Könönen on tehnyt tutkimusta ulkomaalaisten rikosperusteisista käännytyksistä.

Eveliina Lyytinen (DPhil, dosentti) työskentelee vanhempana tutkijana Siirtolaisuusinstituutissa *Intimate Geographies of Bordering* (Suomen Akatemia, 2021–2025) ja *Mobile Futures* (Strategisen Tutkimuksen Neuvosto, 2021–2027) hankkeissa. Tämän teoksen hän teki pääosin Suomen Akatemian rahoittaman ”Toimintatutkimusta turvapaikanhakijoiden karkotettavuudesta” hankkeen aikana (ARADE, 2018–2022). Lyytinen on väitellyt tohtoriksi Oxfordin yliopiston maantieteen laitokselta vuonna 2014 ja suorittanut Refugee Studies Centren pakolaisalan maisterin tutkinnon Oxfordissa vuonna 2008. Hänen tutkimuksensa ja erityisosaamisensa kietoutuvat vahvasti turvapaikanhaun ja pakolaisuuden teemoihin. Yhdessä kollegoidensa kanssa hän opettaa Turun yliopiston ja avoimen yliopiston Pakolaisuus ja sen tutkimus -kurssia. Lyytinen on toimittanut teoksen *Turvapaikanhaku ja*

pakolaisuus Suomessa (2019) ja hän on Turun yliopiston ihmismaantieteen dosentti.

Lena Näre (DPhil, VTI, dosentti) toimii Helsingin yliopistossa sosiologian professorina, tutkijana ja opettajana. Hän tutkii maahanmuuttoon ja pakolaisuuteen, sukupuoleen ja rodullistamiseen, hoivaan ja ikääntymiseen sekä työhön ja työttömyyteen liittyviä kysymyksiä laadullisin ja etnografisin menetelmin. Näre johtaa pohjoismaista tutkimuskonsortiota ”Tackling Precarious and Informal Work in the Nordic Countries” (PrecaNord, 2022–2026), jota rahoittaa Tulevaisuuden haasteet Pohjolassa -tutkimusohjelma. Hän johti vuosina 2017–2021 Koneen Säätiön rahoittamaa tutkimusta ja taidetta yhdistävää hanketta ”Kodin ja kansalaisuuden kamppailut – Naapurisolidarisuus vastauksena turvapaikkakriisiin”. Näre on Nordic Journal of Migration Research -lehden päätoimittaja ja Global Social Challenges-lehden avustava toimittaja.

Saara Pellander (VTI, dosentti) on Siirtolaisuusinstituutin toimitusjohtaja. Hän on erikoistunut tutkimaan ylijärjätisten perheiden muuttoliikkeiden hallintaa ja pakkomuuton mediarepresentaatiota. Hän johtaa Suomen Akatemian rahoittamaa INDEFI-hanketta (Rajallistamisen intiimi maantiede: Karkotettavuus ja sen vaikutukset ylijärjätisissä parisuhteissa eläviin suomalaisiin sekä heidän lähipiiriinsä 2021–2025) sekä toimii Suomen Akatemian Strategisen Tutkimuksen Neuvoston rahoittamassa Mobile Futures-hankkeessa (2021–2027) vuorovaikutusvastaavana. Hän on väitellyt Helsingin yliopistossa poliittisesta historiasta vuonna 2016 ja on työskennellyt Helsingin yliopiston lisäksi tutkijatohtorina Tampereen yliopiston tutkijakollegiumissa sekä vierailevana tutkijana Goethe Universitätissä Frankfurtissa ja Tukholman yliopistossa.

Elina Pirjatanniemi (OTT) on kansainvälisen oikeuden professori ja ihmisoikeusinstituutin johtaja Åbo Akademiassa. Hän toimii myös Åbo Akademin vähemmistötutkimukseen keskittyvän tutkimusprofiilin ohjausryhmän johtajana. Pirjatanniemi on perehtynyt tutkimuksessaan haavoittuvassa asemassa oleviin henkilöihin, ulkomaalaisoikeuteen ja erityisesti turvapaikanhakijoiden oikeudellisessa asemassa tapahtuneisiin muutoksiin. Hän on myös rikosoikeuden dosentti Turun yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa. Pirjatanniemi on aktiivinen yhteiskunnallinen keskustelija ja kolumnisti, jolle yhteiskunnallinen vuorovaikutus on keskeinen osa tutkijan arkea.

Päivi Pirkkalainen (YTT) on yliopistotutkija Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella. Hän on tehnyt vuosina 2019–2022 tutkimusta Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa ”Karkotukset mediavälitteisessä yhteiskunnassa” (DEMESO, 2019–2022).

Aikaisemmin Pirkkalainen on tutkinut diasporayhteisöjä ja niiden osallistumista alkuperämaan kehitystyöhön, maahanmuuttajajärjestöjä sekä maahanmuuttajataustaisten nuorten poliittista osallistumista.

Petri Rekonen (YTT) on tutkija, joka kirjoittaa toista väitöskirjaansa Turun yliopiston historian laitokselle. Väitöskirjan aiheena on vuoden 1852 irtolaislain vaikutukset tilattomaan väestöön. Rekonen on perehtynyt 1800-luvun väestön historiaan, väestön toimeentuloon, siirtolaisuuteen ja modernin yhteiskunnan syntyyn 1800-luvulla. Näkökulmana on ollut erityisesti alemman rahvaan historia. Rekonen tarkastelee tutkimuksissaan 1800-lukua, väestöä, irtolaisuutta, romaneita, siirtolaisia, maataloutta ja modernisaatiota. Häneltä on julkaistu teokset *Nälkävuodet 1867–1868* (2018), *Raha, aika, itsekuri* (2013) ja *Etelä-Pohjanmaan historia osa 7* (2008).

Anni Reuterin (VTM) tekeillä oleva sosiologian väitöskirja Karkotus, hajaannus ja vastarinta koskee inkerinsuomalaisten joukkokarkotuksia Stalinin ajan Neuvostoliitossa. Reuter kirjoittaa myös tietokirjaa Suomalaiset karkotetut (SKS Kirjat). Reuterin aiemmat julkaisut käsittelevät maahanmuuttajien syrjintää, stigmaa, sosiaalisia verkostoja, monikulttuurisia avioliittoja ja syrjäytymistä, sekä kantaväestön mielenterveys- ja muuta kuntoutusta. Hän on perehtynyt etnisten vähemmistöjen tutkimukseen sosiologisesta, historiallisesta ja muistitietotutkimuksen näkökulmista.

Tiina Seppälä (YTT, dosentti) on kansainvälisten suhteiden tutkija Lapin yliopistossa ja kansainvälisen kehitystutkimuksen dosentti Jyväskylän yliopistossa. Hän on tutkinut slummiyhteisöjen ja naisten oikeuksia ajavia liikkeitä Nepalissa ja Bangladeshissa, maakaappauksia ja pakkosiirtoja vastustavia liikkeitä Intiassa, turvapaikanhakijoita Pohjois-Suomessa sekä sodanvastaista liikettä Isossa-Britanniassa. Seppälän tutkimusintresseihin kuuluvat aktivismi, yhteiskunnalliset liikkeet, kehitystutkimus, muuttoliikkeet, pakolaisuus, jälkikoloniaalinen ja feministinen teoria, etnografia sekä osallistavat ja taidelähtöiset tutkimusmenetelmät.

Miika Tervonen (PhD, dosentti) on Siirtolaisuusinstituutin vastaava tutkija ja Helsingin yliopiston dosentti. Hän on taustaltaan historiantutkija. Tervonen on tutkinut työssään vähemmistöjä, muuttoliikkeitä ja niiden kontrollointia sekä kansallisvaltioita ja niiden historiaan liittyviä toiseuksia ja hiljaisuuksia. Tervonen johtaa Suomen Akatemian rahoittamaa GATE-hanketta (Kansakunnan portinvartijat: karkotukset Suomen monitasoisilla rajoilla kylmästä sodasta eurooppalaistumiseen 2022–2026). Yliopistollisessa Eurooppa-instituutissa vuonna 2010 väitellyt Tervonen on toiminut vierailevana tutkijana Columbian yliopistossa ja London School of Economicsissa. Hänet on palkittu Tiedonannon valtionpalkinnolla (2013) sekä Vuoden tiedekynä -palkinnolla (2017). Tervonen koordinoi

Siirtolaisuusinstituutissa erityisesti ulkosuomalaisuutta käsittelevää tutkimusta.

Matti Välimäki (VTI) on historian ja politiikan tutkija, joka työskentelee E2 Tutkimuksessa. Hänen tutkimuksensa keskittyy poliittisten puolueiden maahanmuutonäkemyksen, maahanmuuttoa koskevan julkisen keskustelun, ulkomaalaislainsäädännön sekä ulkomaalais- ja turvallisuusviranomaisten toiminnan kehitykseen. Välimäki on tutkinut myös populistista poliittista viestintää sekä imperialismiin ja kolonialismiin liittyvää keskustelua. Aikaisemmin hän on työskennellyt Siirtolaisuusinstituutissa sekä Turun yliopistossa Eduskuntatutkimuksen keskuksessa ja poliittisen historian oppiaineessa.

Teoksen kuvitus

Rewan Kakil on freelance-valokuvaaja, joka saapui Suomeen poliittisena pakolaisena vuonna 2016. Asuessaan Rauman vastaanottokeskuksessa hän työsti ”Unelmat” valokuvanäyttelyn, jossa oli esillä henkilökuvia pakolaisista ja heidän unelmistaan Suomessa. Osa näyttelyn kuvista julkaistiin kokoomateoksessa *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa* (2019). Kotimaassaan Kurdistanissa Kakil on kritisoinut valokuvillaan maan koulutusjärjestelmää ja hallitsevaa systeemiä. Hän on työskennellyt myös dokumenttifilmien ja valokuvien parissa muun muassa UNICEFille ja UNFPAlle. Vuonna 2021 Kakil järjesti yhdessä Saara Ainin kanssa ”Love crossing boundaries” valokuvanäyttelyn, joka keskittyi monikulttuurisiin parisuhteisiin. Tämän teoksen valokuvat Kakil työsti osana Eveliina Lyytisen Suomen Akatemian hanketta ”Toimintatutkimusta turvapaikanhakijoiden karkotettavuudesta” (2018–2022).

Teoksen runot

Ahmed Zaidan (BA) on Turussa asuva runoilija ja toimittaja. Hän muutti Irakista Suomeen poliittisena pakolaisena vuonna 2013. Zaidan on työskennellyt freelance-kirjoittajana sekä tutkimusavustajana Siirtolaisuusinstituutissa. Hänellä on kandidaatin tutkinto kääntämisestä Mosulin yliopistosta. Zaidan on kirjoittanut arabiankielisen, Irakissa julkaistun runokokoelman *Playing on the strings of a female* (2009). Hänen runoteoksensa *Aurora from Mosul* julkaistiin Saksassa vuonna 2018 sekä saksaksi että englanniksi ja runokokoelmansa *Kotimaa/Homeland* Suomessa suomeksi ja englanniksi vuonna 2020. Hänen uusin teoksensa *Double Vision* julkaistiin syksyllä 2022 Suomessa. Zaidan on kirjoittanut myös useisiin kokoomateoksiin ja lehtiin Suomessa ja Isossa-Britanniassa. Tämän teoksen runot hän työsti osana Eveliina Lyytisen Suomen Akatemian hanketta ”Toimintatutkimusta turvapaikanhakijoiden karkotettavuudesta” (2018–2022).